

Віктор Прокопчук

Дунаєвеччина: край і люди

Монографія

Дунаївці; Кам'янець-Подільський
Абетка-Світ
2013

УДК 94(477.43)(081)
ББК 63.3(4Укр – 4Хме)
П 80

Рецензенти:

Баженів Л.В., доктор історичних наук, професор

Гай-Нижник П.П., доктор історичних наук, провідний науковий співробітник

Прокопчук В.С. Дунаєвеччина: край і люди / Віктор Прокопчук. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка-Світ, 2013. – ___с.: іл.

Наукове дослідження стосується історії Дунаєвеччини – одного з регіонів Хмельниччини. Простежується історичний поступ краю, діяльність його жителів – творців історії від давнини до сьогодення.

Праця розрахована на широку читацьку аудиторію, стане в нагоді учителям, учням і студентам у їх навчально–пізнавальній діяльності.

Комп'ютерний набір: Дмитрук Д.В., Кантлін С.О.

Слово до читача

Цього разу предметом наукового дослідження знову стала Дунаєвеччина, її історія, діяння краян. Закономірно, що в поінформованого читача може виникнути питання: Чому? Адже 1989 року за того ж авторства у львівському видавництві «Каменярь» був видрукуваний краєзнавчий нарис «Дунаївці». Попробуємо відповісти на це питання.

Насамперед, з часу виходу попереднього видання минуло майже чверть віку. Життя пішло вперед, кожен день новою сторінкою лягає на тло історії. Ми стали свідками й учасниками зміни епох, появи своєї незалежної держави, за яку віддали життя десятки тисяч патріотів. Ми її активно розбудовуємо, прокладаючи шлях новому.

Триває процес відтворення минулого українського народу, написання об'єктивної незаангажованої історії одного з давніх народів з його багатою матеріальною і духовною культурою, історії, очищеної від ідеологічного намулу, замовчувань та спотворення подій і фактів.

Не секрет, що «Дунаївці» 1989 року видання зазнали впливу усталених на той час трафаретів у розгляді й оцінці фактів. Багато з них були просто невідомі. Невідомі із-за відсутності доступу до джерел як вітчизняних, так і зарубіжних. Це стосується національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1920 рр., голодомору і репресій, ролі і місця ОУН-УПА в історичному поступі України, інших подій. Та й трактувались вони за прийнятими нормами – оцінками, зафіксованими в академічних виданнях, «Історії міст і сіл Української РСР», низці державно-партійних документів, які спрямовували історичну думку у фарватер офіційної політики. Тому козацька доба сприймалась виключно як національно-визвольна боротьба за возз'єднання з російським народом, боротьба класова, антикатолицька, і не більше. Національно-визвольні змагання 1917 – 1920 рр. – як односторонній акт боротьби українського народу, що вдихнув свободи 1917 року, з усілякими ворогами, які заважали цю свободу зберегти, у тому числі і з «українськими буржуазними націоналістами», тими (Українська Центральна рада, гетьманат П. Скоропадського, Директорія), хто насправді проголосив незалежну українську державу і намагався її утвердити. Чимало історичних фактів залишалися недослідженими, а отже не ввійшли в канаву історії Дунаєвеччини.

Тому в час становлення національної історичної науки, перегляду методологічних засад дослідження виникла потреба переглянути й раніш написану історію міст і сіл України, подати її в новій історіографічній транскрипції.

Це розумів і автор, і багато інших колег. Не раз ставилося питання, коли буде продовжена книга «Дунаївці» або видана у зміненому, доповненому варіанті. Ще 2008 року, до 605-ої річниці першої письмової згадки про місто, така пропозиція поступила і від міського, і районного керівництва. Однак не просто воно все робиться. Потрібно було накопичити якомога більше фактів – основного будівельного матеріалу будь-якого історичного дослідження. А це – робота в архівах, які лише в роки незалежності відкрили низку раніш засекречених фондів, робота в Києві, Хмельницькому, Кам'янці-Подільському, збір спогадів учасників і

свідків історичних подій, матеріалів усної народної творчості, які, проаналізовані в сукупності, могли дати об'єктивну картину минулого.

По ходу вивчення джерел оприлюднювались ті чи інші, але здебільшого невідомі події і факти історії Дунаївців та сіл району, проводилася їх апробація – своєрідна цензура, де головними «цензорами» виступали читачі. Було чимало цікавих думок, пропозицій. І, навіть, побажань: читачка «Дунаєвецького вісника», познайомившись з деякими публікаціями автора, запропонувала написати історію її хутора Косилова.

Нами впродовж багатьох років було організовано шість науково-краєзнавчих конференцій всеукраїнського масштабу, а отже надано можливість і краєзнавцям, і науковцям оприлюднити відомі їм історичні факти, цікаві персоналії, висловити своє бачення раніш опублікованого, у тому числі автором цієї книги, подискутувати. Власне, тривалий час пішов на формування емпіричної бази дослідження, апробацію наукових висновків.

Все це співпадало з курсом Національної спілки краєзнавців України, її голови Героя України академіка П.Т. Тронька на написання історії міст і сіл у новій редакції. Наше бачення низки подій історії краю знайшло відображення в історичному нарисі «Лисець» (1998), виданому в співавторстві з Ю.В. Телячим, у книзі «Два села – одна доля» (2001) про минуле рідних автору сіл Блищанівки і Михайлівки, а тепер – у новому науковому дослідженні «Дунаєвеччина: край і люди».

Автор дбав, аби і в композиційному плані, і мовному оформленні книга доступно сприймалася читачем. Тому поділена вона на 8 розділів, а кожен із них – на неназвані, але пронумеровані логічно завершені частини – підрозділи.

Найскладнішим виявився останній 8-й розділ, який стосується краю доби незалежності. Тут поєднується історія і соціологія, можна припуститися суб'єктивізму – відійти від науковості під непомітною дією ідейно-політичних симпатій чи антипатій. Тому попросив допомоги в голови районної державної адміністрації Ю.В. Кучерявого, його першого заступника М. П. Баранюка, керівників управлінь, відділів, установ і закладів.

Велику роботу зі збору довідкового матеріалу, його уточнення виконала начальник управління економічного розвитку, торгівлі та інфраструктури райдержадміністрації Тетяна Миколаївна Тиран, якій автор особливо вдячний. Більшість підрозділів ще до публікації були надані для ознайомлення керівникам галузей і зазнала деякого коригування. Зацікавлено підійшли до формування цього розділу, зокрема, сюжетів про свою галузь благочинний о. Леонтій Лігоцький, пресвітер М.О. Муц, А.І. Козирська, В.О. Крупко, М.М. Кулик, В.О. Мельник, І.П. Паштепа, О.В. Пекарський та ін. Цікаву ініціативу проявила районна газета «Дунаєвецький вісник», відшукавши в Інтернеті матеріал книги і, за згодою автора, опублікувавши значну його частину.

Велику допомогу в зборі фотомиттєвостей історії краю надали Тетяна Вікторівна Панасевич, голова районної ради, Валентина Богданівна Байталюк, редактор районної газети. Низку світлин для використання в книзі люб'язно надав фотохудожник Давид Кац.

Автор особливо дбав про рівень науковості.

Цей принцип реалізовувався через бібліографічний апарат – систему посилань і список використаних документальних джерел і літератури. Бібліографія сформована по кожному розділу окремо з дотриманням вимог ДСТУ і вміщена після основного тексту. У такий спосіб дотримана водночас і коректність у ставленні до колег, чії думки, оприлюднені факти автор підтримав або піддав дискусійному розгляду. Бібліографія – це і порада, своєрідна підказка зацікавленому читачеві, де знайти той чи інший матеріал, ширше й глибше з ним познайомитись.

Наукова складова – це і документальні додатки, які доповнюють, поглиблюють ті чи інші події, факти, наведені в цьому монографічному дослідженні.

А також – «Топонімічний словник Дунаєвеччини», назви великих і малих географічних об'єктів краю, свого роду голос предків з тієї давнини, коли в них склались перші асоціації про ті чи інші місцевості, і вони зафіксували їх певними словами.

З цими оговорками і надаю можливість Вам, Читачу, відкрити сторінки першого розділу і пройтись слідом за автором тернистою дорогою наших з Вами попередників.

Розділ I. З далекого минулого

1

Місто Дунаївці, райцентр Хмельницької області, розташоване на півдні області за 68 кілометрів від обласного центру і 35 кілометрів від древнього Кам'янця-Подільського. Через Дунаївці проходить траса Київ-Хмельницький-Чернівці, а відтак – шлях до Молдови, Румунії, Болгарії.

1923 року Дунаївці стали центром району, площа якого сьогодні складає 1,2 тис. квадратних кілометрів. Місто, як і весь район, що має 83 населених пункти, розташоване на Подільській височині. Рельєф полого-хвилястий, подекуди рівнинний, розчленований долинами річок Смотрич, Тернава, Студениця, Ущиця – приток Дністра.

Клімат – помірноконтинентальний. Середня температура січня $-5,6^{\circ}\text{C}$, липня $+18^{\circ}\text{C}$. Середня кількість опадів 560 мм на рік. Ґрунтово-кліматичні умови сприятливі для вирощування високих урожаїв, садівництва, лісівництва.

А це з давніх-давен приваблювало людей, які знаходили притулок по берегах річок та сприятливі умови для збиральництва, полювання, рибальства, землеробства. Археологічні дослідження, які здійснювали в краї Ю.Сіцінський, В.Антонович, Л.Куземський, І.Винокур, В.Захар'єв, виявили пам'ятки кам'яного віку як на території Дунаївців, так і населених пунктів району. В.К.Гульдман повідомляв, що біля 1800 року печери в Кривчику відвідав подільський воєвода Мартин Контський і виявив сліди первісної людини – відбивні кремневі знаряддя праці.¹ 1888 року побував у Кривчику і В. Б.Антонович: „Отстранив более сомнительные экземпляры, в несколько часов проф. В.Б.Антоновичу удалось собрать на склонах горы довольно многочисленную коллекцию этих орудий: ножей, острый, скребков, стрелок и топориков. Большинство этих орудий отличалось явными признаками отделки рукою человека.”² Знаряддя праці первісної людини знаходили на землях Дунаївців та околиць, поблизу Сокильця, у Лисці, Ліпінах, Макові.

Більш поширені на території міста і району старожитності, що відносяться до трипільської культури. Залишки трипільських поселень виявленні В.А.Захар'євим та членами його археологічного гуртка в Комсомольському парку м. Дунаївці, в урочищі Кривуля.³ Археологічна карта, складена професором І.С.Винокуром, фіксує пам'ятки трипільської культури в селах Велика Кужелева, Велика Побійна, Воробіївка, Голозубинці, Гірчична, Маліївці, Миньківці, Міцівці.⁴

Доба бронзи (II тисячоліття до н.е.) залишила сліди в близько десяти населених пунктах. У районі колишнього Дунаєвецького м'ясокомбінату знайдено залишки двошарового поселення скіфського (VII – III ст. до н.е.) та черняхівського (II – V ст. н.е.) періодів. „Батько історії” грек Городот у V столітті до нашої ери на території між Бугом (Гіпаніс) і Дністром (Тірас) зафіксував проживання скіфів-орачів, а там, де ці ріки зближувались, – племен алазонів. Жили вони з хліборобства.⁵

У першій половині I тисячоліття Дунаївці та населені пункти Дунаєвщини стали місцем осідку слов'ян, які відносилися до антського міжплемінного

об'єднання. Поселення ранньослов'янського часу в урочищі Біля кладки села Заставл'я виявив М.Саніцький, у Сокільці – В.Захар'єв.⁶

У 1982-1983 рр. археологічна експедиція Кам'янець-Подільського державного педінституту провела розкопки черняхівського поселення в с. Ставище, в урочищі Заводаєвка, на площі 740 квадратних метрів відкрила 13 жител і господарських споруд. Житла – наземні і напівземлянкові, у них глинобитні печі, печі-кам'янки, відкриті вогнища, характерні для переходу від черняхівської культури до ранньослов'янської (V – VII ст. до н.е.), гончарний посуд, побутові речі.⁷ У той час наші попередники вели осіле землеробство, доповнене приселищним скотарством, рибалством, бджільництвом, полюванням. Матеріали розкопок керівник експедиції професор І.С. Винокур передав дунаївчанам, і вони експонуються в дунаєвецькому історико-краєзнавчому музеї.

Перші літописи, зокрема „Повість минулих літ”, дають дуже скупі відомості про наш край, племена уличів і тиверців, що заселяли його. В етнографічному огляді Лаврентіївського літопису про ці племена говориться: „А уличи, тиверци сидяху по Днестру, присидяху к Дунаєви, бе множество их.”⁸

У Тиверському літописі знаходимо повідомлення, що відноситься до 863 року, війни Аскольда і Діра з уличами: „Аскольд же и Дир седоста в граде том (Києве) и многие варяги совакуписта, и начата владети поляньскою землю, и беша ратни з древляны и угличи”.⁹

Наші предки – уличі і тиверці – були волелюбними, ніяк не хотіли втратити самостійність, тривалий час чинили опір київським князям, які намагалися включити їх до державного утворення, відомого як Київська Русь. 885 року підкорити уличів і тиверців пробував князь Олег. „І володарював Олег над полянами, древлянами, над сіверянами і радимичами, а з уличами і тиверцями воював,” – зазначається в „Повісті минулих літ”. Чим закінчився Олегів похід у Подністров'я і чи вдалося йому підкорити наших предків, з літописів дізнатися не видається можливим. 907 року тиверці брали участь у походах Олега на Царгород. Літописець називає їх „толковинами”¹⁰, що свого часу В.Григорович витлумачив, як „пособник”, „союзник”. А це швидше говорить про їх самостійність, аніж залежність від Києва.

Зробити висновок, що в це часовий проміжок тиверці й уличі підкорялися Києву, буде поспішно ще й тому, що 914 року, одразу після смерті Олега, князь Ігор воював з уличами, а його воєвода Свенельд „три літа сидів біля міста Пересечен”. Професор В.Б. Антонович у своїй монографії про історію Великого Князівства Литовського теж ставить під сумнів категоричні твердження про підкорення подністровських і побожських племен Києвом: „Загальноприйнята думка про підлеглість уличів і тиверців з IX століття великим князям київським опирається на дуже хитку основу”.¹¹ З ним повністю солідаризувався його учень Никандр Васильович Молчановський: „Ми із значною впевненістю можемо стверджувати, що у відомий нам історичний час західна полоса пізнішого Поділля заселена була багаточисельним і сильним слов'янським племенем, що жило, мабуть, незалежним життям і ще наприкінці XI ст. володіло міськими центрами”¹².

В XI – XIII ст. Дунаєвеччина розділяла долю Пониззя – території з центром у Бакоті, яке включало землі по берегах середнього Дністра і його приток, зазнавало

нападів печенігів, а згодом і половців. 1873 року миньковецький волосний писар на прохання губернського статистичного комітету записав легенду про „Солудивого Буйняка”, який захопив „містечко Кружель” (нині с. Велика Кужелева Дунаєвського району), розорив його і був розбитий аж біля Городка. Науковці ідентифікують його з „шолудивим Боняком”, ненависним слов’янам половецьким ханом, що не раз грабував Пониззя, брав участь у князівських усобицях на боці Івана Берладника¹³.

З другої половини XII ст. землі Пониззя стали об’єктом зазіхань з боку теребовлянських, галицьких, галицько-волинських князів та бояр. 1226 року літопис вперше фіксує назву „Пониззя”. Того року під тиском боярів князь Мстислав Удатний покинув Галич – передав його угорському князю Андрію, „а сам взя Понизье”. Назва тлумачиться в Іпатіївському літописі як низовинна територія по відношенню до гірської Перемишльської землі: „Доброслав же вокняжился бе и Судич ... и вошед во Бакоту все Понизье прия ... Григорья же Васильевич себе горную страну Перемишльскую мышляши держати.”¹⁴

2

У період монголо-татарського нашествия край входив до Кам’янецької округи („тьми”), з якої поставлені татарами отамани з місцевої знаті збирали податок. Відомо, що завойовники рахувалися з місцевими звичаями й віруваннями, зблизилися з місцевим слов’янським населенням, запозичували імена, мову, деякі звичаї.

Переказ розповідає, що татарський воїн Рахни покохав українську дівчину і, незважаючи на мусульманські правила, одружився на слов’янці й дав початок і назву селу Рахнівка на Дунаєвеччині. Принаймі після Синьоводської битви, в якій литовсько-руські війська розгромили татарських ханів Дмитра, Хачибєя і Котлубугу, Коріатовичі застали на Поділлі (назва „Поділля” вперше згадується в літописі 1362 року в зв’язку з перемогою Ольгерда над вказаними татарськими князями) Бакотський православний скельний монастир та монахів у ньому.

Історик Стрийковський свого часу зустрів в Болгарії, біля Сілістри, татарів, які розмовляли слов’янською й особливості мови і побуту пояснили тим, що жили вони на Поділлі, поки не прийшли литовці і не вигнали їх аж на Добруджу¹⁵. Звідси стають більш зрозумілими спроби татарів повернути втрачене Поділля – вони вважали ці землі своїми. Навіть литовський літопис називає трьох братів – татарських князів Дмитра, Хачибєя, Котлубугу „отчичами и дедичами Подольский земли”¹⁶.

Після вигнання татарів з Поділля роль центру Подільської землі став відігравати Смотрич (нині селище Дунаєвського району). Литовсько-руський літопис, виданий Даниловичем і Поповим, повідомляє, що визволене Поділля литовський князь Ольгерд передав у правління племінникам – синам брата Коріата, а „... тыи княжата Кориатовичи пришед в Подольскую землю и вошли оу приязнь со отаманы почали борнити Подольскую землю от татар, а боскаком выхода не почали давати и напервый нашли себе твержю на реце на Смотричи, тут пак себе нарядили город Смотричи ...”¹⁷

Часті напади татарів на Поділля з метою повернення його під свою владу згубно позначалися на соціально-економічному становищі краю, розорили його. Коріатовичам доводилося діяти по-різному – ставати на прю, а то й відкуплятися. Це засвідчує й грамота „Литовського князя і господаря Подільської землі Олександра Коріатовича”, 13 березня 1375 року дана Смотрицькому домініканському монастирю: „Коли вси земляне имут давати дань од татары, то серебро имеют такоже тыи люди давати”¹⁸ (Додаток №1). У цій боротьбі з татарами наклав головою і князь Олександр.

Отже, можемо небезпідставно твердити, що Смотрич не менше 20 років, з 1362 по 1385 рік, до переносу резиденції Коріатовичів у Кам’янець, був столицею Поділля, його адміністративним, військовим, політичним і культурним центром.

В історичній літературі Дунаївці вперше згадуються 1403 року. Вони були чималим поселенням, вносили певні платежі на утримання Кам’янецької біскупії.¹⁹ 26 липня 2007 року Кабінет Міністрів України постановою „Про затвердження Списку історичних населених місць України” №878 „з метою захисту традиційного характеру середовища населених місць України” та на виконання статі 32 Закону України „Про охорону культурної спадщини” відніс м. Дунаївці до історичних з датою першої згадки 1403 рік²⁰ (Додаток №2).

1460 року знаходимо Дунаївці в списках поселень, з яких кам’янецькому біскупу знову ж дозволялося брати десятину. 1493 року Дунаївці були занесені до податкового реєстру, налічували в трьох кутках 71 дим, за які податок платив якийсь Гнат. У порівнянні з іншими населеними пунктами вони були великим поселенням.²¹

У XV столітті Дунаївці зазнавали частих спустошень у ході бойових дій між Литвою і Польщею за подільські землі. Ця боротьба закінчилася на користь Польщі, яка 1432 року остаточно приєднала до своїх володінь західне Поділля. Дунаївці з цього часу входили до Подільського воєводства з центром у Кам’янці-Подільському і були включені в систему економічних і політичних відносин, які польська адміністрація наполегливо нав’язувала місцевому населенню. За користування землею зем’яни – власники значних земельних володінь та селяни платили податки, виконували повинності з утримання Кам’янець-Подільського та Смотрицького замків, мостів, військових залог.

Ні Велике Князівство Литовське, ні Річ Посполита, до складу яких протягом більш як 400 років входила Поділля, Дунаєвеччина, не могли надійно захистити південні кордони від татарських, а нерідко й татарсько-турецьких нападників. Тому населення захищалося, як могло, створивши народну систему оповіщення та схованок.

Людмила Бабійчук з Млаків-Ксаверівки зберегла переказ: «Було то в пору татарських набігів. Жителі подільських сіл, якщо їм вдалося завчасно дізнатися про чергове вторгнення ворога, нерідко ховалися в печерах, ярах, лісах. Татари нишпорили, і будь-яка необережність могла видати сховок. Тоді – о, горе! – чекала смерть або дорога до Кафи...

Ксаверівські селяни, попереджені кимось про появу ординців, разом із священиком пішли долиною Телятницького в напрямку Гути-Блищанівської. Там затаїлись в ущелинах поміж ліщиною і грабиною.

І ось, як назло, коли татари на своїх приземкуватих конях почали оглядати ліс, заплакала дитина. Щоб урятувати ціле село, староста села звелів зарізати маля...

Зайди від'їхали, так і не взявши ясиру. А дитя поховали урочисто, молячи в Бога прощення за великий гріх. Другого дня, відвідавши поховання, щоб встановити хрест, ксаверівчани були здивовані: біля могилки забило джерельце. Його розкопали, і криничка наповнилася чистою, як сльоза, водою. Жебонить вона й сьогодні, нагадуючи трагічний епізод минулого».²²

З цією ж метою будувались замки. Церкви, костели й синагоги нерідко пристосовувались до потреб оборони, будувались, як – от у сусідніх Сутківцях, що на Ярмолинеччині, з каменю з вікнами – бійницями, територія огорожувалася високим муром. У мурованих замках ховалися магнати. У Михайлівці замок мав башту, систему підземних ходів і складів. Ще на початку ХХ ст. зберігались залишки 14 подільських замків, які обстежив краєзнавець Юхим Сіцінський.

З приходом на Поділля литовців Юрій та Олександр Коріатовичі, за свідченням русько-литовського літопису, знайшли «твердну» на річці Смотрич і «нарядили» собі там «город», названий по аналогії з річкою Смотричем. Місцем, яке облюбували і почали обживати Коріатовичі, був трикутний мис, котрий щовбом впирався у злив річок Смотрич і Яромирка, а на віддалі 250 метрів від краю відгороджений ровом і валом. Саме тут вони й збудували замок, який близько 200 років надійно захищав смотричан та жителів приписаних до замку сіл від татарських нападів.

Опис подільських замків 1494 року зберіг деяку інформацію про стан Смотрицької твердині. На той час на Замковій горі збереглися як старі частково занедбані будівлі, так і нові з міцних дубових брусів, де зем'яни – знатні землевласники та міщани – жителі Смотрича мали комори-схованки для провіанту та цінних речей. І ці будівлі займали майже половину території замку.

Вхід до замку через браму охоронявся. Тут стояло кілька гармат (фоклярів), люстратор зафіксував 90 кам'яних, ядер, бочку куль, порох у шкіряному мішку.

Серед будівель згадується «чорна хата», «спіжарня» з військовими припасами та продовольством (півтори бочки гороху, бочка пшениці, мірка конопляного сім'я, пів бочки муки, півтори бочки ячменю, мірка солі, 8 шматків сала та «пивниця».

На той час замок, який мав статус державного, у військовому відношенні був явно занедбаний. До нього приписані млин, ставок, фільварок, 5 сіл – Біла, Чермна Хуста (Чорна), Окнина, Личків, Татарський Макарів) (спустошені того року татарами Татариски), Трихівці (Стрихівці), Лосківці (Ложківці). Смотрич, який свого часу управлявся князівською адміністрацією – воєводами Олеськом, потім – Рогожком, 1448 року отримав Магдебурзьке право – самоуправління, також занепадав. Замок був зруйнований, можливо й татарами. 1518 року король Сигизмунд знову дав дозвіл на будівництво замку в Смотричі...²³

Після синьоводської поразки татари чинили постійні набіги на Поділля. Перше велике вторгнення в XV столітті здійснили 1438 року. Подільський воєвода Михайло Бучацький пробував зупинити їх, але потерпів поразку й сам загинув. Наступні напади припали на 1442, 1448, 1450, 1452 роки. 1453 року наступ татар на Поділля був відбитий. Але 1457 року вони взяли реванш, розбивши військо Бартоша Бучацького і спустошивши край. „В самую жатву придоша татарове на Подолию,

иде же около Каменца, Дунайца, Збаража, Голых гор, вширь и вздовж мало не сто миль огнем и мечом поплениша, и христиан сто тысяч в плен отведоша”, - писав літописець про напад 1474 року.²⁴ Боротьба ця була перманентною й визначала спосіб життя, характер ремесла. Поширеними були будівничі професії, залізорудне виробництво, ковальство, виготовлення зброї – шабель, мечів, панцерів, стремен, луків, стріл тощо.

Тільки протягом 1450-1550 рр. татари вчинили на Україну 20 спустошливих набігів. Проходили вони по так званих Чорному і Кучманському шляхах, що пролягали через подільські землі. Француз Блез де Віженер, дослідник і археолог, у книзі, виданій 1573 року в Парижі, описує трагізм Поділля, який став своєрідним коридором для татарських набігів на Волинь, Галичину. У силу обставин „ на кордонах Поділля і Волині в напрямку Кам’янця, Дунаївців, Вишнівця утримуються, звичайно, добрі залоги з метою їх (татар. – В.П.) стримати ...”²⁵ В описуваний ним період, 1575 року, татари взяли в полон на Поділлі, Волині, Галичині 55 тис. чоловік, забрали 150 тис. худоби, 20 тис. овець.²⁶ Все це розорвало край. Наприкінці XV ст. в Подільському воєводстві налічувалося всього 216 поселень. Під час одного з таких набігів були знищені села Яруга й Луговина, замість них на новому місці вціліли жителі Яруги на узліссі, що виблискувало на сонці, заснували село Блищанівку, луговинчани – Свистівку, у першій чверті XVIII ст. перейменовану в Михайлівку. Криваві події, пов’язані з нападами татар, знайшли відбиток у топонімах Січенці, Мала Побіянка, Велика Побійна, Татариска, Могилівка.

3

1530 року в Дунаївцях числилося 4 плуги (лани), 2 млини. У податкових списках 1555-1578 років зустрічаються Верхні Дунаївці і Нижчі. Можливо, це було містечко Дунаївці з прилеглим по обидва боки Тернавки селом Дунаївці (такі два поселення супроводжували одне одного аж до 1958 року). Ю.Й.Сіцинський пов’язує Нижні Дунаївці – з Воробіївкою, Верхні – з містечком Дунаївці. І це твердження може мати рацію, оскільки і ці поселення належали одному власникові – барському старості Гербурту. 1565 року в Дунаївцях було вже 8 плугів, 4 коморники, 1 ремісник, орендував їх Незабитовський.²⁷

Гербурти належали до знатного українського роду, який у числі перших прийняв католицизм, а разом з ним – чимало привілеїв від польського короля. Серед Гербуртів були біскупи, воєначальники, старости. Микола Гербурт очолював Подільське воєводство. Гербурти в XVI ст. володіли великими маєтностями в Городоцькій, Кузьминській, Купинській волостях, Шатавським, Дунаєвецьким ключами маєтків, Калюсом – десятками міст, сотнями сіл.

1577 року Дунаївці, Шатава, Блищанівка і Свистівка належали Єлизаветі Гербурт, одруженій зі Станіславом Лянцкоронським – ротмістром королівської кінноти, каштеляном Санокським. 1583 року Дунаївці в поборових списках згадуються серед п’яти міст Кам’янецького повіту Подільського воєводства – Кам’янець, Бакота, Городок, Жванець, які були волосними центрами, об’єднували по 5-7 сіл.

1592 року, після смерті чоловіка, Єлизавета звернулася до польського короля за підтримкою і виклопотала Дунаївцям деякі привілеї. У грамоті король Сигізмунд III зазначав: „Так как земли подольския вследствие частых нападений татар и других неприятелей опустошены, обезлюдели и вследствие этого лежат пустошами, то мы охотно позволяем Елизавете Лянцкоронской, вдове каштеляна галицького, чтобы ея имение числилось местечком, называя его Дунайгородом, где бы жители имели безопасное убежище и охрану”. Король надав новоствореному містечку магдебурзьке прово, дозволив базари по четвергах і ярмарки в день св. Іоана Христителя і всіх святих. Крім того місту дозволялося мати замок для оборони від татарських нападів. „Но где именно этот замок был – неизвестно, и тепер и следа его нет, – замічає Ю.Сіцинський. – Был он, вероятно, над речкой Тернавкой, на взгорье, где тепер еврейские дома, ниже теперешней церкви и костела”.²⁸

1597 року Єлизавета вийшла заміж вдруге за королівського ротмістра Михайла Станіславського. Йому й переписала Дунайгородські, Шатавські і Калюські маєтки загальною вартістю 50 тис. злотих. Десь о цій порі Дунаївці були знову спустошені, бо 1605 року король Сигізмунд III дав власнику містечка новий привілей, розширив права і можливості – підтвердив магдебурзьке право, затвердив для магістрату печатку із зображенням журавля, що тримав у пазурах камінь. Цей символ мав нагадувати дунаївчанам їх роль у захисті далеких кресів Речі Посполитої, зобов'язував бути пильними й обережними, як журавель, який у разі небезпеки кидав камінь, щоб розбудити сонних сородичів. Окрім цього місту дозволялася організація цехів, базарів і чотирьох ярмарків на рік.

Все це вкупі посприяло економічному розвитку міста, покращенню становища його мешканців. 1629 року Дунаївці вже налічували 630 димів, мали цехи чоботарів, кушнірів, ткачів, мулярів та інші. Власниця міста дружина київського воєводи Ганна Станіславська передала маєток в оренду Станіславу Яну Грушицькому за 60 тис. злотих.²⁹

До цих пір предметом наукових дискусій залишається походження назви міста. Одні дослідники пов'язують її з торговим шляхом, що пролягав через місто і вів до країн Дунайського басейну – Волощини, Молдавії, Румунії. Інші – із ставками-водоймами, біля яких селилися найдавніші жителі. Автор посібника „Топоніміка в школі” С.Д.Бабишен твердив, що дунаями в старовину називали ставки, водозбори, розливи води. Навіть у піснях співається „ Ой, за горами, вода дунаями ...”, „Понад дунаями, вода стоянами ...” Тому й місто називається Дунай-город.³⁰

Автор монографії „Знайомі незнайомці” Алла Петрівна Коваль, вважаючи цю версію основною, доводить, що Дунайгород і Дунаївці (так з XVIII ст. стало називатися містечко знову) мають в основі корінь дана, дуна, дон, що означає „вода”, „річка”. Однак наводить ще дві версії: назву міста міг дати якийсь Дунай, можливо учасник дунайських походів, або переселенці з однойменних поселень.³¹

Краєзнавець І.Кулаківський зазначає, що топоніми з суфіксом –івці вказують на вихідців з інших поселень, у даному випадку – з галицького містечка Дунаїв, що на Львівщині, які були переселені або переселилися із-за якихось обставин на Поділля. Спочатку слово „дунаївці” означало людей, а згодом перейшло на їх нове поселення.³² Ця версія має під собою незаперечний факт активного переміщення

населення в середньовічні часи. Скажімо, Зелені Луки за легендою стали Чечельником у силу переміщення на Дунаєвеччину жителів Чечельника, що на Вінниччині. Нам видається більш правдоподібним гідронімічне походження назви міста – від водойм, ставків – дунаїв.

У другій половині XVI – першій половині XVII ст. зріс попит у Європі на продукцію сільського господарства, що призвело до розвитку фільварково-панщинної системи господарства, посилення експлуатації селян. Польські магнати і шляхта прибирали до рук головне багатство – землю, збільшували відробіткову ренту. У 40-х роках XVII ст. панщина на Волині і Поділлі зросла до 4-6 днів на тиждень. Збільшилася кількість малоземельних і безземельних селян, у Подільському воєводстві вони склали 40 відсотків, у Брацлавському – 50. Крім того, селяни виконували різноманітні державні повинності – платили подимний податок, десятину від бджіл, худоби. Посилилася водночас і боротьба селян за свої права, зокрема – втечі.

Ще 1521 року дві селянські родини з Дунаївців утекли до Галішина (нині – Олешин) біля Проскурова. Власник Дунаївців судився з власником Галішина Гурським, намагаючись повернути втікачів.

1525 року до Миньківців втекли селяни власника Кужелеви Іскрицького, перед тим викачавши мед із 47 пнів (колод) і забравши його з собою. Пошук селян не дав бажаних наслідків, бо втікачів надійно сховали миньківчани.

1539 року Тальфус і П'ясецький з Дунаєвеччини розшукували в Пасічній своїх селян, які також самовільно покинули їх.

1584 року Єзерян позивався до власників Дунаївців, намагаючись повернути своїх підданих Яна і Дороту Грундзал з дочкою Ганною, які втекли на Поділля.

Такі факти були непоодинокими і в наступному XVII ст.³³ Втікачі із західноукраїнських земель осіли у 23 містах Подільського воєводства, у Дунаївцях – 71 родина з Галичини.³⁴

Поділля й надалі зазнавало нападів татар. Селянська хата тут не стояла більше 10 років. Посилився національно-релігійний гніт. Поляки прагнули окатоличити й полонізувати місцеве населення.

4

Саме в цей час, у другій половині XVI – першій третині XVII ст., на арені духовно-релігійної та суспільно-політичної боротьби все гучніше звучить голос Данила, Герасима та Мелетія зі Смотрича. У силу обставин вони опинилися біля витоків національної ідеї, захищаючи православ'я, обстоювали право українського православного люду на свою окремішню церкву, на свою національну ідентичність.

Їх малою батьківщиною був Смотрич з розвинутим, як на той час, економічним, політичним, релігійним і культурно-освітнім життям. Відомо, що на території замку, західніше дерев'яного католицького костьолу, ще на початку XIX ст. діяла дерев'яна православна Миколаївська церква. Крім неї в Смотричі була й Успенська церква.

Власне, було де докладати зусиль дрібному шляхтичу Данилу Смотрицькому, який в рукописному збірнику XVI ст., що зберігається в Санкт-Петербурзі, як

упорядник засвідчив: «Писав дяк Данило у граді Смотричі». Хто є він «дяк Данило»? Граматик, книжник, церковний служитель, дитиноучитель? Адже саме такий зміст вкладався тоді в це поняття. За свідченням багатьох дослідників, саме від батька Данила отримав ґрунтовну початкову освіту Герасим. Власне, весь змістовий діапазон поняття «дяк» був задіяний Данилом сповна, що й склало йому авторитет людини високоосвіченої, знаної. А культ знань, книги сформував таку сімейну атмосферу, яка й визначила подальші інтереси дітей та онуків.

Герасим виколисував свої кращі якості українця-подолянина на тихих водах річки Смотрич, у прибережних верболозах і садах, серед сільських хлопчиків і дівчаток, синів і дочок смотрицьких хліборобів й гончарів. До сьогодні точиться дискусія щодо його освіти. У передмові до острозької «Біблії» 1581 року він і сам твердить, що училища не бачив. Не знаходимо інформації про батькову освіту і в книгах Мелетія. Виходить, ніби Герасим обмежив свої освітні заняття батьковою домашньою наукою та самонавчанням. Однак чимало дослідників з цим не погоджуються, бо стати писарем Кам'янця – воєводського центру на Поділлі, згодом очолити Острозьку академію та гурток учених, відредагувати й упорядкувати тогочасною українською письмовою мовою «Біблію», написати низку літературних творів міг тільки високоосвічений муж, який здобув системну освіту, можливо, – й на Заході. Але не менше, як у Кам'янецькій школі, звідки вийшов також письменник Ісайя, у школі, яка була освітнім закладом підвищеного типу, де вивчались не тільки звичні предмети, а й граматика, риторика, філософія.

Як один з кращих учнів Герасим був замічений і запрошений на посаду міського писаря, яку, за свідченням Мелетія, обіймав «за трьох старост».³⁵

1578 року Герасим Данилович став ректором Острозької академії і центральною фігурою наукового гуртка, до якого ходили українці Василь Суразький, Дем'ян Наливайко – брат відомого ватажка повсталих селян та козаків Северина, Тимофій Михайлович, поляк Ян Лятос, чех Павло Палерус, греки Кирило Лукарис і Никифір Кантакузин та ін.

За його ректорування академія налагодила зв'язки з багатьма освітніми закладами Європи, сформувала бібліотеку, яку наповнювали «Книжка собранія вещей нужных», «Книга Нового Завіту», «Азбука», «Апостол» та інші праці, видані місцевою друкарнею. А також «Біблія», над виданням якої ректор працював з членами гуртка та друкарем Іваном Федоровим. Саме Герасим виконав найвідповідальнішу роботу: звірив тексти біблейних книг, увів нові розділи, перекладені з грецької та інших мов, написав передмову з присвятою князю Костянтину Острозькому: «Владимир бо свой народ крещением просветил, Константину же благоразумия писанием осветил».

В острозький період життя і діяльності Герасим Смотрицький написав кілька поетичних та прозових творів, зокрема «Ключ царства небесного» та «Календар римський новий», видані 1587 року. У них виступає за єднання українців – дітей православної церкви в протистоянні полонізації та окатоличенню, розвінчує ідею божественного походження папської влади, виступає проти календарної реформи папи Григорія XIII, проведеної 5 жовтня 1582 року, яка, на його думку, стала знаряддям дальшого окатоличення українців і білорусів. «Пан ему кажет у дни

святыя богу ко чти и хвале ведле звычайу церковного давного належачие робити, – аргументує свою думку автор. – Боится и бога, боится и пана, мусит большого опустити, а меньшему служити... Панское теж свято придет, рад бы бедный убоztво свое работою подмог, боится пана, мусит лишити. А часом за теми бедами не только панского нового свята не памятает, але и своего старого забывает, в чем богу и пану не прав бывает. Мусит нареканием, вздыханием и слезами часто беду свою нагорожати».³⁶

На жаль, діяльність Герасима Смотрицького в усій її повноті не встановлена. Час стирає сліди. Дослідники зійшлися на тому, що завершилася вона десь року 1594, коли ректорування в академії перебрав Кирило Лукарис.

У пом'янику Межигірського монастиря зафіксовані імена інших членів родини Смотрицьких. Серед черниць згадується «Мавра, отця Смотрицького мати» та «род іерея Стефана з Острога Смотрицького... Герасима, Данила, Антонія, Єфросинію, Марію, Меланію, Христину, Анастасію, Анастасью, Іоана, Марію».³⁷

Безумовно, кожен із них залишив свій слід у житті, в історію ж увійшли «дяк Данило», ректор Острозької академії Герасим Данилович Смотрицький, його старший син Стефан, після закінчення академії секретар князя К. Острозького, переписувач книжок, священнослужитель замкової Успенської церкви, та, особливо, Максим (у чернецтві – Мелетій) – архієпископ Полоцький, настоятель Дерманського монастиря, письменник – полеміст, учений-філолог, автор «Граматики слов'янської».

Майже всі біографи сходяться на тому, що Максим народився в Смотричі. Однак і досі не має єдиної думки щодо дати його народження.

У десятому томі Української радянської енциклопедії (К., 1983, с. 280) зазначений 1572 р., П.К., Яременко називає 1575 рік («Мелетій Смотрицький: життя і творчість». – К., 1986, с. 7). У нарисі Світлани Новоселецької «Мелетій Смотрицький», вміщеному в книзі «Острозькі просвітники XVI-XX ст.» (Острог, 2000, с. 84), датою народження без будь-якої аргументації вказано 1557 р. Відомий дослідник життєдіяльності Мелетія Смотрицького Петро Кралюк схильний вважати роком народження 1577-ий, а місцем – Острог.³⁸ В.В. Німчук у праці «Мелетій Смотрицький. Граматика» (К., 1979) називає 1578-ий як рік народження. Є й інші дати. З думкою В.В. Німчука можна погодитися з огляду на переконливість аргументів.³⁹

Достовірно, що Максим (Мелетій) та Степан – діти ректора Герасима Смотрицького освіту здобували в Острозькій академії. Заклад той поєднував різні ступені освіти – початкову, середню з елементами вищої, бо вивчався там «курс семи наук» - граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика. Високий науковий рівень викладачів, батькові наукові та літературні заняття, наближеність до родини Острозьких – все це сприяло інтелектуальному та культурному становленню Максима (Мелетія), формуванню його світоглядних та моральних цінностей.

Навчання продовжив у Віленській єзуїтській академії, а згодом, прийнявши пропозицію князя Соломирецького, став домашнім учителем його сина Богдана в маєтку під Мінськом і разом з ним, подорожуючи європейськими країнами, слухав лекції у Лейпцизькому, Віттенберзькому та Нюрнберзькому університетах.

1608 року, повернувшись у Вільно (нині Вільнюс), включився в національно-релігійну боротьбу, видав полемічний трактат «Тренос» («Плач», 1610), який став найкращою його літературною працею. Він піддав критиці католицьку ієрархію, тих, хто похитнув православну церкву, прийнявши унію, показав трагізм становища православного населення України та Білорусії, що викликало різносторонню реакцію. «Тоді мене, як ангела Божого до них мовлячого, послушали, полюбили і прийняли: писання те моє цілували і над головою підносили», – згадував Мелетій про ставлення православних до виходу книги «Тренос». ⁴⁰ Натомість протилежний табір вдався до репресій. Король Сигізмунд III заборонив книгу продавати і купувати, вилучені примірники наказав спалити, а видавця и автора, що сховався за псевдонімом Теофіл Ортолог, заарештувати. Врятувався М. Смотрицький виїздом в Україну, де певний час викладав в Осторозі, очолював Київську братську школу.

1617 року повернувся у Вільно, у Святодухівському монастирі прийняв постриг і став ченцем під іменем Мелетій. Викладав у Віленській братській школі, підготував і 1619 року видав «Граматики словенськія правильное синтагма», тобто – правильне сполучення слів. «Грамматика» знайшла широке застосування в слов'янському світі, 1648 і 1721 рр. перевидавалася в Росії, мала вплив на написання граматик для болгарів, сербів і хорватів. М. В. Ломоносов вважав її «вратами своєї учености».

Фото №1.

1620 року в Україні побував єрусалимський патріарх Феофан і на прохання українського духовенства та знаті в приміщенні Київської братської школи під охороною козаків висвятив кількох православних ієрархів, у тому числі Мелетія Смотрицького возвів у сан архієпископа Полоцького, Вітебського і Мстиславського. Православні Вільно зустріли свого владику з високими почесностями. Опір учинив уніатський архієпископ Йосафат Кунцевич. Незаконнопосвяченими вважав нових владик і король. Почалася тривала боротьба, в яку втягувалися православні, католики й уніати, не раз проливалася кров. Такого протистояння Мелетій Смотрицький не міг спостерігати спокійно. Після подорожі країнами Сходу, довгих роздумів над долею народу, недобррозичливого ставлення до нього деяких українських ієрархів, аби зупинити протиборство, кровопролиття, прийняв унію й очолив Дерманський монастир. На захист унії видав книги «Апологія», «Протестація» (1628), «Паренезис», «Екзетезис» (1629). ⁴¹

5

Смотрицький, щиро надіявся, що унія припинить протистояння суспільних верств та братовбивство. Насправді ж за підтримки польської адміністрації вона лише посприяла католицькому наступу – будівництву костьолів, бернардинських, францисканських, домініканських, капуцинських монастирів, які діяли в Кам'янці, Смотричі, Дунаївцях та інших містах. Сучасник писав: „Селян, істот з виснаженими обличчями, не вважають людьми, шляхта немилосердно поводить з ними, обтяжує непосильними роботами, ув'язнює в тюрми, б'є, мордує, підрізає жили, таврує, п'є їх піт і кров.” ⁴²

Все це викликало в нашому краї антифеодальні національно-визвольні виступи С.Наливайка, К.Косинського, опришківський рух.

А коли почалася визвольна боротьба під проводом Богдана Хмельницького, піднялися й дунаївчани. По берегах річки Ушиці повстанців очолював Остап Гоголь, у Кам'янецькому повіті діяли загони опришків під орудою Коломеди, Чуйка, Вовка, Олександренка, Недовісенка. „... Згубне полум'я так розгорілося, - доповідав Владиславу IV Микола Потоцький з Поділля, - що не було жодного села, жодного міста, в якому б не лунали заклики до свавілля”.⁴³

Ця боротьба активізувалася з вступом наприкінці травня 1648 року на Брацлавщину козацького війська під проводом Максима Кривоноса. 31 травня взяв він Немирів, 11 червня – Тульчин, 1 липня – Вінницю, 12 липня – Полонне. Не виключено, що дунаєвецькі священники були причетні до задуму кам'янецьких попів встановити зв'язок з Б.Хмельницьким, аби здати йому місто. Ймовірно, що повстанці з Дунаївців разом з опришками у двадцятих числах серпня 1648 року брали участь в облозі Кам'янця, приєднувалися й до інших повстанських загонів, що рухалися з Бару через Вінківці до Кам'янця.

Після розгрому у вересні 1648 року польських військ під Пилявою почалося визволення Дунаївців, Смотрича, Балина, сіл району від поляків, становлення місцевих органів влади, підпорядкованих Подільському полку І.Федоренка. Лише в Кам'янці залишилася польська залога, оточена повстанцями. Спроба взяти Кам'янець приступом результатів не дала. Кам'янець став оплотом польсько-шляхетських військ, які з листопада почали відновлення старих порядків. Дунаївці, які вчинили полякам відчайдушний опір, за наказом Станіслава Лянцкоронського були спалені, а жителі, що не зуміли втекти, вирізані.⁴⁴

З приходом весни 1649 року активізували боротьбу з поляками загони опришків. Були визволені і Дунаївці. Кам'янець вдалося відрізати від Хотина, звідки поступало продовольство для польської залози. З Кам'янця польське командування направляло каральні загони в різні місця. Кам'янецький староста Петро Потоцький послав 200 жовнірів до Дунаївців, але взяти місто не зумів. Воно мало укріплення, невеликий замок, що згадується ще й 1666 року в Атласі Йоганеса Янсонія, виданому в Амстердамі, як „укріплення над р. Тернавкою”. Діяла система підземних комунікацій, яка з'єднувала різні кінці міста з укріпленою частиною в районі річки Тернавки. 1649 року ординці, повертаючись з-під Збаража, пограбували Дунаївці. „Римована хроніка”, створена шляхтичем з Ярмолинців на початку 80-х років XVII ст., відтворює картину татарського погрому 1649 року: „Замки, села і містечка (зносили) з ґрунту, перетворюючи в попіл, в пошуках здобичі викопували мертвих з гробів”.⁴⁵ І хоч Зборівський договір передбачав повернення Подільського воеводства до складу Речі Посполитої, все ж повсталі продовжували утримувати владу в селах і містах майже до кінця року. Шляхта скаржилася королю, що її не пускають до маєтків.

Повернення краю під владу Польщі викликало хвилю виступів. Загони опришків, що переховувалися в Медоборах, 1650 року здійснили неодноразові напади на польські загони.

Взимку 1651 року польський уряд вирішив розпочати наступ на козацьку територію Поділля. 10 лютого польські війська під командуванням гетьмана

М.Калиновського атакували Красне, у бою загинув Данило Нечай. Були взяті й інші міста. Щоб не допустити з'єднання військ М.Калиновського з основними польськими силами, що формувалися в районі Сокаля, Б.Хмельницький направив до Кам'янця козацькі і татарські підрозділи – більше 10 тис. чоловік на чолі з наказним гетьманом Д.Лисовцем. У ніч з 28 на 29 квітня були визволені Дунаївці, Балин, Смотрич.

Літня поразка під Берестечком привела до відновлення польської влади на Поділлі, але не зламала опору народу – повстанці продовжували напади на шляхетські маєтки.

1652 року Богдан Хмельницький завдав нищівного удару 20-тисячній армії М.Калиновського під Батогом. Це сталося 23 травня. На початку червня по дорозі до Кам'янця він визволив Дунаївці. За переказами, жителі міста факт перебування в ньому козацького гетьмана увіchnили кам'яною плитою на ринковій площі, згодом знищеною поляками.

1653 року край зазнавав безкінечних спустошень у результаті переміщення і постоїв різних сил – козацьких, польських, татарських, неодноразових боїв. У травні Поділлям, виганяючи поляків, пройшли українські полки на чолі з Б. Хмельницьким. У вересні 40-тисячне польське військо, направляючись до Бару, плюндрувало Дунаєвеччину. 1654 року тридцятитисячне польське військо на шляху до Шаргорода "вогнем і мечем зносило села й хутори". Від цього карального походу дуже потерпіли Дунаївці і навколишні села.⁴⁶

Край залишався ареною протиборства і в наступні роки. 1655 року, на початку серпня, тут з військами побував Б. Хмельницький. Восени місто пограбували татари, які стали союзниками Польщі.

Зафіксувала деякі події того часу топонімія. «Козацька долина, що на межі вихривських, ганівських і ставищанських полів, перейняла цю назву від кривавих зіткнень козаків з поляками. «Сині озера», ставищанські поля ліворуч шляху на Хмельницький, свого часу синіли жупанами польських жовнірів, які згубили свої голови на українській землі. Хрест на Кургані козацької слави в Козацькій долині, встановлений 2001 року за ініціативи та фінансової підтримки козацького генерала Леоніда Танащука, увіchnює подвиг козаків – визволителів Дунаєвеччини. Ім'я Богдана Хмельницького носило залісецьке колективне господарство, у центрі села стоїть бюст козацького гетьмана.

Фото №2

У ході боїв гинули не одиниці чи десятки, нерідко цілі села зникали з лиця землі. За свідченнями польського географа Целлярія, 1659 року Дунайгород був укріпленим містом, але населення в ньому було небагато. 1661 року числилося 20 димів і 2 дими в Слобідці – Дунайгородській, проживало лише 100 осіб. Не в кращому становищі були інші населені пункти. У Залісцях налічувалося 65 жителів, у Михайлівці – 40, у Ступинцях – 10, були повністю спустошені Балин, Голозубинці, Панасівка, Іванківці, Кужелівка, Лисогірка, Рудка, Сивороги, Січинці, Смотрич, Тинна. Дунаївці і Балин фігурували в документах не як міста, а як села.⁴⁷ Люстрація Дунаєвського і Шатавського маєтків виявила, що протягом 15 років (1657-1672) там вдалося зібрати тільки 6 річних посівів. Чотири рази їх знищили

татари, 5 разів земля не засівалася у зв'язку з постійними татарськими вторгненнями.

Незважаючи на те, що Поділля відійшло до Польщі, загопи брацлавського полковника Василя Дрозда (Дрозденка) чинили наїзди на шляхетські маєтки, 1665 року нанесли поразку польським жовнірам під Карабчиевом. Ширився повстанський рух, що заставило шляхту в червні 1666 року зібратися в Кам'янці для вироблення тактики боротьби з повстанцями. 1667 року нове розорення принесло вторгнення кримчаків. 1670 року за розпорядженням коронного гетьмана Яна Собеського в Дунаївцях отаборилася польська залога.

1671 року, рухаючись у складі польського війська з-під Кам'янця на Бар, німецький дворянин Ульріх фон Вердум записав у щоденнику: „При цьому місці, Медоборах, праворуч видно два малі села, а ліворуч – одне, виглядали вони спустошеними. З цього місця через гору, тоді багнистою рівниною до Зеленець (Зеленча. – В.П.) дві з половиною милі. Це – злиденне спустошене село. Всі поля лежать облогом. Біля лісу, по праву руку, лежить село, а дещо далі з того ж боку замок і спорожніле село Балин”.⁴⁸

6

1672 р. на Поділля прийшла нова біда – вторглись турецько-татарські війська. 5 серпня вони оточили головний форпост краю – Кам'янець. У його обороні відзначилися шляхтичі з Дунаєвеччини – власники ступинецького й тинянського маєтків ротмістер Єжи Володийовський та подільський хорунжий Войцех Гумецький. Перший, на свій кошт набравши загін кінноти, влився у двотисячний гарнізон Кам'янця, очолюваний генералом землі подільської М. Потоцьким, робив сміливі вилазки, знищуючи живу силу противника. Другий теж доблесно захищав подільську твердиню, а його дружина Ізабелла доглядала поранених в оточеному місті. Подвиг Є. Володийовського оспіваний в трилогії Г. Сенкевича, зокрема – у романі «Пан Володийовський» та в «Реляції взяття Кам'янця турками», написаній учасником оборони Кам'янця летичівським стольником Станіславом Маковецьким. Біля Кам'янець-Подільського кафедрального костюлу встановлено пам'ятник Є. Володийовському у вигляді обрубаного ствола могутнього дерева з надписом: „Pamięci pana pułkownika Jerzego Wolodyjowskiego – Nektora Kamienieckiego”. А 1999 року в приміщенні костюлу з'явилася меморіальна дошка, виготовлена кийською фірмою „Камінь України”. На ній зазначено: „В пам'ять про Юрія Володичевського, „Гектора Кам'янецького”, який був ідеалом лицарства і шляхетності”.⁴⁹

Фото №3

Турки розмістили в Кам'янці гарнізон, який налічував у різні часи від 6 до 8 тис. військ під началом Галіль-паші. У Кам'янецькому ейялеті був проведений перепис, на населення накладено податок. За переписом близько 1680 року до податкових списків попали Шатава, Залісці, Балин. У Шатаві тоді проживало 32 сім'ї та 8 однаків, у Залісцях – 26 сімей та 11 однаків, у Балині – 12 та 2 відповідно. У реєстрі зафіксовано 25 видів грошових і натуральних податків. Громада могла заплатити податок грішми, якщо не мала змоги розрахуватися натурою. Ці три села Дунаєвеччини мали внести протягом року 26620 акче.⁵⁰

Контролювали турки й більш віддалене від Кам'янця-Подільського містечко Сокілець – центр розвинутого ремесла і торгівлі. Легенда розповідає, що на горі, в урочищі Батарей, розмістили вони пост із гарматою, яка височіла над містечком. Якийсь Томаш, мабуть, із спільниками вночі, коли залога поснула, зумів зіштовхнути гармату зі свого місця, вона покотилася з гори й розлетілася на частини. Однак втекти звияжцю не вдалося. Турки схопили Томаша і, щоб залякати сокільчан, четвертували його на великому камені. Камінь і джерело біля нього після вигнання турків сокільчани освятили і щороку проводили там поминальний молебень. Це місце й досі називається Томашевим.⁵¹

В останній чверті XVII ст. Дунаївці й села були втягнуті в протиборство між Туреччиною і Польщею. З „Реляції” дізнаємося, що турецька окупаційна влада мала намір розташувати в Дунаївцях свою залогу, але це їй зробити не вдалося. Можливо завадив польський загін, розташований у Дунаєвецькому замку. Звідси поляки не раз здійснювали походи на Кам'янець. У січні 1674 року один з таких загонів, що повертався до Дунаївців, турки наздогнали й розгромили біля Шатави.

З початку 80-х років XVII ст. Польща перейшла від спроб взяття Кам'янця штурмом до жорсткої блокади. 6 листопада 1684 року кам'янецький єпископ Станіслав Воєнський повідомляв польському представникові при папському дворі: „Ми спустошили решту країни навколо Кам'янця, щоб його численна залога не могла дістати харчів і, не задовольняючись тим, забрали з собою і перенесли в інші сторони мешканців усіх близьких сіл і містечок, щоб і далі не було рук до обробітку землі, що незабаром призведе цю залогу до останнього відчаю”. У списках населених пунктів Поділля на 1681-1682 рр. серед 868 поселень знаходимо 31 село Дунаєвщини. Але тільки у восьми із них – Балин, Блищанівка, Великий Жванчик, Дунаївці, Залісці, Рудка, Ступинці, Смотрич – були мешканці.⁵²

Тиск на Туреччину посилювався після створення 1683 року „Святої Ліги” – коаліції європейських держав, спрямованої проти Порти, взяття ряду стратегічних об'єктів у Молдавії, приєднання до Ліги Росії. У результаті Карловицького договору 1699 року Польща повернула здобуті молдавські міста, а Туреччина відреклася від Кам'янця-Подільського. Комісію з прийняття міста очолив генерал Мартин Контський, до її складу входив власник Тинної - син Ізабелли й Войцеха Гумецьких Стефан Гумецький, воєвода Подільський. Він же й склав звіт про роботу комісії, який засвідчив трагізм як Кам'янця, так і населених пунктів краю.

7

Занепало розорене війнами місто Дунаївці, назва Дунайгород забувалася. 1657 року володарі Дунаєвецького ключа Станіславські попали в немилість польського короля, були засуджені до вигнання, маєтності конфісковані і передані вінницькому старості Андрію Потоцькому. 1711 року датський посланець при імператорі Петрі I Юст Юль зазначив у своїх записках, що Дунаївці були розорені і малолюдні, хоча оточені стінами й мали невелику цитадель.⁵³ У цей час вони належали Яну Конєцпольському, а господарював на його землях орендатор Мартин Крузер.

Польська адміністрація, що повернулася на звільнену територію, посилила тиск на українське населення, відновлювала старі форми феодалної експлуатації,

переводила православних в унію. У відповідь селяни й міщани вдалися до різних форм протесту, у першу чергу – до втеч у більш сприятливі для життя місця. Дунаївчани приєдналися до великого повстання на Правобережній Україні, очоленого Палієм, Абазиним, Самусем. 1702 року в Дунаївцях діяв великий повстанський загін, мав свого полковника, виганяв шляхту з маєтків. Спіймавши шляхтича Сузького, міщани доставили його до полковника, а потім голого прив'язали до дерева і залишили в лісі.

У 1729-1747 рр. містом володіли князі Любомирські, з середини XVIII ст. – Станіслав Потоцький, воєвода Познанський, а потім – Петро Потоцький.

Згодом ключ Дунаєвецьких маєтків придбали брати Красинські – Адам, біскуп кам'янецький, та Михайло, підкоморій рожанський. Вони опинилися в центрі протистояння між королівською владою, підтриманою російською імператрицею, та магнатами й шляхтою, незадоволеною королівськими реформами, особливо – урівнянням у правах православних і католиків Речі Посполитої. Проти цього виступив і біскуп кам'янецький Адам Красинський. У різних кінцях держави формувалися шляхетські об'єднання (конфедерації). На Поділлі вона носила назву Барської. Саме в Бару 29 лютого 1768 року був підписаний акт, яким рішення сейму про дисидентів (тих, хто добився зрівняння прав релігійних конфесій) було визнано недійсним, а король оголошувався позбавленим корони.

Серед керівників Барської конфедерації були не тільки брати Красинські, а й власник Михайлівки, Блицанівки та Гути-Блицанівської маршалок подільської шляхти Стефан Маковецький. Завдяки організаторським здібностям маршалка після закінчення турецької окупації, у 50–60 роках XVIII ст., була відбудована фортеця в Кам'янці-Подільському, міські мури, Старе місто забруковане й освітлене, на відреставрованій ратуші встановлений годинник. Йому належить ідея будівництва моста з Нового плану в Старе місто „ze skały na skale”, план водогону, що мало обійтися в 100 тис. злотих, зібраних за рахунок розповсюдження акцій. Однак здійснити задумане не встиг, бо в Речі Посполитій почалося громадянське протистояння. Проект мосту був настільки продуманий і обґрунтований, що через 100 років інженери прийняли рішення будувати міст на визначеному Стефаном Маковецьким місці. Однак будівництво зайняло не рік, як планував він, а більше 5 і обійшлося в 13 разів дорожче.⁵⁴

Фото №4

Під час Барської конфедерації С. Маковецький став послом до кримських татар, намагався схилити кримського хана і турецького султана до виступу проти Росії – союзниці польського короля, з-під Могилева привів на Поділля татар – липків. 12 травня із загоном у 1500 чоловік прибув під Кам'янець-Подільський, щоб добитися від коменданта фортеці генерала Яна Вітте передачі конфедератам частини гармат, іншого озброєння. 4 червня в Балині С. Маковецький отримав чин полковника. У цей час Дунаївці, Михайлівка та інші населені пункти краю були місцем постою та збройних протистоянь між конфедератами й урядовими військами. У кінцевому результаті михайлівський замок був взятий російськими військами, а його власник заарештований і висланий до Казані.⁵⁵ Дунаївці біля 1782 року перейшли до Яна Красинського, старости опіногородського.

Місто було причетне до виступу гайдамаків, очолених М. Залізняка та І. Гонтою. Автор «Великого благовіста» Микола Сиротюк згадує в своєму романі «дунаєвецький блаженський замок», який укривав власників сусідніх сіл від гайдамаків, був місцем страти повстанців.⁵⁶

Ян Красинський користувався прихильністю короля, бо зумів виклопотати привілей на чотири річних ярмарки, що значно поживило господарське життя міста та побут дунаївчан. Після його смерті, з 1790 аж до 1833 року, Дунаївцями володіла вдова Антоніна Красинська.⁵⁷

1788 року Польща ввійшла в союз з Прусією, спрямований проти Росії. А сейм, затвердивши цей договір, продекларував низку змін: спадкове правління, свободу віросповідання, всі стани оголосив рівноправними перед законом, православну церкву самостійною і т.п. Це не сподобалося Росії, багатьом польським магнатам, які утворили Тарговицьку конфедерацію для відміни цих реформ. Головне ядро цієї конфедерації зосередилося на Поділлі і очолював його маршал Антон Злотницький. 13 травня 1793 року з військами він виступив на Смотрич, у липні зупинився в Дунаївцях. Жив у будинку Антоніни Красинської, яка на цей час виїхала з міста. Російські війська, що за наказом імператриці вступили в межі Речі Посполитої, зокрема – корпус генерала Дерфельдена, направляючись до Кам'янця, зупинявся в Шатаві, Гуменцях, а надалі оточив подільську столицю. Дунаївці в ході цього протистояння не зазнали руйнування.⁵⁸

27 березня 1793 року генерал Кречетников поширив по містах і селах маніфест про приєднання Подільського, Волинського і Брацлавського воєводств до Росії, і жителі присягнули на вірність Росії. Кам'янець прийняв присягу під тиском російських військ 21 квітня. Першим у кафедральному костьолі дав клятву служити Російській імперії Антон Злотницький, призначений комендантом Кам'янця, за ним – військові та жителі міста. Так Поділля, а з ним і Дунаєвеччина, попали під скіпетр російської імператриці. Після серії адміністративно-територіальних змін була утворена Подільська губернія з центром у Кам'янці-Подільському в складі 12 повітів. Дунаївці ввійшли до Ушицького повіту. Почався новий етап в історії Дунаєвеччини.

Розділ II. У складі Російської імперії

Процес переходу Поділля до складу Російській імперії був тривалим і непростим. Він привів до кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя. Власниками маєтків здебільшого залишилася та ж польська шляхта, склавши присягу на вірність Росії. Власницею Дунаєвецького ключа з 14 населених пунктів – Дунаївці, Заставля, Могилівка, Січинці, Панасівка, Антонівка, Мушкутинці, Адамівка, Чаньків, Голозубинці, Іванківці, Рачинці, Вінцентівка, Замлинівка – була Антоніна Красинська.

Опис 1793 року засвідчив, що містечко розташовувалося на пологому місці лівого берега Тернавки – теперішні Міщани, а капуцинський монастир, відкритий 1790 року, вже був «на землях могилівських». Будинки – глинобитні і кам'яні. У містечку жили 69 сімей польських міщан, 9 сімей шляхтичів, 6 родин німців-поселенців, 220 єврейських.¹

Місто було помітним на Поділлі торгово-ремісничим центром. Ще 1629 року в ньому діяли цехові об'єднання кравців, теслярів, перукарів, ковалів, різників, мулярів. Наприкінці XVIII ст. крім традиційних з'явилися нові ремісничі професії – каретники, сідлярі, бритварі, годинникарі, рукавичники. Їх послуги отримували не тільки жителі Дунаївців, а й навколишніх сіл.

Цехи, як замкнуті організації ремісників зі своїми статутами, правилами і порядками, утримували монополію на певній вид ремесла, забезпечували охорону інтересів своїх членів, підготовку кадрів, удосконалення виробництва, регулювали життя общинників, дбали про їх моральні устої, судили, накладаючи штрафи. Нерідко мали свої церкви, які й підтримували, свято на честь свого покровителя, у разі потреби створювали ополчення для оборони Дунаївців, займаючи визначене їм місце в замку. Склалися цехи з трьох категорій людей – майстрів, підмайстрів, учнів. Перехід із нижчої у вищу відбувався після досягнення учнем чи підмайстром достатнього фахового рівня, підготовки, як доказ цього, зразкового виробу-штуки, внесення в касу цеху передбаченого статутом внеску і святкового пригощання цехової братії.

Юхим Сіцінський у своїй праці «Матеріали для історії цехів Поділля», проаналізувавши низку цехових грамот, статутів, актових книг, які потрапили до Кам'янецького давньосховища, залишив опис процесу обрання цехмістра – керівника цеху в Дунаївцях.

Відбувалося воно щорічно десь біля 8 січня. За три дні до виборів цехового старшини біля його дому виставлялася хоругва з шовкової чи шерстяної тканини, прикрашена вишитим цеховим знаком – емблемою, яка сповіщала про наближення виборів. «Парубки» – молоді хлопці з числа общинників – із гербом цеху (цешкою) обходили будинки ремісників, запрошуючи на збори. Напередодні виборів на прохання старого цехмейстра священик проводив літургію, згадував померлих, молився за здоров'я живих.

У день виборів відбувалися загальні збори. Попередній цехмейстр звітував про надходження і витрату спільних коштів, що формувалися із внесків, штрафів, різних квартових зборів, про наявність цехових свічок. Обирався цехмейстер. Ввечері із запаленими свічками і цеховою хоругою братчики робили обхід –

обводили новообраного або поновленого старшину навколо будинків ремісників, інколи й по містечку, сповіщаючи громаду про завершення виборів. Ввечері цехмейстер приймав братчиків у себе вдома.

З цього часу він отримував повну владу – право розпоряджатися людьми, коштами, судити, накладати штрафи тощо.

Ця система організації виробництва і життя ремісників прийшла в край із Західної Європи через Польщу і деякий час була важливим стимулом виробничої діяльності й фактором обшинного самоуправління.²

1811 року, за даними ревізії, налічувалося 63 ремісники, у наступні 20 років їх кількість зросла в чотири рази.³

Серед євреїв було 12 водовозів, 4 цирюльники, 10 пекарів, 9 майстрів з обробки срібла та міді, 8 гарберів та кушнірів, 20 кравців. 40 євреїв утримували шинки, 30 – магазинчики, п'ятеро були м'ясниками. Проживало й 6 купців третьої гільдії. Місто мало 2 кам'яних двоповерхових млини. Один із них – водяний – мов на англійський манер, його борошно дуже цінувалося.⁴

Антоніна Красинська була підприємливою та енергійною власницею, побудувала новий кам'яний будинок, 1810 року обновила парафіяльний костюл. Вона залучала до господарського життя все нових переселенців з Німеччини, Чехії і це справляло позитивний вплив на розвиток містечка.

В цей час у Дунаївцях не раз бував малолітній онук Красинської, син овдовілого генерала Вінцента Красинського Зигмунт (1812-1859), відомий польський поет. Він народився 9 листопада 1812 року в Парижі. Його хрещеним батьком був Наполеон Бонапарт. 1814 року Красинські переїхали до Варшави, де Зигмунт отримав гарну домашню освіту і виховання. 1826 року вступив до 6 класу Варшавського лицю, а вже через рік навчався у Варшавському університеті на факультеті права. Усі літні канікули Зигмунт проводив, як правило, у родових маєтках – Дунаївцях чи Опіногурі. 1819 року Антоніна Красинська зробила заповіт, за яким дунаєвецький ключ записала за семирічним онуком. Але згодом у присутності біскупа своє рішення змінила. Проте Зигмунт бував у Дунаївцях ще не раз.

Фото №1

Деякий час жив у Женеві. Тут 2 серпня 1830 року вперше зустрівся з Адамом Міцкевичем. У товаристві поета зробив екскурсію на високі Альпи, яку описав в «Уламках Швейцарської подорожі». Хворів, лікувався в кращих європейських лікарів у Женеві, Римі. Батько, прагнучи влаштувати сина на дипломатичну службу, їздив з ним до Петербурга. Але через хворобу очей Зигмунт відмовився від кар'єри дипломата і виїхав знову до Риму. Тут 1833 року працював над «Іридіоном». 1834 року завершив найкращу свою драму «Не Божественна комедія», видану анонімно в Парижі 1835 року. 1836 року познайомився з Юліушем Словацьким і надалі підтримував з ним зв'язки. 1841 року в познанському «Літературному тижневику» надрукував статтю «Деякі про Юліана Словацького», яка була першою спробою об'єктивної оцінки доробку поета, визначення його місця в тогочасній польській літературі. 1843 року одружився з Елізою Браницькою, відвідував Варшаву, Опіногурі, Дунаївці. Помер 23 лютого 1859 року в Парижі. Похований в Опіногурі.⁵

1833 року, після смерті Антоніни Красинської, у володіння Дунаєвецьким ключем маєтків вступив її син генерал, сенатор граф Вінцент Красинський (1782-

1858). Після смерті дружини Марії Радзивіл він часто бував у Дунаївцях, вникав у господарські справи. У зв'язку з розвитком вівчарства на Поділлі і всезростаючою в Європі потребою в сукні вирішив розгорнути в Дунаївцях суконне виробництво. 1829 року, перебуваючи у Варшаві, зустрівся з молодими сукнярами Вільгельмом Розенбаумом, Карлом Ексером і запросив їх переїхати в Дунаївці. Незабаром кілька сімей з майном, верстатами та іншим обладнанням прибули в маєток Красинських і через два місяці дали перше сукно.

1830 року прибуло ще двадцять сімей ткачів з Прусії та Познаньщини. Суконне виробництво набуло помітного розширення. 1832 року вже діяло три фабрики. А згодом поряд з фабрикою Вільгельма Розембаума, яка мала 16 ткацьких верстатів, 4 майстри, 16 підмайстрів і 26 робітників, виробляла сукна чорного, сірого, гранатового, бірюзового та оливкового кольорів на суму 48715 крб., діяли менші фабрики Августа Штрайзе, Карла Екснера, Натанеля Троппе, Вільгельма Гахенбаха, Августа Кіна, Мартіна Кункляма і Генріха Вальтера. Паралельно з'явилися постригальні виробництва Генріха Отта, Генріха Клеменса, Августа Піча. Верстати на них приводились у дію вручну або з допомогою кінської сили.

Для облаштування переселенців В.Красинський виділив близько 2 десятин землі на правах вічного чиншу з оплатою 3 крб. на рік, і на цих землях досить скоро виросло Нове (Німецьке) місто.⁶

Наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. досить помітним на Поділлі центром економічного, політичного і духовного життя стали Миньківці з навколишніми селами, якими володів Ігнацій Мархоцький. Сучасники називали його диваком, але в історії він залишився реформатором, який випередив реформи в Російській імперії на цілих 60 років. Світоглядні та морально – етичні устої І. Мархоцького в достатній мірі відображає підготовлений ним заповіт (Додаток №3).

Фото №2

Відставний тридцятидев'ятирічний майор Ігнацій Сцибор-Мархоцький 1788 року перебрав у володіння Миньковецький ключ маєтків, а це біля 6 тис. десятин землі. 1 січня 1795 року він скасував панщину, відмінив кругову поруку, натомість встановив відповідальність кожного перед законом, під загрозою штрафу заборонив називати селянина мужиком, холопом, хамом. Прийнятий з цього приводу акт був насичений ідеями французьких просвітителів:

„Ми, жителі спадкоємних володінь: Мислиборж, Городище, Катеринівка, Антонівка, Кружківці, Отроків, Хананівка, Притулія, Старик, Тимків, Побуйна, Побуянка, Сивороги, які складають Миньковецьку державу, що знаходиться в Ушицькому повіті Подільської губернії, зібравшись усі разом для вироблення і встановлення відомих законів, після всебічного обговорення справи в присутності громадянина Мархоцького вище поймаєнованих земель, а також Сеферівки та інших володінь, прийшли до висновку що, з одного боку: найвище благо, дароване Творцем Усемогутнім природи людського роду, це воля;

Що людина народилася вільною, а тому необхідно, щоб вона і помирала вільною.

Ми укладаємо дану угоду, мета якої гарантувати кожному волю, недоторканність власності, безпеку й захист від будь-якого насильства...”⁷

Положення угоди передбачали скасування панщини й заміну її чиншем у розмірі 1 крб. 04 коп. за 1000 кв. сажнів землі.

Про роль Ігнація Мархоцького серед подільської знаті свідчить і той факт, що саме йому місцеве дворянство доручило доставити до Варшави обоз для потреб воюючої російської армії вартістю в 1 млн. крб. За нього Миньківці перетворилися в квітуче містечко, де працювали суконна, каретна фабрики, фабрика анісової олії, цегельний, лакофарбовий заводи. Тут виготовляли папір, друкували книги та бланки для комерційних операцій. На межах своїх володінь він встановив прикордонні стовпи, якими позначив кордони «Держави Миньковецької від Царства Російського».

У його «державі» діяли аптеки, школа, бібліотеки, театр. Сюди приїжджали з далеких міст і сіл хворі лікуватися в гомеопата Стефані та аллопата де Герінга. Навколишня шляхта відвідувала вистави, брала участь у різних святах, зокрема – у Святі урожаю з елементами язичницького пошанування Церери.⁸

Миньківці стали місцем зародження друкарської справи на Дунаєвеччині. 1792 року тут постала польська друкарня, яку очолив професійний друкар Веселовський. Її появу обумовили потреби в друкуванні різноманітних бланків, законодавчих актів, які регулювали життя громад 19 населених пунктів, що входили до Миньковецького куца маєтностей, зокрема брошур «Prawo miasta Minkowiec», «Ustawa dla urzodzenia ziem dziedzic», «Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami», «Prawo szlacheckie» та ін. Друкарня обслуговувала й інші потреби, видала, наприклад, брошуру про спосіб лікування хвороб, уривок з поеми «Aniela» Т. Заборовського, присвяченої походу Болеслава Хороброго на Київ 1018 року, книгу кам'янецького лікаря М. Шахіна «O wodzie mineralnej kamienieckiej», виконала замовлення директора польської театральної трупи в Кам'янці-Подільському Я. Камінського на випуск «Гамлета» У. Шекспіра та «Ілліади» Гомера.⁹

На цей час припадає відкриття в Миньківцях з дозволу Ігнація Мархоцького і єврейських друкарень, що було викликано і фінансовим інтересом – власники платили податок, і престижністю для містечка та його власника мати такі заклади. Першу заснував за підтримки єврейської громади друкар Іхієзкель, син Шеваха, що прибув з Межирова з двома наборщиками. 1802 року вже діяло дві єврейських друкарні: одна належала Естер Мошковій, друга – Мордку Шельваховичу. 1818 року з'явилася й третя єврейська друкарня. 1827 року, після смерті Ігнація Мархоцького, вони припинили діяльність, видавши біля 40 книг.¹⁰

Доля польської друкарні була більш щасливою. 1824 року, ще за життя графа, її очолив, а згодом і придбав Й. Вагнер, колишній керівник друкарні босих кармелітів у Бердичеві. 1829 року він перевіз її в Дунаївці, а згодом до Кам'янця-Подільського.¹¹

1812 року до Поділля докотилися події російсько-французької війни, названої Вітчизняною. Напередодні війни на межі Волині і Поділля дислокувалася армія на чолі з М.І. Кутузовим, у Дунаївцях, Шатаві, Балині – Астраханський гренадерський полк цієї армії. Французи вторглися на територію Луцького повіту – крайня межа їх просування на південь. Однак повсемісно створювалася «лісова варта» для боротьби з наполеонівськими диверсантами. Подоляни сформували 4-й Подільський полк із 1200 козаків, набраних із жителів краю. Дунаєвеччина брала участь у зборі

продовольства, виставляла підводи для військових перевезень.¹² Деякі учасники війни з Наполеоном проживали в Дунаївцях. Біля старої Могилівської церкви ще наприкінці XIX століття стояв пам'ятник з надписом: «На сем месте покоится прах артиллерии штабс-капитана Константина Николаевича Игнатьева, оказавшего услуги Отечеству во время смертоносной брани в незабвенном 1812 году.»¹³

Війна, розкішне життя знаті лягало важким тягарем на плечі простого народу, і в першу чергу – селянства. Продовжувалося його зубожіння. Поміщики, а серед подільського дворянства 89 відсотків складали польські землевласники, відібрали в них 20 відсотків землі. Економічний гніт доповнювався релігійним, національним, жорстокими фізичними розправами, що викликало спротив –, скарги, підпали, вбивства, бродяжництво, втечі і навіть, – масові виступи.

Прикладом такої боротьби є рух, у центрі якого опинився подолянин Устим Кармалюк (1787- 1835), родом з Головчинців Літинського повіту (нині с. Кармалюкове Жмеринського району Вінниччини). Пан Пігловський 1812 року віддав непокірного Устима в рекрути – у 4-й уланський полк, що дислокувався в Кам'янці-Подільському, звідки той утік. Так почалася його особиста багаторічна епопея боротьби з кривдниками. Устим Кармалюк був не тільки організатором збройних загонів і різних акцій, а й прапором антифеодальної боротьби, яка набирала розмаху на Поділлі, у тому числі – на Дунаєвеччині.

Він не раз бував на Дунаєвеччині, мав тут своїх прибічників. Про це двічі свідчив на допиті у Літині – 24 і 27 березня 1822 р.: «1821 г. шел через м. Дунаевцы и сюда достался того дня, как ярмарка была... Тут до вторника побыли, сойдясь с товарищем своим Осипом...».¹⁴

Не раз бував народний месник у Леонтія Джуринського в Тинній. У старості той розповідав своєму онукові, що любив Устим гору неподалік Макова, де не раз ховався від переслідувачів. Адже кінця печерам ніхто не міг знайти. Та й місце недоступне.

Громами і градом
Таврована круча...
Не раз була доля
Йому тут колюча.
Та тіль рятівливу
Давала гора.

Час не зберіг слідів, немає й документальних свідчень про перебування тут Кармалюка. А ось народ бережливо проніс через покоління розповіді, які стали легендами. Фросина Козак із Привороття, що біля Макова, розповідала, як одного разу через ліс з Макова на Кам'янець їхала стара Воскобойчиха. Грошей повну калитку везла. Скупа і жорстока була, не раз плакали від неї бідняки. Захотіла обманути Кармалюка, прикинулася біднячкою. Суворо покарав її Кармель.

Фото №3

Знав Устим Маліївці, мав і тут близьких людей, бував біля водопаду, печери. Тому й назвав народ гору біля Макова і печеру в Маліївцях Кармалюковими.

Навідувався відважний ватажок до Михайлівки. Якось повідомив пана, свідчить переказ, що буде зі своїми хлопцями, і велів на горі, що носить назву «Свірхи», обід готувати. Пан зібрав челядь, озброїв, у визначений час влаштував

засідку. Раптом до брами під'їхала бричка з офіцером, якого супроводжували кінні вояки. Зрадів поміщик підмозі, звелів браму відчиняти. Однак «підмога» накинулася на панських охоронців, пов'язала і до льоху заперла. Дісталось й панові. У призначений час обід відбувся.

У народних переказах і легендах У. Кармалюк змальовується чесним і добрим. Жителі Панасівки із вуст в уста передавали розповідь, як Кармалюк зустрів панасівську дівчину в Чорному лісі, коли вона йшла на заробітки до Мушкутинців. Мабуть, не раз спостерігав він, як молоде дівча, озираючись навкруги, щоранку бігло на роботу, а ввечері стомлене поверталось додому. Поцікавився, хто вона, куди ходить. А коли довідався, що заробляє собі на святкову сукню до Великодня, подарував спідницю і черевики та й відпустив.¹⁵

Певний відгук на Дунаєвеччині мало польське повстання, що в листопаді 1830 року вибухнуло у Варшаві і було спрямоване на відновлення незалежної Речі Посполитої у старих кордонах. У нашому краї воно знайшло підтримку польської шляхти, духовенства, дунаєвських монахів-капуцинів.

Після поразки повстання був конфіскований маєток Мархоцьких, а його власник – син Ігнація Кароль Мархоцький висланий до Сибіру.¹⁶ 1832 року закрили монастир капучинів у Дунаївцях. Не покинув містечко і вів агітацію серед населення, „дерзко говорив о правительстве по случаю упразднення римокатолического монастыря” один лиш ієромонах Марцелян Підчашинський. Він був відправлений до Кам'янець-Подільського кармелітського монастиря під нагляд.¹⁷

З приєднанням Поділля до Росії дальшого розвитку набуло духовне життя, вістрям своїм спрямоване на деполонізацію краю і його русифікацію. Документальні сліди найдавнішої школи на Дунаєвеччині відносяться до початку XVIII ст.: у відновленому в Маліївцях монастирі 1708 року базиліани «содержали латинскую школу, где обучали и немецкому языку». Монастирі діяли в Смотричі, Гірчичній, Сокільці, Балині і, ймовірно, мали теж навчальні заклади. Принаймні, у Смотричі при костьолі ще 1824 року діяла школа, в якій навчалось 8 учнів. Вже 1822 року на Поділлі налічувалось 40 великих шкіл, навчалось 900 учнів.¹⁸ Дунаєвська вважалась однією з кращих. У містечку діяла і єврейська школа. 1793 року люстратори зафіксували, що школу обслуговували четверо євреїв.

Із заснуванням німецької колонії в Дунаївцях з 1834 року почала працювати школа для дітей колоністів, вів її Карл Брікс.¹⁹ 1836 року школу реорганізували у двокласне євангельсько-лютеранське училище.

У двоповерховому приміщенні капучинського кляштора (нині – приватна автошкола) протягом 1848-1855 років працювало духовне училище, де навчалися в першу чергу діти православного духовенства та парафіян. Його наглядачем був священник Вознесенської церкви Павло Вартмінський. Училище згодом було переведене до Привороття.²⁰

У дореформений період парафіяльні школи з'явилися: 1854 року – у Нестерівцях, 1860 – у Великому Жванчику, Лисці, Михайлівці, 1861 – у Підлісному Мукарові.²¹

Біля витоків освіти для селянських дітей стояли парафіяльні священники. У Нестерівцях школу заснував Василь Васильович Користинський – випускник

Подільської духовної семінарії, продовжувач добрих справ отця Матвія, дідуся Михайла Коцюбинського, який віддав пастирській службі в Нестерівцях 42 роки.

Не легко було починати. Труднощі становлення освіти для простого сільського люду добре ілюструє педагогічна праця лисецького священника Івана Корчинського. Одного недільного богослужіння звернувся він до прихожан з пропозицією відкрити школу в селі. Були такі, хто зустрів це з радістю: «Ми самі бачимо, що грамота нашим дітям не зашкодила б. Вони краще ніж ми стали б Богу молитися й нас би шанували». Але були й інші голоси: «Навіщо нашим дітям вчитися? Мій дід і тато не вчилися і жили. Та й як жили!»

Хтось пустив слух, що грамотних хлопців будуть першими брати в москалі. Чимало зусиль коштувало отцю Корчинському, аби пізної осені все-таки зібрати до прицерковного будиночка перших лисецьких школярів – 10 хлопчиків та 3 дівчинки. Вчилися з 9 до 12 годин, опановуючи «Буквар», основи Біблії, математики, граматки, знайомлячись з історією та географією. Але вже наступного 1861 року в школу прийшло 25, а 1863 року – 60 учнів. Досвід настоятеля Пресвятої Богородиці лисецької церкви популяризували навіть «Подольские епархиальные ведомости».²²

1833 року в родині чехів-колоністів народився Владислав Заремба (1833-1952), майбутній композитор, викладач музики. Ймовірно навчався в одній з дунаєвецьких шкіл. Музичну освіту здобув у Кам'янці-Подільському в братів Йосипа та Антона Коціпінських. Останній відомий як етнограф, фольклорист, композитор, укладач збірки українських пісень під назвою „Пісні, думки й шумки руського народу на Поділлі, Волині й Україні”, автор відомої пісні „Гандзя”. Він привив Владиславу любов до народної пісні, що значно вплинуло на його музичний стиль.

Фото №4

Якраз у роки навчання Владислава Заремби в Кам'янці на Поділлі прибув Тарас Шевченко, що справило велике враження на юнака й згодом відобразилося на його творчому доробку.²³ Це сталося восени 1846 року. Тридцятидворічний співробітник Тимчасової комісії для розгляду давніх актів Т.Г.Шевченко отримав розпорядження генерал-губернатора Д.Бібікова побувати на Волині і Поділлі, щоб зібрати „різні відомості про народні перекази, оповіді про кургани, старовинні пам'ятки, а також – старовинні акти, папери і т.п.”

У науковій літературі не має єдиної думки про Шевченків маршрут на Поділлі. Останнім часом з'явилися дослідження, що включають у схему маршруту нові населені пункти нинішнього Дунаєвецького району – села Миньківці, Соснівку (тоді – Сцібори), Рахнівку. Шлях назад проліг через Тинну попри Балин, Смотрич, Рудку, Лисогірку, Тернаву, Тернавку, Томашівку. На жаль, ні він сам, ні Трохим, що супроводжував і вів записи, не залишили заміток про Дунаєвеччину. Але, допускаємо, якщо їхав він з цілком ясною метою і планами, та ще й таким „швидкохідним транспортом”, як кінна повозка, то не міг не звернути увагу на розбудовані І.Мархоцьким Миньківці, не зацікавитись чудакуватим графом, а також „Подільським Манчестером” – дунаєвецькими суконними фабриками, що набирали розмаху в своїй діяльності.²⁴

Звісно, не відав він, що саме о тій порі в губернському місті опановував музичну науку, вбирив своєю тонкою душею подільський пісенний колорит

тринадцятилітній дунаєвчанин Владислав Заремба, щоб згодом вибухнути романсами „Дивлюсь я на небо”, „Повій, вітре, на Україну”, піснями „Ой місяцю, місяченьку! Не світи нікому”, „Козак виїжджає, а дівчина плаче”, „Віють вітри”, „Сонце низенько”. Під впливом приїзду відомого поета і художника на Поділля, після ознайомлення з його «Кобзарем» Владислав Іванович написав більше 30 пісень і романсів на слова Т.Шевченка. Можливо не всі музичні транскрипції композитора зуміли відобразити силу й експресію кобзарєвого слова, але деякі завдяки щирому мелодизму, зворушливості, як от „Якби мені, мамо, намисто”, „Утоптала стежечку”, „Якби мені черевички”, „Калина”, живуть донині.

1850 року граф Вікентій Красинський продав Дунаївці Віктору Скибневському, власнику сіл Мазники, Охримівці в Летичівському повіті. І той встановив для селян містечка та навколишніх сіл диференційовані податки: тяглі господарства сплачували 10 крб. річних та відробляли 16 днів панщини, ті, що не мали робочої худоби, – 6 і 16 відповідно, селяни-городники – 3 крб. 50 коп.²⁵

442 фонд (оп. 449, спр. 15) Центрального державного історичного архіву у Києві зберігає досить яскраву ілюстрацію нестерпного становища подільського селянства напередодні реформи кріпосного права 1861 року. Мова йде про чанківських селян, які 1857 року вдалися до акту масового протесту проти свавілля, що чинилося в маєтку поміщика Скибневського. Чанківські кріпаки відчували великий брак орної землі. З попереднім власником графом Вікентієм Красинським ще якимось знаходили спільну мову, він давав можливість досить дешево користуватися лісом, пасовищем, навіть прикупити шмат панської землі. Новий власник Віктор Скибневський, прагнучи якомога швидше повернути затрати на купівлю Дунаєвського ключа, посилював визиск. Почав із зміни ділянок, кращу землю Івана Волошина, наприклад, забрав до фільварку, а йому дав неудиби. І це був не поодинокий факт. Підвищив ціну за користування лісом, ні на паливо, ні на будівництво придбати деревини було не можливо. Заорав пасовище.

Весною велів своїм реманентом засіяти в першу чергу панські лани. Селянські ж поля були засіяні в пізні строки, а подекуди й пустували. На інвентарні правила управитель уваги не звертав. У пік робіт заставляв працювати по 5-6 днів на тиждень, відробляти панщину навіть за померлих і хворих, хлопці 19-20 років та дівчата 17-18 років мусили відпрацьовувати два дні за один. Григорію Лагодюку зарахував два колеса за один день панщини, хоча він у день міг зробити лише одне. Експлуатувалася й дитяча праця. На Благовіщення за наказом управителя Антона Андрусевича чанківські діти були зведені на фільварок Меланія, щоб збирати перій. Майже тиждень утримував їх на роботах, на ніч запирав до курника, де діти спали, „ні ївши, ні пивши”.

Не краще жилося прислузі, на Меланському фільварку працювала людина без нормального харчу, одягу, взуття. Управитель і його помічник Марко Ватраль заставляли по драбині на молотарку виносити 5–8 снопів. Непокірних жорстоко карали – 20–30 ударів прутом. Семена Олійника прикажчик забив у колодки, 5 днів утримував на хлібі й воді і той захворів та помер. Після чергової езекуції зійшов з розуму син Михайла Мазура. Вагітну дружину Федора Яцкова змусили виносити соломі на скирту, вона зірвалася, покалічилася й померла. А чоловіка через якийсь час заставили відробляти панщину за себе і померлу дружину.

Попередній 1856 рік був неурожайний – страшний градобій завдав непоправної шкоди. Довелося звертатися до запасного магазину за позичкою. А це нова кабала: або поверни, або відроби. Дошкуляв солдатський постій. Москалі спустошували сади, городи, вирізали курей. Чаньківчани вимушені були виділити 39 підвід для перевозки провіанту зі Старої Ушиці до Могилева. Станіслав Танасюк, Ананій Кардаш, Павло Підлісний, Василь Ковальчук, Яків Димитрук, Григорій Лагодюк отримали від касира Назара Танасюка в присутності соцького Івана Гулеватого хоч якісь копійки, решта ж селян вкотре залишилася в накладі.

Не витримавши визиску й наруги, селяни звернулися зі скаргою до поміщика та станового пристава. Однак їм пригрозили, мовляв, кріпаки та містечкове населення розпустилося за графа Красинського, який майже безвиїзно жив у Варшаві. А Якова Басистого для залякування інших було виселено з Чанькова в Поріччя. Однак селяни не заспокоїлися. Вони знайшли дворянина Василя Крижанівського, який задресував скарги за їх підписами губернатору та ушицькому повітовому предводителю дворянства. Справа дійшла до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора і була взята на контроль. Розглядом скарги зайнявся предводитель дворянства, 22 червня 1857 року викликав у Дунаївці 25 селян, що підписали скаргу. Але натомість прийшло – від малого до старого – все село. Коли почали викликати по черзі тих 25, що підписали скарги, селяни вчинили крик, чим привернули увагу жителів Дунаївців. Справа набирала небажаного розмаху, тому власті почали шукати компромісу. Старший син В.Скибневського Людомир обіцяв звільнити з роботи А.Андрусевича та М. Ватраля. Але наступного дня селян зібрали в чаньківській церкві, де їм „внушили опять должное повиновение своему владельцу и его управляющему”.²⁶

Накал селянської боротьби наростав, стримувати його ставало все важче.

1859 року, після смерті батька, Дунаївці з могилівським, заставським, січинецьким, панасівським, мушкутинецьким й антонівським фільварками перейшли до Броніслава Скибневського, який до 1874 року жив у містечку. Саме за нього відбувалися зміни, передбачені реформою 1861 року.

83 селянських двори в Дунаївцях отримали 309 десятин землі (в середньому по 3,7 дес. на двір), за яку мали сплатити близько 9900 крб. Процес викупу землі проходив не просто. Селяни скаржилися, що Б.Скибневський урізав наділи, давав гірші землі, віддалені від містечка, прибрав громадський вигін. Великі проблеми для жителів міста створювала збудована поміщиком гребля, із-за чого кожної весни їх городи затоплювало. Крім того воду забруднювали відходи з панської бойні.²⁷

Пограбування селян у ході викупу було типовою картиною. 168 дворів маківських селян, наприклад, отримали 474 десятини землі, за яку мали заплатити 27847 крб. За свої «благодіяння» пан Раціборовський вимагав понад ціну землі ще п'яту частину суми. Коли ж селяни запротестували, звелів привселюдно висікти Івана Кушніра, Федора і Миколу Максимових, Юська Грищука, Федора Костюка та інших.²⁸

Рідкісними були факти викупу селянами за готівку навіть присадибної землі. У Блищанівці, приміром, його здійснили тільки четверо господарів. До нас дійшла пам'ятка тих часів – договір про викуп однієї десятини восьмисот шестидесятисеми саженив землі жителем Блищанівки Яковом Івановичем Прокіпчуком у поміщика

Миколи Маковецького. Цей шмат землі обійшовся йому в 139,27 срібних рублів. Поміщик зафіксував у купчій низку заборон: „Винокурение, пивоварение, оптовая и роздробительная продажа горячих напитков состоит в исключительном пользовании и розпоряжении помещика Маковецкого, поэтому крестьянин Яков Прокопчук и наследники его ни в коем случае не имеют права и не должны на приобретенной им усадебной земле устраивать питейные заведения или временные выставки для роздробительной продажи горячих напитков без согласия на то помещика”²⁹.

Отже, з приєднанням краю до складу Російської імперії активізувалося як економічне, так і суспільно-політичне й духовне життя в Дунаївцях та на Дунаєвеччині.

Значного розвитку набуло ремесло, з'явилися його нові види, відповідні викликам часу, зародилося суконне виробництво, яке вивело Дунаївці в число важливих промислових міст.

Дивував Поділля своїми реформами власник Миньківців і куца маєтностей з 19 населених пунктів Ігнацій Мархоцький, який панщину замінив чиншем-сталою платою за землю, ввів низку нормативних актів, які регулювали життя підлеглої йому громади, сприяв розвитку ремесел, торгівлі, освіти й медицини.

Дальшого розвитку зазнала освіта, яка розвивалася в загальному напрямку від монастирських, здебільшого католицьких шкіл, до заснування церковно-парафіяльних шкіл та училищ – духовного при Вознесенській церкві та євангельсько-лютеранського, яке утримувалося німецькою общиною.

Однак польські землевласники, а вони серед подільського дворянства складала переважну більшість, визискували селянство, що не раз призводило до різноманітних конфліктів, виступів селян. Панщина гальмувала й промисловий розвиток, що ставило на порядок денний проведення кардинальних реформ в усіх сферах суспільного життя

Розділ III. Дунаєвеччина в умовах буржуазних реформ другої половини XIX – початку XX ст.

1

Реформа 1861 року, ліквідувавши кріпосницькі порядки та унормувавши відносини між селянами і поміщиками, безумовно сприяла розвитку капіталізму. Однак на Поділлі вона ще більше посилила бідування селянства: селяни втратили більше 200 тис. дес. землі, заплатили значно більше вартості землі, у багатьох випадках отримали гірші ділянки, ніж мали до викупу.¹ Реформа, вивільнивши робочу силу і поставивши селян у злиденні умови, погнала їх у місто шукати роботу.

Фото №1

Поява дешевої робочої сили сприяла розвитку промисловості. У середині XIX ст. у Дунаївцях діяло 49 суконних фабрик, а крім того – 4 постригальних і одна фарбувальна, кілька десятків невеликих ремісничих майстерень. Поворотною подією стало впровадження 1867 року першої парової машини, купленої в Бельгії. Зросло виробництво, якість продукції та попит на неї. Вовну завозили не тільки з губерній Росії, а й з Іспанії, Австрії. Та й продукція реалізовувалася не тільки на Поділлі, в Україні, а й – Молдавії, Польщі, в інших європейських країнах.²

У 70-х роках тривав процес удосконалення виробництва, переводу його на більш дешеву парову тягу. На десяти суконних фабриках з 54 були встановлені парові машини, вироблялася високоякісна продукція обсягом 600 тис. крб., решта фабрик залишалася на кінній тязі й давала сукна, корту, фланелі на 1 млн. крб. У місті працювало 5 великих млинів-крупчаків, 5 фолюшів, майстерні сільськогосподарських машин на 10-15 тис. крб. річного виробництва та фаєтонів – 5 тис. крб., фабрика мила і свічок – на 30 тис. крб., гарбарня – 40 тис. крб., проживало понад 10 тис. чоловік.³

Власники фабрик відчували гостру потребу в запасних частинах, продукції ливарних заводів. Тому звернулися до Броніслава Скибневського з пропозицією виділити землю й відкрити чавуноливарний завод. Німці – фабриканти запропонували й кандидатуру майстра ливарної справи Густава Лельбаха. Пропозиція була підтримана, і 1875 року завод, на якому працювало спочатку 10 робітників, дав першу продукцію. Згодом обсяг виробництва зріс до 20 тис. крб. на рік.⁴

Велику роль у житті Дунаївців відігравали німці-колоністи, власники суконних фабрик та інших підприємств. За даними перепису 1882 року в містечку проживало 366 колоністів, 40 відсотків усіх іноземців Подільської губернії – 185 чоловік і 181 жінка, у тому числі 347 німців і 19 австрійських підданих, 14 католиків і 352 лютеран. Вони проживали в 62 дворах, що розміщувалися по 3-х вулицях.⁵

Зростання промислового виробництва в другій половині XX ст. дало поштовх відкриттю нових підприємств. Приміром, німці Бітнер і Гляц стали власниками каретних виробництв. Кількість колоністів 1890 року зросла до 1107 осіб, 1909 – го – до 1266.⁶

Шрі Шарфштейн, автор історико-етнографічного нарису про Дунаївці, так описує їх побут: „Німецька колонія була досить привабливою, будинки

одноповерхові, невеликі, але міцно збудовані. Їх фасади, чисто вибілені, сяяли в зелені кущів і фруктових дерев. Кожен будиночок знаходився на окремій ділянці землі, маючи свій власний садок з красивими клумбами, бордюрами, широкими зручними лавами. Через чисто вимиті вікна видно прозорі фіранки. Приємна тиша. Якщо вам трапляється побувати там ближче до вечора, після закриття фабрик, то тиша охоплює вас повністю. Іноді з будинку линули звуки піаніно. Іноді можна було бачити хлопця або дівчину, які каталися на велосипеді – виді транспорту, якого не було в інших жителів.

Коли я, бувало, бродив тихими вулицями німецької колонії, переді мною виникав образ старого міста з будинками, що тулилися один біля одного, з кривими стінами, які, здавалося, мають повалитися, з брудними вуличками без квітів і трави. Мене поглинала чорна заздрість.

Німці були дуже ввічливі: цей факт та їхній зовнішній вигляд дуже вражали нас. Життя їхньої общини було добре організоване. Вони мали громадський сад, де збиралися на свята та літніми вечорами, щоб провести час. За міцними дубовими столами вони їли, пили пиво з великих глиняних кухлів, співали, танцювали, веселилися, насолоджувалися багатим життям своєї громади”.⁷

Багато уваги приділяла німецька община навчанню і вихованню дітей. 1857 року колоністи купили у власника Дунаївців Віктора Скибневського кам'яний будинок за 700 срібних рублів і облаштували в ньому школу. На початку 80-х років у школі навчалось 100 хлопчиків і дівчаток, працювало 2 учителі, яких підбрала община.

Після 1887 року почався процес реорганізації «іновірських шкіл» у заклади загальноросійського зразка. Головним фактором реорганізації був перевід викладання в лютеранському двокласному училищі на російську мову. З цією метою був запрошений третій учитель Й. Маас – знавець російської. 1888 року околоністи придбали двоповерховий кам'яний будинок купця Б.Перельмутера з чималою ділянкою, фруктовим садом, де обладнали три класи, житло для завідуючого школою Й.Мааса. У старому приміщенні поселилися вчителі Екснер і Шлегель. Община забезпечувала навчально-матеріальну базу училища, утримання вчителів (по 300 руб. на рік кожному) та одчайдушно чинила опір русифікації школи й денационалізації системи виховання. 1917 року заклад був реорганізований в гімназію.⁸

2

Після падіння кріпосного права дальшого розвитку набула початкова освіта в селах Дунаєвиччини. У 60-ті роки на Дунаєвеччині було відкрито 17 парафіяльних шкіл, зокрема – у Балині, Гірчичній, Голозубинцях, Дунаївцях, Зеленчі, Іванівцях, Кривчику, Рахнівці, Тернавці, Чанькові, Шатаві, у 70-ті – 3 (у Лисогірці, Рудці, Смотричі). 1884 року, після прийняття «Правил про церковно-парафіяльні школи», вони стали називатися церковно-парафіяльними. У 80-і роки було засновано ще 11 таких шкіл.

Скерувувала діяльність цих закладів єпархіальна училищна рада та її повітові відділення. Ушицьку повітову раду очолював виходець з Дунаївців Олексій

Антоновський, входили також священники Січинців Варфоломій Маниловський, Чанькова – Микола Родкевич.

У 90-х роках у селах, що нині входять до складу Дунаєвецького району, було відкрито ще 16 церковно-парафіяльних шкіл. Відповідно до «Правил про школи «грамоти» (1891) почали організовуватись такі заклади і на Дунаєвеччині. Зокрема, школи грамоти для дівчаток у Дунаївцях, Нестерівцях (1844), Михайлівці (1847). Це були заклади нижчого розряду, де навчання тривало один-два роки. 1896 року їх було на Поділлі 686, 1900-го – 856, 1907 – 309. З 1 вересня 1908 року такі школи були реорганізовані в церковно-парафіяльні (Додаток № 4).

У 70-х роках формується мережа державних початкових навчальних закладів. Вони керувалися «Положенням про початкові народні училища» (1874) і формувалися шляхом поєднання зусиль місцевих громад і держави.

Це добре ілюструє процес створення Блищанівського однокласного народного училища Міністерства народної освіти. Спочатку окремо пройшли сходи громадян Михайлівки, Супруньківців та Блищанівки. Блищанівський сільський схід 8 квітня 1881 року (на цю дату в селі числилося 1360 дворів, 386 чоловічих ревільських душ і 452 жіночих) у відповідь на пропозицію мирового посередника другої ділянки Ушицького повіту прийняв ухвалу побудувати приміщення для училища з квартирою для учителя, придбати стіл, лавки для учнів, 2 класних дошки, шафу для книг, дзвінок, за відсутності вільної землі встановити учителю щорічну доплату 25 крб. сріблом, ввести плату за навчання 3 крб. на рік для тих, хто не належав до селян або не брав матеріально-фінансової участі в будівництві училища. Було обрано чотирьох довірених осіб – Василь Цвітун, Яків Парій, Федір Чикалюк, Микола Зноско, яким доручалося разом з представниками сіл – співзасновників училища вибрати підпорядника і вирішувати інші питання створення училища.⁹

6 серпня 1881 року відбувся спільний схід 188 представників Блищанівської, Михайлівської і Супруньківської сільських громад. Було прийнято до відома позитивне рішення в Міністерстві народної освіти питання відкриття однокласного училища й вирішено клопотати про виділення кредиту в 400 крб. Приговор сходу своїми підписами скріпили старости с. Блищанівки – Я. Кондратюк, с. Михайлівки – Ф. Ковальчук, с. Супруньківців – І. Прудивус та блищанівський сільський писар Навроцький.¹⁰

Училище було збудоване на межі сіл Блищанівки та Михайлівки, учителем призначений М. Н. Цішковський з Бердичева, законоучителем – михайлівський священник Федір Ісаєвич, учителем гімнастики згодом – І. Я. Прокіпчук. Була сформована шкільна бібліотека, до якої в київському магазині Івана Вазова закуплено 54 книги: 3 примірники «Святого Григорія Богослова», 3 – «Святого Іоана Златоуста», «Русския богомольцы на Синае», Бекетова «Во дни она», «Іліаду» Гомера, «Капитанскую дочку» О. Пушкіна, «Записки охотника» І. Тургенєва, «Горе от ума» О. Грибоедова та іншу російськомовну літературу. Україномовних книг не було. За цим пильно стежив інспектор. Книги мали «утверджувати в народі релігійні і моральні поняття, поширювати початкові знання».¹¹

1889 року на Дунаєвеччині діяло 13 таких училищ. 1871 року однокласне народне училище Міністерства народної освіти почало працювати в Дунаївцях, розміщувалося у двоповерховому корпусі колишнього монастиря капуцинів. 1872

року відкрито в Пільному Мукарові, 1881 – у Підлісному Мукарові, Сокільці, Ставищі, Тинній, 1882 – у Балині, Блищанівці, Нестерівцях, Міцівцях, Миньківцях, Тернаві, 1883 – у Макові. Навчання в них тривало 2-3 роки.¹²

1909 року в Дунаївцях, де проживало 8966 євреїв – 65 відсотків усього населення містечка, діяло 10 молитовних єврейських шкіл, де окрім Закону Божого вивчалось письмо, арифметичні дії.¹³

На початок ХХ ст. церковно-парафіяльні школи на Поділлі переважали. Якщо в Російській імперії вони склали 46,5 відсотка від усіх початкових навчальних закладів, то на Поділлі – 80. 1913 року Подільська єпархія займала в Російській імперії перше місце по кількості церковно-парафіяльних шкіл і друге – по кількості учнів з них. Скажімо, у Рахнівській волості, до якої входило 17 населених пунктів, 1900 року діяло 9 початкових шкіл, в яких навчалось 505 школярів, у тому числі 8 церковно-парафіяльних шкіл і одне Блищанівське однокласне народне училище Міністерства народної освіти.¹⁴

3

Заможне життя колоністів, як і інших власників фабрик і заводів, давалось за рахунок їх напруженої праці та посиленої експлуатації місцевого населення. У 80-х роках робітники – чоловіки отримували від 7 до 15 крб. на місяць, жінки – 4–7, діти 25–40 крб. – на рік.¹⁵

Поряд з промисловим виробництвом розвивалось й ручне цехове ремесло. 1867 року в Дунаївцях діяли цехи шевців, кушнірів, мулярів, які обирали своїх цехмейстрів, мали деякі відмінності в організації виробництва і побуту.

Процвітала Балинська державна конюшня, заснована ще 1814 року. У 60–90-х роках вона не тільки вирощувала й реалізовувала породистих коней, але й брала участь у виставках, які ще більше популяризували її досягнення. 1882 року коні, представлені балинчанами В.І. Галиняком, М.М. Галиняком, І.О. Боданівським, А.П.Мацієвським на виставці в Ярмолинцях, удостоїлися премій 15–25 крб.

1895 року в конюшні утримувалось 72 жеребці, 1899 – 89. 1910 року в Парижі кінь, представлений П.П. Решетниковим, отримав призове місце.¹⁶

Дальшого розвитку набуло млинарство. За період з 1867 по 1899 рр. кількість млинів на Поділлі зросла на 978 і склала – 3671, водяних – 1940, вітрових – 474, на кінній тязі – 35, крупорушок – 124. З'явилися і парові – їх налічувалось 98. Водяний млин працював у Дунаївцях, у Кривчику їх було 5, у Миньківцях – 5, Сокільці – 3, Жванчику – 1.¹⁷

Наприкінці ХХ ст. намітилася тенденція укрупнення виробництва. Якщо 1874 року в Дунаївцях діяло 74 суконних фабрики, то 1880-го – 48. Кількість робітників зменшилася з 534 до 440. На початок 90-х у місті працювало 6 заводів, 27 суконних фабрик, водяний млин. Суконне виробництво занепадало під тиском цін на сировину, із-за відсутності кредитів, падіння попиту на сукно.

Криза вдарила по робітниках. У квітні 1896 року вибухнув страйк. Близько 300 робітників фабрик поставили вимогу зменшити робочий день, підвищити зарплату. І власники змушені були поступитися.¹⁸

Становище жителів Дунаєвеччини погіршилося у зв'язку з російсько-японською війною 1904-1905 рр. Чимало працездатних чоловіків були мобілізовані на фронт. Із села Блищанівка, наприклад, були призвані близько 20 військовозобов'язаних, зокрема – П.О.Чекалюк, 1876 року народження, П.М.Бойко, С.В.Блажійчук – обидва 1880 р.н., Д.М.Пурак (1881), М.П. Файчук, Я.О. Фреюк, М.І. Білий (1882), М.М. Прокіпчук, Ю.С.Трач, С.М.Мельничук (1883) та інші. Івана Івановича Прокіпчука війна застала на Далекому Сході, де відбував дійсну службу.

Багатьох вона покалічила. М.І.Білий отримав шестимісячну відпустку для лікування вдома, а після одужання відбув знову на фронт. Чимало фронтників не повернулося. К.І.Прокіпчук тривалий час розшукувала свого чоловіка і лише 1907 року отримала повідомлення ушицького військового начальника про те, що 15 січня 1907 року «канонір Максим Михайлович Прокіпчук помер у Владивостоцькому тимчасовому госпіталі № 1».¹⁹

Війна з Японією зробила нестерпним і без того важке життя народу, викликала першу російську революцію 1905-1907 рр. – майже трьохрічну боротьбу з владою та поміщиками. Вона знайшла свій відголос і на Дунаєвеччині. Селяни вдалися до самовільної порубки лісів, потрави посівів, до страйків. Активну роботу серед робітників суконних фабрик, чавуноливарного заводу проводила кам'янець-подільська група РСДРП.

На початку 1905 року нелегальну літературу – газету «Искра», «Маніфест комуністичної партії» – поліція вилучила в робітника чавуноливарного заводу О.Якушева. У Миньківцях агітацію вів учитель В. Я. Гуменний. В одній з поширених прокламацій містився заклик: «Потрібно, не гаючи жодної хвилини, всі свої сили використовувати на те, щоб усім об'єднатися під червоним прапором революції».²⁰

1905 року на Поділлі відбулося 278 селянських виступів. Губернатор тільки протягом літа отримав близько 200 телеграм від поміщиків з проханнями про військову допомогу. Для придушення революційного руху на Поділлі додатково були направлені 7 піхотних, 3 кавалерійські полки, кавалерійська бригада, 2 окремих артдивізіони, 154 урядники, 1666 стражників. Але народні виступи припинити було неможливо.

23 червня 1906 року застрайкували маківські селяни. Вони відмовилися збирати урожай на полях орендатора С. Крижанівського, вимагали підвищення платні. Наступного дня прибув військовий загін і 18 організаторів страйку, зокрема Григорій Вerezумський, Федір Варвалюк, Яків Кукурудза, Ілля Шелест та інші, були заарештовані і посаджені до кам'янецької в'язниці.

26 червня піднялися на боротьбу жванчицькі селяни. Вони організовано прийшли у двір економії, повиганяли найнятих робітників майстерень, вимагали землі, підвищення платні. Поміщик М. Крупенський телеграфував губернатору: „У Жванчику справжній страйк, насильно зняли всіх робочих і майстрових. Погрожують погромом...” Ушицький повітовий справник Ходаковський направив у Жванчик ескадрон драгунів. Вісім найбільш активних учасників страйку на чолі з Онуфрієм Качанюком були відправлені до ушицької повітової в'язниці. Наступного дня селяни, озброївшись вилами, дрючками, камінням, прийшли до поміщика і зажадали звільнення заарештованих.²¹

1906 року сільські сходи примушені були розглянути циркуляр подільського губернатора, у відповідності з яким „... заборонялися суворо самовільна порубка лісу, страйки, погроми, грабежі і взагалі всі безпорядки», вимагалось висунути 5–10 жителів, так званих „виборних”, на допомогу сільським старостам. А ті зобов’язані були „вживати всеможливих заходів для того, щоби порядок в селі ніяким чином не порушувався...” Відшкодування збитків, завданих поміщикам, перекладалося на громаду. Михайлівський сільський схід обрав виборними В.П.Керничного, І.В. Федоришеного, Я.І. Ковалю, С.Г. Ковальчука, І.Я. Прокіпчука, О.І.Романюка. І цього разу влада використала общинний устрій для вирішення питань у своїх інтересах.²²

Найважчим було становище городників та безземельних. 1906 року в Михайлівці було 16 городників і 27 безземельних, у Блищанівці – 19 городників. У Гуті-Блищанівській на двір припадало менше десятини землі. Її жителі, скориставшись виборами до Державної думи, 29 червня 1906 року обговорили й направили депутатам Думи колективне звернення: „Благаєм Вас, панове народні представники, вирішувати швидше питання і вгамувати наш земельний голод засобом відчуження приватновласницьких земель. Вимагаємо повної амністії борцям, які постраждали за свободу, скасування смертної кари, скасування військового стану і посиленої охорони, зрівняння всіх у громадянських правах. Вимагаємо віддання під суд усіх винуватців погромів та насильств, усунення теперішнього міністерства і заміни новим, яке б користувалося довір’ям, тому що робота при сьогоднішньому міністерстві – безрезультатна. Попросіть їх швидше у відставку.

Наше село складається з 40 домогосподарств, біля 180 душ, а землі у нас надільної, садибної під забудовами, річкою та дорогою 16 десятин та декілька сажнів.

Користуємося землею, орендованою в Маковецького, вже 18 років і платимо по 14 руб. за десятину, а тому ми вимагаємо відчуження цієї землі без ніякої винагороди.

Без лісу нам також жити не можливо, тому що наші хати оточені з усіх боків поміщицьким лісом. За це платимо по 4 крб. за корову, і, крім того, ми повинні брати квити на такі предмети: 1) сажень каменю – 2 руб. 50 коп. 2) віз водного піску – 15 коп. 3) віз глини для змашування хатів – 15 коп. 4) збирати гриби – 1 руб. 5) за траву для худоби – 1 руб. 50 коп.

Без землі і волі не повертайтеся. Мужайтесь, ми вас підтримаємо. Панове народні представники, пам’ятайте: за вас стомільйонний народ, що страждає від бюрократичного свавілля”.²³

До першого російського парламенту – Державної думи, що проіснувала всього 72 дні (27 квітня – 8 липня 1906 року), від Поділля серед 13 обраних депутатів були висунуті й 2 представники Дунаєвеччини – В.І. Бей, помічник учителя Сиворогівської церковно – парафіяльної школи Миньковецької волості, та А.І. Романюк, селянин із Михайлівки Рахнівської волості. Низький освітній рівень і відсутність політичного досвіду не впливали на їх активність у захисті інтересів селян – разом з іншими депутатами вони підписали звернення до міністра внутрішніх справ з вимогою покарати стражників, які в Гайсинському повіті

поранили 5 селян, поставили підписи й під аграрним законопроектом – „Проектом 104-х”, брали участь у діяльності Української думської громади.²⁴

Депутат II Державної думи, яка розпочала роботу в лютому 1907 року, П.М. Рогожа, селянин із Татариськ Мукарівської волості (нині с. Ставище), був одним з організаторів фракції трудовиків та Всеукраїнського селянського союзу, входив до тимчасового комітету фракції, до Української думської громади. Він підтримав проект закону про загальну народну освіту із змінами і доповненнями Української думської громади, зокрема – положенням про навчання в початковій школі рідною мовою. Мав тісні контакти з виборцями. Незважаючи на заборону і поліцейський нагляд, на Великодні свята зібрав уночі в полі односельчан, прозвітував про депутатську діяльність, відповів на їх питання. А виборці в свою чергу підтримували свого депутата. „Нехай над тобою буде благословення і поміч Богдана, Мазепи, Дорошенка, Палія, Залізняка, нашого сусіда Наливайка..., – писав виборець з Дунаївців. – Не бійся розпуску Думи, котрого бояться й люди, але лучче розійтись ніж підписатися під неправдою... Земля, воля, амністія тим, хто потерпів за правду, – це фундамент роботи Думи...”²⁵

Свій внесок у формування національної свідомості дунаївчан зробила відома просвітниця, педагог і громадська діячка Поділля Олімпіада Михайлівна Пащенко. Її батьківщина – село Серби на Вінниччині, батьки – народні учителі. 1895 року закінчила Маріїнську гімназію в Кам’янці – Подільському, згодом дворічні педкурси. Очолювала зразкову школу в Тифлісі, була секретарем педтовариства. 1904 року добровільно пішла на фронт, служила у Манчжурії сестрою милосердя, нагороджена медалями. Після поранення повернулася до Великого Карабчієва, де учителював батько. 29 серпня 1905 року отримала призначення на посаду завідувачою Могилівської однокласної школи. Тут організувала курси, недільні лекції українською мовою.

У розпал революційної боротьби роз’яснювала жителям Могилівки і Дунаївців суть подій. 20 листопада виступила на мітингу, який відбувся в школі. З листування прокурора окружного суду з начальником губернського жандармського управління дізнаємося: „На этом митинге Пащенко прочла крестьянам переведенный протокол... После того, как Пащенко закончила чтение и вышла из училища, какой-то неизвестный еврей стал читать крестьянам статью из газеты «Сын Отечества» «Чего хотят люди, которые ходят с красным флагом». О.Пащенко зуміла уникнути судової розправи, бо мала царські нагороди і фронтове поранення. Але з роботи була звільнена.²⁶

На Дунаївці розповсюджувала дії кам’янець-подільська група РСДРП, мала тут своїх прибічників. 23 грудня 1905 року в Дунаївцях були затримані Мейлих Маламут, Янкель Васерман, Яків Карвацький, у них вилучені 88 прокламацій із закликом до дунаєвських робітників виступити проти власників підприємств. Влітку 1906 року прокламації подібного змісту вилучили в робітників суконної фабрики братів Фрейдерів, жителя Січенців Данила Михайловича Рудого.

Поширила вплив на Дунаєвеччину і Подільська «Просвіта», заснована в квітні 1906 року в Кам’янці-Подільському. Важливу роль у ній відігравав виходець з Дунаєвеччини Василь Андрійович Сочинський.

Він народився 1885 року в Кужелівці в селянській родині. Закінчив сільську початкову школу, потім – міське Новоушицьке училище. Працював у Миньковецькому волосному правлінні. На час першої російської революції був працівником Кам'янець-Подільського відділення селянського поземельного банку. Свої знання удосконалював за рахунок самоосвіти. Під впливом революційних подій глибоко проникся національною ідеєю. У березні 1908 року, як тільки зусиллями лікаря К. Солухи вдалося відновити Подільське українське товариство «Просвіта», став його секретарем, взяв на себе низку безоплатних обов'язків: дбав про формування бібліотек, книжкових кіосків, придбання української літератури та її поширення.

Складність поповнення бібліотек українською книгою спонукали його до створення в Кам'янці-Подільському на кооперативних засадах українського книжкового видавництва. В. К. Приходько, давній друг В. А. Сочинського, а згодом член Української Центральної Ради, голова Подільської земської (народної) управи, згадував: «Сочинський таки «нашкрябав» трохи грошей, притягнув паї ще кількох кам'янецьких українців і в 1908 році оповістив мене у Дорпті, де я вчився, що ми таки будемо мати на Поділлі видавництво – тільки ось, як його назвати. Я спроектував назву «Дністер» – нашої подільської річки, – Сочинський її апробував. З 1908 року в Кам'янці на Поділлі почало функціонувати українське видавництво «Дністер».²⁷

Першою книжкою, виданою новим видавництвом, була збірка співомовок подолянина Степана Руданського. Згодом побачила світ низка книг, брошур, які готував сформований Василем Андрійовичем авторський колектив – К. Солуха, Ю. Сіцінський, М. Павловський та і сам видавець, який нерідко виступав і упорядником, і перекладачем. Дешеві книги на злободенну тематику користувалися попитом, впливали на світосприйняття читачів. Через «Просвіту» вони поширювались і на Дунаєвеччині, де Василь Андрійович мав свій актив, передусім учителів Самійла Бабляка та Петра Куцяка у Великому Жванчику, Івана Васильєва – у Малій Кужелівці, Степана Жулинського – у Дунаївцях, Семена Лісовенка – у Тинній, Никанора Родкевича – в Іванківцях, Євстафія Галака – у Ложківцях.

16 червня 1909 року на засіданні ради Подільської «Просвіти» обговорювалося питання створення в Дунаївцях бібліотеки-читальні. Дозвіл на її відкриття був отриманий, але через якісь причини відповідальний Кудреєвич справу зволікав.

Однак успішно функціонувала і мала тісні зв'язки з «Просвітою» Іванковецька бібліотека-читальня при школі. Вів її священник Н. Родкевич, не раз отримував книги від Подільської «Просвіти», у тому числі – видані в «Дністрі» В. А. Сочинським. 1912 року в бібліотеці налічувалося 120 книг, було 30 постійних читачів з числа молоді. Працювала вона і 1913 року, книги переходили від хати до хати, особливо – у зимовий період.²⁸

4

У цей час Василь Степанович Завойко, який 1891 року купив Дунаївці з навколишніми землями у Броніслава Скибневського, зробив спробу змінити статус

містечка. Йому належало 1626 дес. землі, і він входив у п'ятірку найбільших землевласників краю, серед яких – Михайло Крупенський – мав 6545 дес. землі в Кривчику, Жванчику, Трибухівці та інших селах Ушицького повіту, Віктор Скибневський – 2529 дес. у Замлинівці, Голозубинцях, Рачинцях, Чанькові, Стефан Маковецький – 1812 дес. у Блищанівці, Михайлівці, Гуті-Блищанівській, Марія Мондзелевська – 1283 дес. у Морозові, Гуті-Солобковецькій, Ксаверій Орловський – 1009 дес. у Маліївцях. Всі вони, поєднуючи сільськогосподарське виробництво з переробкою і торгівлею, використовуючи дешеву робочу силу, стали найбагатшими людьми, украсили свої садиби палацами, парками, володіли колекціями картин, бібліотеками і, звичайно, залишили помітний слід в історії і культурі краю.²⁹

1905 року в містечку разом з Могилівкою, що зрослася з Дунаївцями, проживало біля 15 тис. жителів, дві третини складала євреї. Містечко мало 2 православних, лютеранську й католицьку церкви, 6 навчальних закладів, 2 бібліотеки з читальнею, 3 медичних заклади, 2 пожарних товариства, діяли волосне правління, нотаріальна і 2 транспортних контори, мировий суддя, судовий слідчий, поліцейський наглядач. Головним заняттям було фабрично-заводське виробництво. Тільки суконні фабрики 1903 року виробили продукції майже на 2 млн. крб. Крім того в містечку працювали механічний, шкіряний заводи. Друге місце в економіці Дунаївців займала торгівля хлібом, лісом, мануфактурними виробами. Транспортні контори забезпечували перевезення товарів і пасажирів. Важливу роль відіграло сільськогосподарське виробництво. Волосні Дунаївці по кількості населення й господарському розвитку переважали деякі повітові міста. Однак дальший їх розвиток сковував статус.

Фото №2

Не вистачало коштів для благоустрою, у містечку майже не було тротуарів і мостових, освітлення. Поліцейський нагляд – незадовільний, санстан бажав кращого, не було місця для вивозу нечистот. Статус містечка не дозволяв користуватися довготерміновими кредитами Земельного банку, які видавалися тільки в містах під заклад нерухомості. Страхувальні товариства брали в містечках більшу премію за страхування будівель ніж у містах. Не мали Дунаївці свого банку, казначейства, міських шкіл.³⁰ А це гальмувало розвиток промисловості і торгівлі.

Все це досить скоро зрозумів новий землевласник В.С.Завойко і почав готувати громадську думку й документи для зміни статусу Дунаївців з містечка на місто.

При цьому виникла низка проблем. Як бути з Могилівкою – селом, що фактично зрослося з містечком? Адже на його землях вже розміщувалися фабрики, торгові та інші заклади. Селяни Могилівки після реформи 1861 року за викупними документами отримали 95 десятин 1229 саженив надільної землі та ще 19 десятин 679 саженив різних прирізків. Без селянської общини, яка мала великі повноваження, переміна статусу була неможливою, як і, скажімо, без рішення общини села Дунаївці – 83 двори, 148 десятин 1155 саженив землі, що прилягало до містечка із південного заходу. У своєму клопотанні перед губернською владою В.С.Завойко просив при вирішенні статусу Дунаївців врахувати необхідність об'єднання сіл Могилівка і Дунаївці з містом, оскільки „отделить с. Могилевку от

м. Дунаєвець при преобразовании последнего в город ни по надзору, ни в натуре не представляется физически возможным, так как обе эти местности слились в одно общее целое”.

31 липня 1905 року могилівська і дунаєвецька сільські громади, а це – 301 домогосподар з правом голосу, вирішили не давати згоду на включення їх земель і будівель у межі майбутнього міста, мабуть, побоюючись у його складі зазнати утисків, втратити повністю чи частково землю.

Велика робота, яку проводив В.С. Завойко зі своїми прихильниками серед жителів села Дунаївці, особистий приклад – він обіцяв безкоштовно передати у відання міських властей в разі позитивного вирішення питання зміни статусу 200 десятин власної землі, – все це привело до певної нейтралізації настроїв дунаєвецьких селян. У результаті тільки 16 власників залишилися на старих позиціях, решта опору не чинила.³¹ З Могилівкою виявилось складніше. Тому В.С. Завойко вирішив змінити попереднє клопотання й погодився на осібне існування села. Його підтримала губерньська адміністрація і сам подільський губернатор Ейлер.

Але більш потужний опір зміні статусу Дунаївців, як не дивно, вчинила частина єврейського населення – власники будинків, торгових лавок, розміщених на старій містечковій площі. Вони побоювалися, що зі зміною статусу почнеться зміна архітектурного обличчя Дунаївців, буде виділено новий адміністративний центр, торгові ряди переміщені на нове місце. А це принесло б додаткові витрати. Опір був упертий і послідовний. Спочатку вони звернулись із заявою до В.С. Завойка, 17 листопада 1904 року – до Ушицького повітового начальства, згодом – і до самого губернатора, просили відхилити клопотання власника містечка. У губерньських властей це звернення підтримки не отримало, бо губернатор та його адміністрація добре розуміли, якого імпульсуу розвитку Дунаївців надав би перевід їх у статус міста.

Тяжба затягнулася майже на три роки, дійшла до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора – правителя Південно-Західного краю, Міністерства внутрішніх справ Російської імперії. А це негативно позначилося настроях власника містечка. В.С. Завойко згодом змінив своє рішення про безплатну передачу Дунаївцям 200 десятин землі, пообіцяв лише передати майбутнім міським властям у безкоштовне користування торгові площі й вулиці, а 200 десятин залишив за собою з перспективою продажу їх забудовникам, щоб стимулювати розширення міста.

З огляду на ситуацію 7 травня 1907 року Міністерство внутрішніх справ поставило крапку в цій справі. "Со своей стороны Министерство внутренних дел затрудняется дать дальнейшее движение делу в установленном порядке, – повідомив міністр генерал – губернатора Київщини, Волині і Поділля. – Имею честь уведомить о сем Ваше Высокопревосходительство с покорнейшей просьбой не отказать в объявлении об изложенном просителя".³²

Розгляд питання надання Дунаївцям статусу міста був зупинений. У червні 1908 року Дунаївці називалися містечком і числилося в них 12658 жителів, у тому числі – 8822 євреї.³³

На 1 липня 1910 року Дунаївці мали 22 вулиці довжиною 4438 сажнів, дві заощені площі. Тут проживало 13033 жителі, із них 6771 чоловік, 6262 жінки. Діяла земська лікарня на 15 ліжок та фабрична на 6 ліжок, 2 аптеки – при земській лікарні і приватна, 2 аптечних магазини. Сферу обслуговування містечка склали 6 готелів, 6 постійних дворів, 5 трактирів, 6 закусточних, їдалень, один буфет, 10 пивних і винних лавки, 2 фотографії, пожежне депо зі сценою для концертів, вистав, 2 початкових школи, в яких навчалося 177 хлопчиків і 106 дівчаток. Релігійні потреби дунаївчан задовольняли православна церква, костьол, кірха, синагога, 9 молитовних будинків. Перевезення здійснювали близько 30 візників.

У період нового промислового піднесення (1910-1914 рр.) у Дунаївцях поживалося економічне життя. 1911 року промислове виробництво концентрувалося на 72 підприємствах та 44 ремісничих майстернях, де 1067 робітників і ремісників виробляли за рік продукції на 871400 крб. Підприємства Кам'янця-Подільського виробляли продукції в цей час на суму 487000 крб., Вінниці – на 510000, Могилева-Подільського – на 312300 крб., Нової – Ушиці – 40000 крб.³⁴

1911 року у Макові почав працювати цукровий завод. Широкого поширення набуло бурякосіяння. Подільська губернія займала друге місце після Київської по кількості зібраних цукрових буряків. З пуском цукрового заводу у Макові зросли площі бурякових посівів і на Дунаєвеччині.

Реформи 60-70-х років позитивно вплинули на розвиток інших сфер життя. У 70-х роках у Дунаївцях почала працювати земська лікарня, 1911 року вона мала 25 ліжок, 3 лікарів, двох фельдшерів і акушерок, аптеки. При пожежному товаристві відкрився клуб.

Розділ IV. У вирі воєн, революцій, суспільних перемін

1

1914 року новим нещастям у життя дунаївчан увірвалася Перша світова війна, перетворивши край на своєрідний полігон, де впродовж кількох років не стихала канонада гармат.

Вже в перші дні на Дунаєвеччині був проведений облік чоловіків призовного віку, транспортних засобів. Але по Блещанівці та Михайлівці призовна комісія недорахувалася шістьох призовників 1893 року народження – в Америці на заробітках перебували Д.С. Лисак, П.Г. Керничний, А.М. Пурак з Блещанівки, М.А. Підопригора, О. В. Галушак, Т.І. Корчун з Михайлівки.¹ У пошуках засобів для прожиття покинули рідні місця жителі інших сіл району. І все ж у перші дні війни це не завадило призвати на фронт 36 призовників з Блещанівки та 27 із Михайлівки. У наступні роки ця кампанія продовжувалася: 1915 року на фронт були мобілізовані 28 жителів вказаних сіл, 1916-го – 17.² Аналогічна робота здійснювалася по всіх населених пунктах Дунаєвеччини.

Водночас проводився облік возів та упряжі. У Михайлівці, наприклад, із 223 дворів вози мали тільки 88, у Блещанівці – 84, у Гуті Блещанівській – 8, у поміщика Стефана Маковецького на облік було взято 7 возів, до реєстру записана навіть дишлова підвода михайлівського священика Миколи Ісаєвича. Всі вони в любий час могли бути задіяні до військових перевезень.³

2 серпня 1914 року Ушицький предводитель дворянства (а Дунаєвецька волость входила до Ушицького повіту) звернувся до волосних старшин повіту з відозвою-повідомленням: «При канцелярії Ушицького повітового предводителя дворянства відкрито приймання пожертв на користь Червоного Хреста. Пожертви приймаються грішми і тканиною для білизни. Будь-які пожертви на користь наших братів-воїнів, які своїми грудьми відстоюють честь і гідність Росії, будуть прийняті з глибокою вдячністю».⁴

Був оголошений збір сухарів, у села надіслані і розвішані біля сільських управ листівки з рецептом приготування сухарів. За підписним листом проводився збір коштів для хворих і поранених бійців. 1914 року в Рахнівській волості було зібрано 55 чоловічих сорочок, 13 рушників, 8 простирадл, 25 подушок, 109 аршин полотна. А різдвяний подарунок фронтовикам склав 45 сумок з чаєм, цукром, салом, цибулею, часником. У такі сумки викладали й мило, мазь для чобіт, конверти, олівці, голки і нитки. 33 сім'ї з волості здали й кожухи.⁵

Саме в цей час з усією повнотою реалізувався непересічний талант дунаївчанина Франца Лендера. Він народився 12 квітня 1881 року в обрусілій сім'ї чехів-колоністів, які ще в першій третині століття знайшли застосування своїх сил у Дунаївцях. Тут закінчив він початкову школу, а 1900 року – чотирикласне ремісниче училище Російського технічного товариства в Санкт-Петербурзі, отримав навички обробки металу, токарної та слюсарної справи, що згодом стало йому в пригоді.

Фото №1

Як один з кращих випускників був прийнятий до Петербурзького технологічного інституту. Нестатки, відсутність суттєвої підтримки з дому

обумовили необхідність поєднувати навчання з працею – обов'язками кресляра Артилерійської технічної контори Путилівського заводу. Праця саме на цьому заводі, в його конструкторському підрозділі, визначила подальший вибір – Франц Францович присвятив своє життя артилерії. 1914 року, закінчивши з відзнакою механічний факультет технологічного інституту, став технічним керівником Артилерійської контори заводу, на якому працював усі роки навчання.

Ще 1908 року, під час навчання, створив перший у світі напівавтоматичний клиновий затвор, який посилював скорострільність гармат до 26 пострілів за хвилину. Його авторство на винахід було визнано патентами не тільки Росії, а й США, Англії, Франції. Це дало можливість перейти до розробки 76- міліметрової зенітної гармати. Її тактико-технічні параметри розробили викладачі Артилерійської школи, Путилівський завод випробував напівавтоматичний затвор Ф. Лендера, до середини 1913 року був закінчений проект зенітки, а восени 1914 року перші зенітні гармати пройшли випробовування: вони мали вищу ніж німецькі зенітки висоту польоту снаряда – 5500 метрів, скорострільність – 15-10 пострілів за хвилину, оптимальними були калібр, маса снаряда, довжина ствола.

Зенітки розташували як на кінних повозках, так і на п'ятитонних автомобілях, залізничних платформах і в березні 1915 року відправили на фронт. 17 червня 1915 року під Варшавою зенітки Ф.Ф. Лендера відбили атаку 9 німецьких літаків, збивши 2 із них, 6 жовтня – наліт ворожої авіації на Мінськ. Наступного року захищали небо Двінська, Ломжі, Іваногородської фортеці. Ворожа авіація несла відчутні втрати.⁶ Варто зазначити, що зенітні гармати Франца Лендера успішно використовувались і в роки Великої Вітчизняної війни під час оборони Ленінграда. Ці гармати з лінкора «Жовтнева революція» згодом зайняли почесну варту біля входу в Санкт-Петербурзьке Нахімовське училище.

А їх розробник Ф.Ф. Лендер 1922 року став професором Артилерійської академії, педагогом, теоретиком – розробником теорії стрільби, навчального курсу теорії стрільби, головним конструктором Артилерійського комітету Збройних Сил СРСР.

14 вересня 1927 р. у віці 46 років Франц Францович пішов з життя.

У роки Першої світової війни великих втрат зазнала економіка краю. Частина підприємств була евакуйована, частина зруйнована в ході бойових дій. 1916 року на території ливарно-механічного заводу Густава Лельбаха розмістилася механічна майстерня ЮЗШОССА, яку очолював інженер полковник Катонов. Із 40 майстрами та 15 службовцями він розгорнув роботу з ремонту дорожніх механізмів. 1917 року і завод був переведений на випуск продукції для армії, ремонтував авто, виготовляв тачанки, колеса для гармат, ремонтував інше військове обладнання. Сільське господарство, позбавлене головних продуктивних сил – працездатних чоловіків і тягла, зазнало також упадку. Села були забиті військовими, що вимітало й залишки хліба та овочів. Постійні перевозки відволікали від виробництва підводи, коней.

Все це посилювало із без того злиденне життя. Влада всіляко намагалася підтримати сім'ї фронтників. Цього вимагав і циркуляр, направлений Подільським губернатором у волосні правління: «Семейства нижних чинов со дня отправления их глав на службу имеют право на получение продовольственного пособия деньгами, полагая на каждое призрешаемое лицо не менее одного пуда двадцяти восьми

фунтов муки, десяти фунтов крупи, чотирьох фунтов соли и одного фунта постного масла в місяць. Детям, не достигшим пятилетнего возраста, продовольственное пособие выдается в размере половины стоимости означенных продуктов».⁷

2

Війна, бідкування загострили революційні настрої й призвели до кардинальних змін у суспільно-політичному житті, викликаних каскадом революцій, насамперед – падінням самодержавства.

Звістку про повалення царя принесли на Дунаєвеччину залізничники і поштові службовці. Сподіваючись на переми, робітники і солдати створювали свої комітети, ради. На цей час у Дунаївцях проживало 12554 жителі.

25 березня 1917 року відбулися об'єднанчі збори робітничих і солдатських депутатів, створена рада робітничих і солдатських депутатів, обрана президія. Першого травня вперше проведено масове і відкрите відзначення Дня міжнародної солідарності трудящих.

Активізувала діяльність національно свідомо частина дунаївчан, натхненна рішенням про утворення в Києві Центральної Ради – координаційного центру патріотично налаштованих політичних і громадських організацій. У травні 1917 року делегати Дунаєвецького селянського з'їзду в своєму посланні висловили підтримку Центральній Раді, формуванню українських збройних сил: «Кличемо всю Україну протестувати проти заборони Українського військового з'їзду».⁸

Посилила роботу «Просвіта», сформована ще 1917 року, особливо брати – Семен і Степан Риндики, Олена, Лідія і Борис Богацькі – діти нестеровецького священика Олександра Богацького, учитель і бібліотекар дунаєвецької школи Володимир Гушло, учителька Лідія Гаврилова, писар Лисянюк, старшина Ночка, Кифоренко, Християніс та інші. Просвітяни мали бібліотеку, якою завідувала Антоніна Мельник, готували вистави, концерти, вели агітаційно-роз'яснювальну роботу. Між силами правого і лівого спрямування виникали конфлікти, протистояння, які посилювалися з приходом червоноармійських підрозділів чи частин армії УНР. Після від'їзду на навчання студента Буяра просвітницьку організацію очолив учитель Семен Риндик.⁹

Семен Дмитрович Риндик народився 1892 року в Заставлі в сім'ї коваля. Навчався у Дунаєвецькій початковій школі, Великожвачицькій вищій початковій школі, що давало право учителювати в 1-3 класах, згодом – у Шамовській учительській семінарії на Херсонщині. Отримав не тільки фахові знання, а й уміння грати на мандоліні, гітарі, сопілці, бандурі, цимбалах, піаніно. Учителя з такими можливостями прийняла початкова школа в с. Міцівці. Майже щорічна ротація кадрів дала можливість Семену Дмитровичу учителювати в Рахнівці, Нігині, Андріївцях, Балакирях, Городку, Миньківцях. 1918 року повернувся додому і, як тільки з'явилась «Просвіта», вступив до неї разом з братом Дмитром, очолив товариство.

З приходом деніківців перейшов на нелегальне становище, передавши головування в «Просвіті» адвокату Михайлу Новицькому.

За більшовиків товариство, не тільки позбавлене підтримки влади, а й переслідуване нею, поступово почало згортати роботу. Хоча виплеканий ним хор з українським репертуаром виступав і на партійній конференції. Однак репресії привели до занепаду української справи, активні просвітники Ліда і Борис Богацькі були розстріляні, дядько Семена Степан Титович Риндик, що став згодом відомим письменником, емігрував за кордон. 1929 року арешту зазнали брати Семен та Дмитро. Семен був відпущений, оскільки «зізнатись» у злочинній діяльності відмовився, а довести її слідчому не вдалося. 1937 року врятувався від знищення, завчасно виїхавши на Кавказ до тітки.¹⁰

Фото №2

1917 року почала діяти «Просвіта» в Дунаївцях, створила гурок, читальню, проводила вечори.

9 травня того року в Дунаївцях з ініціативи «Просвіти» та військового клубу відбулася українська маніфестація. У центрі міста була відслужена панахида борцям, що полягли за свободу, а також «батькові Тарасу Шевченку». Хор виконав «Ще не вмерла Україна» та «Заповіт». Грав військовий оркестр. Відбувся і збір коштів у фонд Української соціал-демократичної партії та Українського військового клубу. До списку виборців до Установчих зборів від партії соціалістів-революціонерів був висунутий дунаєвчанин С.С. Дармограй.¹¹

Приклад дунаєвцям просвітникам подавало Подільське губернське товариство «Просвіта», яке в 1919-1920 роках очолював виходець з Маліївців – син тамтешнього священика Євген Григорович Кондрацький (1886-1938).

У віці 5 років переїхав він з сім'єю до Кам'янця-Подільського, де батько поступив на службу до Подільської духовної семінарії, закінчив духовне училище, навчався в семінарії, з якої був виключений за участь в українському русі. Навчання завершував у Росії в Костромській духовній семінарії.

Протягом 1906-1915 рр. учителював у Варшавській гімназії, завідував жіночим початковим училищем в м. Торопець Псковський. Згодом жіночою гімназією в м. Кінешма Костромській губернії.

Революційні переміни відкрили шлях в Україну. У Кам'янці-Подільському, куди приїхав 1918 року, працював у відділі народної освіти губернської земської управи, в учительській гімназії викладав українську мову та літературу, зразу ж став членом товариства «Просвіта». У травні 1919 року очолив Подільську «Просвіту». Товариство підтримувало новостворений український державний університет, організовувало книгопоширення, традиційні свята. Як представник «Просвіти» Є.Г. Кондрацький брав участь у засіданні американо-польського комітету допомоги дітям, добиваючись підтримки дітям кам'янчан, відстоював перед польською військовою адміністрацією інтереси українських шкіл у місті. Ця діяльність згодом радянськими чекістами була інкримінована йому як злочинна й антирадянська.¹²

Після розстрілу в липні 1917 року мирної демонстрації більшовицькі сили взяли курс на підготовку повстання проти Тимчасового уряду. У Дунаївцях був створений ревком (голова Татарчук) та військовий підрозділ, очолений Миколою Мельником. Діяли й прибічники Центральної Ради. 11 лютого 1918 р. у Дунаївці з Житомира, де перебувала УЦР, прибули її представники Думанський, Ясінський,

зібрали актив, щоб обговорити план дій, але були заарештовані ревкомівцями. Після цього лікар Іваниця почав формувати козацький збройний загін.¹³

У лютому 1918 року ревкомівський збройний загін за підтримки солдатів Миколаївського полку VII армії розбрав польський легіон, що рухався з Проскурова у напрямку Кам'янця-Подільського, і за пропозицією члена ревкому-працівника ливарно-механічного заводу Гольденберга розстріляв офіцерів. 16 лютого український козацький загін робив спробу заарештувати Гольденберга, оскільки його вчинок йшов «... на перешкоду інтересів Української Народної Республіки..., дозволив оскорбити українську націю». Однак інженер – полковник Катонов, начальник майстерні шоссору, перешкодив козаку Нещадименку провести затримання більшовика, за що був заарештований.¹⁴

Наприкінці лютого 1918 року Дунаївці, Миньківці та інші населенні пункти Дунаєвеччини зайняли австрійські військові підрозділи. Вони чинили справжній грабіж на окупованих територіях. 25 березня 1918 року «союзники» «забрали під розписку» автомобіль «Фіат» з ремонтних майстерень інженера Катонova, створених на базі колишнього ливарно-механічного заводу. Солдати 13-го австрійського авіазагону вилучили з магазину «Центроземторгу» 13 аеропланів та 6 автомобілів і перепроводили на свою базу до Балина. Згодом з тих же реммайстерень Катонova рекувізували автомобіль, який належав Подільському губернському комісарові. Не раз українська влада протестувала проти свавілля «союзників». 25 березня Кам'янцький комендант звернувся до австрійського коменданта Кам'янця-Подільського з вимогою вжити заходів, аби австрійські частини самочинно не захоплювали майно УНР». 10 липня того ж року австрійці вдерлися до квартири В. Табачника і застрелили його гостя Я. Аптера.¹⁵

Союз українських національних сил з австро-німецькими військами не знайшов розуміння і підтримки переважної частини жителів Дунаєвеччини. Вони організовували бойові загопи, протистояли рекувізаторам. У районі Дунаївців діяв партизанський загін О. Бондарєва, у Гуті-Яцковецькій – П. Шміголя, у Чечельнику повсталих очолили А. Муляр та К. Побережний, у Вихривці – М. Яворський, І. Кучерявий, у Великій Побійній – О. Жарий, у Смотричі – І. Войцехівський та О. Банасюкевич. У Миньківцях група демобілізованого солдата Орлова за підтримки партизанів Ф. Гоголя розгромила каральний загін австрійських вояків. Боротьба закінчилася вигнанням окупантів і падінням під ударами повстанців, очолених Директорією, влади гетьмана Павла Скоропадського.¹⁶

Боротьба прихильників УНР і більшовиків на Дунаєвеччині набрала ще більшої гостроти 1919 року з приходом на Поділля військ УНР і ЗУНР, обранням Кам'янця-Подільського місцем осідку Директорії. Саме цього року на Дунаєвеччині відбулася низка подій, які яскравою сторінкою ввійшли в історію національно-визвольних змагань 1917-1920 рр.

На початку грудня 1918 року Шатава стала місцем зародження авіаційних бойових сил Української Галицької Армії. Підтримку в їх розгортанні галичани отримали ще від гетьмана П.П. Скоропадського. Спочатку до Шатави прибуло командування летунської сотні – полковники Губер, Кануков, хорунжий Хазбулат-Кануков, поручник Шереміцінський, сотники Євський та Булатов, а за ними – ще шість підстаршин та дев'ять стрільців. Звідси, з-під Шатави, вони зробили перші

вильоти в розташування польських військ й завдали їм удару з повітря, поклавши початок авіації УГА.¹⁷

На початку 1919 року українська влада взяла під захист 2 сотні хотинських повстанців, потиснутих румунськими військами, надавши їм можливість зупинитись у Дунаївцях. Однак у середині квітня, коли Дунаєвеччину охопили затяжні бої з частинами більшовицької армії, вони допомогли червоноармійцям взяти місто і влилися до складу 45 стрілецької дивізії Й. Е. Якіра. Згодом більшовицькі війська оволоділи і Кам'янцем-Подільським.

І лише на початку червня 1919 року 3-я дивізія полковника О. Удовиченка перейшла в наступ, витіснила радянські війська з Кам'янця-Подільського, забезпечивши повернення до міста Директорії УНР. 5 червня козаки оволоділи Шатавою, 6 червня – Дунаївцями. Єврейське та українське населення міста зустріло українське військо хлібом-сіллю, організувало збір коштів, білизни та продовольства.

28 червня на ст. Балин, де стояли штабні вагони Головного отамана С. Петлюри та вагон – пересувна тюрма, був розстріляний колишній командир Запорозького корпусу полковник П.Ф.Болбочан, звинувачений у спробі перевороту. У серпні 2005 року за підтримки фонду імені Євгена Чикаленка біля приміщення з.д. ст. Балин, неподалік обеліска односельчанам, що загинули у Великій Вітчизняній війні, встановлено гранітну плиту з надписом: „Біля цього місця 28 червня 1919 року трагічно загинув визначний український воєначальник полковник Петро Болбочан”. А далі – рядки з його першого відкритого листа Симону Петлюрі: „Ми перед батьківщиною свій обов'язок виконали чесно. Як хто нас буде в чім-небудь обвинувачувати, хай зробить це той, хто більше нас зробив для батьківщини...”

П. Болбочан, 10 січня 1919 р.”¹⁸

Фото №3

5–6 липня 1919 року Запорозький корпус з боями відступив з Проскурова. 7 липня 1919 року, наступаючи з боку Проскурова, більшовицькі війська захопили Дунаївці і створили загрозу Кам'янцю-Подільському – державному центру УНР.

Ситуацію врятував перехід через Збруч Української Галицької Армії, який розпочався 16 липня. Галичани відтиснули таращанців в район Рудки, Карабчієва, Тинної. На території району розташувалися бригади двох корпусів. Бригади I корпусу дислокувалися в селах Чечельник, Балин, Зеленче, Слобідка-Рахнівська, штаб – у Січинцях, II корпус розмістився у Вербці, Гниловодах, інших населених пунктах, штаб – у Шатаві, корпусні обози – у Миньківцях та Великому Жванчику. У наступні дні з різних причин проходила передислокація підрозділів. 19 липня під Дунаївці прибула 7-а бригада, 21-а розташувалася в Гірчичній.

Оскільки червоноармійські частини захопили Смотрич і загрожували Кам'янцю-Подільському, підрозділи II корпусу 22 липня біля с. Рудка завдали поразки 4-му Таращанському полку, взяли в полон майже 200 червоноармійців, відбили 4 гармати та багато іншої зброї, боєприпасів, спорядження. 23 липня 10 та 11 дивізії Січових стрільців біля с. Карабчіїв завершили розгром Таращанської бригади, взяли 518 полонених, 3 гармати, 40 возів з військовим майном, відкинули червоноармійців на лінію Гусятин – Ярмолинці. Щоб відсунути загрозу подальше, командування вирішило розгорнути наступ у напрямку на Проскурів. Він почався 26

липня. Взявши Морозів, українські війська повели наступ на Ярмолинці, Деражню. У Дунаївцях залишилися в основному тиліві частини.¹⁹

Галичани намагалися знайти контакт з місцевим населенням, співпрацювали з «Просвітою». Старшини станційної сотні, запасного саперного куріня, XII-ої етапної сотні, армійської майстерні, військової пекарні, викупного відділу, запасної обозної валки, зокрема курінний отаман Рак, поручик Гасман, четарі Ганчак, Цавольський, у співпраці з братами Риндиками, учителями Богацькою, Зозулінською, Підгурським, Бриндаком, Білянським організували курси неписьменних, курси по бджільництву, проводили аматорські вечори, концерти, іншу агітаційно-пропагандистську роботу. Однак не завжди ці контакти з селянами були мирними. 22 липня маліївчани напали на бійців 7-ої бригади, вбили старшину і кількох стрільців, яких прийняли за австрійськ-реквізиторів.²⁰

Дунаївці мали велике значення для Директорії, бо дунаєвецькі суконні фабрики залишилися єдиним вітчизняним джерелом постачання шинельного сукна та іншої мануфактури. Тому фабрики 27 червня 1919 року відвідав наказний отаман Дієвої армії О.Осецький, а 1 жовтня – і сам С. Петлюра. Вони знайомилися з ходом виробництва, проблемами, які заважали збільшити виробництво і сукна.²¹

У період активізації військово-політичних протистоянь на території Дунаєвщини, як і в інших місцевостях Поділля, загострювалося єврейське питання. У Дунаївцях на середину 1918 року проживав 9221 представник єврейської національності, близько половини населення складали євреї у Смотричі, Миньківцях, третину – у Шатаві, Балині.²² Погроми чинили як більшовицькі, так і українські війська.

Внаслідок чотирьох погромів майже всі євреї покинули Маків. 19 серпня 1919 р. Г. Лейбензон писав міністру єврейських справ: „... До погрому добре жили з християнським населенням. Але після погрому молоді хлопці почали зле відноситися до євреїв і тероризували нас. Ми змушені були втікати з Макова”.²³ Погроми відбулися у Жванчику, Балині, Шатаві. На початку червня 1919 року, відступаючи, червоноармійці вчинили погром у Дунаївцях. О. Шульгин згадував: „Потоки крові від рук червоних солдат лилися в Дунаївцях, коли євреїв звинуватили в симпатіях до української армії”.²⁴ Збитки склали 600 тис. крб.

А через тиждень погром вчинили українські повстанці, вбили 7 євреїв, нанесли збитків на 6 млн. крб.²⁵ Обставини та наслідки цього погрому розглядав особливий слідчий комітет, його представник – член окружного суду А. І. Ледашнев.

У Смотричі євреїв пограбували бійці українського кінного полку. Їх ледь зупинили курсанти Житомирської юнацької школи. Володимир Сосюра, який прибув до Смотрича на навчання, згадував: „У Смотричу юнаки (ще до мого вступу до школи) роздавали погром, який улаштував наш кінний полк. Було розстріляно 25 кіннотників. Євреї цілували наші руки”.²⁶

Тільки протягом червня – липня 1919 року, не отримуючи тривалий час платні, маючи гостру потребу в продуктах харчування, військові вчинили погроми в 14 населених пунктах Поділля, у тому числі в Дунаївцях, Миньківцях, Макові та Смотричі.

Директорія вживала дієвих заходів: створила спеціальне міністерство єврейських справ, розслідувала кожен випадок насильства, жорстоко карала мародерів-погромників, виплачувала грошові компенсації, вела роз'яснювальну роботу. Тогочасні газети, зокрема – «Україна», рясніють матеріалами цієї тематики.

Побували на Дунаєвеччині і денікінці. У 20 – х числах листопада 1919 року її окупували польські війська. У маєтки повернулися поляки – власники, подекуди відбувалися розправи над селянами, запідозреними в розкраданні панського майна. У Михайлівці їх сікли нагайками, вимагаючи повернути вкрадене.²⁷ Лише в липні 1920 року поляки повернули край під український державний контроль.

Однак навіть в умовах військового протистояння різних сил у Дунаївцях проводились різні культурні заходи, діяли церкви, школи.

У 1917-1918 рр. у приміщенні колишнього лютеранського двокласного училища функціонувала змішана гімназія. Серед учителів були й німці К. Келлер (директор) та Е. Шлегель. Працювали 3 початкові школи. У липні 1919 р. на їх умеблювання було виділено 24700 грн. Підприємства району були місцем практики учнів ремісничих шкіл Кам'янця-Подільського, зокрема вихованців Комерційної школи В. Підгурського набували практичного досвіду на швейних фабриках Ходика, Шафермана, Туруніса, Рецца, на ливарно-механічному заводі Густава Лельбаха та тютюновій фабриці Рачека.²⁸

5 грудня 1919 року з ініціативи М. Садовського та відомої співачки М. Литвиненко – Вольгемут у Дунаївцях відбувався благодійний концерт на користь козаків армії УНР, які в той час потерпали від голоду і тифу. У концерті взяли участь артисти трупи Садовського. Увесь збір пішов на нужди вояків.²⁹

10 липня 1920 року, у ході радянсько-польської війни, Дунаївці були взяті стрілецькими частинами 41-ої радянської дивізії та ескадронами Кочубеївського кавалерійського полку. 29 серпня у рамках «Тижня Червоної армії» в театрі «Апполо» відбулися вистави «Лебедина пісня» і «Ведмідь», виручка від яких пішла на допомогу червоноармійцям. Протягом двох днів «Червоного тижня» було зібрано 100 тис. крб., 72 пари білизни, 7 фуфайок, 180 рушників, 30 шапок, 3 гімнастерки, 8 шинелей, 3 ковдри, 3 простирадла, чимало продуктів. А спілка перукарів передала у фонд одноденний заробіток.³⁰

На початку вересня 1920 року Дунаєвеччина знову стала місцем кровопролитних боїв. 27 вересня радянські війська були відтиснуті з лінії Кужелівка – Миньківці на рубіж Капустяни – Нова Ушиця українськими та польськими дивізіями. У ході боїв було вбито 500 і взято в полон 320 червоноармійців.³¹ З цього часу на півтора місяці Дунаєвеччина стала тиловим районом 3-ої української дивізії генерала О. Удовиченка.

12 жовтня 1920 року між Польщею, УНР з одного боку і Росією з другого було підписано перемир'я. Після цього УНР залишилася сам-на-сам з сильною Червоною армією.

11 листопада 1920 року вона й перейшла у наступ. 12 листопада українські частини відступили на лінію Нова-Ушиця – Ялтушів. 15-16 листопада Дунаєвеччина остаточно була зайнята радянськими військами.

Національно-визвольні змагання 1917-1920 рр. розкидали жителів Дунаєвеччини по різні сторони барикад: тисячі земляків були мобілізовані до Дієвої армії УНР, не менше – до Червоної.

Дмитро Петрович Жлоба (1887-1938) народився в Києві в бідній сім'ї, яка в пошуках засобів для виживання переїхала на Дунаєвеччину – батьківщину матері. Дмитро закінчив початкову школу в Кривчику, навчався у Великому Жванчику. Працював на чавуно-ливарному заводі в Дунаївцях, на заводі «Наваль» у Миколаєві, брав участь у революційних подіях 1905 -1907 рр. Зазнав переслідування, виїхав на Донбас, звідки 1916 року був призваний до війська. Навчався в Московській авіашколі, отримав звання унтер-офіцера.

У роки громадянської війни був на боці більшовицьких сил, очолив загін Ясинуватських шахтарів, брав участь у боях за Полтаву, Київ. Став командиром 2-го Північнокавказького полку, який згодом був розгорнутий у стрілецько-кінну бригаду, Сталеву дивізію. Комдив Д.П. Жлоба воював під Царициним, на Кубані, Кавказі, був нагороджений двома орденами Червоного Прапора. А 1938 року був репресований і розстріляний.

Пам'ять про знаного дунаєвчанина увічнена меморіальною дошкою на приміщенні колишнього чавуно-ливарного (пізніше – арматурного) заводу, де починав він трудовий шлях, відкритою у червні 1987 року.³²

Велику роль в утвердженні радянської влади відіграв уродженець с. Лисець Володимир Петрович Затонський (1888-1938).

У 1897 – 1906 рр. він навчався в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії. Наприкінці 1905 року став членом місцевого осередку РСДРП, проводив агітаційну роботу. 1912 року, після закінчення фізико-математичного факультету Київського університету, викладав у Київському політехнічному інституті.

1917 року ввійшов і деякий період очолював Київський комітет РСДРП, був одним з керівників жовтневого збройного повстання в Києві, членом першого українського радянського уряду, одним із засновників комуністичної партії більшовиків України, активним учасником громадської війни – членом Реввійсьради армій і фронтів, 1920 року – головою Галицького ревкому.

У 20 – 30 – і роки був секретарем, членом політбюро ЦК КП(б)У, членом президії ЦВК СРСР та ВУЦВК, наркомом освіти УСРР. Сприяв становленню системи освіти в Україні, музейної і пам'яткоохоронної справи. У силу обставин причетний до репресій у середовищі працівників освіти й культури. 1938 року і сам став їх жертвою.³³

Виходець із Сціборів Микола Григорович Козицький (1880-1920) брав участь у революційних подіях 1917 року в Петрограді, у роботі VI-го з'їзду РСДРП. 1920 року очолив у Вінниці Подільської губревком. У жовтні того року загинув у бою з військами УНР.

Родом із Залісців активний учасник боротьби за встановлення радянської влади Микола Павлович Тарногородський (1841-1938). У революційну діяльність включився, ще навчаючись у Вінницькому реальному училищі (1905-1912). У Київському університеті брав участь у роботі більшовицького підпілля, був ув'язнений. Разом з В.П. Затонським готував I з'їзд КП(б)У. У квітні 1919 року був

обраний головою Подільського губвиконкому, у грудні, після загибелі М.Г. Козицького, очолив губревком.

Очоловав губернські комітети КП(б)У у Полтаві, Череповці, Челябінську, працював в апараті ЦК ВКП(б), у виконкомі Комінтерну. У роки репресій був знищений тією владою, яку утверджував і якій служив.³⁴

На боці українських демократичних сил опинився син нестеровецького священика Павло Олександрович Богацький. Він народився 4 березня 1883 року в містечку Купині, дитячі роки провів у Нестерівцях на Дунаєвеччині, куди єпархіальне керівництво перевело його батька.

Фото №4

Закінчив Кам'янець-Подільське духовне училище, навчався в Подільській духовній семінарії. У семінарії прилучився до літературної праці – дописував до газет, журналів, редагував семінарський часопис «Проба сил». 1903 року з семінарії був виключений за участь у нелегальному гуртку.

Відтак захопився військовою справою, закінчив офіцерську школу у Вільно, служив на Далекому Сході, у Ромнах на Полтавщині. Під час революційних подій 1905-1907 рр. був на боці знедолених, за що звільнений з армії, посаджений до в'язниці.

У 1907-1908 рр. навчався на агрономічному факультеті Київської політехніки. Разом з Миколою Шаповалом видавав журнал «Українська хата», який став центром об'єднання і рупором проукраїнських сил. Тому 1914 року журнал був закритий, а редактор П. Богацький висланий до Сибіру. Там знайшов свою долю, одружився.

Як тільки почалися революційні події, повернувся до Києва. У квітні 1917 року у ролі секретаря разом з головою професором М.С. Грушевським вів засідання першого Українського національного конгресу. За рекомендацією М. Шаповала був призначений начальником столичної міліції, а після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського, вступу німецьких військ до Києва опинився в Київській тюрмі. За час ув'язнення підготував книгу «Камелії». П.О. Богацький – письменник відомий прозовими творами «Під баштою зі слонової кості», «Вія долороза», «На горбах Поділля», «З пережитого» та ін.

За Директорії був призначений столичним отаманом, відповідав за правопорядок у столиці та на Київщині, а з відступом військ на Поділля очолив Кіш охорони республіканського ладу, брав участь у боях.

У листопаді 1919 року, коли армія УНР відступила за Збруч, залишився в Кам'янці-Подільському, став архіваріусом новоствореного Кам'янець-Подільського державного українського університету, разом з ректором І.І. Огієнком, професорами П.В. Клименком, П.В. Клепатським, Ю.Й. Сіцінським долучився до розбудови архівної справи не тільки на Поділлі, а й в Україні.

З поверненням уряду Директорії до Кам'янця-Подільського деякий час був Кам'янецьким повітовим комісаром.

З листопада 1920 року розпочався сорокадворічний період еміграційного життя Павла Олександровича. Працював з М. С. Грушевським, здобув ступінь доктора наук, досліджував життя і творчість Тараса Шевченка. 1949 року з Німеччини перебрався до Австралії. Займався науково-дослідницькою, літературною працею. Помер 1962 року.³⁵

За кордоном закінчилося життя його брата Юрія. Решта братів і сестер, а їх було десятеро, зазнали різноманітних утисків радянської влади – Ліда і Борис 1921 року були розстріляні у Вінниці в час червоного терору за участь у просвітницькому русі, Дмитро Олександрович – викладач хімічного технікуму та Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, голова Кам'янець-Подільського наукового товариства Всеукраїнської академії наук, був заарештований і засуджений на 3 роки концтаборів.³⁶

На рівні менш відомих громадян ситуація складалась не менш трагічно. Житель Михайлівки А.К. Романюк, наприклад, служив спочатку в царській армії, потім – у петлюрівській. А червоні забрали його прямо з поля, від плуга, разом з підводою. Повернувся з посвідкою, підписаною Воровським, що в 30-і, коли проходила «зачистка колишніх», врятувало його від розстрілу. Таким не легким було життя в прикордонному подільському регіону в добу національно-визвольних змагань.

3

Мирне життя прийшло на Дунаєвеччину наприкінці 1920 року. Тогочасну обстановку і настрої вдало відобразив новорічний номер кам'янецької газети „Вісті”: „Відстали, бідні, голодні і холодні... Ми вступаємо в нову добу, у добу мирної творчої праці, у добу соціалістичного будування. Отже – до праці!”³⁷

Почалося формування органів радянської влади. У січні – лютому 1921 року пройшли вибори до місцевих рад. Дунаєвецький ревком передав свої повноваження новообраній раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Того року був створений комуністичний партійний осередок, який очолив О.В. Каневський, та комсомольська організація на чолі з Феофаном Кожухарем.

Включились жителі Дунаєвеччини в кампанію з надання допомоги голодуючим, волонтери виконками розклали на кожен двір додатковий хлібний збір. Рахнівський волвиконком категорично вимагав у своєму рішенні: „... Входя в тяжелое положение голодающего и умирающего Поволжья и юга Украины, мы, представители сельрад, постановляем принять более решительные меры, с большим сочувствием по сбору как трех фунтов, так и двух фунтов и других пожертвованных”.³⁸

В управлінську практику вводився інститут уповноважених, які, не маючи ніяких родинних, моральних зв'язків і зобов'язань, сліпо й бездушно виконували розпорядження нової влади. Ця практика, що пронизувала всі ієрархічні державні поверхи, з одного боку була потужним засобом державного впливу на вирішення поточних питань, а з іншого – трагедією для українського села. Її наслідки відчувалися вже в перші роки існування радянської влади. На 1 липня 1922 року дунаївчани зібрали у фонд голодуючих понад 4 млн. крб. Того ж року в містечку був відкритий дитячий будинок, який прийняв на утримання 104 дитини з Поволжя.³⁹

Розпочалася відбудова та відновлення роботи промислових підприємств, системи торгівлі.

Ще за Української влади в Дунаївцях діяло 9 суконних і кілька тютюнових фабрик, механічний завод з ливарним цехом. Їх власники, використовуючи

ситуацію, заробляли на постачанні армій. Сотник Української Галицької армії О. Левицький згадував про той період: «У фабриці сукна в Дунаївцях у наряді придніпровців довгі звої сукна, якими, як не помиляюся, можна було зодягнути половину Галицької армії».⁴⁰

Маківський цукровий завод на серпень 1920 року фактично залишився без засобів для продовження роботи, його продукцію реквізували поляки, забирали служби УНР, органи більшовицької влади. Тому керівництво заводу роздало хліб і цукор робітникам у вигляді зарплати, а частково заховало. Комісія в складі агента оперативно-слідчого відділу Миронова, начальника міліції Статечнюка, голови Маківського волревкому Окраїнчука, голови завкому Бальчевського заактувала виявлені заводські запаси – 311 пудів пшениці, 428 пудів гречки, близько 400 пудів цукру, звинувативши керівництво в самочинстві з відповідними наслідками.⁴¹

Не в кращому стані були суконні фабрики, чавуноливарний завод та інші підприємства.

Влітку 1921 року почало працювати споживче товариство, центральний кооператив „Дунайцербкооп”. Відбулася націоналізація підприємств, у тому числі 11 суконних фабрик. Однак 1921 року лише 5 текстильних фабрик, на яких працювало 435 чоловік, об'єдналися в «Дункуст» – Дунаєвецький куш суконних фабрик. Євреїв серед робітників було 50 відсотків, німців – 12, українців – 32, поляків – 6.

Фабрика №1, на якій працювало 120 чоловік, відновила роботу лише в серпні 1921 р., виробляла протягом тижня 220 кусків сукна – 8500 аршин. На фабриці №2 працювало 80 робітників, вона була устаткована механічними ткацькими і прядильними верстатами. Фабрика №3 стала до ладу в січні 1921 року, давала в тиждень 1000 аршин сукна. З 1919 року працювала четверта фабрика, з місцевої вовни виробляла товсте шинельне сукно. 60 працівників були зайняті на п'ятій фабриці, яка давала і тонке, і шинельне сукно.⁴²

Важливу роль у відновленні й удосконаленні роботи дунаєвецьких підприємств відіграли їх власники німці-колоністи. Ще 1918 року разом з австро-угорськими військами частина із них повернулася в Дунаївці й почала відновлювати виробництво, зокрема Торінуси придбали в Австрії нові парові машини.

З переходом до нової економічної політики влада, обклавши чималим податком, допустила власників до налагодження виробництва. Вже 1922 року фабрики давали біля 15 тис. аршинів сукна в місяць. У наступні роки продуктивність зросла і 1924 року втричі перевершила досягнутий 1922 року рівень.

Особливо після реорганізації 1923 року об'єднання «Дункуст» у трест «Дунсукно». Було здійснено укрупнення виробництва – замість п'яти залишилося чотири фабрики, укрупнювали цехи, був скорочений управлінський апарат, проводилася технічна реконструкція за рахунок нової техніки як вітчизняної, так і закордонної.

Потребу у сировині – вовні, барвниках – трест забезпечував через товарні біржі. Оскільки вітчизняні барвники були низької якості, закупляли анілінові фарби в німецьких фірм Л. Каселля, Ф. Байєра. А вовну – на товарних біржах Ленінграда, Одеси, Катеринослава, Ростова, Вологди тощо.

Дунаєвецьке сукно охоче купляли магазини споживчої кооперації Вінниці, Балти, Бердичева, Могилева-Подільського, Миколаєва, Катеринослава, Одеси, Проскурова.⁴³

Все це сприяло підвищенню рівня життя і праці сукнярів. У середині 20-х у цехах з'явилося електричне освітлення, упорядковувалася територія. Зросла зарплата. Про її рівень можна судити із такої статистики: 1924 року середньомісячна зарплата в Кам'янецькій окрузі складала 30,78 крб., а 1925-го – 41,14 крб.⁴⁴

У вересні 1923 року текстильники відкрили свій клуб і пов'язуючи надії на краще соціалістичне майбутнє з В.І. Леніним, назвали заклад його іменем. 16 вересня 1923 року на багатолюдних зборах в новому клубі прийняли постанову нагородити В.І. Леніна відрізом сукна в чотири аршини на костюм, Н.К. Крупську – відрізом у п'ять аршин. У ній просили «... Ілліча пошити собі із дунаєвецького сукна костюм, якнайшвидше поправитися від хвороби і взятися за керівництво наступаючою революцією у всьому світі».

Цей факт був зазначений відповідним записом на меморіальній дошці, встановленій на фасаді адміністративного корпусу фабрики.

У січневі дні 1924 року у зв'язку зі смертю Леніна сукнярі надіслали в Москву металевий вінок. У зв'язку зі смертю глави комуністів Радянського Союзу і керівника радянської держави відбувся прийом нових членів у ряди ВКП(б) та комсомолу. При фабричному клубі був створений перший в районі піонерський загін.

Зміни торкнулися й аграрного сектора. Була проведена націоналізація землі. На базі поміщицьких великих маєтків створювались радгоспи (1921 року в Україні їх було 685). Об'єднувались і селянські господарства, створюючи кооперативи у формі товариств спільного обробітку землі (ТСОЗи), сільськогосподарських артілей. 1920 року в Україні їх було 700.

У червні 1921 року створена землеробська артіль „Нарсвязь”, вона об'єднала 23 дунаєвецьких родини – 49 членів, у т.ч. 22 працездатних, очолив артіль Антон Вільданов.

У червні того ж року Подільське губернське земельне управління зареєструвало статут Рудогірчичнянської сільськогосподарської артілі, в якій об'єдналося 70 осіб. Однак вже 1923 року в ній залишилося 26 чоловік, у тому числі у віці до 18 років – 15 осіб. Артіль „1 Травня” мала 48 дес. землі, 3 однолемішних плуги, 6 залізних борін, 1 сівалку, каток, кінну молотилку, 1 жатку, 2 віялки, інший дрібний інвентар, а ще – 4 коней, 9 голів ВРХ, 7 овець, 5 свиней, 100 курей, доглядала 4 дес. саду, який раніше належав поміщику Залевському.⁴⁵

13 березня 1922 року сільськогосподарське кредитно-кооперативне товариство «Молот» було створено в Слобідці Балинській. Його очолив С. Островський, ввійшли Ф. Федюк, К. Войткова, С. Бойко, В. Коломієць, П. Боднар та ін. Пайовики, а їх на 8 квітня було 20, робили внесок у розмірі 1 пуда 10 фунтів хліба. Товариство «Молот» на правах члена ввійшло до «Господарсоюзу», орендувало садки колишніх власників Янковського в Слобідці Балинській та Бінькевича у Фолюшках, отримало в користування 610 десятин землі. Товариство обробляло землю, доглядало садки, вело іншу господарську діяльність – відкрило лавки, кузню, січкарню, млин, молочарню.⁴⁶

23 березня того ж року було організоване товариство «Сільгосподар» у Балині. До нього вступали незаможні селяни. Серед перших членів А. Сокирко, З. Галіняк, С. Прокоф'єв, Д. Поворознюк, Ф. Мединський, К. Іванов, А. Фурман, Д. Сас, Т. Дзюба, М. Погрібний – всього 53 члени. Голова Балинської сільради Іванов виділив товариству 34 десятини землі під цукровий буряк. Товариство уклало договір на його переробку з Маківським цукрозаводом і 1923 року отримало за його реалізацію 301 пуд цукру. 1924 року кооператив охоплював своєю діяльністю й сусідні села Залісці, Балинівку, відкрив кузню, крамницю з продажу промислових товарів. Кооператив очолював Ф. Мединський.⁴⁷

Повоєнна відбудова проходила в умовах жорсткого протистояння й боротьби полярних сил. Поділлям ширився повстанський рух, координований військовим міністерством уряду УНР в еміграції. На територію Дунаєвеччини проникали збройні загони отаманів Березницького та Гальчевського – Орла. Від їх рук загинув продовольчий комісар І. Бугов, партійні радянські та господарські працівники Миньковецької, Лисецької, Мукарівської волостей. При цьому нищились склади, телефонний зв'язок тощо.

У липні 1922 року села Ушицького повіту зазнали неодноразового нападу загону старшини армії УНР Байди. У Макові повстанці знищили в сільраді телефонний зв'язок, списки оподаткованих жителів, інші документи, вбили уповноваженого Кам'янецького повіту Мартем'янова, який готував валку із зерном для відправки в повітовий центр, забрали хліб, коней.⁴⁸

Відповідно до постанови ВУЦВК від 7 березня 1923 року відбулася адміністративно-територіальна реформа. Були ліквідовані повіти й волості, а натомість сформовані округи і райони. До Кам'янецької округи ввійшло 17 районів – 238 сільських рад з населенням 549299 чоловік, у тому числі 131852 жителі Дунаєвечського у складі колишньої Дунаєвечської волості, частини Балинської Смотрицької, Мукарівської волостей (36 сільрад), Миньковецького (25 сільрад), Смотрицького (18 сільрад), Маківського (16 сільрад) районів. На 15 березня 1923 року в Дунаївцях проживало 5992 особи.

27 березня 1923 року на об'єднаному засіданні бюро Дунаєвечського райпарткому та волвиконкому було розглянуто питання „Про районування і створення Дунрайкому” і вирішено з прибуттям уповноваженого округу приступити до районування, делегувати до складу комісії з районування Лашинкова і Баранова.

5 квітня 1923 року був сформований Дунаєвечський райвиконком з 7 осіб, який очолив Іван Олександрович Лашинков. До його складу ввійшли Крикун, заступник голови, Ігнатюк, Панас, Михайлов та інші. Наприкінці 1924 року Дунаєвечський райвиконком очолювали Йосип Михайлович Закордонець, голова, та Броніслав Альбертович Каневський, заступник голови. Перший мав домашню освіту, другий початкову, селянин і робітник, обидва члени партії. На чолі земельного управління був Олександр Володимирович Гонік, податкового столу – Степан Павлович Торчинський, культосвітні справи вела Поліна Йосипівна Ладейкіна, за охорону здоров'я відповідав Семен Йосипович Підгурський. На плечі цих перших керівників і ліг тягар організації й забезпечення функціонування новоствореного району.⁴⁹

1923 року, після реорганізації Дунаєвецького куша суконних фабрик у трест „Дунсукно”, у виробництві сукна були задіяні 359 робітників, 17 службовців, вироблялося 4462 пуди пряжі на суму 1105,5 тис. крб.⁵⁰

1929 року трест „Дунсукно” був ліквідований, а текстильні підприємства об'єднані в одну велику фабрику, підпорядковану тресту „Укрсукно”. 10 грудня 1929 року секретар Кам'янець-Подільського окрпарткому Панасенко вже вкотре від імені бюро звертався до ЦК КП(б)У та ВРНГ вжити заходів для налагодження суконного виробництва в Дунаївцях – розпорошеного, побудованого на зношеному та в значній долі ручному обладнанні: „Бюро ОПК ще раз категорично настоює на остаточному вирішенні питання про збудування нового корпусу фабрики та про концентрацію паросилового господарства”.⁵¹ Можливо завдяки настирливості цього та інших керівників фабрика зміцнила базу й продовжила у 30-і роки нарощувати темпи виробництва.

Діяв також чавуно-ливарний механічний завод, на якому працювало 49 робітників, виплавлялося в рік 1170 пудів чавуну.⁵²

Шкіряний завод належав раймісцегоспу, арендував його Легиніцер. Підприємство маю 22 дубильних чани, 8 робітників виправляли 1364 штуки шкіри.⁵³

На Маківському цукрозоводі працювало 70 чоловік, вони водночас вирощували цукрові буряки на площі 360 дес.⁵⁴

Послідовно здійснювався курс на укрупнення сільськогосподарського виробництва. 1923 року в окрузі працювало 38 колективних господарств, в яких 1389 працездатних осіб обробляли 1285 дес. землі. Переважали комуни, артїлі, товариства. Робота з їх створення активізувалася в середині 20-х років.

1924 року активно діяло балинське товариства „Сільгосподар”. 7 жовтня 1924 року був зареєстрований статут єврейської дунаєвецької сільгоспартїлі „Педекс”, яка об'єднала 11 сімей, 51 особу – 33 працездатних, обробляла 33 дес. землі.⁵⁵ Назва «Педекс» означала – Перший єврейський дунаєвецький колгосп, і носив він ім'я Мережина – на той час керівника промислової організації «Озет», яка забезпечувала європейські колгоспи машинами, реманентом. Згодом колгосп перейменували давши йому ім'я на честь Лазара Кагановича.

24 жовтня 1924 року сільськогосподарське кредитно-коперативне товариство «Краще життя» постало в Кривчику його організаторами виступили В. Швіндельман (голова), В. Мельник, Ш. Інгман, ввійшло 52 пайовики – 222 особи з членами сімей. Вони об'єднали 101 десятину землі, мали 35 корів, 14 коней, 15 плугів, 20 возів. 1926 року воно було реорганізовано в Кривчицьке земельне товариство.⁵⁶

Наприкінці 1929 року в Дунаївцях було створено одну з перших на Кам'яничині МТС. 1931 року її парк налічував 50 тракторів.⁵⁷ Вона отримала трактори Фордзон, сівалки, молотарки, плуги, борони. За кермо перших тракторів сіли Володимир Корчак, Іван Гладкий. Колективні господарства отримали добру технічну підтримку з боку держави.

Дальшого розвитку набула освіта. На території Дунаєвецького, Маківського, Миньковецького та Смотрицького районів було 10 семирічок та 126 початкових шкіл, у них працювало 286 педагогів.

У Дунаєвецькому районі діяло 2 лікарні на 40 ліжок, 3 амбулаторії, працювало 10 лікарів та 16 фельдшерів. У середньому на одне ліжко припадало 2319 осіб, на одного лікаря – 11593, у Смотрицькому – 3831 і 19157 відповідно.⁵⁸

У 20-і роки посиленими темпами здійснювалася ліквідація неписьменності. 12 липня 1923 року конференція вчителів Маківського району прийняла рішення розпочати роботу ліквідпунктів 1 вересня 1923 року, а закінчити 1927 року, зобов'язати ходити на заняття в першу чергу допризовників, чоловіків і жінок віком до 45 років, які не вміли ні читати, ні писати.⁵⁹ А таких, скажімо, у Блицанівці, яка входила до Маківського району, було 95 чоловіків і 100 жінок, у Михайлівці – 32 і 102 відповідно.⁶⁰ **Фото №5.** У Шатаві того навчального року ліквідпункт відвідувало 79 хлопців і дівчат віком від 15 до 25 років, у Гниловодах – 42. Вони освоювали ази знань – читали по букварю „Ярина”, рішали прості арифметичні задачі, вчилися писати. Цю роботу проводили юнаки і дівчата – випускники семирічних шкіл, які проходили короткотермінові вчительські курси, у тому числі кращі випускники Маківської семирічки М.І. Котюк, С.І. Прокопчук, І.І. Сохатюк. До кінця 20-х років неписьменність в основному була подолана. 1927-1928 навчального року в районі працювало 32 школи, 80 педагогів, навчалася 3100 учнів.⁶¹

Цьому об'єктивно сприяв курс на «коренізацію» – вращення партійно-радянського апарату в національне середовище, започаткований 1923 року. Почалося вивчення партійними і радянськими службовцями української мови. Функціонували курси, лекторські бюро, які сприяли українізації, видавалася україномовна література, підручники.

1924 року Раднарком УСРР прийняв постанову «Про виділення національних районів та рад». 1925 року в Кам'янецькому окрузі діяло 8 польських сільрад, дві із них – у Дунаєвецькому районі (Дем'янкевецька та Остойська, згодом перейменована в Держанівську). У районі за переписом 1926 року проживало 28545 українців, 5923 євреї, 3501 поляк, 203 німці, 187 росіян. Найбільше поляків проживало в Дем'янквіцях, Вихривці, Руді Гірчичнянській та Нестерівцях.

Для потреб польського населення відкривались польські школи. 1928 року вони діяли: початкові – у Голозубинцях, Вихривці, Остої, Нестерівцях, у Дунаївцях – семирічка, яку відвідувало 104 учні, у Демянківцях – польсько-українська. Однак вже 1935 року припинили існування як польські сільради, так і польські школи. А згодом учительство цих закладів зазнало чисток, репресій.⁶²

4

1929 рік став вирішальним у житті народів СРСР: компартія визнала його переломним і в усіх сферах життя перейшла в наступ. У галузі промисловості був взятий курс на індустріалізацію.

У Дунаєвецькому районі провідну роль в економічному житті відігравала суконна фабрика. Протягом першої п'ятирічки відбулося її переозброєння – ручні верстати замінені на 40 механічних. А це сприяло збільшенню виробництва і поліпшенню якості продукції. Партійно-радянська система вміло використовувала творчі можливості народу і, впровадивши соціалістичне змагання, посилювала

активність та ентузіазм мас. 1935 року на зборах фабричного колективу комсомолка Анастасія Муляр виступила з ініціативою працювати на двох верстатах замість одного. За зміну вона виробляла 580 метрів сукна замість 200. Її почин підтримали Йосип Школьник, Надія Мартинюк, Ольга Корнілова, Марія Дерикоз. Протягом двох років продуктивність праці на фабриці зросла на 48 відсотків. Анастасія Муляр була нагороджена орденом Леніна, а її колега Марія Дерикоз 1938 року обрана депутатом Верховної Ради СРСР.

На механічному заводі „Змичка” ударниками праці були Гнат Цісельський та Йосип Лісовський.⁶³

Величезною ломкою економічних та суспільно-політичних відносин позначилося життя в селі. Від кооперативів–артілей, ТОЗів, СОЗів, комун – держава перейшла до створення великих колективних господарств на засадах загальнонародної власності. Курс на суцільну колективізацію сільського господарства визначав XV з’їзд ВКП(б). До колгоспів більш-менш охоче пішли безземельні селяни, колишні батраки, а середняки й заможні господарі свою землю, робочу худобу й знаряддя праці віддавати не спішили (Додаток №5). Дуже скоро курс на прискорену колективізацію привів до скорочення поголів’я, зниження виробництва сільськогосподарської продукції. У відповідь держава посилила тиск – підвищила податки, а згодом перейшла до розкуркулення – позбавлення кращих господарів засобів виробництва, виселення цілих родин за межі сіл, району, області, України.

Постанова ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву» розв’язала руки владі, визначивши ліквідацію куркульства як класу важливою складовою соціалістичної перебудови села.

Тогочасну ситуацію добре висвітлює лист секретаря Кам’янець-Подільської окрвиконкому Кузьміна від 20 квітня 1930 року №1626 до Дунаєвецького райвиконкому: „В надісланих Вами списках глитайських господарств, що підлягають виселенню та розкуркуленню, які остаточно складені після затвердження їх Президією ОВК, спостерігаються такі помилки:

1. В списку глитаїв по Блищанівській сільраді зазначено, що за постановою Президії ОВК ухвалено гр. Лисака Івана розкуркулити. Між тим Президія ОВК запропонувала розкуркулити його та переселити в межах району.
2. В списку глитаїв по с. Михайлівка значиться, що згідно з постановою Президії ОВК гр. Барана Андрія потрібно лише розкуркулити. Між тим Президія ОВК пропонувала крім розкуркулення переселити його в межах району.
3. До списку глитаїв по с. Могилівка не внесено глитаїв, що їх за додатковою постановою Президії ОВК 4. II. 1930 року ухвалено розкуркулити та виселити за межі України, а саме: гр. Ночку Пелагію Ігнатівну, Ночку Михайла Івановича, Солярика Лук’яна Петровича та Буяра Захара Івановича”.

Лист завізував юристконсультант Гук.⁶⁴ Беззаконня творилося від імені держави і під постійним тиском її місцевих органів влади.

Інструкція Кам’янець-Подільського окружкому КП(б)У, надіслана райпарткомом, визначала чіткий алгоритм процедури розкуркулення.

А на практиці це відбувалося по – різному. Наприклад, 3 лютого 1930 року комісія в складі уповноваженого Дунаєвецького райвиконкому Зінкевича, представника сільради Небельського, голови СОЗу Ціхоцького, від сількомнезаму – Мельника, від спілки „Робос” – Пашути (залучились і вчителі. – В.П.) „на підставі вимог батрацько-бідняцьких-середняцьких мас, які вимоги затверджені Сільрадою, Райвиконкомом, Окрвиконкомом”, склали акт про „розкуркулення господарства гром. Афіцького Антона Йосиповича, мешканця села Гниловід” й вилучення майна: 3 корови, коня, 2 хліви та одну стодолу, січкарню, кірат, віз, каток, борону, сепаратор, стару хату, 120 пудів картоплі, землі 1 гектар 89 сотих, кукурудзи півтора пуда – всього 25 видів матеріальних цінностей. Майно передавалося до колгоспу „Трудова нива”. А сім’я, як правило, покидала село⁶⁵ (Додаток № 6).

13 лютого 1930 року зранку на подвір’я михайлівського селянина Гордія Сапонова прибув уповноважений Дунаєвецького райвиконкому Мунтишняк, представники сільради Я. Федоришен, І. Голодний, від комнезаму – Д. Федорів, від профспілки – П. Корбутяк, від сільського активу – К. Сапожник, І. Кобиляр, Т. Голодна. Уповноважений зачитав з папірця, що «господарство глитає громадянина Сапонова Г.Н. розкуркулюється на підставі вимоги батрацьких бідняцьких мас, вимог, які затверджені сільською радою, райвиконком та окрвиконкомом...»

Забрали все: хату під черепицею, стодолу під соломою, двоє коней, двоє лошат, дві корови, семеро овець, знаряддя, реманент – усього 34 одиниці. До колгоспу «Змичка» вилучалося біля 3-х га землі (Додаток №7).

Згадувала михайлівчанка Пелагія Андріївна Фелдоришена, 1915 року народження: «До мого батька розкуркулювачі прийшли 2 жовтня 1930 року. Три покоління нашої сім’ї працювало в пана Маковецького, за що продав той дешевше кам’яну хату. Розкуркулювала голова сільради Дідик з активом. Забрали навіть верету, якою сіно носили. Нас вигнали з хати. Ночували в критій сушарні. Потім бачили, як наш одяг носили діти активістів...».

У цієї сім’ї вилучили майна на 907, 80 крб. В акті числилося й дзеркало за 50 коп., 20 мисок – 2,30 крб., 5 вінків часнику, 2 вінки цибулі, солом’яники – 0, 50 коп. та кукурудзиння на 2 крб...⁶⁶

Така доля спіткала не одну сім’ю в кожному селі. Нерідко дорога стелилася у віддалені райони Радянського Союзу, як правило, – до Сибіру.

Не писав заяву до нестеровецького колгоспу Петро Андрійович Чорнобривий – не спішив в обійми комнезаму, який узаконено і цинічно розорив більш – менш заможні родини. Вони, місцеві активісти, знайшли причину – несвоєчасна сплата чергового завищеного податку – і запроторили його до Кам’янецької тюрми. Звідти попав Петро Андрійович до Михайлівської колонії, де під конвоєм майже рік разом з такими ж дядьками обробляв землю, доглядав худобу за казенний харч. Повернувся морально і фізично понівеченим, віддав землю і реманент до колгоспу і добитий голодомором 1933 – го на 63 році пішов з життя.⁶⁷

На початок 1933 року площа Дунаєвецького району складала 467 квадратних кілометрів, на ній розмістилося 84 населених пункти, об’єднаних 25 сільськими радами, проживало 47749 осіб, у тому числі 8581 міського і 39168 сільського населення. Серед них українців – 37600, євреїв – 5790, поляків – 3611, росіян – 373, інших (здебільшого німців) – 375⁶⁸ (Додаток №). Вони й стали об’єктом особливої

уваги влади, бо хліб вирішував долю індустріалізації, престижу першої в світі соціалістичної держави.

Форсування колективізації, розкуркулення привело до великих втрат: протягом 1929-1932 рр. було знищено половину поголів'я худоби, скоротились посівні площі більш ніж на 2 млн. га, зривалося виконання нереальних хлібозаготівельних планів.

У відповідь влада посилила репресії. 1930-1931 років на спецпоселення у віддалені райони Росії (Якутія, Далекий Схід, Сибір) з України було відправлено 63817 сімей. У серпні 1932 року ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», якою за розкрадання колгоспного майна передбачалася вища міра покарання – розстріл, за наявності «пом'якшувальних обставин» - позбавлення волі на термін не менше 10 років. У народі ця норма названа «законом про п'ять колосків».

У листопаді 1932 року в Україні розпочала роботу надзвичайна комісія під керівництвом Вячеслава Молотова, ОДПУ підсилили Всеволодом Балицьким. Тоді ж політбюро ЦК КП(б)У та Раднарком УСРР постановою «Про заходи до посилення хлібозаготівель» розв'язало руки місцевим органам влади, надавши право вилучати в колгоспах, в одноосібників «розкрадений під час збирання» хліб, проводити обшуки з конфіскацією виявленого хліба та іншого продовольства. Це покарання за нібито «куркульський саботаж пропонувалося висвітлювати в пресі. 1932 року депеушники в Україні заарештували 74849 осіб, 1933-го – 124463.⁶⁹

Влада не рахувалася не те що з окремими особами, а й з тисячами, мільйонами селян. Ось деяка хроніка партійного наступу на село взимку 1932р. у Дунаєвецькому районі:

– 1 січня 1932 року – „зачинене” засідання бюро Дунаєвецького райпарткому ухвалило, що річний план хлібозаготівель 4000 тонн низький і добавила ще 900 тонн, затвердивши таким чином план на рік у розмірі 4900 тонн (900 тонн – понад план!). Одночасно в села був направлений загін „лицарів революції” – уповноважених для викачки хліба. Бюро затвердило гасло, під яким ця екзекуція мала відбуватися: „Хлібозаготівлю – до 20 січня 1932 року, як подарунок до всесоюзної партконференції”;⁷⁰

– 4 січня – на порядку денному засідання бюро РПК знову питання про виконання плану хлібозаготівель. Констатувалося, що план виконується незадовільно, „... не всі партосередки розгорнули рішучу боротьбу з конкретними носіями правоопортуністичної практики „лівих закрутів”, наслідком чого є факти покладання на самоплив, прояви благодущності, розмови про те, що хліба нема, демобілізаційний настрій...” У прийнятому рішенні відзначено, що „незадовільно проводиться робота по куцах, за які відповідає член бюро РПК тов. Герасимова”. „Востаннє попереджено” керівництво Січинців в особі тов. Годлевського та заборонено продаж зерна на приватному ринку;⁷¹

– 8 січня – той самий порядок денний: „Про виконання хлібозаготівлі”. Цього разу об'єктом партійного погрому стали села Могилівка і Дунаївці. Секретар РПК Грибанов запропонував „усім партосередкам засвоїти більшовицькі зразки роботи

села, керівникам вказаних сіл на основі рішучої боротьби з куркулем та його агентурою в колгоспах добитися цілковитого виконання планів хлібозаготівлі”;⁷²

– 17 січня бюро констатувало, що індивідуальний сектор виконав план лише на 90,8 відсотка, колгоспний – на 102,3 (з колгоспної комори легше вигрібати!), Січинці недодали 394 ц хліба, Могилівка – 318. Вирішило: „За те, що член партії тов. Хіхловський не тільки не допоміг уповноваженому члену бюро тов. Герасимовій виконати рішення партії по хлібозаготівлі, але поставився до хлібозаготовчої роботи як відвертий кулацький агент..., з лав партії виключити”. Таке ж рішення було прийняте по відношенню Карвасінського з Червоного Села”;⁷³

– 22 січня – „зачинене” засідання бюро Дунаєвецького райпарткому „запропонувало прокурору тов. Жмакіну влаштувати показові судові процеси над зривниками хлібозаготівель, особливо по селах Могилівка, Червоне Село, Січинці”;⁷⁴

– 26 січня – розглядалося питання „чистки” радянського апарату, район був розбитий на кущі, затверджено графік, створена комісія;⁷⁵

– 3 лютого – на село накладається нова повинність – „збір коштів (хлібом, переважно – пшеницею. – В.П.) на побудову першого літака II п’ятирічки імені Молотова”. Метода та ж сама: агітаційно-роз’яснювальна кампанія, доведення плану – графіку, на місця відряджені уповноважені і ... випробувані форми тиску, погрози, розправи. Знову „востанне” попереджено керівників Січинців Клімковича і Березу, що в разі невиконання „РПК примушений буде вжити самих рішучих партійних і судових заходів ...”;⁷⁶

– 14 лютого – колгоспи не справилися із задачею пшениці на побудову іменного літака. Грибанов констатує „засміченість різними неблагонадійними елементами” радустанов району, наявність визначених комісією по чистці 88 осіб з числа „засмічувачів”, яких планується „с нашого району удалять”;⁷⁷

– 29 лютого – на порядку денному нове „політичне” питання: „Про виконання плану м’ясозаготівлі II кварталу”. До відома членів бюро був доведений лист – звернення начальника управління військово – будівельних робіт Тимошевського про допомогу продуктами, „... у першу чергу – жиром”. „Командование УКР-13 обращается к вам с просьбой принять соответствующие меры и оказать полное содействие „проведению необходимых мер по затронутым вопросам,” – у чітко наказовій формі «просив» Тимошевський.⁷⁸ Не виконати таке звернення було не можливо. А тягар, звичайно, лягав на село, у першу чергу – на колгоспи.

На кінець лютого 1932 року було колективізовано 68,6 відсотка господарств (землі 18174 га, коней – 2180, корів – 747), зате хліба викачано на всі 106,2 відсотка.⁷⁹

Але і цього виявилось замало. Керівництво новоствореної Вінницької області, до якої ввійшов і Дунаєвецький район, підняло планку хлібозаготівлі з 4900 тонн до 6900 – зразу на 2 тис. т. І хоч потужний партійно-радянський апарат новоствореної області провів велику роботу, на 26 листопада цей план був виконаний лише на 60 відсотків. За невиконання планових показників сотні колгоспників були покарані штрафами – 12 – місячною нормою здачі м’яса, 15 – місячною нормою здачі картоплі тощо. А 29 грудня 1932 року райком приступив до виконання нового розпорядження ЦК КП(б)У про нову надпланову заготівлю хліба...

Така політика не могла не викликати спротиву. У ніч на 4 травня 1931 року відбулося повстання, яке охопило села Тернаву, Тернавку, Тинну, Нестерівці, Ганнівку.

Повстанці на чолі з колишнім старшиною армії УНР Анастасієм Сорокою розгромили в Тернаві сільську раду, вбили голову колгоспу «Комунар» Онуфрія Дубаня, голову сільради і секретаря партосередку Володимира Юхимовича, членів сільвиконкому братів Леоніда і Станіслава Бутельських, був поранений колгоспник Заремба. У Малій Тернаві загинув секретар комсомольського осередку Антончук та уповноважений Навроцький.

Біля Тинної, куди направились повстанці, відбувся бій із загоном оперативників на чолі з начальником Смотрицького ДПУ А. Казариновим. Оскільки зв'язок був пошкоджений, він післав нарочних у Дунаївці та Кам'янець-Подільський за підмогою. За спогадами А. Казаринова, повстанців було біля 60 осіб. У ході бою, який тривав до ранку, відзначилися працівники ДПУ С. Мартиненко та І. Возний. Повстанці покинули Тинну, відступивши до лісу. 15 із них того ж дня перейшли Збруч, опинившись на польській території. Дві машини курсантів, яких направив 23-ій прикордонний загін, прочесали ліс.

Були проведені арешти, до відповідальності притягнуті близько 200 осіб. Особлива нарада при колегії ОДПУ 3 жовтня 1931 р. засудила 9 учасників, у тому числі керівника повстанців Анастасія Хомича Сороку, до розстрілу, 39 осіб – до ув'язнення на 10 років, 34-х – до 5 років, 4-х – до 3 років позбавлення волі.⁸⁰

Замучені активісти були поховані на сільському цвинтарі, на могилі встановлений обеліск із зіркою. 16 листопада 1986 року при в'їзді в с. Тернава був відкритий пам'ятний знак, який зафіксував цю подію. На таблиці записані імена загиблих у ніч на 3 травня 1931 року.

У березні 1933 року почався голод. Онуфрій Михайлович Матвійчук, у 1932-1933 рр. учитель Тернавської школи, згадував: «Село Тернава було розбите на 4 дільниці. На кожній дільниці створили штаб, до якого включили нас, учителів, довели план хлібоздачі. Працювали в округах цілодобово, особливо активно – вночі. Застосовували всілякі методи, часом і фізичні. Керівники штабів мали зброю – нагани, обрізи. Забирали і немолочений хліб. У пасхальну суботу і неділю не стихала молотарка. Селяни ховали зерно в скринях, погребях, на горищах, у полові, соломі, закопували на подвір'ях, городах, у діжках. Члени штабу були озброєні довгими залізними прутами, загостреними на кінці. Такими заходами до схід сонця 5-6 підвід, навантажених хлібом, з кожного штабу направлялися до збірного пункту біля кооперації. Там вже чекала музика. З червоним прапором, під музику і людські сльози колона з хліба вирушала на станцію Дунаївці. І так – щодня».⁸¹

Наведемо інші свідчення жителів Дунаєвеччини.

Зінаїда Марущак, 1917 року народження с. Залісці: «У мого батька було 5 га землі. Він того року зібрав непоганий урожай жита, кукурудзи і весь цей урожай активісти забрали і залишили нашу сім'ю на голодне існування. Батько помер від голоду. У нашого сусіда Кардаша Михайла помер батько і двоє малолітніх дітей...».

Віталій Пацірук, с. Тинна: «Навесні 1933 року почався масовий «помор» селян. Особливо багато вимерло людей на Безівці... В школі діти теж голодували, були опухлі. Прислали молоду вчительку, яка жила тільки на одну зарплату, а

продукти були дуже дорогі. Вчителька опухла. Невдовзі вона покинула роботу і виїхала з села...».

Петро Гриб, с. Тинна: «Був кінець березня 1922 року. У цей час на соснах гніздилися сотні ворон, неслися, висиджували воронят. Рятуючись від голоду, ми, хлопчики, лізли на сосни і вибирали з гнізд яйця ворон, варили їх або пекли на вогні, їли і цим продовжували своє життя...».

Антоніна Козак, 1923 р.н., с. Зеленче: «Дуже важкий був 1933 рік. Наш батько помер з голоду, а ми їли м'ясо собак, котів, щоб тільки вижити».

Марія Ковальова, 1908 р.н., ст. Дунаївці: «Мої обидві доньки ходили в ліс, збирали слимаків, варили їх і їли. Так рятувалися від смерті».

Віра Гонта, 1921 р. н., с. Великий Жванчик: «Їли ми листя з черешні, варили борщ з лободи, юшку з гнилої картоплі...».

Володимир Мартинюк, 1919 р. н., с. Зеленче: «До нас в село нахлинуло багато людей з Умані, що міняли речі на продукти харчування. Вони розповідали, що в них голод страшний, вмирали діти, старі, вмирали цілими сім'ями».

Антоніна Ясінська, 1910 р. н., ст. Дунаївці: «Люди 1933 року гинули як мухи. На перон із поїздів кожен день виносили трупи людей, які вмирали в дорозі».⁸²

Незважаючи на факти голодування, влада чинила шалений тиск – цілі села заносила на „чорну дошку”, людей штрафували, членів ВКП(б) виключали з рядів партії, арештовували. У Воробіївці засудили до різних термінів – від 2 до 8 років – голову колгоспу, заступника голови сільради, двох бригадирів. А голодомор набирив все більших обертів.

Матеріали Дунаєвського ЗАГСу за 1931-1935рр. про смертність у десяти селах району – Макові, Кривчику, Вихрівці, Голозубинцях, Зеленчі, Залісцях, Січинцях, Іванківцях, Гірчичній, с. Дунаївці – дають сумну картину: якщо 1931 року в цих населених пунктах померло 277 чоловік, 1932-го – 363, то 1933-го – 841, 1934-го – 352, 1935 – 201. Вже 1932 року смертність порівняно з 1931 роком зросла на 31 відсоток, а 1933-го – у три рази, перевищення склало 565 невинно убієнних.

Картина народжуваності в 1930-1935 рр. – протилежна. Дані по 12 селах Дунаєвського району – Гута-Яцковецька, Яцківці, Млаки, Ксаверівка, Воробіївка, Рахнівка, Слобідка-Рахнівська, Голозубинці, с. Дунаївці, Вихрівка, Кривчик, Зеленче – показують: 1931 року в них народилася 421 дитина, 1932 – 293, 1933 – 235, 1934 – 218, 1935 – 245. Спад народжуваності припав на 1932-1934 рр., тенденція до зростання народжуваності відновилася аж 1935 року.⁸³

З нагоди 70-річчя голодомору в районі була зроблена перша спроба скласти «Поіменні списки осіб – жертв голодомору, померлих у 1932-1933 роках по Дунаєвському району». 15 травня 2003 року вдалося зафіксувати 645 осіб. Найбільше – в Іванківцях – 76 померлих, Нестерівцях – 14, Макові – 40, Сиворогах і Січенцях – по 16 душ, у Рахнівці і Рачинцях – по 10. Їх пам'ять увічнили хрести,obelіски, меморіальні плити, встановлені в кожному селі і райцентрі.

Одночасно набирив обертів маховик репресій, запущений у перші роки радянської влади.

Ще 1922 року були розстріляні вчителька Могилівської школи Лідія Богацька та її брат Борис – активні члени дунаєвської „Просвіти” „за участь у петлюрівських організаціях”.⁸⁴ Вони й відкрили лік репресованим на Дунаєвщині.

1929-1930 рр. розкручувалася справа „Спілки визволення України”. По Україні арештів зазнали понад 30 тис. осіб. У березні-квітні 1930 року в Харківському оперному театрі 42 дні тривав показовий процес над 45 кращими представниками українського народу. 12 із них були розстріляні, 5 померли у в'язницях, 2 – після звільнення.

У цій справі зазнала арешту група активістів Могилівської автокефальної православної церкви на чолі із священником Микитою Онуфрійовичем Винарчуком. Серед 64 заарештованих були лікар П.П. Бутовський, учителі Степан та Семен Риндики, В.К. Гушло, Л.М.Гаврилова, завідуючий школою ФЗН фабрики „Дунсукно” С.М. Буженко, прихожани О.Г. Дзвоник, Г.М. Осецький, брати Яків і Семен Сербалюки, П.О. Давиденко. Останній отримав десять років виправних трудових таборів, священник М.О. Винарчук – вісім.⁸⁵

У Кам'янці-Подільському 25 серпня 1929 р. був заарештований син Маліївцького священника учитель Є. Г. Кондрацький „за належність до підпільної української контрреволюційної організації”. До контрреволюційних слідчі причислили Подільську „Просвіту”, музичне товариство імені Леонтовича, які Євген Григорович очолював у 20-і роки. 18 лютого трійка засудила його до 3 років концтаборів, 1937 року добавила ще 5 років. А 15 січня 1938 року він помер.⁸⁶

Кримінал був знайдений у педагогічній і науковій діяльності ще одного сина нестеровецького священника Олександра Богацького Дмитра Олександровича, викладача хімії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти та хімічного технікуму, голови Кам'янець-Подільського наукового товариства Всеукраїнської академії наук. Йому інкримінували ту ж „контрреволюцію”. 25 лютого трійка засудила Д.О. Богацького на 5 років концтаборів.⁸⁷

Найвищий розмах репресій припав на 1937 – 1938 рр. Для виконання масових репресій політбюро ЦК ВКП(б) 11 вересня 1937 р. за поданням генерального прокурора СРСР затвердило спрощений порядок розгляду справ, за яким не допускалося оскарження вироків за статтями про шкідництво, диверсії, вирокі про вищу міру покарання виконувалися негайно. За 12 місяців (вересень 1937 – листопад 1938 рр.) тільки позасудові структури («трійки», «вища двійка») в Кам'янець-Подільській області засудили 13774 особи, у тому числі до вищої міри покарання – 13197, або 95, 8 відсотка. Діяв свого роду конвейер смерті. 26 грудня 1937 року «трійка» за одне засідання засудила до розстрілу 130 осіб, 28-го – 130, у передноворічну ніч – 170. А вже 10 березня 1938 року таке ж рішення було прийняте щодо 608 заарештованих.⁸⁸

«Великий терор» не обійшов і Дунаєвеччину. Хвиля за хвилею вими-вали в тюрми та концтабори все нових і нових жителів Дунаєвеччини. 5-8 квітня 1938 року були заарештовані 23 працівники фабрики, в основному рядові робітники – кочегари та помічники кочегарів Макар Пантелеймонов, Яків Олійник, Ілля Галицький, Євген Олійник, Андрій Романов, Дем'ян Іванов, Броніслав Лісовський, електромонтери Яків Мельник, Михайло Прокопов-Чубатий, Микола Буяр, Іван Ткачук, слюсарі Антон Вербицький, Франц Пачосик, Олександр Оржеховський, мийник Микола Будник, фарбувальник Євген Францев, коваль Василь Надвірняк, постачальник сировини Олександр Калінкін, машиніст парової машини Володимир Мательницький, майстер ткацького цеху німець Герберт Краузе та змінний майстер

Семен Дерикоз. 13 липня того ж року всі вони були розстріляні в Кам'янці-Подільському.⁸⁹

Зазнало репресій єврейське населення Дунаївців. У грудні 1937 року енкаведисти сфабрикували справу антирадянської сіоністської організації «Гехолуц», яку нібито створили в місті євреї, заарештували низку осіб. Дехто із них, як – от М.М. Клігер, Г.І. Шперкін, Й.М. Лівшиць, Х.Й. Баренбойм, під моральним і фізичним тиском визнали себе винними й були засуджені «трійкою» до вищої міри покарання.⁹⁰

У липні 1938 року арешту зазнала група жителів Дунаєвеччини – 49 осіб – у справі „Польської організації військової”. Серед них учителька Держанівської початкової школи В.А. Дашкевич, її чоловік фінінспектор Л.С. Пясецький, інспектор шкіл райвідділу освіти В.М. Барановський, вчителі дунаєвецької польської семерічки В.А. Білецький, Б.Л. Валевський, Ю.В. Трояновська, Л.А. Кобилянський, з Нестерівців, С.Г. Саніцький, С.В. Баб'юх, М.М. Бажановський, В.О. Войтків, Ф.С. Ільницький та ін. Слідчий «довів», що контрреволюційна «Польська організація військова» на Дунаєвеччині була створена «агентами польської розвідки» директором польської школи Ю.М. Слотвинським та інструктором райвиконкому Майданським, ще 1928 року мала боївки в Дунаївцях, Держанівці, Вихрівці та інших населених пунктах, проводила саботаж, шкідництво, антирадянську пропаганду.⁹¹ Під фізичним і психічним тиском вони взяли на себе неіснуючу вину, 46 були розстріляні, троє ув'язнені на 10 років кожен.⁹²

Однією з причин посилення репресій проти частини населення Дунаєвеччини був курс держави на очищення прикордонної смуги від так званого «неблагодійного елементу», власне – поляків, німців та представників інших нацменшин. 17 грудня 1934 року політбюро ЦК КП(б)У встановило прикордонний режим в 11 районах, а вже 23 січня 1935 року прийняло постанову «Про переселення з прикордонної смуги 83 тисяч господарств у зв'язку з оборонними заходами». Врезультаті тільки з Вінницької області, до якої тоді входив Дунаєвецький район, було виселено 2854 родини поляків та німців.⁹³

4 листопада 1935 року політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про чергове переселення з Вінницької області 1500 польських сімей, і ліміт був перевиконаний.

Масове виселення відбулося 1936 року у відповідності з постановою політбюро ЦК ВКП(б) від 17 січня 1936 року. 2 тис. сімей були депортовані до Казахстану з Вінницької області. І хоч Дунаєвецький район не входив у прикордонну смугу, все ж депортація і тут не обминула польські родини. Зокрема були примусово переселені до Казахстану родини Богущьких та Бернацьких з Гути Яцковецької, Боднара Вацлава Михайловича – з Тинної, Атаманчук Агнастасії Йосипівни – із Старої Гути та інші. Загалом у серпні – вересні 1936 року з районів Вінницької області до Казахстану було депортовано 5233 польських сім'ї, у тому числі з Кам'янець-Подільського району – 500 сімей. А протягом 1935 – 1936 рр. з Поділля організованим порядком було виселено 11634 польських та німецьких сімей.⁹⁴

Однак сухі цифри, навіть досить високі, є, як відомо, лише статистикою. Кожна сім'я, кожна окрема людина переживала ці події по – своєму, для них вони були справжньою трагедією.

Ще донедавно в Макові проживали Попроцькі Франц Петрович та Станіслава Юліанівна. Станіслава Юліанівна, тоді Гужальська, жила з батьками в Гуменцях Кам'янець-Подільського, а Франц Петрович – у с. Шидлівці Чемеровецького районів. Не зважаючи на наказ не висилати сім'ї військовослужбовців, а син Михайло служив дійсню, Гужальських депортували до Казахстану, у Кочетавську область, Келлерівський район, с. Южне. По дорозі, на ст. Льгов, глава сім'ї Юліан Антонович Гужальський втратив фаланги пальців, коли перелізав по-під вагоном до водорозбірної колонки, щоб набрати води, і попав до лікарні. Сім'ю ж повезли далі. У Южному житла не було. Переселенці копали землянки на дві – три сім'ї, накривали патиччям і засипали землею. Так зимували першу зиму. На все село – одна криниця, черпали з неї не стільки воду, скільки болотяну масу. Ширились хвороби, особливо – дизентерія. Батько дібрався десь через півтора місяця. Щоночі приїжджав у село «чорний ворон», забирав одну жертву за другою. На 3 роки тюрми був засуджений і Ю.А. Гужальський. Скільки довелося ще пережити... 1940 року побралися Станіслава Юліанівна з Францом Петровичем, у тих жорстких умовах створили нову сім'ю. Додому дозволили їм повернутися аж 1948 року.⁹⁵

Репресували поляків і за так званий «рубанець» – зібрання віруючих – католиків. На допиті житель Держанівки А.Г. Федорович так пояснив зміст одного з таких «ружанців» у домі Колосовського: «Ми зібрались у зв'язку з смертю його матері, читали молитви, співали релігійні пісні...»

І все ж слідчий тлумачив це як зібрання членів «Польської організації військової», на яких велась антирадянська агітація, вироблявся план дій. І, звичайно, учасників «ружанця» судили, не рідко – до вищої міри покарання.⁹⁶

19 червня 1938 року був заарештований і звинувачений в причетності до антирадянської правотроцькістської терористичної організації заступник голови Раднаркому України Микола Макарович Марчак, уродженець с. Залісці Дунаєвецького району. У 1927-1928 рр. він був секретарем, заступником голови Дунаєвецького райвиконкому, після закінчення Київського інституту народного господарства – інженером, начальником цеху такого гіганта соціалістичної індустрії, як Харківський тракторний завод. Грунтовні знання, наполегливість, організаторський талант простелили йому дорогу до українського уряду, в якому обіймав посаду наркома, заступника голови уряду і, певний час – голови Раднаркому. 22 вересня 1938 року суд, що тривав аж 15 хв., засудив його до страти. Цього ж дня 35-літній ще неодружений молодий чоловік видатних здібностей був розстріляний.⁹⁷

Така ж доля спіткала вихідця з Лисця, одного з організаторів комуністичної партії України, борця за встановлення радянської влади Володимира Петровича Затонського. 29 липня 1938 року закритий суд колишнього голову ВУЦВК, заступника голови Раднаркому України, секретаря, члена політбюро ЦК КП(б)У, наркома освіти України засудив до найвищої міри покарання. Акт, що зберігається в кримінальній справі, засвідчує, що того ж дня В.П. Затонський був розстріляний.⁹⁸

Фото №6

1937 року був заарештований син нестеровецьких учителів, студент літературного факультету Київського державного університету поет Леонід Лупан – друг Олеса Гончара, молодий письменник, який ще в студентські роки отримав

високу оцінку Павла Тичини. 16 січня 1944 року у віці 29 років він помер у Каргопольському концтаборі, що в Архангельській області, від виснаження і хвороб. За словами О. Гончара, „його проковтнула невиситенна тоталітарна північ”.⁹⁹

Тоталітарна влада нагнітала істерію мітингів та виступів у засобах масової інформації. Дунаєвецька районна газета «За суцільну колективізацію» (згодом «Сталінський шлях») шельмувала «ворогів народу» й закликала до фізичних розправ над ними, публікуючи все нові і нові матеріали. 1937 року, коли хвиля репресій захопила у свою круговерть дунаєвецького ветеринарного лікаря Романюка та його «соратників» Полозова, Пшатановського та інших, газета, по-суті, ідеологічно готувала розправу, публікуючи виступи «обурених громадян». Про це свідчать заголовки матеріалів тільки двох номерів: «Знищити підлих гадюк» – з мітингу працівників МТС і МТМ; «Ворогів народу розстріляти» – мітинг робітників заводу «Змичка»; «Смерть бандитам» – мітинг на суконній фабриці 24 жовтня 1937 року; «Ім не може бути пощади» – із загальних зборів с. Іванківці; «Собакам – собача смерть» – с. Ганнівка; «Вирвати з корінням мерзотників» – с. Січенці, 26 жовтня 1937 р.

У жовтні 1937 року ця ж газета повідомила, що Яцкова з ланки Марії Олійник (колгосп 1 Травня, с. Зеленче) цукровий буряк «навмисне обчищала кухонним ножом, а ніжик Сторожика стояв біля неї без діла». А отже, вона «обрізала з гичкою білої маси 150-175 грамів», чим нанесла великої шкоди. Бригадир Іващук цьому потурав. Обидвох засудили: Яцкову – до 2 років позбавлення волі умовно, Іващука – до 3 місяців примусової праці. Така публікація мала «мобілізувати колгоспників на кращу «самовіддану» працю».¹⁰⁰

Різного роду репресій зазнали 2765 жителів Дунаєвеччини, 290 – з Дунаївців, 144 – з Балина, 107 – з Нестерівців, 100 – з Тинної, 96 – зі Смотрича, 93 – з Тернави, 86 – з Міцівців, 50 – зі Старої Гути. Жодного населеного пункту не обминули страхіття репресій.¹⁰¹

2009 року побачила світ друга книга Хмельницького тому «Реабілітовані історією». У ній віддана данина пам'яті й піддані моральній реабілітації 11665 репресованих громадян Білогірського, Віньковецького, Дунаєвецького, Красилівського районів. Із них кожен четвертий був розстріляний, 4410 ув'язнені на різні терміни, 4328 депортовані.

Однак по Дунаєвецькому району ситуація виглядає трагічніше. Із загальної кількості репресованих 2765 осіб було розстріляно 1002 – майже кожного другого. Найбільше постраждали українці – 1609 репресованих, на другому місці – полки – 1025, потім євреї – 63, німці – 40, росіяни – 14. Найпоширеніші обвинувачення: участь у СВУ і ПОВ – 1248 репресованих громадян, антирадянська діяльність – 754, соціально-небезпечний елемент – 260, зрада Батьківщини – 166, шпигунство – 177, шкідництво – 36. Найбільш небезпечними виявилися поляки – їх доля в розстрільній статистиці найвища.¹⁰²

Маховик «великого терору» був призупинений у середині листопада 1938 року директивами ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР. Спочатку була скасована практика засудження «трійками», 17 листопада заборонено проведення «масових операцій» з арештів і виселення. Без сумніву, завершення «великого терору», як і його початок, були складовими централізованого процесу, керованого Й. Сталіним і

його поплічниками із політбюро ЦК ВКП(б). Щоб заспокоїти громадську думку та продемонструвати турботу про народ, верхівка звільнила з посади наркома НКВС М. Єжова, засудила сотні виконавців її ж волі – працівників органів держбезпеки «за перекручення соцзаконності».

Звичайно, це був фарс. Репресії продовжувались і в наступні роки: в Україні 1939 року вони захопили в смертельні обійми ще 12 тис. громадян, 1940-го – у чотири рази більше. Не стихали вони аж до смерті Й. Сталіна.¹⁰³

З 50-х років почалася реабілітація жертв тоталітарної системи. Майже в кожному населеному пункті з'явилися пам'ятні знаки на пошану убієнних.

У числі перших пам'ятник жертвам голодомору і репресій встановили вихривчани, 24 листопада 2007 року, у День пам'яті жертв голодоморів і політичних репресій, відкрили пам'ятник нестерівчани, віддавши данину пам'яті 207 односельцям, замученим голодом і репресіями.¹⁰⁴

У таких нелюдських умовах утверджувався новий лад.

5

На кінець квітня 1941 року в Дунаєвецькому районі було 34 населених пункти – райцентрівське містечко і 33 села, 11514 дворів – 10664 у селах і 1350 – у містечку, проживало 45519 осіб, у Миньковецькому районі – 61 населений пункт, 26 сілрад, 7380 дворів, 31000 населення.

Зріс економічний потенціал району. 1940 року із 6,5 тис. жителів містечка 1652 працювали на підприємствах та 8 промислових артілях. Суконна фабрика, маслоробний та механічний заводи виробили тканин, чавунного литва, запчастин, молочної продукції на суму 61, 3 млн. крб.

Зміцніла матеріально-технічна база колгоспів. Держава організувала для них виробництво техніки, мінеральних добрив, підготовку спеціалістів. Соціалістичне змагання набувало форми руху п'ятисотенниць. Маківська буряківниця Феодосія Гужальська на площі 1, 03 га виростила 1027 цнт цукрових буряків. Її почин підтримали буряківниці інших колективних господарств. У Блицанівці Настя Грабик, Килина Муляр, Ксеня Криворука виростили понад 500 ц цукрової сировини на кожному гектарі.

Жінки, наслідуючи приклад Паші Ангеліної, ставали механізаторами. Михайлівськими полями водила «Універсал» Ольга Квасна.

Славилася успіхами бригадир рільничої бригади, комсомолка, член обкому комсомолу Ольга Юр'єва з Лисця, бригада якої 1938 року виростила по 32 ц зернових, 25 ц тютюну, 250 ц картоплі на кожному гектарі. Її портрет був занесений на Дошку пошани.¹⁰⁵

Велику допомогу колгоспам подавала Дунаєвецька МТС, тракторний парк якої зріс до 137 машин. У квітні 1939 року кращий тракторист МТС комсомолец М. Доротюк був занесений на Дошку пошани імені XVIII з'їзду ВКП(б) і нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Вже 1935 року колгоспна нива району дала 9,6 ц зерна з гектара, 1936 – 9,86, цукрових буряків 162,2 і 200,1 – відповідно. Однак праця колгоспників оплачувалася

низько: 1935 року на трудовень зайшло в середньому 2,9 кг зерна і 50 коп. грішми, 1936-го – 2,5 кг і 52 коп.

Дальшого розвитку набула освіта й охорона здоров'я.

У Дунаївцях діяло 3 неповних середніх і одна середня школи, навчалося 1900 учнів, працювало 69 педагогів, у тому числі заслужений учитель Української РСР С.О. Гернштето. Дошкільну підготовку здійснювали 6 садків і ясел. Готували спеціалістів медична школа та Голозубеницький зоотехнікум, де зоотехнію читав завуч Д.І. Гасай, основи механізації – В.С. Василенко, агрономію – А. І. Залужний, ветеринарію – А.І. Цаплій. Директор В.К. Гуцалюк дбав про умови навчання і побуту студентів, технікум мав гуртожиток, діяла їдальня.

1941 року в Дунаївцях працювали дві лікарні на 130 ліжок, поліклініка, водолікарня, станція швидкої допомоги, аптеки.

Поліпшився благоустрій населених пунктів. У Дунаївцях працювало 2 електростанції, телеграф, телефон, було електрифіковано і радіофіковано 260 будинків, забруковано 4,5 км вулиць. До послуг жителів – 8 магазинів, універмаг, відкритий 1938 року, готель на 25 місць.¹⁰⁶

Загострювалася міжнародна обстановка, військові дії точилися в Іспанії і на Далекому Сході. У Голозубинецькому технікумі кожен юнак і дівчина в тирі під керівництвом С.Т. Бойка вчилися стріляти з гвинтівки. Лектори райкому комсомолу та райкому партії читали лекції і загострювали пильність. Секретар комсомольської організації Кукурак розставив 20 комсомольців по гуртках для ведення ідейно-політичної роботи.¹⁰⁷

У зв'язку з подіями на озері Хасан у районі проходили мітинги, зльоти призовників. На одному з них у Смотричі призовник Павло Первак сказав у своєму виступі: «Як великого щастя чекаю дня призову. Я проситиму призовну комісію послати служити мене в Червону Армію на Далекий Схід. Зірко охоронятиму священні кордони нашої Батьківщини. Жоден японський самурай, шпигун і диверсант не висковзне з мого зору».¹⁰⁸

У повітрі пахло порохом. На Заході шаленів фашизм, країна посилено готувалася до відсічі ворогу.

Розділ V. Велика Вітчизняна війна: дунаївчани на фронтах і в тилу

Вона ввірвалася в життя кожного по-своєму.

Даниляк Григорій Михайлович, 1925 року народження, дунаєвчанин, пригадував, що про початок війни його сповістив сусід і товариш дитинства Михайло Крижанівський.

– Слухай – війна!..

– Чому мовчиш? – штовхнув у плече.

– ...

– Я мовчав і думав. Із розповідей учителя історії лейтенанта запасу Чижуга Івана Дем'яновича не раз чув про плани Гітлера, дії фашистів у Європі. І розумів, що моїм намірам вступити до Київської військово-морської школи – кінець.

Десь опівдні з чорного репродуктора донеслося перше для мене трагічно-чорне повідомлення про бомбардування наших міст німецькими літаками...

Тисячі юнаків війна застала в армії. Нестерівчанин Микола Чорнобривий розповідав: «Я проходив навчання в артшколі під Москвою. У неділю солдату завжди трохи волі, вставали на годину пізніше. Недільний ранок 22 червня 1941 року почали, як годиться, з фіззарядки, потім – біг полем, лісом. А коли поверталися до казарм, то побачили якусь незвичну метушню: лунали команди, курсанти артшколи шикувались, всі кудись мовчки спішили

– Що сталося, хлопці? – зловив за руку знайомого курсанта.

– Біда, Миколо, війна...

Її очкували, але не думали, що почнеться так швидко і несподівано. Командири щоразу заспокоювали, сподіваючись на мудрість партії і великого Сталіна. А тут – крах усіх надій...

До кінця дня зайняли визначений рубіж на захід від Москви».

Кожен житель Дунаєвщини по-своєму пройшов тернистий шлях довжиною в 1418 днів і ночей. Спільним було одне – горе, кров, смерть.

О, скільки викосила вона в ті трагічні роки. І досі не порахувати. Не можливо встановити прізвища всіх убієнних. Офіційне й досить авторитетне джерело називає 12 тисяч загиблих у роки окупації (це без тих, хто поліг на полі бою).¹

Вже в перші дні війни бомби впали на Дунаївці. Ударів зазнав комбінат хлібопродуктів на ст. Дунаївці, палала нафтобаза, залізнодорожна станція, був зруйнований ткацький цех суконної фабрики. Загинули інженер Гусєв, помічник майстра Монастирський, ткаля Галанюк.²

На основі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 року розпочалася мобілізація військовозобов'язаних 1905 – 1918 років народження. Йшли мітинги. Колгоспники, робітники, інтелігенція району заявляли про палке бажання стати на захист Вітчизни.

23 червня житель с. Січенці А. В. Ватралюк звернувся у військовий комісаріат із заявою: «В Червоній Армії служить мій син, і зараз він перебуває на бойовому рубежі, захищає Вітчизну. Хочу пліч-о-пліч з ним захищати Батьківщину, свій щасливий вільний народ від мерзенних фашистських варварів».

У цей день 35 добровольців подали заяви з проханням направити їх на фронт.

Місце чоловіків на підприємствах та в колгоспах займали жінки, підлітки, старі. Під час мітингу в с. Вихрівка Г. О. Гуменюк сказала: «Я стара жінка, але буду працювати скільки зможу, щоб допомогти знищити ворога, який несе горе на нашу землю».

28 червня обком доповів ЦК партії, що за 5 днів війни добровільно в армію влилось 643 жінки, 776 пішли працювати на підприємства, 425 сіли за штурвали комбайнів, тракторів.³

29 червня обком партії провів нараду секретарів райкомів та міськомів партії. В її роботі взяли участь перший секретар Дунаєвецького райкому партії Іван Корнійович Ніколюк та голова райвиконкому Христофор Тихонович Бабій. На нараді вирішувались питання евакуації та створення на території області підпілля. Цю роботу обласному комітету партії допомагав проводити секретар ЦК КП(б)У М. С. Співак – член створеної ЦК КП(б)У оперативної групи, що займалася питаннями підготовки партійного підпілля, організації партизанського руху. На території області до кінця червня було створено 9 підпільних райкомів партії, 135 диверсійних груп, явочні квартири, таємні бази.

На одній з нарад колишній другий секретар Дунаєвецького райкому партії Яків Іванович Глевич наставляв підпільників: «Важлива наша зброя сьогодні – це правда, факти і факти. Вони найкращі наші агітатори».⁴

Однак, незважаючи на героїчний опір, радянські війська під тиском переважаючих сил ворога змушені були відступати. Виходячи з обстановки, що склалася на фронті, Ставка Головнокомандуючого 30 червня прийняла рішення до 9 липня відвести війська Південно-Західного фронту на рубіж Білокоровичі – Новоград - Волинський – Шепетівка – Проскурів – Кам'янець-Подільський. Тут передбачалося зайняти укріплені райони вздовж колишнього державного кордону з Польщею і організувати оборону. Проте 9 – 10 липня ворогу вдалося прорвати і цей рубіж. 10 липня фашисти вступили в Кам'янець-Подільський, 11 липня 1941 року – у Дунаївці, до 20 липня захопили всі населені пункти області.⁵

Партійні комітети, радянські й господарські органи робили спробу евакуації найголовнішого. А вивозити було що. Тільки Дунаєвецька МТС, створена 1930 року, напередодні війни мала близько 140 одиниць машин. Добре оснащеними як для того часу були суконна фабрика, маслоробний та механічний заводи, які 1940 року зайняли на виробництві майже третину жителів райцентру. Сорок довоєнних колгоспів мали теж чималий технічний потенціал та ферми на 800 голів великої рогатої худоби.⁶

Верениці машин, підвід, гурти худоби, колони людей, неодноразово атаковані німецькими літаками, потягнулися на схід. Далеко не всім вдалося відірватися від переслідувачів – давалась взнаки близькість кордону, раптовість фашистського нападу. Михайло Іванович Гуменюк, тоді фельдшер с. Воробіївка, дійшов з тисячами евакуйованих до Бару. І вся ця велика маса людей, техніки, тварин зупинилася перед зірваним мостом і річкою й стала мішенню для німецьких пілотів, які перетворювали в місиво це вселюдське скопище. Виходу не було – люди повертали назад, до насиджених місць, де вже нові господарі нав'язували нові порядки.

Першими на Дунаєвеччину вступили вояки 8-го угорського корпусу, а за ними прийшли і німці. Рейхскомісар України Еріх Кох, що отаборився в Рівному, прискореними темпами формував органи окупаційної влади.

У деякі населені пункти району прибули й представники похідних груп ОУН. Вони проводили сходи, намагаючись створити українські національні органи влади, утвердити державну символіку.

У Кам'янець-Подільський похідна група прибула в липні 1941 року, на спеціальному засіданні сформувала обласну управу, яку очолив Микола Козак, увійшли Володимир Біланюк, Зенон Голуб'як, Олег Лисяк, Богдан Лотоцький, Теодосій Охримович, Михайло Побережник, Денис Притуляк, Лев Сваричевський, Микола Фриз, Богдан Цикута, та обласну міліцію на чолі з комендантом Володимиром Зброжеком, заступником Карасевичем, до складу якої ввійшли Клим Роснецький, Євген Білас, Ігор Гірняк, Петро Гречаний, Михайло Іваниць, Володимир Мулик, Антон Олексюк, Юрій Опара, Степан Сікора, Степан Устяник.⁷

Управа розмістилася в центрі міста, навпроти мерії, були вивішені жовтоблакитний прапор та герб-тризуб. Жовто-сині пов'язки на рукавах носили не тільки працівники українських органів влади, а й бургомістр Г.І. Кибець, його заступник Є.Х. Вікул. За участі представників обласної управи й почала формуватися українська влада в райцентрах та селах.

На перших порах українська влада активно діяла в Смотричі. У Лисці після сходу села представники похідної групи розстріляли двох сільських активістів. Були вони на ст. Дунаївці, у Держанівці. Михайлівці та інших селах району.

Однак німці, окупувавши всю область й опанувавши ситуацією, припинили діяльність похідних груп та створених нею органів влади, після чого ті, виконуючи директиву проводу ОУН, пішли в підпілля. Натомість нацисти почали активно формувати свої окупаційні органи влади: 17 липня 1941 року А. Гітлер призначив рейхсміністром окупованих східних територій Альфреда Розенберга, 20 серпня утворив рейхскомісаріат «Україна» на чолі з Еріхом Кохом. До його складу ввійшло 6 генеральних округ, а до генеральної округи «Волинь – Поділля» – 24 гебіти (округи), у тому числі Дунаєвецький в складі Дунаєвецького (437175 населення), Віньковецького (55470), Миньковецького (26869), Новоушицького і Солобковецького (31236) районів (Додаток № 8). Гебітскомісаріат розмістився в Дунаївцях, у приміщенні, де нині діє школа мистецтв, його очолив німець Єггерс.

У новоствореному гебіті аграрний сектор очолював крайсляндвірт Кульман, фінанси – Рама, біржу праці – Кнох, жандармерію – Буш.

Було набрано штат районної поліції – 27 осіб на чолі з І.Д. Войтюком, створено окружну школу поліції, якою керував німець Браух. На чорному рахунку дунаєвецької поліції – 22 тис. знищених громадян як району, так і округу.⁸

Однак окупаційна влада дозволила й функціонування створених нею органів місцевого управління – обласної, районних, сільських управ, надавши їм повноваження виконавчих структур. Кам'янець-Подільську обласну господарську управу в серпні 1941 року очолив Іван Наненко, низкою розпоряджень, зокрема циркулярним листом від 17 листопада 1941 року, зажадав налагодження роботи закладів освіти і культури.

У другій половині липня 1941 року в кожному селі були проведені сходи, обрані голови сільських управ – старости та голови обцинних господарств. На них покладалась організація обробітку землі, виробництво сільськогосподарської продукції для потреб рейху, збирання податків, відправка молоді на роботу до Німеччини та країн-сателітів, дотримання встановлених окупантами порядків.

З перших днів нацисти почали арешти представників партійних та радянських органів, активістів. У гестапівських катівнях загинули Яків Глевич, колишній другий секретар Дунаєвецького райкому компартії України, Іван Бакун, Пилип Черпіта, у Смотричі розстріляні колишні голова колгоспу імені III-го Інтернаціоналу Пантелімон Карпович та бригадир Петро Осадчук.

Телефонні стовпи, рекламні щити, сторінки „Дунаєвецьких урядових вістей” рясніли розпорядженнями, наказами, повідомленнями про заборони, арешти, розстріли:

„Всілякі радіоапарати, що знаходяться у володінні жидів та радянських громадян, підлягають негайній здачі”;

„... Хто нищить або пошкоджує дроти, кабель чи інше приладдя, необхідне для зв'язку, буде покараний смертю”;

„Розмір податку на одну собаку дорівнюється 150 крб. Якщо хтось має більше однієї собаки, то податок за решту стягується по 300 крб.”;

„На підставі розпорядження державного комісара України встановлюється мінімум поставки молока... Торгівля молоком та молочними продуктами забороняється... Винні будуть суворо каратися, а також буде конфісковуватись худоба”;

„...За найменший вчинок, що буде заподіяно в селі, а особливо проти старости, який виконує завдання німецької влади, – все село понесе покарання”;

„... Вказую ще раз на те, що на базарах заборонено продавати такі харчові продукти: всі види живої худоби, включаючи поросят, а також м'ясо і м'ясні вироби; зерно та виготовлені вироби із зерна; птицю всіх видів, молоко, сметану, масло, яйця, фрукти, городину та картоплю; заборонено продавати олію і олійні культури, насіння”.⁹

Такий „порядок” викликав закономірний спротив. Виникали підпільні групи з числа комуністів, комсомольців, оточенців, до яких примикали й інші радянські громадяни.

На квартирі Г.М. Даниляка вже в перші дні окупації прозвучало повідомлення інформбюро з Москви. Правду про події на фронтах підпільники поширювали серед населення. Уже в перші тижні окупації на міському ринку з'явилися листівки, які розповсюджувала за завданням партизанського загону імені Чапаєва Юлія Скрежевська. Вони закликали:

«Товариші трудящі! Бандити – фашисти напали на нашу радянську землю і розводять брехні, що вони покінчать з Радянським Союзом за 41 день. Це є нагла брехня. Історія воєн доводить, що нашого народу ніхто не перемагав і тепер ніхто не переможе. Всі, хто нападали на нашу руську землю, завжди були биті. Така доля незабаром спіткає гітлерівську банду. Час настає: наша Червона Армія розпочала великий наступ по всіх фронтах і скоро остаточно розгромить німецькі полчища. Товариші! Ваше завдання озброїтись і виступати на захист своєї Батьківщини!».¹⁰

У жовтні 1941 року в с. Великий Жванчик був створений перший на Дунаєвеччині партизанський загін імені Ленінського комсомолу. Його ядро склали І.М. Бугаєць, М.В. Зборовський, П.І. Ільчик, П.С. Кучеров, А.П. Римарчук.

Фото №1

Організаторами опору фашистам у Смотричі стали П.Л. Назаров, Ф.П.Бабінський, Л.М. Красуцький. Загін імені Чапаєва, створений ними, об'єднував кілька груп: балинську на чолі з М.В. Палієм, старогутянську – Ф.М. Долібою, вишнівчицьку – І. С. Возним.

На станції Дунаївці підпільна група сформувалася навколо вірменина агронома-тютюновода із військовополонених І.А. Міносяна

На Миньковеччині організаторами підпілля стали І.Н. Холодюк, В.І.Побережний, у північно-східних населених пунктах району – В.Д.Корчовий, В.Д. Міняйло.¹¹

Підпільно-партизанські групи не тільки ширили правду про події на фронті, а й громили поштові пункти, телефонний зв'язок, відбивали у фашистів і повертали людям хліб і худобу, знищували німецьких вояків та поліцаїв.

Саботували фашистські заходи й жителі району. 7 листопада 1941 року дунаєвечський окружний комісар Еггерс своїм наказом ввів загальну трудову мобілізацію населення віком від 16 до 60 років на території Могилівської, Михайлівської, Воробіївської та деяких інших громад аж до закінчення збору цукрових буряків під загрозою штрафу в сумі 100 крб. та інших репресивних заходів¹² (Додаток №9).

Слід відмітити, що вже в жовтні 1941 року в Дунаєвечському районі відновили роботу 4 середні, 12 неповних середніх та 16 початкових шкіл, в яких навчалася 5480 дітей. За підсумками першої чверті в Дунаєвечському гебіті навчанням було охоплено 28148 учнів, діяло 37 початкових, 70 неповних середніх та 7 середніх шкіл, працювало 1033 учителів.¹³

У Дунаївцях короткий період функціонувала медшкола, яку очолював головний лікар М.В. Рум'янцев (Додаток № 10), у Голозубинцях – зоотехнікум.

Фашисти на перших порах дозволили створення „Просвіт”. Восени 1941 року відділ освіти районної управи через зональних інспекторів звернувся до вчительства із закликом формувати просвітницькі осередки, відкривати будинки „Просвіти” (Додаток №11).

Ядвіга Петрівна Неселовська згадувала, як одного осіннього дня 1941 року багатьох учителів зібрав інспектор відділу освіти Гриб і запропонував писати заяви про вступ до «Просвіти». Вона і її чоловік учитель-фізик Віктор Йосипович Годлевський, як і інші колеги, подали заяви. Члени „Просвіти” збиралися у фабричному клубі, яким завідував Микола Думський. Тут часто можна було бачити технолога артілі „Текстиль” Опольського, учителів Пароя, Ночку, Кардаша, Нілу Боднар та інших, діяла бібліотека, відбувались концерти, вистави.¹⁴

Просвітницькі осередки виникали і в селах. Восени 1941 року повернувся з районної наради михайлівський сільський староста Никифір Криворука, зібрав членів управи, актив общинного господарства, колишніх вояків армії Української Народної Республіки, представників молоді. На зборах повідомив, що з дозволу нової влади в селі створюється „Просвіта”, розпочнеться українське національно–

культурне життя. Він очолив сільську просвітницьку організацію, на сільській управі з'явився тризуб і жовто-блакитний прапор. 6 вересня 1941 року у центрі Михайлівки під час мітингу було урочисто відкрито пам'ятник борцям за незалежність України. Але не довго простояв у центрі села хрест з таблицею, де були прізвища селян, що загинули в час національно-визвольних змагань 1917-1920 рр.¹⁵

Членство в „Просвіті” стало свого роду лакмусом для виявлення патріотично налаштованих українців. У червні 1942 року розпочались масові арешти просвітників. В.Й. Годлевський, наприклад, був затриманий прямо на вулиці. Серед заарештованих – заступник окружного бургомістра Сирота, завідувач окружним відділом освіти Малишевський, агроном Чарковський, благочинний Левицький, учителі Саніцький, Парой, Зіна Кржижевська, Мечислав Опольський та інші. Їх розстріляли в Кам'янці-Подільському. Репресії поширились і на села. У Смотричі був розстріляний керівник „Просвіти” Ананій Борідко, його дружина і донька.¹⁶

5 червня 1942 року дунаєвецькі поліцаї розстріляли в Дунаївцях, у полі за лікарняним парком, 8 віньковецьких підпільників.

Підпілля у Віньківцях було створено восени 1941 року. 18 членів підпільної молодіжної групи під керівництвом І.Й. Цимбалюка та В.М. Годованого слухали радіопередачі і поширювали повідомлення Радянського інформбюро серед населення. Видані провокатором вісім із них, зокрема В.М. Годований, Й.П. Гома, І.Й. Цимбалюк, В.М. Цимбалюк, пройшли поліцейську катівню і мужньо прийняли смерть.¹⁷

Майже поголового винищення зазнало єврейське населення. У цій акції фашизм найяскравіше виявив своє звіряче ество.

Все єврейське населення Дунаївців було зігнане в гетто, на огорожену колючим дротом територію, що тягнулася від нинішньої ринкової площі майже до ставка. Вийти звідти можна було або на роботу, або на розстріл. Зганяли туди євреїв звідусіль. Не вистачало продуктів, води, допомагало українське населення, передаючи через дроти, якщо не бачив наглядач, воду та їжу.

Працювали від ранку до ночі. Коли на території, де нині дунаєвецька районна друкарня, будували гаражі для німецької автоколонії, то верениця євреїв - і малі, і старі – тяглася від Січинців до Ріжка: одні несли в руках каміння, інші – верталися за ним до Січинців. Так будувався і басейн з фонтаном біля окружного комісаріату. Якщо хтось опускав камінь, щоб відпочити, падав чи сідав, його чекав удар нагайкою у кращому разі, або й розстріл.

Євреї прокладали також водопровід від комісаріату до комендатури (нині територія райвузла зв'язку), асфальтували площу, цілодобово крутили колесо – качали воду з криниці, аби працював фонтан і гебітскомісар Еггерс міг милуватися рукотворною красою, під тихий плескіт води відпочивати від щоденних езекуцій над невинними людьми.

Одного разу житель Дунаївців чотирнадцятирічний робітник заводу Лельбаха Богуслав Надорожний став свідком, як рано-вранці три євреї, облиті смолою від голови до ніг, поверталися в гетто. Вони цілу ніч підтримували вогонь під котлом зі смолою, але стомлені – надранок заснули. Німець покарав їх у свій спосіб: влив кожному в кашкет по черпаку киплячої смоли і заставив одягнути на голову...

Нестача їжі та води, тяжка праця, хвороби, побої, знущання – все це забирало життя за життям.

А з літа 1941 року почалося фізичне винищення євреїв.

31 серпня 1941 року карателі оточили Миньківці, вривались у кожен будинок, виганяли євреїв на площу біля синагоги. Жителька Миньківців Тамара Романівна П'ясецька згадувала:

– Той день пам'ятаю, як страшний сон. Спочатку почула крики. Коли ми – батько, мати, сестра і брат – вибігли на вулицю, то побачили, що женуть людей. Придивившись, помітили, що серед нещасних – одні євреї. Їх гнали під посиленням конвоєм на Глибочанську гору. Через якийсь час звідти почулися постріли, автоматні черги.

На горі було вирито три великі ями. Євреїв примушували роздягатись, лягати на дно ями, розстрілювали і засипали невеликим шаром землі. Потім підводили нову партію. Гітлерівці не щадили ні дітей, ні дівчат, ні жінок, ані старих. Неймовірний крик відлунював аж до Миньківців. Грудних дітей кидали в яму живими. Ця бійня тривала до пізньої ночі і забрала біля 2 тисяч невинних людей.¹⁸

На місці розстрілу й нині стоїть обеліск з написом: „Здесь покоятся жители с. Миньковцы, зверски убитые фашистскими оккупантами. Август 1941 года.”

Наступного дня, 1 вересня 1941 року, судний час прийшов до єврейського населення Великого Жванчика та Соکیلця.

Пригадував П.А. Мартинюк:

– Я на той час працював їздовим. 31 серпня підійшов староста і сказав, що я повинен їхати з ним заказувати людям. На моє запитання для чого, відрізав: „Закрий писка і нікому нічого не кажи – завтра будуть жидів бити...” Зіславшись на хворобу, я хутко побіг попередити знайомих євреїв. Але вони вже знали про розстріл і були готові до смерті.

П. І. Андрухів:

– Суботнього вечора 31 серпня посильний управи прийшов і сказав татові, щоби брав рискаль і йшов у „Табори”. Таких пристарілих зібралось чоловік 40. Їх примусили копати дві великі ями при місяці всю ніч. Після восьмої ранку я поніс татові їсти і побачив, як біля Соколицької криниці йшла колона євреїв. Вона розтягнулася на двісті метрів. Під'їхала машина з кулеметом наверху. За скиртою євреїв заставили роздягнутися, одержу скидали в одне місце, а коштовності - на розстелені простині. Роздягнутих сім'ями підводили до ями... Ввечері тато розказував, що в ямі було багато поранених, їх закидали землею живцем.¹⁹

Євреї у Великому Жванчику проживали давно поруч з українським населенням. На початку ХХ століття навколо ринку виросло біля 200 єврейських осель, в них проживало більше 750 осіб. У єврейському містечку було своє управління, ратуша, синагога, велася жвава торгівля. У травні 1930 року виник єврейський колгосп „Перше травня”, його очолював Дудя Абрамович Мушкунинець. Із єврейської общини до війни вийшло чимало високоосвічених спеціалістів.

Той першOVERесневий день забрав у могилу кілька сотень жванчицьких євреїв. А ті, кому вдалося вціліти, були відправлені одні до Морозова на фосфоритні шахти, інші – у дунаєвецьке гетто.

Того ж дня гітлерівці вчинили розправу над євреями Смотрича, Балина. Протягом двох днів за досить наближеними підрахунками було знищено близько 5 тисяч чоловік.²⁰

Така ж доля чекала євреїв Дунаївців. Їх час од часу невеликими групами розстрілювали в урочищі Солонинчик, недалеко Дунаївців.

У грудні 1941 року, щоб залякати й деморалізувати місцеве населення, фашисти повішали на телефонних стовпах 20 чоловіків, бо вони завчасно повернулися зі ст. Дунаївці, залишивши нерозвантаженим вагон.

У кузні заводу Лельбаха були зроблені спеціальні скоби, у суботу вранці їх прибили на стовпах. Навіть ті, хто їх робив, думали, що це якісь тримачі для підвісного кабелю. Але ввечері, коли поверталися з роботи, побачили, що на них – від ринку аж до ставка – висіли євреї з гетто.

Винищення велося поетапно з урахуванням віку й працездатності. Поліцаї вишукували євреїв по всіх усядах. У віддаленому селі Гута-Блищанівська заарештували єврейську родину мукомелів Брейманів-Бронів.

Прокіпчук Емілія Іванівна, жителька с. Блищанівка розповіла:

– Я робила щось біля хати і почула, як загуркотіла підвода. Підвела очі – Петро Кулічко з Гути-Блищанівської віз сім'ю Хаїма Бреймана в супроводі поліцай Петра Бойчука. Хаїм до війни був зав. млином, не раз мололи там млино, знали одні одних. Він попросив дати хоч яблучко. Побігла до хати, вхопила хліба, цибулину і кусочок сала. Догнала підводу і сунула йому в руки. Було їх там чоловік зо п'ять. Їх везли у гетто...

Євреї переховувалися, як могли і де могли. Незважаючи на суворі попередження про страту всієї сім'ї за переховування хоча б одного єврея, українці рятували їх.

Зате місцеві запроданці вислужувалися як могли. Дунаєвчанин Олександр Плакитник ховав свою дружину-єврейку в ямі під припічком. Поліцай Буката на очах у батька, який відмовився видати дружину, головою до одвірка умертвив грудну дитину, витягнув з ями за коси збожеволілу матір і поволік у гетто.

А там круглу добу не стихав гавкіт собак, окрики поліцаїв, котрі патрулювали територію. Час од часу доносилися постріли. Щодня з кола прибулих і „старожилів” вилучалась група старих, хворих, калік, тих, що чимось провинилися, і вони зникали за ворітьми. А за годину з Солонинчика доносилися постріли, автоматні черги – чийсь душі зринали у вічність...

Не раз з'являвся й комендант з вівчаркою. 1 жовтні 1942 року біля ями, на місці розібраного будинка, у нього сталася сутичка з групою євреїв. В одну мить кілька пар рук схопили кровопивцю і потягли до ями. Шуцмани, що були неподалік, вчинили стрілянину і витягнули з ями ледь живого фашиста, обдертого і переляканого. Всі учасники інциденту тут же були розстріляні. Тіла цих мучеників і сьогодні покояться в могилі біля хлібзаводу. А стовп з таблицею свідчить: „Здесь покоятся останки самих близких нашим сердцам отцов, матерей, братьев, сестер, павших от рук немецких извергов... Ваш светлый образ вечно будет жить в наших сердцах и памяти. Пусть эта братская могила напоминает людям о бесчеловечности гитлеровских захватчиков. Октябрь 1942 г.”

Масові страти євреїв припали на 1942 рік. Весною 1942 року фашисти загнали в дем'янкевецькі фосфоритні шахти десь 2500 чоловік, підірвали вхід й похоронили живими. Кілька днів доносився крик, плач, стогін...

Фото №2

В Шатаві, у видолинку, що за цвинтарем, були розстріляні біля 300 євреїв. На дошку, кинуту через яму, заходило 5 чоловік і кулеметна черга обривала їх життя. Ця бійня точилася довго. Поле було густо зрите кулями, які ще й досі вимиваються дощовими водами...

264 особи було страчено в Балині. Близько півтори тисячі – у Смотричі. Микола Петрович Осадчук, смотричанин, що втратив батька ще в перші дні війни, добре запам'ятав ці безкінечні розправи:

– Якось велику групу в кілька сот чоловік з лопатами і мітлами поліцаї повели в бік мосту, що через річку Смотрич. Ще й заставили пісню співати. А там замість прибирання вчинили криваву бійню, кулеметними, автоматними чергами косили людей, які снопами падали на дорогу, у річку. Кілька днів десятки трупів плавали по річці, поки їх не виловили біля греблі й не віддали землі.

Недалеко Міцівців, на території МТС, де після війни був автопарк облспоживспілки, влітку 1941 року німці облаштували концтабір для військовополонених й за період його існування замучили 286 чоловіків. Сьогодні це місце позначено пам'ятним знаком.²⁰

Сотні життів наших земляків забрали роботи в Німеччині та країнах-сателітах. Гебельсівські пропагандисти розписували „німецький рай” у кінофільмах, на плакатах. У Кам'янці-Подільському, Дунаївцях тоді можна було побачити плакат: рум'яна, усміхнена українська дівчина стоїть на кухні біля шафи з посудом і витирає миску, а внизу слова: „Работа в немецкой семье доставляет радость. Зина Судукт из села Борышковцы под Каменец-Подольским работает в образцовом германском домашнем хозяйстве. Посудите сами, как хорошо ей живется и чему только она не может выучиться.”

Відправка до Німеччини здійснювалася на підставі §8 Закону про управління новими східними областями від 17 липня 1941 року та постанови рейхскомісара східних областей А. Розенберга від 19 грудня 1941 року. Суть німецької політики на окупованих територіях України чітко висловив Е.Кох, рейхскомісар України, у своєму зверненні до окупаційного апарату: „... Введена фюрером у цій країні цивільна влада знає одну велику мету: забезпечити фронтовиків усім, чого вони потребують, та передати в розпорядження батьківщини додаткову кількість харчових продуктів, сировини та робочої сили”.

До Німеччини забирали, починаючи з 14 років. Теклю Чекалюк Василівну з Михайлівка восени 1941 року забрали прямо з поля. Біля сільської управи, що містилася в будинку інвалідів, чекала підвода. Туди зібрали декілької хлопців і дівчат. У супроводі поліцаїв підвода повезла їх аж на станцію Дунаївці на обору, де нині бурякопункт. Подали вагони, і поліцаї почали заганяти до товарняків сотні молодих людей. З-за дроту голосили батьки. Як тільки поїзд рушив, з вагонів полилася пісня:

Прощай, сад мій вишневенький,
Прощай, дівчино,

Прощай, село моє рідне,
Прощай, Україно...

Пісня звучала, як протест, як вияв спротиву. Десять біля Лошківців кілька хлопців зіскочили з вагона і кинулися в посадку. Захльоскали постріли. Один із них розтягнувся, підкошений кулею...

Тільки в грудні з району Німеччини відправлено: з Блищанівки – 26 осіб, з містечка Дунаївці – 40, с. Дунаївці – 23, Дем'янківців – 17, Гірчичної – 32, Голозубинців – 31, Ганнівки – 15, Іванківців – 28, Кривчика – 30, Макова – 5, Михайлівки – 15, Могилівки – 53, Рахнівки – 20, Рачинців – 25, Старої Гути – 16.²¹

Скільки їх, молодих українців, з двох із половиною мільйонів невільників тоді пропало в Німеччині.

Блажійчук Ксеня Кирилівна з Блищанівки була свідком, як у Гамбурзі на кораблебудівному заводі, де вона працювала, був розстріляний за втечу одного робітника кожен десятий.

Людей косив голод, холод, хвороби. Адам Лапецький писав дружині в Дунаївці з табору Золінген:

„Я получаю кожної п'ятниці по 8 марок, а одно кіло хліба коштує 6 марок, їсти дають так, що як ми годували свиню, то краще давали їсти їй, як нам дають. Як Бог дасть колись приїду додому, то хотів би хоч хліба і картоплі наїстися”.²² Боднара Василя Григоровича, з Блищанівки німець забив до смерті за одну лише взятку без дозволу морквину.

Восени в кожному сім'ю почали надходити повідомлення з біржі праці про необхідність надіслати своїм родичам до Німеччини теплий одяг. Додавався перелік з 19 назв. 1 листопада 1942 року „Урядові Дунаєвецькі вісті” опублікували звернення: „Ваші родичі, які працюють в Рейху, є в більшості випадків незабезпечені відповідною одежою на зиму. Дається можливість вашим синам і дочкам, сестрам і братам, які працюють в Німеччині, доставити собі при вашій допомозі зимову одягу... Поспішайте, бо зима перед порогом”.²³

А 1943 року зникла надія і на повернення додому. 21 листопада 1943 року окружна газета опублікувала повідомлення Дунаєвецького гебітскомісаріату: „Згідно з розпорядженням пана рейхскомісара України в сучасний момент неможливо розраховувати на повернення додому робітників, направлених до Німеччини на працю. Вони можуть повернутися додому лише в тому разі, коли їх замінить будь-хто з членів сім'ї”.²⁴

Важка праця, моральне і фізичне знування, ностальгія... Все це перепплавлялася в пісні, тексти яких складали вигнанці і виконували їх на мелодії відомих пісень. Сформувався своєрідний мистецький пласт під назвою «Невільницькі пісні» (Додаток № 12).

Скільки вихідців з Дунаєвеччини загинуло в Німеччині, сьогодні встановити важко. Офіційна цифра, наведена обласною комісією зі встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських окупантів ще 1944 року, – 2250 примусово вивезених жителів Дунаєвецького, 2132 – Миньковецького, 2230 – Смотрицького, 2140 – Солобковецького районів, а це – 11012 осіб.²⁵ Звичайно, не всі села цих районів ввійшли до складу Дунаєвецького. За обіцяною компенсацією

звернулося 2560 живих остарбайтерів або їх родичів. А це – у три рази менше наведеної цифри. Де ж ділася решта? Скільки залишилося там, у чужій землі?

Не витримала знущань і отруїлася в Німеччині жителька Шатави Килина Гав'юк, загинули Єфросинія Романова, Дмитро Кобзюк, Володимир Карпов. Не повернулися з Німеччини миньківчани Катерина Думанська, Ніна Бурлик, з Городиськ – Олександр Паранюк та Надія Яроцька, з Катеринівки – Гелярій Ільницький, Станіслав Бурлик, Євгена Мацюк, Іван Островський, Ганна Михайловська. Під час бомбардування загинув у Берліні житель Старої Гути Антон Скорик, у м. Марлюс – Павло Кордонець. Безслідно зникли в Німеччині жванчани Людвиг Візир, Іван Кучеров, Галина Паланицька, Ганна Качанюк, Олександр Кинюк.

Потерпівши поразку під Сталінградом, на Курській дузі, фашисти посилили репресії на окупованих землях. 14 квітня 1943 року вчинили розправу над учасниками громадянської війни з Кривчицького будинку інвалідів. 1944 року колишній завідуючий того будинку інвалідів С.П. Нараєвський свідчив:

«14 квітня о 6 годині ранку (зверніть увагу, як акуратно дотримувались ексекutori встановленого часу! – В.П.) на територію Кривчицького будинку інвалідів в'їхало дві легкових і одна вантажна 5-тонна машини. У легковиках було 6 чоловік, одягнених у німецьку військову форму, четверо з дунаєвецької жандармерії, яких я знав в обличчя, і двоє мені невідомих, на кашкетах яких був значок – череп. На вантажній машині приїхало 2 озброєних німці і 11 шуцманів. „Ми приїхали сюди, щоб із цього будинку перевезти всіх у будинок інвалідів містечка Ярмолинці, бо це приміщення потрібне для військового госпіталю», – повідомив німець...

Але відправлена машина повернулася через 20-30 хвилин без інвалідів. Зрозуміло, з Ярмолинців так швидко приїхати вона не могла... 76 приречених були вивезені в урочище Солонинчик під Дунаївцями і розстріляні».²⁶

Наростав і опір діям фашистів. 1943 року колишній перший секретар Дунаєвецького райкому партії І.К. Ніколюк та голова Красилівського райвиконкому, виходець з Великої Побійної І.Н. Холодюк утворили штаб по керівництву підпільно-партизанським рухом у південно-східних районах області та об'єднаний партизанський загін. Командиром загону був призначений А.П.Римарчук, начальником штабу М.К.Олійник. На початку 1944 року в підпорядкуванні штабу було 13 партизанських загонів, які налічували 896 чоловік.

Фото №3

Партизани роззброїли й заарештували в Миньковецькому районі 13 шуцманів. Загін І.А. Міносяна пустив під укіс 2 німецьких ешелони, розшив 3 км залізнодорожного полотна, пошкодив 123 км телефонних ліній, 3 комутатори, знищив 19 німців, 8 шуцманів і 3 провокатори.²⁷

Група патріотів у Макові під керівництвом М.Л. Чернецького та А.І. Берлінського заховала у водостічних каналах, затопила у ставку основне обладнання цукрового заводу, щоб не дати фашистам вивезти до Німеччини.

Посилив дії Смотрицький партизанський загін імені Чапаєва (Додаток №13).

На території району в роки окупації діяв також надрайонний провід Організації українських націоналістів, дії якого розповсюджувалися на Смотрицький, Миньковецький, Солобковецький та Віньковецький райони. Першим його керівником був учитель Нестеровецької школи житель с.Зеленче Петро Матвійович Щербатий (псевдоніми «Тиміш», «Волох»). Він створив бойовий загін, який розповсюджував дії на південь Кам'янець-Подільської та схід сусідньої Тернопільської областей.

До підпілля входив Іван Созонович Глевич, нестерівчанин, до війни секретар комсомольської організації, учень Голозубинецького зоотехнікуму. 1942 року він зіткнувся з поліцаєм Попревичем і вбив його, за що німці стратили батьків. Це поки що єдиний виявлений задокументований факт збройної боротьби оунівців з окупаційною владою в районі. Після загибелі 1945 року Петра Щербатого Дунаєвецький надрайонний провід очолив Іван Глевич («Василько»), відкликаний згодом у Тернопільську область.

1942 року в район почали проникати перші відділи УПА, окремі групи, які проводили в Нестеровецькому лісі військовий вишкіл, вели агітаційну роботу, відбирали в німців награвоване продовольство.

У серпні 1946 р. надрайонний провід очолював В. Демчук («Луговий»). Останнім надрайонним провідником був Хома Мартюк зі Скали – Подільської («Алгід»), поет, агітатор, військовик. 30 вересня 1951 року він був схоплений опергрупою УМДБ в Кам'янець-Подільській області в с. Балин «на горищі в будинку «Ю». При цьому вилучено 4 види зброї, боеприпаси, друковані видання. Він, як і багато інших підпільників, були розстріляні.²⁸

3 січня 1944 року війська І Українського фронту вступили на територію області, розпочавши її визволення.

Після зимових поразок гітлерівське командування намагалось закріпитись на нових рубежах. Фашисти спішно будували оборонні споруди. Міста Вінницю, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Чернівці, Тернопіль намагались перетворити в неприступні опорні пункти.

4 березня о 8 годині ранку після сильної артилерійської підготовки частини 1-ої гвардійської армії А.А. Гречка і 60-ої армії І.Д. Черняховського прорвали оборону противника і відкрили ворота для наших танкістів. Так почалася Проскурівсько-Чернівецька операція, в ході якої був визволений і Дунаєвецький район.

Особливо жорстокі бої тривали з 11 по 21 березня. Наші війська відбивали масові контратаки гітлерівців уздовж залізничної і шосейної доріг Проскурів – Тернопіль. «Тут зав'язалась найжорстокіша битва, – згадував маршал Г. К. Жуков у книзі «Спогади і роздуми», – така, якої ми не бачили з часу Курської дуги».

Війська 1-го Українського фронту під командуванням маршала Г. К. Жукова пробивались на південь області. Їм було поставлено завдання в районі Кам'янця-Подільського оточити і знищити першу німецьку танкову армію. Незважаючи на втрати, вона була ще досить сильною, а по кількості дивізій – 23 – перевищувала навіть угруповання, ліквідоване під Сталінградом (Додаток № 14).

Кожна з армій 1-го Українського фронту мала свій напрям дій: 1-а гвардійська генерал-полковника Д. А. Гречка просувалась через Ярмолинці, Смотрич на Кам'янець-Подільський, 18-а генерал-лейтенанта Є. П. Журавльова – на Віньківці,

Морозів, Дунаївці, Маків, Кам'янець-Подільський, 38-а генерал-полковника К. С. Москаленка – на Нову Ушицю, Великий Жванчик, Кам'янець-Подільський. З'єднання цих армій проходили через територію Дунаєвецького району, визволяючи його населені пункти. На Кам'янець-Подільський з боку Гусятина наступала також 4-а танкова армія, якою з 13 березня 1944 р. почав командувати генерал – лейтенант Д.Д. Лелюшенко.

У ході боїв 24 березня були визволені Чемерівці, 26 – Проскурів, Деражня, Городок, Нова Ушиця і Віньківці. У цей день танкісти 4-ої танкової оволоділи Кам'янцем-Подільським.

28 березня на північний схід від Кам'янця-Подільського було оточено майже з усіх боків І-шу німецьку танкову армію кільцем окружністю в 150 км. (Додаток №15) 29 березня командуючий фронтом Г. К. Жуков видав директиву: «Командуючим 1 гв., 3 гв. танкової, 18, 38, 4-ої і 1-ої танкової:

1. Дунаєвецьке угруповання противника повністю оточене. Протягом 27 і 28. III. група намагалася прорватись в загальному напрямку через Кам'янець-Подільський за р. Дністер. Групи танків противника з піхотою 28.III. замічені в районі Гуменці, Лянцкорунь, Купин, Нестерівці, Дунаївці, Жванчик. 29.III.44 р. можлива рішуча спроба противника прорватися через Кам'янець-Подільський на Хотин, із рубежу Лянцкорунь, Гуменці – на Скалу, Заліщики...

2. Наказую арміям продовжувати стрімкий наступ і 31.III. 44 р. повністю завершити розгром оточеного угруповання противника...».

З наказу видно, що й частина території Дунаєвецького району входила в кільце оточення. Тут зосереджувалися значні сили 1-ої німецької армії, готуючись прорватися на захід. У той час німецьке командування на зовнішньому фронті оточення в районі Золочів, Зборів, Підгайці концентрувало групу зустрічного удару з частин, перекинутих із Західної Європи.

Розуміючи, яку загрозу для прориву на захід мало просування 1-ої гвардійської армії, підсиленої 9-м мехкорпусом танкової армії, командуючий 1-ою німецькою танковою армією генерал-полковник Хубе створив сильне прикриття на півночі, на рубежі Городок – Ярмолинці і наказав будь-що утримувати Дунаївці. Тому на долю гвардійців генерал – полковника А. А. Гречка та танкістів 9-го мехкорпусу генерала К. О. Малигіна випали важкі бої.

Сильний опір у районі Удріївці – Томашівка вчинили фашисти 309-ій Пирятинській Червонопрапорній стрілецькій дивізії генерал-майора Д. Ф. Дрьоміна. 27 березня підрозділи 957 стрілецького полку вибили противника з Удріївців, але зазнали контрудару і змушені були відступити до Фрамполя. І лише 29 березня силами трьох полків і танкістів 9-го мехкорпусу ворог був вигнаний з Удріївців, потім – з Томашівки, Малої Тернавки і дивізія зав'язала бої за Тинну.

Зупинили фашисти і 395 Таманську Червонопрапорну ордену Суворова стрілецьку дивізію генерал-майора О. Б. Ворожищева, яка наступала з боку Куяви на Малий Карабчийв. Лише з підходом 70-ї мехбригади 29 березня вдалося вибити противника з Малого Карабчиева, 30 березня – з Тинної. У боях за визволення Удріївців загинуло 37, Томашівки – 13, Малої Тернавки – 36, Малого Карабчиева – 19 радянських бійців та офіцерів. Їх пам'ять увічнена пам'ятниками на братських могилах.

Зазнали контрудару частини 309 і 395 стрілецьких дивізій біля с. Лисогірка, Нестеровецького переїзду та Рудки.

У боях за Лисогірку відзначилися бійці 2-го мотострілецького батальйону майора Казакова. Кілька разів атакували фашистські позиції роти старших лейтенантів Кушніра і Биткіна, але успіху не зуміли досягти. Довго чекав команди відкрити мінометний вогонь по селу командир батареї лейтенант Ковенков, але вона не поступила, бо могли потерпіти мирні жителі та їх оселі. Лише ввечері з підходом 1-го і 3-го батальйонів 70-ої мехбригади село було очищене від ворога. Це були останні спроби противника утримати підступи до дороги Дунаївці – Смотрич, по якій намагалися пробитись на захід оточені в районі Дунаївців фашистські війська. В цих боях відзначились і наші земляки: майор М. В. Колісник, старші лейтенанти А. Т. Косарев, О. І. Рикун. Смертю хоробрих за Рудку полягли танкісти Вязников, Козолупов, Постаганшвілі, Пашков. У ніч на 31 березня були визволені Смотричівка, ст. Балин, Петрівське. Вранці 31 березня бійці 309 стрілецької дивізії з підрозділами підтримки взяли Смотрич.

На протилежному крилі із Нової Ушиці в напрямку Кам'янця-Подільського просувалася з боями 38-а армія генерал-полковника К. С. Москаленка. Нелегкі бої випали на долю бійців 211-ої стрілецької Чернігівської Червонопрапорної ордена Суворова II ступеня дивізії генерал-майора М. О. Кичаєва. Відірвавшись від основних сил, 29 березня 896 стрілецький полк, яким командував майор В. М. Алексєєв, на підході до Іванківців зазнав сильного контрудару. Ворожу піхоту підтримували танки і бронетранспортери. Відступивши до Руди Гірчичнянської, полк зайняв оборону в ліску під селом. Бій тривав до вечора. Більше десяти разів фашисти переходили в атаку, але прорвати оборону не змогли. Наприкінці дня полк вирвався з оточення, зазнавши великих втрат: у бою загинуло 105 бійців і командирів, був важко поранений комдив М. О. Кичаєв, який весь час перебував у бойових порядках 896 полку.

Жорстокий бій 27 березня відбувся у Великій Кужелеві. Фашисти закріпилися на горі на вигідних позиціях і звідси прострілювали всі підступи до населеного пункту. А коли воїни 70 стрілецької дивізії, якою командував Герой Радянського Союзу генерал – майор І. А. Гусєв, прорвалися в село, фашисти перенесли вогонь туди. У ході бою були спалені десятки хат. За визволення села віддали життя башкир молодший лейтенант С. Я. Файзулін, таджик старший лейтенант Н. К. Кочубеков, росіянин старший лейтенант О. П. Лебедев, бійці татарин А. Ц. Хасанов, казах К. К. Есембетов, українець А. І. Галушко, узбек Імгашберти Палатов, всього – 55 бійців і командирів.

Визволивши Миньківці, дивізія з боями пройшла Рачинці, Кривчик, Блищанівку.

У боях за визволення району прославились воїни 241 стрілецької дивізії генерал – майора П. Г. Арабєя. 28 березня вони визволили Притулівку. У тому бою брали участь і партизани А. П. Римарчука. 32 воїни полягли за визволення села, у тому числі командир 2-го стрілецького батальйону 264 стрілецького полку капітан М. Д. Новиков, командири взводів старший лейтенант І. С. Бородачов, лейтенант В. К. Вікторов та партизанський командир А. П. Римарчук.

30 березня штаб дивізії зупинився в Яцьківцях. Генерал П. Г. Арабєй розмістився в школі, навчальна рота, комендантський взвод, телефоністи – у навколишніх хатах.

Вранці з гори на голови штабістів посипались міни. Вогонь відкрили есесівці, що проривалися з оточення. У бою загинули капітан Обухов, сержант Безюков, телефоністки Ніна Борщ і Тетяна Маслова. Вони були поховані в братській могилі в с. Шатава навпроти школи. За визволення Яцьківців віддали життя 34 воїни.

Пам'ятають очевидці і бій за Соколець. Коли воїни 151 стрілецької дивізії генерал – майора Д. П. Підшивайла повели наступ з боку Тимкова, у тил фашистам вдарили партизани. Бій був важким, загинуло й кілька народних месників.

Жорстокі бої точилися навколо Дунаївців, куди стікалися розбиті під Проскуровом і Кам'янцем-Подільським фашистські війська.

Визволення міста та інших населених пунктів, що знаходяться в центрі району, припало на долю з'єднань 18-ої армії генерал – лейтенанта Е. П. Журавльова (Додаток № 16).

У боях за район відзначилася 129 гвардійська Житомирська Червонопрапорна ордена Суворова стрілецька дивізія генерал–майора С. М. Бушева. Її 320 стрілецький полк обійшов місто справа, вибив ворога із Заставля, Чанькова, Залісців і 31 березня підійшов до Макова з боку Ступинців. Тут відбувся запеклий бій. Фашисти зустріли наступаючих вогнем. Героїчно билися бійці першого батальйону капітана Мар'яненка. Роти лейтенантів Цвілія, Філоненка, старших лейтенантів Медведєва, Дергуна кілька разів кидалися в атаку. Однак під сильним кулеметним і гарматним вогнем вимушені були залягти за 300 м від перших хат. Кілька годин йшла перестрілка. Ворог не давав підняти голову. На підмогу прийшов другий батальйон. Комбат Павлов був людиною богатирського тіла і духу. Коли, незважаючи на безперервний вогонь, він піднявся на весь ріст і дав команду: «За мною, вперед!», розкотисто рознеслося «Ура», і вже ніщо не могло зупинити воїнів. **Фото №4** Командир 320 гвардійського стрілецького полку Герой Радянського Союзу А. П. Фокін, колишній командир протитанкової гармати 115 окремого гвардійського протитанкового дивізіону 129 гвардійської стрілецької дивізії полковник у відставці І. Д. Мірошніченко 1974 року приїжджали в район, стали почесними громадянами Дунаївців. Вдячні маківчани присвоїли це звання капітану В. М. Цвілію, командирі роти 320 стрілецького полку, яка визволяла Маків. **Фото №5**

Визволення райцентру припало на долю бійців 161-ої стрілецької дивізії генерал–майора П. В. Тертишного і 317 Будапештської Червонопрапорної стрілецької дивізії, якою командував підполковник М. Т. Жердєнко. З боєм взявши Вихрівку, Гірчичну, 30 березня об 11 годині 569 полк зав'язав бій за Червоне Село. Рота капітана К. М. Шишука знищила кілька кулеметних точок противника і закріпилася на підступах до міста. Під час однієї атак загинув відважний командир. Тим часом у бій втягувалися 606 і 571 полки 317 стрілецької дивізії, яка наступала зліва в напрямку Могилівки. Підійшов 565 полк, і бійці посилили натиск. Розпочався запеклий бій за центр міста (Додаток № 17).

Гітлерівці намагалися вирватись з оточення будь-якою ціною. Одній з ворожих колон вдалося прорватись на Голозубинці, В. Жванчик. Але там її стримали підрозділи 38 армії. У бою загинули командир взводу лейтенант М. В. Рошевський, командир артдивізіону лейтенант К. І. Журавльов, бійці М. Я. Матвійчук, І.М. Мичак, М. М. Фурманчук. Деяким фашистським частинам вдалося

прорватись у напрямку Залісців. Їх зустріли армійські підрозділи та балинська партизанська група загону імені Чапаєва, якою командував М. В. Палій. Партизанам вдалося навіть захопити в полон гебітскомісара. В останніх боях за визволення рідного краю Михайло Васильович Палій загинув. Його могила знаходиться поруч з балинським професійним ліцеєм.

Вранці 31 березня в Дунаївцях йшли вуличні бої. До кінця дня вони вщухли. Радянське інформбюро передало оперативне зведення: «Протягом 31 березня війська Першого Українського фронту нищівним ударом зламали опір ворога. Бійці н-ського з'єднання, продовжуючи наступ, оволоділи районним центром Кам'янець-Подільської області м. Дунаївці – важливим опорним вузлом шосейних доріг і сильно укріпленим пунктом оборони німців, який давав їм можливість маневрувати своїми силами».²⁹

Визволителям відкрилось страшне видовище: кругом зруйновані будинки, у тому числі приміщення райвиконкому, МТС, фабрики, шкіл, кінотеатру. Збитки по району склали близько 500 млн. крб. **Фото №6**

Далеко на захід відкотилася хвиля вибухів. Але для тисяч дунаївчан, що воювали з перших днів війни, і тих, що влились у ряди визволителів, поповнили підрозділу тринадцяти дивізій, які пройшли з боями територією району, війна не закінчилася.

Чимало населених пунктів Польщі визволяв полк майора О.С. Павлова. У місті Кротошино випало йому бути певний час комендантом. У палаці німецького генерала було виявлено ящики із старовинними книгами, фарфором, гобеленами, картинами. Вони були повернуті власникові – Смоленському музею «Російська старовина». Полковник у відставці Олександр Сидорович Павлов часто приїжджав у Мушкутинці, зустрічався з школярами. У рідному селі завершив земний шлях.

Воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни і жінки – К.С. Корякіна, Л. М. Калінчук, М. В. Слободян, В. М. Голобута-Кершковська, Л.С. Дудик. Сотні поранених врятували М.П. Буйніцька, А.Г. Павлючкова, В.О. Ткачук. Медсестра Н.І. Скобелева дійшла до Берліна і залишила автограф на стіні рейхстагу.³⁰

У ході визволення гинуло й мирне населення. 30 березня 1944 року сталася трагедія в селі Рачинці. Карателі спалили село і вбили 41 жителя. Серед розстріляних Д.І.Жеребний, І.Д.Жеребний, М.Д.Ягольник, П.А.Ульянов, А.Е.Іванов, Б.П.Плаксивий, М.Г.Чорномиз, Ф. М. Свидницький та інші.³¹

У селі Притулівка фашисти спалили 42 будинки з 200. Шістдесятирічна М.Вигулян згоріла у власній хаті. Задохнулася в диму М. Лесчук.³²

30 березня 1944 року, коли фашисти в с. Яцківці відкрили мінометний вогонь по штабу 241 стрілецької дивізії, у бою загинуло 34 бійці та офіцери, наклали головами й місцеві жителі Ф.І. Смерека, А.В. Войнаровський, О.П.Сохатюк, І.Т.Чобан, М.В. Заянчуковський, М.І. Стецюк, П.М.Гуцол.³³

У ході перестрілки майже в кожному населеному пункті гинули люди. У Томашівці був убитий Василь Костриба, у Малій Кужелівці – Петро Мельник, у Михайлівці – Іван Кулічко, у Кривчику – Іван Сорокатиюк, у Варварівці – Іван Вороновський.

А скільки, дітей загинуло від залишених снарядів, мін, гранат, скільки залишилося скалічених... В Іванківцях Григорій та Людвиг Лабусі, дванадцятирічні

хлопчаки, десятирічні Михайло Васильєв та Анатолій Самборський знайшли „свій” снаряд аж 1950-го...

1945 року прийшла довгождана перемога. Якщо за 10 довоєнних років дунаєвецьким райвійськкоматом було призвано 4284 юнаки, то тільки за неповних півроку 1941-го, дев'ять місяців 1944-го і 1945 рік – 13924 воїни. Більше половини з них додому не повернулися. Третій том „Книги пам'яті” зафіксував 8345 прізвищ.

Найбільше дунаївчан загинуло саме 1944 року – 5056, 60,5 відсотка від усіх убитих на фронтах. За нашими підрахунками, найбільше життів обірвалося в Польщі – 1887, майже в 4 рази більше ніж у самій Німеччині. Серед полеглих – і мій батько Степан Іванович Прокопчук, блищанівський сільський учитель. Його прах, як і останки багатьох наших співвітчизників, покоїться в Республіці Польща на братському кладовищі м. Пщина.

Держава високо відзначила ратний подвиг наших земляків. Четверо із них – Григорій Климентійович Атаманчук з Тернави, Дмитро Григорович Бачинський зі Смотрича, Марко Степанович Майдан з Великого Жванчика та Франц Миколайович Рогульський із Зеленча – стали Героями Радянського Союзу.

У вересні 1943-го 75 гвардійська стрілецька дивізія готувалася форсувати Дніпро, щоб двадцять шосту річницю Жовтневої революції відзначити у визволеному Києві. Старший лейтенант Г. К. Атаманчук був включений у десантну групу. Під ворожим вогнем його група шість діб утримувала плацдарм до підходу головних сил. У першому томі «Короткого біографічного словника Героїв Радянського Союзу» на сторінці 86-й читаємо скупу писану телеграфною мовою хроніку: «Гвардії старший лейтенант Атаманчук відзначився при форсуванні Дніпра і утриманні плацдарму північніше Києва у вересні 1943 року. Його підрозділ надійно подавляв виявлені цілі. 2.10.1943 року у бою за с. Ясногородку (Вишгородський район Київської області) його взвод знищив вісім кулеметів, більше взводу піхоти». Звідси з'єднання 60-ої армії генерала Черняхівського нанесли головний удар по ворогу, що засів у Києві. 17 жовтня 1943 р. шість гвардійців, і в їх числі Григорій Климентійович, стали Героями Радянського Союзу, 126 десантників з їх групи – кавалерами орденів.

Бойовий шлях Г.К. Атаманчука проліг до Берліна і обірвався 14 квітня 1945 року біля Одера, де він був важко поранений, Перемогу зустрів у госпіталі.³⁴ **Фото №7**

Напередодні війни Дмитро Бачинський закінчив 1-е Київське артучилище. 22 червня 1941 року 152-мм гаубиці Д.Г. Бачинського щільним вогнем зустріли противника. Бої за боями. Полин відступів, втрат... Оборона Москви, битва на Курській дузі.

Брав участь у визволенні України, боях на Дніпрі, Правобережжі. Його батарея, що входила до 116-ої важкої гаубичної бригади, звільняла Житомир, Старокостянтинів, Чемерівці.

З Чемерівців на кілька годин вирвався до Смотрича. Батька вдома не застав. Не зважаючи на вік – йшов 51 рік, добровільно влився в ряди визволителів. Дмитро розшукав його в сусідній дивізії, і підносчик снарядів рядовий Григорій Васильович Бачинський з тих пір і до кінця війни прослужив пліч-о-пліч з сином–командиром батареї капітаном Дмитром Григоровичем Бачинським.

Разом форсували Віслу, утримували плацдарм на Одері. 26 січня 1945 р. у бою в районі населеного пункту Лінден, що в Польщі, коли гітлерівці обійшли його НП, Д.Г. Бачинський викликав вогонь на себе...

Звання Героя Радянського Союзу було присвоєно йому 10 квітня 1945 року. Нагороджений також орденами Леніна, Вітчизняної війни I і II ступеня, двома орденами Червоної Зірки, медалями.³⁵

Фото №8

Завуч Великожванчицької середньої школи Марко Степанович Майдан родом із Сумщини. За перші бої отримав медалі «За бойові заслуги», «За відвагу», орден Червоної Зірки.

14 липня 1944 року під час форсування Німана в районі Лунни виключну стійкість і мужність проявили бійці 2-го стрілецького батальйону 433-го стрілецького полку 64-ої стрілецької дивізії 49-ої армії. Сім воїнів, і серед них М. С. Майдан, під вогнем противника на підручних засобах першими переправилися на протилежний берег річки і там закріпились. Протягом доби бійці відбили 12 контратак гітлерівців. Поранений Марко Степанович не покинув рубіж і знищив 25 фашистів.

У госпіталі довідався, що комдив генерал – майор Шкрильов підписав подання про присвоєння сімом відважним звання Героїв Радянського Союзу.

Не випало Марку Степановичу побачити свою Зірку Героя. Поки реляція про нагородження ходила від штабу корпусу до штабу армії, а з фронтової канцелярії до Москви, його солдатська стежка пролягла в Угорщину і обірвалася за 24 кілометри від Будапешта біля містечка Кішкунлацхаза.

У лютому 1945 року дружині прийшла похоронка: «Ваш чоловік – червоноармієць Майдан Марко Степанович в бою за Соціалістичну Батьківщину був поранений і 10 лютого 1945 року помер від ран...».

А 24 березня 1944 року був підписаний Указ Президії Верховної Ради СРСР, і рядовому 433 стрілецького полку 64 стрілецької Могилівської дивізії Майдану Марку Степановичу було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У Великому Жванчику при в'їзді в село з боку Дунаївців була встановлена на краю поля гранітна брила, а на ній дошка із Зіркою Героя і надписом: «Поле імені Героя Радянського Союзу вчителя В. Жванчицької середньої школи Майдана Марка Степановича. Загинув смертю хоробрих 10.02.1945 року», а на шкільному приміщенні – меморіальна дошка.³⁶ **Фото №9**

Франц Миколайович Рогульський народився в с. Зеленче. Закінчив Харківське військове авіаційне училище.

Бойовий шлях розпочав під Москвою, де дислокувалася 8-ма гвардійська дивізія 2-го гвардійського корпусу авіації далекої дії. Був призначений в 19 авіапункт командиром ескадрилії. Бойове хрещення пройшов під Сталінградом. А далі – бої за визволення Києва, Ленінграда, Одеси, Севастополя, інших населених пунктів України та Білорусії.

1942 року розпочав польоти на ворожу територію. Бомбили Кенігсберг, Данцінг, Інстербург, Берлін. Ескадрилья гвардії капітана Рогульського тільки за період з травня 1943 по серпень 1944 року зробила 647 вильотів. Її бойові маршрути пролягли до важливих об'єктів ворога. 75 разів ескадрилья пересікала державний

кордон. У роки війни Ф.М. Рогульський пробув у повітрі 3557 годин – 148 повних діб.

«Він, – згадував штурман Микола Степанович Паничкін, – був сміливим, настирливим, справжнім асом нічного неба».

За героїзм, сміливість і наполегливість при виконанні бойових завдань Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 серпня 1944 року командир ескадрильї 19-го гвардійського авіаційного полку далекої дії гвардії капітан Рогульський Франц Миколайович удостоєний звання Героя Радянського Союзу.³⁷ **Фото №10**

Учасники Великої Вітчизняної війни – вихідці з Дунаєвеччини отримали 4530 орденів і 9179 медалей. Де тільки не пролилася їх кров. Яскравою ілюстрацією є нагородження медалями: „За оборону Ленінграда” – 41 воїна, „За оборону Києва” – 73, „За оборону Одеси” – 32, „За оборону Кавказу” – 96, „За оборону Москви” – 55, „За оборону Заполяр’я” – 23, „За взяття Будапешта” – 174, „За взяття Кенігсберга” – 160, „За взяття Відня” – 131, „За взяття Берліна” – 645, „За взяття Белграда” – 57, „За звільнення Варшави” – 372, „За звільнення Праги” – 433, „За перемогу над Японією” – 437 бійців та офіцерів.³⁸

Свій рядок в історію Великої Вітчизняної війни вписали кавалери багатьох орденів О. І. Баранецький, А. Й. Барановський, О. О. Безушко, В. І. Кліщ, А. Т. Косарев, І. С. Костяшкін, П. І. Парфенов, П. Г. Перепелюк, І. В. Тиж. Парадом Перемоги в Москві завершив війну орденоносець старшина М.П. Чорнобривий. **Фото №11**

Оцінила держава труд і героїв тилу. Ті, хто зробив всій внесок у перемогу з квітня 1944 року, часу визволення окупованих територій від фашистів, отримали статус учасників Великої Вітчизняної війни і деякі пільги. Серед 3261 нагородженого медаллю „За перемогу над Німеччиною” є і ті, хто пережив трагізм окупації, а потім своєю працею на заводах, полях і фермах кував Перемогу.

До сьогодні не встановлена і вже, мабуть, не може бути встановлена точна кількість загиблих. Ще по свіжих слідах 7 листопада 1944 року Ілля Прохорович Ларкін, перший секретар Дунаєвцького райкому компартії України, наводив цифру – 15 тисяч закатованих жителів Дунаєвеччини.³⁹

Закатували фашисти й близько 3 тисяч військовополонених, чиїхось батьків чи синів, імена яких невідомі нам, а в „Книгах пам’яті” зачислених до розряду безвісти пропавших.⁴⁰

У Дунаївцях донедавна жив Борис Андрійович Брон, в’язень гетто, що зумів урятуватися від смерті. Його єврейська родина була знищена фашистами. А він, десятирічний хлопчик, двічі втікав з огороженого колючим дротом єврейського пристанища. Це тоді, у травні 1942 року, коли, знищивши основну масу мешканців гетто в дем’янкевських фосфоритних шахтах, гітлерівці розслабились і навіть дозволили дітям ходити по воду, пішов і він до Кам’яної криниці, напився досхочу, покинув відро і попри річку Тернавку дійшов аж до Січинців. Вхопився за кузов вантажівки, що ледь повзла, навантажена мішками з німецьким орлом на кожному, і зіскочив у Шатаві прямо в руки тому ж гутоблищанівському поліцаєві, який запроторив у гетто всю його родину. На другий день знову був доставлений у дунаєвцьке гетто, отримав стільки ударів нагайкою, що від них тріснула шкіра. Як тільки починалося формування колони, він ховався за комином двоповерхового

будинку, як і багато інших дітей – хто в туалетах, хто в ямах, у димоходах. У жовтні 1942 року попав і він у таку колону. Удосвіта, поки ще Дунаївці спали, вона з воріт гетто повернула на Заставля, а там, за мостом, – до Солонинчика. Біля хати їздового Мусія Скрипкевича непомітно юркнув під воза, й сховався у купу соломи. Так і врятувався. До приходу наших пас худобу в Супруньківцях, Дерев'янах, під прізвищем Івана Загурського з Залісців ховаючи своє єврейське походження. На запитання, кого може назвати з мешканців гетто, відповідав:

- Мої знайомі або в Дем'янківцях, або в Солонинчику...

Із тисяч замучених Дунаєвецька міська рада зуміла встановити лише 209 імен...

Вони, герої війни і тилу, пішли з життя, щоб залишитись у пам'яті, у серцях дітей, онуків, правнуків, рядками прізвищ на обелісках, меморіальному комплексі, 1969 року відкритому в Дунаївцях. До цього святого місця стежка не заростає. Щоразу до стел лягають квіти, проходять мітинги, зустрічі ветеранів, сюди ідуть школярі, ведуть дітей, онуків батьки й дідусі. Тут щоразу йде незрима робота думки й почуттів, зароджується, міцніє, гартується патріотичний дух. **Фото№12**

Біля Дунаєвецької районної бібліотеки перезахоронено тіла віньковецьких підпільників, встановлено пам'ятник.

У районі є 36 могил загиблих воїнів та жителів району. Височать пам'ятники і на могилах розстріляних євреїв. Найвеличніший – у Дем'янківцях. Його підтримує єврейське товариство. Щороку, 2 травня, сюди з'їжджаються нащадки, аби віддати данину пам'яті близьким. Обеліски загиблим є на братських могилах у Глибочку, Великому Жванчику, Шатаві, Смотричі, Балині, у Дунаївцях.

Із 142 пам'ятників історії та культури в районі 76 присвячені героям минулої війни.

Вічна їм пам'ять! У вічній скорботі схилимо голови.

Розділ VI. Повоєнна відбудова

1

Відступаючи, фашисти нищили підприємства, колгоспні будівлі. Район, який напередодні війни налічував 34 населених пункти, 10164 сільських і 1350 міських будинків, 45519 жителів, мав жалюгідний вигляд.¹ Створена на спільному засіданні виконкому Дунаєвецької районної ради й бюро райкому КП(б)У районна комісія по встановленню злочинів німецько-фашистських окупантів (Ларкін – голова, Бабій – заступник, члени Філоненко Козаревич, Влагова, Векалюк),² відповідні комісії в сільських радах, колгоспах, на підприємствах і в установах засвідчили, що фашисти спалили три і поруйнували одну школу (1198726 крб.), пограбували бібліотеку, зруйнували 2 суконних фабрики і спалили вщент Маківський цукровий завод, поліклініку (Додатки № 18, 19).

Збитки колгоспу ім. Ворошилова с. Маків склали 14697953 крб., «Змичка» с. Михайлівка – 19375045 крб., ім. Леніна с. Кривчик – 14282367 крб., ім. Сталіна с. Блищанівка – 19431622 крб., «Колос» с. Рахнівка – 19514321 крб., ім. Молотова с. Гниловоди – 14462006 крб., ім. Шевченка с. Воробіївка – 18791723 крб., ім. Петровського с. Шатава – 16436943 крб., «Перермога», с. Гута Блищанівська – 2368870, «Ідешер Поер» с. Шатава – 2916322 крб., загалом по 41 колгоспу Дунаєвецького району – 392389093 крб.³

Серйозних матеріальних втрат зазнав практично кожен селянський двір. У с. Блищанівка в Маланки Байрак забрали корову, продуктів і грошових податків на суму 2320 крб., у Заєць Тетяни – на 6170 крб., Якубишина Мартина – 6685 крб.,⁴ збитки 320 господарів с. Кривчик склали 1701180 крб.⁵ У жительки с. Маків Ірини Олинець окупаційна влада забрала корову – 1982 крб., кукурудзи на 27 крб., 2 рядна – 1200 крб., 6 курей – 300 крб., подушного податку – 800 крб., м'яса – 750 крб., яєць – 940 крб., молока – на 2100 крб.⁶

Збитки суконної фабрики склали 7488861 крб., цукрового заводу – 3343620 крб. Загальні втрати по району в цінах 1940 року сягнули півмільярда крб. (Додаток № 20).⁷

Вже в перші дні почалося формування органів влади, партійних і комсомольських структур. Дунаєвецький райком партії 10 квітня 1944 року очолив Ілля Прохорович Ларкін, колишній другий секретар Покровського райкому КП(б)У Луганської області,⁸ райвиконком – Христофор Тихонович Бабій. **Фото №1**

2 квітня 1944 року була видана постанова виконкому Дунаєвецької районної ради депутатів трудящих за № 1, яка засвідчила повернення району до радянських норм і правил життя. У ній зазначалося: «30 березня 1944 року героїчною Червоною Армією звільнено м. Дунаївці від німецьких окупантів.

А тому виконком Дунаєвецької райради ухвалив:

1. Відновити роботу всіх підприємств, радянських установ та організацій з 2-го квітня 1944 року.
2. Зобов'язати всіх робітників та службовців радянських установ та організацій з'явитися на місця попередньої роботи і приступити до виконання своїх обов'язків.
3. Робочий день в радянських установах та організаціях встановлюється з 9 годин ранку до 5 годин вечора.
4. Директорам підприємств, заводів та фабрик видати накази про внутрішній розпорядок.
5. Попереджується, що винні у невиконанні цього будуть притягуватися до відповідальності згідно з Указом Президії Верховної Ради депутатів трудящих від 26 червня 1940 року.

Голова виконкому райради

депутатів трудящих

Бабій

В .о. секретаря виконкому

райради депутатів трудящих

Іванов».⁹

Спільними рішеннями виконкому районної ради та бюро райкому партії призначалися голови сільрад, колгоспів, підбиралися керівники підприємств, організацій, установ.

Василь Іванович Прокопчук згадував: «З речмішком з'явився я на призовний пункт для відправки на фронт. Там був голова райвиконкому Бабій Х.Т., який знав мене ще до війни як грамотного для того часу активіста.

- А ти куди?

- На фронт...

- Нікуди не поїдеш. Негайно, сьогодні ж, відправляйся в Рачинці – виконком призначає тебе головою рачинецького колгоспу. Головне твоє завдання – відновити колгосп, організувати посівну, будівництво хат для сімей, яких попалили відступаючі фашисти...

Того ж дня попутними підводами я добрався до Рачинець і ввечері зібрав нараду сільського активу...».¹⁰

Кам'янець-Подільський облвиконком та обком партії звернулись до трудящих області із закликом взяти активну участь у відбудові народного господарства, закликали посіяти і зібрати з гектара не менше 100 пудів зернових, 200 ц цукрових буряків, 250 ц картоплі. «Пам'ятайте, що кожен пуд хліба – це удар по німецько-фашистській армії, – говорилося у зверненні. – Нині працювати треба так, щоб кожен міг сказати про себе: «Я – гвардієць тилу, я все зробив, щоб наблизити день великої перемоги»».¹¹

А відбудувати було що. У колгоспах області окупанти зруйнували 16769 будівель, 573 клуби, 201 дитсад, 7115 тваринницьких приміщень, забрали 176238 голів великої рогатої худоби, 198720 коней, 235472 свині, 158455 овець і кіз, 686648 курей, вивезли 11 парових машин, 312 двигунів, 50 локомотивів, 35 електромоторів, 2 пересувні електростанції, 153 верстати, 1638 автомашин, 34 трактори, 4834 сівалки, 4846 жниварок, 476 молотарок, 1207 сінокосарок, 25988 плугів і тисячі одиниць іншої техніки, обладнання, інвентаря. Загальні збитки по області склали 18588112400 крб.¹²

Саме в розпал кампанії з демонтажу та нищення підприємств група патріотів Маківського цукрового заводу – головний механік І.М. Федорченко, бригадир слюсарів А.І. Берлінський, І. Авраменко, А. Чуга, Й. Вапничний, Я. Трач та інші, очолені М.Л. Чернецьким, – зуміла заховати в ставку, у ємкостях насосного відділення основне обладнання, а в ящики для відправки упаковувала списані деталі й механізми.¹³ Не зважаючи на те, що спецкоманда напередодні втечі німців спалила приміщення, все ж основне обладнання збереглося, завод був врятований і вже восени 1944 року дав цукор Батьківщині. 11 жовтня 1944 року перші метри шинельного сукна для армії випустила суконна фабрика. Запрацювали завод «Змичка», молокозавод, артіль «Текстиль».

Нелегкі завдання стояли перед трудівниками села. Адже за час окупації поголів'я ВРХ зменшилося майже вдвічі, овець – на 94 %. Необхідно було зібрати колгоспне майно, інвентар, посівний матеріал, організувати весняний посів, відродити ферми, забезпечити збір натуральних і грошових податків у фонд Червоної Армії. А посівна розпочалася із запізненням із-за бойових дій та затяжної весни. На 19 квітня 1944 р., скажімо, у с. Михайлівка було посіяно лише 21 га вівса, 7 – ячменю, 12 – гороху – 43 відсотки наміченого. Не вистачало посівного матеріалу, тягла, техніки і людей. Тягар перекладався на жінок і підлітків. По інформації голови Михайлівської сільради П.М. Ковалю, що «старими керівниками перед приходом Червоної Армії було роздано жителям села 152 ц ячменю, 112 ц гороху, 40 ц вівса, а повернуто лише 70 відсотків», з райвиконкому поступила команда: до 6 години ранку зібрати решту насіння, працювати в полі з 6-ої ранку і до смеркання, посів закінчити до 1 травня.¹⁴ 23 квітня на засіданні сільвиконкому знову обговорювався хід посівної кампанії, яка проводилася явно низькими темпами. Завідуючий початковою школою С.І. Прокопчук пропонував «до посівної віднести дуже серйозно, мобілізувати всі сили, усіх цілком дорослих, не спиратись тільки на підлітків, не розкачуватися».¹⁵

Гостро стояло питання збору зерна у фонд РСЧА, виконання інших податків. Наприклад, по Михайлівській сільській раді тільки у фонд армії до 1 травня 1944 р. треба було поставити 374 ц зерна, 3100 штук яєць, а ще й кілька сот центнерів молока, м'яса. І це – з розорених війною селянських дворів. Збір, зрозуміло, йшов

низькими темпами. У той же час райвиконком і райком партії вимагали виконання нових завдань. «Голові сільської ради с. Михайлівка т. Ковалю. Категорично вимагаю протягом трьох днів забезпечити збір військового податку 3 тис. і сільськогосподарського 20 тис. із платників вашого села. Гроші щоденно здавати в банк», – гласила одна з чисельних телеграм.¹⁶ І люди, як і вся держава, з останніх сил підтримували армію, забезпечували її усім необхідним, щоб наблизити перемогу.

Одним із способів такої конкретної допомоги був збір коштів на танкову колону «Радянське Поділля».

Обком партії і облвиконком схвалили і поширили ініціативу колгоспників Волочиського району про будівництво за власні кошти танкової колони. «Ми, колгоспники, не можемо стояти осторонь велетенської боротьби з німецько-фашистським загарбниками. Всі наші помисли з тими, хто в перших рядах пробиває дорогу до перемоги, – говорилося в їх зверненні. – Ми закликаємо трудящих Кам'янець-Подільської області підтримати наш почин і внести свої заощадження на побудову танкової колони».¹⁷

У відповідь 27 липня 1944 р. Дунаєвецький райком КП(б)У та райвиконком прийняли постанову «Про збір коштів на танкову колону «Радянське Поділля», якою підтримали волочиських трудівників і зобов'язали керівників підприємств, організацій, установ, голів сільських рад та колгоспів «провести широко-масово-роз'яснюючу роботу серед широких мас населення, добитися добровільного внеску своїх коштів на побудову танкової колони «Радянське Поділля» під лозунгом «Все для фронту!», довели контрольні цифри¹⁸ (Додаток №21).

Село Блищанівка здало у фонд танкової колони 9 тис. крб.,¹⁹ колективи суконної фабрики – 100 тис.,²⁰ маківського цукрозаводу – 109275 крб. та ще 12950 крб. облігаціями державної позики.²¹ У листі на ім'я Верховного Головнокомандуючого Й.В. Сталіна директор заводу Іванов, парторг Крупельницький, голова завкому Шпортак просили «внесені засоби спрямувати на побудову танка «Маківський цукровик» й обіцяли до 27-ої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції відновити завод і виробити 1944 року не менше 75 тис. пудів цукру. 18 березня надійшла телеграма – відповідь, в якій зазначалося: «Прошу передати робітникам, робітницям, інженерно-технічним працівникам Маківського цукрового заводу, які зібрали 109275 крб. грішми і 12 950 крб. облігаціями держпозики на будівництво танка «Маківський цукровик» танкової колони «Поділля», моє велике вітання і вдячність від Червоної Армії. Й. Сталін»²² (Додаток № 22).

Кампанія закінчилася успішно. Секретар Дунаєвецького райкому КП(б)У І.П.Ларкін і голова райвиконкому Х.Т. Бабій відрепортували Й. Сталіну, що на побудову танків «Трудівник Дунаєвеччини» район направив 1055000 крб. Типовою

телеграмою Верховний Головнокомандуючий подякував трудящим району за їх внесок у боротьбу з нацизмом.²³

8 лютого обласна та районна газети повідомили: «Цими днями танкова колона «Радянське Поділля» вирушила на фронт для поповнення бойової техніки військ генерал – полковника Рибалка».²⁴

Держава зміцнювала владні структури на визволених територіях. 10 червня 1944 р. директивним листом Дунаєвецька районна рада зажадала від голів сільрад на розширених зборах активу обрати перші повоєнні виконкоми, розширивши таким чином коло відповідальних за організацію господарського, культурно-освітнього й побутового життя сільських громад. 1 липня був сформований виконком Блищанівської сільради (Д.В. Цвітун – голова, Т. Д. Мосьондз – заступник, Г.В. Якубишена – секретар, О.С. Боднар, М.Я. Шевчук – члени),²⁵ 6 липня – виконком Михайлівської сільської ради (П.М. Коваль – голова, Я. А. Федорів – заступник, С.С. Підпригора – секретар, Е.А. Чекалюк, В.С. Ваврентюк – члени).²⁶ Аналогічні збори проходили в усіх селах району. Формувались комсомольські осередки. 15-16 лютого 1945 р. на VI комсомольській звітно-виборній конференції було обрано бюро райкому комсомолу в складі Сенік – першого секретаря, Тижа – другого, членів – Степанова, Єлманової, Іванова, Ковальчука, Борисова.²⁷

Посилювалася і дисципліна, особливо – хлібозаготівельна. Напружений графік, як і раніше, виконувався повільно. На 1 вересня 1945 року замість 30274 ц було здано 25917 ц. Рішенням бюро райком КП(б)У та райвиконкому за невиконання графіки вивозки хліба державі, «за прояв саботажу у виконанні хлібопоставки» голову колгоспу с. Дем'янківці Мокринського було звільнено з посади, прокурору Казаревичу рекомендовано «притягти його до судової відповідальності», голові колгоспу ім. Чкалова Папуницькому «за невиконання п'ятиденного завдання» оголошено сувору догану, кількох голів колективних господарств було попереджено про наслідки із зволіканням хлібоздачі.²⁸

Воєнний час диктував свої методи управління. Тогочасні постанови бюро райкому партії всуціль начинені штампами: «зняти», «оголосити догану», «попередити», «вказати», «зобов'язати», «доручити прокурору» тощо. Одне з липневих 1944 року засідань михайлівського сільвиконкому було присвячене питанню дисципліни в колгоспі. Рішення гласило: «... Громадян, які не підкорюються бригадиру, голові колгоспу і не з'явилися на засідання правління, оштрафувати : Миронюк Докію – на 3 трудовні, ланкову Лазарук Югину – 3 трудовні, Федорову Ксеню і Керничну Тетяну – попередити».²⁹

Водночас проводилась агітаційно-пропагандистська робота, організовувалося соціалістичне змагання. 28 липня 1944 р. облвиконком та обком партії підвели підсумок змагання колгоспів і констатували, що план весняної сівби по області був виконаний на 116 відсотків – посіяно 499477 га. Перевиконав план посіву ярих

культур і Дунаєвецький район. Успішно відбудовувалися тваринницькі ферми. Колгосп «Шлях Леніна» с. Нестерівці був визнаний кращим в області і відзначений перехідним червоним прапором облвиконкому та обкому партії.³⁰

Учасники районного зльоту передовиків сільського господарства в листах до Й. Сталіна і М. Хрущова доповіли: «Як тільки Армія рідна прийшла та волю нам принесла, ми взялись за колгоспів відбудову, щоб стали вони багатими знову. Своєчасно сівбу закінчили – основу врожаю високого заклали. Турбуємось про колгоспні ферми. Хочемо їх відбудувати, щоб були в нас і коні, і вівці, і телята». Від імені всіх працівників аграрного сектора вони обіцяли домогтись стопудового врожаю зернових та 250 ц цукрового буряка з гектара, не менше 2000 літрів молока від кожної корови за рік, по 14 поросят від свиноматки, відбудувати в кожному колгоспі не менше як по 3 ферми, забезпечити теплу і ситну зимівлю тварин.³¹

Організовано проходили перші жнива. Старі і діти, жінки працювали від зорі ранішньої до зорі вечірньої. Успішному вирішенню завдань, що стояли перед працівниками сільського господарства, сприяли Залісецька МТС (директор В.А. Хоптяр) та Дунаєвецька (Ф.П.Гоголь), яка до жнив відремонтувала і поставила в стрій 21 трактора, 12 плугів та багато іншої техніки. Горчичанські жаткарі А. Слободян і В. Гуменюк за 3 дні скошили жаткою 33,3 га хліба. Це був рекорд, відзначений і районною газетою «Ленінський шлях».³²

25 серпня 1944 року хлібороби Миньковецького району, більшість сіл якого згодом ввійшли до складу Дунаєвецького, достроково виконали план хлібоздачі, річний план сінопоставки впорали на 100, молока – 80, а м'яса – на 40 відсотків.³³

Відроджувалося промислове виробництво. Приклад показувала суконна фабрика (директор Хуторів). До ткацьких верстатів стали ветерани виробництва, вливалась і молодь, якій вони передавали досвід. Чесальниця М.М. Добжанська виконувала планові завдання на 180, ткалі О.Ф. Корнілова і Н.П. Мартинюк – на 120 відсотків.³⁴ Завод «Змичка», який очолював В.Коломієць, за жовтень 1944 р. дав продукції на 92225 крб., значно перевиконавши план.³⁵ Дунаєвецька контора зв'язку у всесоюзному змаганні зайняла третє місце й отримала Почесну грамоту і грошову премію Наркомату зв'язку СРСР.³⁶ До кінця року дали продукцію артілі «Праця інвалідів» (Куппервассер) і «Текстиль» (Висоцький).

Влада дбала про відновлення шкіл. 25 травня райвиконком прийняв постанову «Про ремонт шкіл і забезпечення шкіл та учителів паливом», визначив невідкладні завдання: «Враховуючи, що під час окупації школам завдано великих матеріальних збитків і з метою забезпечення нормальної роботи шкіл, необхідно приступити до ремонту і обладнання шкіл. Ремонт і обладнання шкіл розпочати з 1-го червня і завершити 1 серпня 1944 року».

Термін два місяці був досить стислим, тому до справи підключився не тільки райвідділ освіти, який очолював П.Ф. Щербина, що змінив на цій посаді І.В.

Алексеева, а й фінвідділ (Чубар), райплан (Леонович), комунвідділ (Дерикоз), голови сільрад і колгоспів.³⁷ Спільними зусиллями були проведено ремонтні роботи на суму 90 тис. крб., завезено палива на 48 тис. крб. Район отримав 4000 зошитів, 3500 олівців, 3700 пер, 400 букварів і понад 600 інших підручників. У фонд дітей фронтовиків було зібрано 15 тис. крб. На 1 вересня 32 школи прийняли 4756 учнів різного віку, їх навчали 180 педагогів.³⁸ **Фото№2**

28 липня 1944 року з перших доходів і дотацій був сформований перший повоєнний бюджет району: доходи передбачалися в сумі 2 млн. 684 тис. крб. і така ж сума виділялася на видатки.³⁹

Злидні, бідність, відсутність належного медичного обслуговування спричинили загрозу висипного тифу. На пропозицію завідувачки районного відділу охорони здоров'я В.М. Влагової райвиконком затвердив відповідні заходи, зобов'язав голів сільрад, колгоспів і медпрацівників «протягом 24-х годин побудувати примітивні вошобойки та перепустити через них одяг всього населення».⁴⁰

Зважаючи на військові дії й можливість проникнення ворожої авіації на звільнені території, райвиконком створив міський штаб протиповітряної та протихімічної оборони в складі начальника МППО голови райвиконкому Бабія, голови районної ради Тсовіахіму начальника штабу Пантелімонова, начальника райвідділу НКВС Пономаренка, начальника пожежної дружини Савіцького, зав. райздороввідділом Влагової, начальника контори зв'язку Штейнберга, зав. військовим відділом райкому партії Ельманова і зобов'язав керівників суконної фабрики, механічного заводу «Змичка», маслозаводу, райспоживспілки сформуванати групи самооборони. Чотири групи самозахисту з домогосподарок і службовців створила селищна рада, групу самооборони з 25 осіб – штаб ППО, встановлювалося чергування, проводилося навчання.⁴¹

Почастішали випадки підриву дітей на залишених боєприпасах. Райвиконкомом затвердив графік розмінування території району, збору боєприпасів, у першу чергу на пасовищах, у кущах, ставках і ріках, лісах, на полях зернових, овочів, сіна, встановив жорсткий контроль за його виконанням. Тільки протягом квітня – серпня 1945 року було виявлено і знешкоджено 794 одиниці боєприпасів.⁴² 1 вересня 1945 року було затверджено 2 акти про закінчення робіт з розмінування і контрольної перевірки 31708 га угідь, 298 га сінокосів, 90 га пасовищ, 1998 га городів, 1305 га лісів, 200 га річок та озер. Однак випадки підриву дітей мали місце ще й на початку 50-х років.

Особливу увагу влада приділяла інвалідам, сім'ям фронтовиків, дітям – сиротам. Здійснювалася відбудова спалених у ході війни будинків, особливо в с. Рачинці, ремонт житла, завезення дров. 4 травня 1944 року своїм рішенням за № 195 райвиконком затвердив план заходів з поліпшення матеріальних умов життя

інвалідів Великої Вітчизняної війни і сімей загиблих воїнів, яким передбачав побудувати 40 нових хат, 125 житлових будинків відремонтувати, надати 13 і відремонтувати 25 квартир, виділити цій категорії людей 90 голів ВРХ, 118 сімей забезпечити паливом. Виконання покладалося на голів сільських рад і голів колгоспів, контроль – на завідуючого відділом соціального забезпечення Сушицького і голову планової комісії Степанова.⁴³ На початок 1945 року в Дунаєвецькому районі проживало 75 круглих сиріт, батьки яких загинули в боротьбі з фашистами. Вони або утримувалися в дитбудинку (зав. Боднар), або перебували під опікою родичів й зусиллями місцевої влади забезпечувались взуттям, одягом.⁴⁴

Навіть в умовах війни на звільненій території відновлювалася й спортивна робота. Район взяв участь у всеукраїнській спартакіаді 1945 року. Шляхом кооперації матеріальних і фінансових зусиль формувалася спортивна база, закуплявся, а то й виготовлявся спортінвентар. Зокрема, завод «Змичка» отримав завдання вилити 5 ядер і 5 дисків, промкомбінат – виготовити чохли для м'ячів, 2 волейбольні сітки, 2 комплекти городків, 15 гранат та інше.⁴⁵

Долучився район до інших загальнодержавних заходів. В умовах, коли і на місцях не вистачало робочої сили, організовував відправку молоді в ремісничі, залізничні й інші училища і школи ФЗН. 3 жовтня 1945 року голова райвиконкому Яковлев підписав рішення про відправку до шкіл ФЗН протягом 5 жовтня – 15 листопада 1945 року 100 юнаків з сільської місцевості 1928 року народження. І це завдання було виконане у встановлений термін⁴⁶ (Додаток № 23).

10 вересня 1944 року військовий трибунал під головуванням майора юстиції Аніканкіна за участі членів трибуналу молодшого лейтенанта Смирнова і Трапезнікової, прокурора майора юстиції Петенка судив 28 зрадників батьківщини – колишнього начальника поліції Войтюка, поліцаїв Жеребкова, Керничного, Кобиляра, Лізвінського, Магера, Ющишена та інших. Мати закатованого підпільника з Вінківців Володі Гудованого Софія Михайлівна звинуватила поліцаїв Кушніра і Магера у вбивстві сина. Коли під час розстрілу йому вдалося втекти й добігти до скирти, ті догнали змученого допитами хлопця і застрелили. Скригленко засвідчила, що 78 інвалідів Кривчицького будинку інвалідів в урочищі Солонинчик також розстрілювали поліцаї Жеребков, Керничний, Кушнір, Магера. Військовий трибунал засудив 24 зрадників до розстрілу, 4-х – до 20 років таборів кожного⁴⁷ (Додаток № 24).

Повні гарячого бажання допомогти синам, чоловікам, батькам, які воювали на фронтах, і старі, і малі робили все, аби наблизити перемогу, з власних дворів, з колгоспних комор вносили у фонд перемоги і хліб, і кошти. Той патріотичний порив яскраво ілюструє рішення загальних зборів трудівників блищанівського колгоспу: «У дні, коли наша рідна Червона Армія, перемагаючи жорстокий опір ворога, одержує одну блискавичну перемогу за другою, у нас тільки одна думка – більше

допомогти рідним воїнам, забезпечити їх хлібом, м'ясом та іншими продуктами. 1200 пудів хліба, що ми маємо здати у фонд перемоги, – це наш дарунок Червоній Армії за визволення нас з німецької неволі».⁴⁸

Важливою віхою, до якої трудівники міст і сіл прагнули прийти з гідними результатами, стала двадцять сьома річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції. За 8 повоєнних місяців в області було відбудовано 1622 колгоспи, 66 МТС, 6 МТМ. До 24 вересня трудівники полів області повністю виконали державний план хлібоздачі, а до ювілейної дати – і додаткове завдання. Було відбудовано 4570 тваринницьких ферм. Цукровики, у тому числі й маківські, дали країні 57000 ц цукру. На 109 відсотків виконали річний план 20 маслозаводів. Було відремонтовано 10 тис. хат колгоспників. 1407 шкіл прийняли 243 тис. учнів. Відновив роботу Кам'янець-Подільський учительський інститут. На шахтах Донбасу працювало 20 тис. посланців області.⁴⁹

У цих досягненнях була й частка зусиль трудівників Дунаєвеччини, які на 1 лютого 1945 року внесли у фонд перемоги 17 тис. ц хліба.⁵⁰ 154 тваринницькі ферми перевиконали контрольні цифри відновлення поголів'я великої рогатої худоби, свиней, птиці. За підсумками 1944 року тваринницька ферма голозубинецького колгоспу імені 13-річчя Жовтня була визнана переможцем соцзмагання, отримала перехідний червоний прапор облвиконкому та обкому КП(б)У і премію 25 000 крб.⁵¹ Цей трудовий подвиг творили гвардійці тилу – старі і малі, ті, хто сьогодні має статус солдатських вдів, учасників і дітей війни.

2

Друга половина 40-х років у житті Дунаєвцького району позначена напруженою боротьбою за завершення відбудови зруйнованих війною об'єктів господарювання та побуту, нарощування темпів виробництва, зміцнення органів влади досвідченими кадрами.

21 грудня 1947 року відбулися вибори до місцевих рад, а 5 січня 1948 року – перша сесія районної ради 2-го скликання. У ній взяли участь 39 обраних депутатів, серед яких 23 були членами і кандидатами в члени КПРС, 18 жінок, 15 відзначених орденами і медалями. Головою районної ради сесія обрала Г.М. Блятона, секретарем – В.І. Данилевича, головою райплану – І.С. Степанова, створила 5 постійнодіючих комісій, які охопили своїм впливом основні ділянки життя.⁵²

10 січня 1947 року відбулася комсомольська конференція. 73 комсомольських організації обрали на конференцію 159 делегатів. Секретар райкому комсомолу Михайлик доповів делегатам про зростання рядів районної організації на 300 осіб, успіхи молодих ланкових Катерини Федорової та Зіни Скочко, секретарів первинних комсомольських організацій Чекановського (с. Гниловоди), Кшановського (Руда

Гірчичнянська), нагороджених Похвальними листами ЦК ЛКСМУ. Був оновлений склад райкому комсомолу, до якого ввійшов 41 член, до ревізкомісії обрано 8 осіб. На обласну комсомольську конференцію висунули 7 делегатів.⁵³

Оглянули свої ряди й проаналізували діяльність комуністи, 17 січня зібравшись на районну партійну конференцію. Склад районної партійної організації у звітному періоді поповнили як новоприйняті, так і демобілізовані учасники бойових дій. Очолював райпартком Ілля Прохорович Ларкін.⁵⁴

Райком партії розставляв на провідних ділянках роботи свої кадри. Залісецький колгосп ім. Сталіна очолив П. Шепелявий, вихривський ім. Войкова – О. Вус, шатавський ім. Петровського – М. Крилов, воробіївський ім. Шевченка – Т. Никифорок, блищанівський ім. Сталіна – О. Бойко, михайлівський ім. Хрущова – П. Коваль, Дунаєвецьку МТС – Ф. Гоголь, Залісецьку – В. Хоптяр.

За відсутності достатньої матеріально-фінансової мотивації керівництво району, як і держави, успішно використовувало моральні й адміністративно – натискні методи управління. До будь – яких круглих дат трудові колективи брали підвищені зобов'язані, готували трудові дарунки у вигляді перевиконання соціалістичних зобов'язань, переможців відзначали, їх досягненням надавали гласності.

1947 року, готуючи гідну зустріч 30-ій річниці Жовтневої революції, промисловість району вийшла на довоєнні рубежі з виробництва продукції. Колектив суконної фабрики дав понад річний план 47900 метрів сукна, за почином ленінградців включався в рух «IV п'ятирічку (1946 – 1950) – за чотири роки».⁵⁵ Маківський цукровий завод ювілейного 1947 року виробив понад план 49 тис. пудів цукру. Реконструйований механічний завод налагодив випуск січкарень, пічного литва, запчастин до сільгоспмашин.

До третьої річниці перемоги над фашизмом завод «Змичка» (директор В. Коломієць) план квітня виконав на 137 відсотків. Цей успіх творили передовики виробництва Іван Колягін, Антон Магера, Йосип Лісовський, які перевиконували щоденні завдання на 150 – 300 відсотків.⁵⁶ Коваль Йосип Лісовський віддав заводу 48 років праці і, не зважаючи на другу групу інвалідності, щоденні планові завдання виконував на 120 – 150 відсотків, за трудовий героїзм був удостоєний найвищої нагороди радянської держави ордена Леніна.⁵⁷

У соціалістичне змагання включились навіть піонери, підтримавши ініціативу до 30- річчя комсомолу прикрасити район садами. Піонерська дружина Зеленчанської середньої школи, яку очолювала Г. Мокринська й піонервожатий В. Прокопов, зобов'язалася посадити 1000 декоративних дерев, 130 фруктових, а ще – 200 кущів малини, смородини, по 10 дерев і кущів на піонера. І успішно справилася з наміченим: піонери Ліда Теляча, Микола Махновський, Тамара Боднар виконали подвійну норму. А піонери дружини ім. З. Космодем'янської з Руди Гірчичнянської

(піонервожатий Т. Піонтковський) до 10 квітня 1948 р. посадили 104 фруктових дерева.⁵⁸

У нелегких умовах ставав на ноги колгоспний сектор економіки. Не вистачало посівного матеріалу – все йшло на подолання голоду 1947 року. Нестачу перекривали з домашніх запасів. Голова вихривського колгоспу Олександр Іванович Вус, показуючи приклад, здав пуд насіневої кукурудзи. За кілька днів вихривчани зібрали 100 пудів зерна.⁵⁹

Щоб створити молочну ферму, керівники й члени кривчицького колгоспу ім. Леніна на своїх зборах вирішили купити 40 корів, позичивши правлінню 30 тис. крб., законтрактувати по селу (взяти на облік з перспективою продажу до колгоспу. – В.П.) 200 телиць, збільшити надій з 927 кг на корову до 1500 кг.⁶⁰

1947–й до того ж був посушливим. Держава забирала хліб, рятуючи голодуючих. У районі проводилася кампанія зі збору коштів на допомогу дітям – сиротам. Почин висунули колгоспники «Червоного партизана» Ярмолинецького району. Робітники артїлі «Текстиль» до 7 листопада 1948 р. зібрали 1000 крб., Надії Швець купили плаття, фуфайку, хустку. Подарунки отримали Петро Петрук, Руслан Крупельницький.⁶¹

Результати господарювання 1947 року були невисокими. Скажімо, михайлівський колгосп ім. Хрущова зібрав всього по 5, 2 ц зернових з гектара. Але були й кращі показники. Бригада Й. Мазура з чанківського колгоспу ім. Котовського з усієї площі одержала по 30 ц зерна та 150 ц цукрових буряків з гектара, ланка Зінаїди Кравець – по 31,9 ц зернових з гектара. Орденом Трудового Червоного Прапора був нагороджений бригадир Слобідкозалісецького колгоспу ім. Котовського М.І. Бартков, який виростив урожай по 20 ц зерна на площі 19 га.⁶²

Про потужність тогочасних колгоспів можна судити із зобов'язань на 1948 р.: передбачалося врожайність зернових довести до 13 ц з га, цукрових буряків – 200 ц на площі 2600 га, надій молока від корови довести до 1600 кг, від кожної свиноматки отримати по 13 ділових поросят.⁶³

Велику допомогу колгоспникам подавали Дунаєвецька та Залісецька машино-тракторні станції. Перша заснована 7 грудня 1929 року, а друга постала в результаті розукрупнення 1937 року Дунаєвецької. Трактористи обидвох МТС змагалися за досягнення 1948 року виробітку на 45 – сильний трактор 1000 га, замість 800 га 1947 року.

Вимагала робочої сили й відбудова шахт Донбасу. Держава вдалася до примусових заходів мобілізації юнаків у школи фабрично–заводського навчання (ФЗН). 3 жовтня 1947 р. райвиконком затвердив план відправки 100 юнаків, розклавши його по сільрадах. Мобілізацією займалася районна комісія, яку очолював голова райвиконкому Яковлев.

Система примусу розповсюджувалася й на інші сфери життя. 2 червня 1948 року Президія Верховної Ради СРСР прийняла указ „Про виселення у віддалені райони осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя”, на підставі якого не одна сім'я вимушена була покинути своє село, район, республіку. 20 червня 1949 року виконком Дунаєвецької районної ради депутатів трудящих прийняв рішення: „Затвердити громадський приговор загальних колгоспних зборів колгоспників ім. Шевченка села Рачинець від 18 липня 1949 року про виселення Войткова Омеляна Федоровича за межі Української РСР терміном на 8 років”.⁶⁴ Такі ухвали в ті роки приймалися часто.

Практикувалося переселення сімей в порядку оргнабору до віддалених територій СРСР на основі низки пільг. 18 лютого 1951р. райвиконком вирішив „зобов'язати голів сільрад і колгоспів до 25 березня закінчити підбір і переселення сімей колгоспників у Херсонську область у кількості 35 сімей”. 1952 року був доведений план переселення 60 сімей до Іркутської області, 1953-го – ще 60.⁶⁵ На місцях робили все, щоб доведений план був виконаний.

Під тиском відбувалася передплата 3-ої державної позики відбудови і розвитку народного господарства СРСР. Згадував колишній секретар партійної організації кривчицького колгоспу С.А. Лавренюк: «Підписка називалася добровільною, але не завжди робилася добровільно. По кожній рільничій бригаді закріпляли агітаторів, які ходили від хати до хати агітувати підписуватися на доведену суму. Більшість погоджувалася і підписувала, а бідні, одинокі, хоч і готові були підписатися, але не на такі суми. До них приходили ввечері додому, сиділи, балакали, курили і «агітували», аж поки ті не підписувалися. Грошей в людей не було, то давали відомості, щоб розписався, що одержав у колгоспі гроші, а вже потім колгосп переказував гроші в держбюджет».⁶⁶

У такий спосіб у Блещанівці за один травневий день 1948 року позичку «добровільно» підписали всі колгоспники. Навіть готівкою було зібрано 11000 крб. Нестерівчани «позичили» 52 тис. крб.⁶⁷

У моїй пам'яті – дитячий спогад. Через сад у напрямку дому наближується троє – голова сільради Поліна Васильєва, уповноважений з району і хтось із сільських активістів.

– Вже йдуть... – мама в сльози.

А про податки, позичку в хаті розмови не стихали.

Стаю малий у дверях, розкриваю руки і кричу ледь не на все село:

– Не пуцу! Ідіть звідси! Скільки маму будете мучити...

Того разу мати знову поставила кілька карлючок у відомість у рахунок оплати ще не зароблених трудовнів. Не забувши нагадати, що кінчається термін сплати податку, «комісія» пішла до сусіднього дому.

Ніхто не вірив у можливе погашення позики – державна бідність здавалася не тільки безпросвітньою, а й вічною, і ми, малі, носили пакети облігацій, граючись у фінагентів, розкидали, роздавали їх...

Каральні методи успішно використовувались в усіх сферах повоєнного життя.

У березні 1948 року за несвоєчасне включення техніки в польові роботи бюро Дунаєвецького райкому партії оголосило догану директору Залісецької МТС В. Хоптяру, секретарю парторганізації Ж. Спальвіну – зауважило. У квітні бригадира тракторної бригади цієї ж МТС Бойка виключило з членів КППС. Газета «Ленінський шлях» зразу ж повідомила про «викриття антипартійної поведінки» цього бригадира, який допустив аварію трактора і цим зірвав сівбу в колгоспі «Перше Травня»...

А 25 серпня того ж року пленум райкому КП(б)У, обговоривши хід виконання плану хлібоздачі (доповідь робив голова райвиконкому М.Г. Блятон, на пленумі прозвучала цифра – 45 відсотків виконання річного плану), увільнив І.П. Ларкіна від обов'язків першого секретаря «за незабезпечення керівництва хлібозаготівлею». Першим секретарем був обраний Андрій Трохимович Слободянюк.⁶⁸ Застрашування на певний період спрацювало. За п'ять наступних днів річний план повністю виконав гниловідський колгосп ім. Молотова. Поліпшили результати інші...

Протоколи загальних зборів, сесій, засідань виконкомів і правлінь того часу засвідчують постійне звернення місцевих керівників до адміністрування.

4 травня 1949 року загальні збори михайлівських колгоспників (а числилось їх 329) розглянули єдине питання «Про трудову дисципліну в колгоспі». Доповідач констатував, що 34 колгоспники не виробили мінімуму трудоднів, окремі без дозволу колгоспу влаштувались на роботу в Макові, Дунаївцях, Кам'янці-Подільському. Збори прийняли рішення «відкликати з відхідництва» таких односельчан під загрозою відрізування присадибної землі. Тимофія Нижника виключили з колгоспу і позбавили земельної ділянки. Дарку Голодну, Ганну Корчун і Дарку Папірняк було піддано критиці і вселюдському висміюванню – їх заставили покаятись і підписати зобов'язання такого змісту : «Я, що нижче підписалася, член колгоспу імені Хрущова с. Михайлівка громадянка Голодна Дарка, зобов'язуюсь перед загальними зборами чесно і добросовісно працювати в колгоспі, безоговорочно підчинятись керівникам свого колгоспу, з кожним днем укріпляти трудову дисципліну, берегти колгоспне майно і з кожним днем боротися за організаційно – господарське укріплення колгоспу – основу заміжнього культурного життя колгоспників. Я зобов'язуюся в 1949 році виробити 130 трудоднів. У чому розписуюся. 4 травня 1943 р.»⁶⁹ Не відомо, хто з активістів створив цей шедевр тоталітарної доби, але зацькована колгоспниця, поставивши підпис під ним, у такий спосіб відбилася від більш серйозного покарання. Того ж дня «покаяну грамоту»

підписали Параска Котюк, Василь Сотник та інші, хто на плечах своїх піднімав колгосп, та і державу, з руїн війни.

На 1949 рік аграрії району намічали нові рубежі: виростити по 17,7 ц зернових на площі 18249 га, зібрати по 230 ц цукрових буряків з га, 150 ц картоплі, 140 ц овочів, довести поголів'я великої рогатої худоби до 4500 голів, коней – 3115, овець – 2600, свиней – 3600, птиці – 70 000, надоїти від кожної корови не менше 1600 кг молока. Соціалістичні зобов'язання, прийняті на районній нараді передовиків сільського господарства, підписали, а отже взяли на себе відповідальність за їх виконання, перший секретар райкому КП(б)У А.Т. Слободянюк, голова райвиконкому М.Г. Блятон, заврайсільгоспвідділом М.Є. Лясковський, головний агроном райсільгоспвідділу М.М. Кислоокий, старший зоотехнік райсільгоспуправління Г.В. Матвійчук, директор Дунаєвської МТС Ф.П. Гоголь заступник директора Залісецької МТС по політичній роботі М.Г. Пастушин, другий секретар райкому партії Ф.Й. Соколов, секретар райкому партії Є.С.Ячкуринський, директор Маківського цукрозаводу А.Г. Іванов, доярка колгоспу ім. Хрущова П.Р. Гулько.⁷⁰

Завдяки зусиллям працівників промисловості, сільського господарства, будівництва і транспорту створювались матеріально-фінансові передумови розвитку духовної сфери життя громади, зростання добробуту жителів Дунаєвщини в першому повоєнному п'ятиріччі.

Багато зусиль докладала влада, жителі селища і сіл району до організації навчання дітей і молоді. До 1 вересня 1948 року був проведений ремонт усіх закладів освіти, відмінною оцінкою атестовано готовність до нового навчального року шкіл у Макові, Чанькові, Кривчику, Блищанівці. За парти сіли 6300 учнів, у тому числі 1100 – вперше. Облік дітей засвідчив спад народжуваності в роки війни, зокрема в с. Блищанівка вона складала: 1938 року – 18 новонароджених, 1939 – 23, 1940 – 12, 1941 – 15, 1942 – 16, 1943 – 6, 1944 – 14, 1945 – 6, 1946 – 8 дітей.⁷¹

Відновлювали роботу заклади культури. Комсомольці і неспілкова молодь Дунаєвщини підтримали заклик трудівників Летава «Кожному селу – свій клуб!» Силами молоді за підтримки колгоспів ремонтувались, відбудовувались, а подекуди добудовувались клуби, бібліотеки. Молодіжні толоки проходили в Блищанівці. Очолені комсоргом Володимиром Котюком юнаки і дівчата за кілька літніх місяців завершили відбудову клубу, бібліотеки, і ті 1 вересня 1948 року прийняли перших відвідувачів. Був зданий і маківський клуб. Кращі колективи художньої самодіяльності діяли в Макові, Томашівці, Рахнівці, Удріївцях та при районному будинку культури.

1948 року Дунаєвська районна бібліотека, яку очолювала С. Самохвалова, мала 1878 читачів, видала 30020 книг, організувала 10 сільських пересувних бібліотек, які обслужили 1000 колгоспників. Разом з бібліотекарем М.Погинайко

завідуюча щодня видавала по 60 книг, організувала 85 голосних читок, 18 лекцій. В активі районної бібліотеки були кращі читачі учителька Неселовська, робітниця суконної фабрики Скаліна, слюсар Баранюк, учениця Неля Думанська.⁷²

Розвивався і спорт. З ініціативи райкому комсомолу та районного комітету фізкультури в неділю 13 червня 1948 року був організований велокрос. Перше місце зайняв Боголюк, подолавши 30 км за годину і 15 хвилин.

Поліпшувався добробут трудящих.⁷³ 1947 року була скасована карткова система розподілу продуктів, дещо знижені ціни. Надавалася увага якості продукції. 103 колгоспних сім'ї переселилися в хати, збудовані за допомогою держави. Електричне світло прийшло в Дем'янківці, Гірчичну, Панасівку.⁷⁴

3

Суттєвими змінами в усіх сферах життя району були ознаменовані 50-і роки.

1950 року на підставі рішень листопадового пленуму ЦК ВКП(б) відбулося об'єднання дрібних колгоспів. У Кам'янець–Подільській області на початку 1951 року кількість колгоспів зменшилася з 12272 до 506. Зате збільшилася в господарствах кількість орної землі, ефективніше використовувалася техніка, агротехнології. Удвічі зменшився адмінперсонал. Зросли доходи колгоспів.⁷⁵

Позитивні зміни в житті країни почалися 1953 року, після смерті Й. Сталіна. Ослаб податковий тиск – люди дихнули з полегшенням. У країні повіяло демократичними перемінами. Переглядалися справи репресованих, в'язні концтаборів поверталися додому і вливалися у виробництво.

Вересневий (1953 р.) пленум ЦК КПРС накреслив заходи дальшого зміцнення матеріально – технічної бази колгоспів, посилення добробуту селян. Після укрупнення колгоспи отримали фінансові можливості закупляти техніку. На 1 січня 1954 року михайлівський колгосп, наприклад, вже мав власних 4 трактори, 2 комбайни та 2 автомашини, наступного 1955 року розпочав електрифікацію села та господарства.⁷⁶

Під жорстким тиском продовжувалася „добровільна” підписка на державну позику. 1953 року, відзначаючи незадовільне надходження готівки по підписці, райвиконком карток голів Вихрівської, Гірчичнянської, Мушкутинської, Могилівської, Сичинецької сільрад Рогожу, Резнічука, Глухова, Кордона, Степанова та голів колгоспів цих сіл Михайловського, Колісника, Регульського, Савкова і вимагав негайно завершити цю акцію.⁷⁷

23 січня 1954 року виконком Дунаєвецької райради розглянув питання „Про виконання плану призову в школи ФЗН та переселення в Рачинецькій, Гірчичнянській, Чаньківській сільрадах”. Головам цих сільських рад Алексєєву,

Резнічуку, Тарасюку були оголошені догани, їх востаннє попередили про більш серйозні покарання в разі невиконання доведених цифр.⁷⁸

Сільські ради за підтримки міліції продовжували насильно відправляти молодь на роботу в шахти Донбасу. 2 грудня 1956 року перший секретар Дунаєвецького райкому комсомолу повідомляв у районній газеті, що на роботу у вугільну промисловість виїхало вже біля 100 жителів Дунаєвеччини, що Микола Коломієць з Михайлівки утримує першість у змаганні, виконуючи норми видобутку вугілля на 140 процентів.⁷⁹ 1957 року з ілюстрованого плакату «Так живуть і працюють Хмельничани в Донбасі» можна було дізнатися про успіхи М. Ситара з Шатави, С. Юги з Дунаївців – передових шахтарів Донбасу, про того ж М. Коломійця, який став стахановцем – орденосцем, отримував щомісяця 2 – 4 тис. крб. зарплати.⁸⁰ На жаль, були й втрати – М. Коломієць згодом загинув у шахті.

У відповідності з рішеннями лютого – березневого (1954 р.) пленуму ЦК КПРС «Про дальше збільшення виробництва зерна в країні і про освоєння цілинах і перелогових земель» немало жителів Дунаєвеччини, переважно молодь, виїхали в степи Казахстану, де протягом 1954-1960 рр. були створені сотні радгоспів, розорано 25, 5 млн. га цілинних і перелогових земель. Бідність та юнацька романтика, помножені на радянський патріотизм, на грудень 1956 року привели на неосвоєні простори цілини 120 дунаївчан. Михайлівчанин Михайло Чорний з жителями Дунаївців Ф. Магерою і П. Слободяном розбудовували радгосп ім. Щорса.

Михайло Федорович Сорокатюк із Михайлівки згадував : «У 24 роки по комсомольській путівці поїхав я на цілину. Перших три місяці рубав ліс. Жили в палатках, працювали позмінно і без вихідних. Потім закінчив курси, став трактористом, освоїв комбайна. Трудилися вдень і вночі, бо розуміли, що це – в ім'я народу, для нашого кращого життя».

Піднята цілина віддячила 23-центнерним урожаєм, а груди багатьох механізаторів прикрасили ордени і медалі. Михайло Чорний був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Олександр Юхимович Боднар, випускник Балинського профтехучилища, працював механізатором радгоспу «Індустріальний» Нурільського району Карагандинської області, орав землю, збирав хліб. Його праця була відзначена Почесною грамотою Верховної Ради Казахської РСР, Золотою медаллю ВДНГ, орденами Трудового Червоного Прапора, Леніна, званням Героя Соціалістичної Праці.⁸¹

У 50-ті роки набирали сили господарства на Дунаєвеччині. Високих показників добивалися колгоспи «Шляхом Леніна», «Перемога» та ін. 1955 року Головний комітет Всесоюзної сільськогосподарської виставки нагородив 26 колгоспників району золотими та срібними медалями.

1957 – го ювілейного для СРСР року район подолав нові вищі рубежі в усіх галузях виробництва.

Промисловість річний план виконала на 107,3 відсотка. Суконна фабрика, зокрема – ще 10 грудня. До кінця року понад план було дано продукції на 1 млн. 602 тис. крб. Директор фабрики О. Мельник з гордістю повідомляв громадськість району, що при цьому вдалося зекономити 22,8 тонни сировини. Автотранспортна контора (начальник Вуйлов) річне завдання впорала на 123,6 відсотка, міжрайонна майстерня капітального ремонту – на 121,1, промартіль ім. Горького (голова правління Блейхер) – на 111, 5. Після довго відставання на 101,6 відсотка виконав план і механічний завод (директор Беккерман).

У середині серпня 1957 року став до ладу хлібзавод і доведений план виконав на 101 відсоток, давши жителям району 2715 тонн хлібобулочних виробів й отримавши 66 тис. крб. надпланових доходів. Директор І. Колесник за підсумками року відзначив працю Олексія Щіпковського та Антона Берекеця.

20 тис. ц надпланової продукції виробили маківські цукровики.

Гарно потрудилися будівельники: спорудили 20 тваринницьких приміщень на 3984 голови, 2 клуби, дитячий ясла – садок на 20 місць на ст. Дунаївці, 250 індивідуальних будинків. І це – всього за один рік.⁸²

Порадували успіхами і працівники сільського господарства, зібравши з кожного гектара по 16,2 ц зернових, 242 ц цукрових буряків і надоївши 2246 кг молока від кожної корови – на 104 кг більше ніж 1956 року.

У соціалістичному змаганні з сусідніми районами це вигляділо так:

Показники	Дунаєвецький	Кам'янець-Подільський	Смотрицький
Молока на 100 га (ц)	172	175	152,1
На корову (кг)	2246	2210	2001
М'яса на 100 га (кг)	32,3	34,4	25
Яєць на 100 га зернових (шт.)	3112	4707	3024

Найвищий надій отримали тваринники залісецького колгоспу ім. Б. Хмельницького – 3130 кг, нестеровецького «Шляхом Леніна» – 3050, голозубинецького ім. 13 – річчя Жовтня – 2906, по зоні колгоспів Залісецької МТС цей показник становив 2305, Дунаєвецької – 2191 кг. Славилися успіхами нестеровецькі доярки Марія Ількова, яка надоїла від кожної корови по 5850 кг, Євгена Музичишена – 5832 кг, Віра Копиченська – 4745 кг, Олена Швець з колгоспу «Україна» с. Маків – 4114 кг, Ольга Поліщук з михайлівського колгоспу – 4043кг та Юлія Щербата з колгоспу 13-річчя Жовтня – 3377 кг.

Свинарки Ганна Козлова з Воробіївки та Євгена Попревич з Нестерівців отримали по 20 поросят від кожної свиноматки, висових трудових показників добилися пташниця Костянтина Дембовецька з колгоспу XIX партз'їзду та Ганна Кожух – з Михайлівки.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 березня 1958 року Хмельницька область була нагороджена орденом Леніна «за успіхи, досягнуті в справі збільшення виробництва і заготівель зерна, цукрових буряків та інших сільськогосподарських продуктів».

У досягненнях області був і внесок працівників сільського господарства Дунаєвецького району, зокрема колгоспів ім. Богдана Хмельницького с. Залісці (голова С.О. Кріль), який виростив урожай зернових 19,8 ц з гектара, цукрових буряків – 247 ц, ім. Котовського с. Чаньків (М.Я. Михайлик) – 19,5 і 226 відповідно, «Шляхом Леніна» с. Нестерівці (І.Ф. Моторний), ім. Держинського с. Слобідка Рахнівська (П.С. Богач) – 18, 4 і 293, ім. 16 партз'їзду с. Могилівка (В.І. Данилевич) – 18 і 226, ім. Горького с. Маліївці (Г.Г.Дудик) – 17,7 і 296, ім. Сталіна с. Михайлівка (М.М. Кислоокій) – 17, 5 і 332, ім. Шевченка с. Воробіївка (М.П. Клімас) – 17 і 306, ім. Леніна с. Кривчик (О.І. Вус) – 16, 3 і 219, ім. Калініна с. Ганнівка (А.О. Кобилянський) – 16 і 226 ц з га.

За підсумками соціалістичного змагання на честь 40 – річчя Жовтневої революції бюро райкому партії та виконком районної ради визнали переможцем і присудили перехідний Червоний прапор Дунаєвецькій міжрайонній майстерні капітальних ремонтів (директор Добровольський), занесли на Дошку пошани колективи суконної фабрики (Мельник), Маківського цукрового заводу (Мороз), промартіль ім. Горького (Блейхер), «Текстиль» (Войткевич), Дунаєвецької автотранспортної контори (Вуйлов).⁸³

53 передовики виробництва були нагороджені орденами і медалями, у тому числі четверо нестерівчан – голова колгоспу Іван Федорович Моторний, бригадир Михайло Павлович Гладкий, доярки Марія Пилипівна Ількова та Євгена Терентіївна Музичишена – стали кавалерами ордена Леніна.⁸⁴

Наприкінці 50-х форма виробничо-технічного обслуговування через МТС почала гальмувати розвиток продуктивних сил у сільському господарстві, відірваність техніки від основного засобу виробництва – землі не давала можливості раціонально організувати виробничі процеси.

Постала необхідність наблизити техніку до села, надати колгоспам можливість купляти трактори, комбайни, автомашини, створювати свої тракторні бригади та автопарки для оперативного вирішення господарських завдань. Оцінивши ситуацію, лютневий (1958 р.) пленум ЦК КПРС визнав, що МТС – державні сільськогосподарські підприємства з виробничо-технічного обслуговування колгоспів на договірних засадах – за період 1928-1958 рр. виконали свою роль, що

назріла потреба перейти до продажу техніки безпосередньо колгоспам, а МТС реорганізувати у ремонтно-технічні станції (РТС). На той час 1367 МТС в Україні мали можливість продати колгоспам 118 тис. тракторів, 51, 6 тис. комбайнів, 14, 4 тис. автомобілів.⁸⁵

Зокрема Дунаєвецька МТС 1957 року мала 105 тракторів, 60 відсотків – на гусеничному ході, 40 зернових і 27 бурякозбиральних комбайнів. У районі функціонувало 29 колгоспів: по зоні Залісецької МТС – 11 колгоспів, 60160 га землі та по зоні Дунаєвецької МТС – 18 колективних господарств, 57640 га землі, разом – 117800 га.⁸⁶ Один трактор припадав на 20 га. Відповідно до прийнятого рішення вже 1958 року колгоспи району закупили в МТС техніки на 5 млн. 864 тис. крб.⁸⁷ Керівництво міцівецького колгоспу ім. Щорса планувало вартість взятої в МТС техніки – 418 тис. крб. – окупити за 2 роки.⁸⁸

Однак скороспішна ліквідація МТС мала й негативні наслідки. Сільське господарство втратило половину механізаторських кадрів, адже колишні спеціалісти МТС боялися втратити статус, бути прирівняними до колгоспників і в більшості своїй трудовлаштувалися у містах. А машинобудівна промисловість втратила надійного купівельноспроможного партнера і скоротила виробництво. Погіршилась експлуатація техніки в колгоспах за відсутності кваліфікованого обслуговування.

Оскільки в країні зародився рух за комуністичне ставлення до праці тогочасне партійне і радянське керівництво району організувало його підтримку та участь дунаївчан у змаганні за звання колективу чи ударника комуністичної праці. 1958 року діяла 21 бригада комуністичної праці. Наступного 1959 року ще 27 колективів – 370 осіб боролись за це звання, а 47 робітників – за звання ударника комуністичної праці. Перед вела нестерівчанка Є.І. Музичишина, яка 1959 року надоїла від кожної корови по 7250 кг молока й була висунута делегатом на XXI з'їзд КПУ, ткаля Н.П. Дармороз, 7 березня 1960 року нагороджена орденом Леніна, М.М. Мазур, доярка колгоспу «Росія» с. Міцівці, яка 1959 року пододала шеститисячний рубіж надою молока й стала кавалером ордена Леніна.⁸⁹

У районі був підтриманий почин Валентини Гаганової, прядильниці Вишневолоцького бавовняного комбінату (Росія), за перехід передовиків виробництва у відстаючі колективи з метою піднесення їх до рівня передових. У могилівському приміському колгоспі ім. XVI партз'їзду бригадир Василь Пацесор перейшов у відстаючу бригаду і вивів її на вищі позиції.⁹⁰

Важливу роль у мобілізації молоді на виконання планів і соцзобов'язань виконувала комсомольська організація району, яку тільки 1958 року поповнило 428 нових членів.⁹¹

На середину 50 – х років селище міського типу Дунаївці набрало ознак міста. У ньому проживало 5750 осіб, у с. Могилівка – 3165, у селі Дунаївці – 1345, разом –

10260 осіб. 7265 із них працювали на підприємствах, в установах та організаціях райцентру.

Провідне місце в економіці Дунаївців займала промисловість. Діяли суконна фабрика ім. Леніна, яка протягом року виробляла 850 тис. метрів тканини, промартіль „Текстиль” – 388, 1 тис. метрів напівшерстяних й 76 тис. бавовняних тканин, механічний завод, міжрайонна майстерня, маслозавод, хлібозавод, лісосадівництво №11, держплемрозподільник, міжрайонна вагоремонтна майстерня, контрольно-насінева лабораторія, ДЕУ – 649.

1957 року започатковано створення міжколгоспної районної будівельної організації з цегельним заводом та майстернями з виготовлення черепиці, шлакоблоків, розкиданими в різних місцях.⁹²

Функціонувало 6 клубів, 8 бібліотек, 6 шкіл, обласний дитбудинок, дитсад, лікарня, онкодиспансер, тубдиспансер, 41 торговельна точка. Селище Дунаївці поступово вбиралося в асфальт, мало готель, комунальну баню, стадіон, було електрифіковане, прокладався водопровід.⁹³

Все це дало підстави райвиконкому 24 січня 1958 року прийняти історичне для Дунаївців рішення за № 13 „Про перейменування Дунаєвецької селищної ради депутатів трудящих в міську раду районного підпорядкування”:

1. „Просити виконком Хмельницької обласної ради депутатів трудящих перейменувати Дунаєвецька селищну раду в міську раду районного підпорядкування.
2. Ліквідувати Могилівську сільську раду депутатів трудящих.
3. Включити до складу Дунаєвецької міської ради депутатів трудящих села Могилівку та Дунаївці, які зрослися з нею”.

Рішення підписали голова виконкому райради А. Мельничук та секретар Г. Яворська.⁹⁴

12 липня 1958 р. облвиконком підтримав клопотання дунаївчан і вирішив: „Ліквідувати Могилівську сільську раду Дунаєвецького району. Включити села Дунаївці та Могилівку в смугу селища Дунаївці. Віднести селище Дунаївці до категорії міст районного підпорядкування”⁹⁵ (Додаток №25).

Фото №3

Так через 50 років після спроби Василя Завойка змінити статус Дунаївців вони стали містом.

28 листопада 1958 року райвиконком прийняв рішення зборів голів колгоспів про організацію міжколгоспної інкубаторно-птахівничої станції, затвердив склад міжколгоспної ради з птахівництва, що суттєво поліпшило стан справ у цій галузі виробництва.⁹⁶

Дальшого розвитку набула освіта. Цьому сприяла постанова Ради Міністрів СРСР «Про скасування з 1 вересня 1956 року плати за навчання у старших класах

шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах». 1958-1959 навчального року в районі працювало 16 середніх, 27 семирічних, 20 початкових та 2 школи робітничої молоді, 604 учителі.⁹⁷

1 липня 1957 р. був ліквідований райвідділ охорони здоров'я. Ці функції були передані головному лікарю райлікарні і таким чином усувалася конкуренція і непорозуміння, які нерідко виникали між цими медичними інстанціями.⁹⁸

Деяке підвищення пенсій, збільшення тривалості відпустки по вагітності і родах, підвищення закупівельних цін позитивно вплинули на зростання добробуту жителів району.

Зміцнювалася матеріальна база закладів культури. 1957 року були відкриті клуби в Степку та Слобідці Маліївецькій. 1954 року блищанівський хор під керівництвом учителя музики і співів місцевої школи В.І. Ірчишеного представляв район у столиці в дні відзначення 300 – річчя Переяславської ради. **Фото №4**

На зламі 50-60 – х сталася низка змін у керівництві району. 1 березня 1959 року відбулися вибори до Верховної та місцевих рад депутатів трудящих. До активного державного життя долучилися сотні обранців: до обласної ради були висунуті ткаля К.С. Кобзар, учителька Миньковецької середньої школи Є.Б. Олійник, секретар обкому компартії України А.А. Ярошук, до районної – 76 депутатів, у тому числі й директор флагмана промисловості – суконної фабрики О.І. Мельник, 753 депутати – до сільських, 50 – до міської рад. Головою райвиконкому обрали Петра Семеновича Богача, заступниками М.В. Ковальчука та П.Г. Перепелюка, секретарем – Г.І. Яворську.⁹⁹

А вже через рік, 22 грудня 1960 року, районна партійна конференція увільнила М.Д. Тимофієнка від обов'язків першого секретаря райкому партії й обрала на цю провідну в районі посаду П.С. Богача, другим секретарем став Т.С. Комарницький, секретарем – М.О. Кулик, членами бюро – О.Й. Бевзюк, М.В. Ковальчук, І.М. Теслюк, С.М. Мороз, завідуючими відділами – Д.Ф. Бранько, І.Т. Буб'яков, редактором районної газети – І.М. Теслюк. Посаду голови райвиконкому посів М.С. Булавко. На їх плечі доба поклала відповідальність за дальший розвиток району.¹⁰⁰

Розділ VII. На шляху модернізації суспільного життя

1

60 – 70-і роки в історії району, як і всієї країни, були наповнені пошуком шляхів удосконалення суспільного ладу в усіх його сферах, низкою реформ, вдалих і помилкових, успіхами і прорахунками.

1961 року ЦК КПРС висунув на обговорення досить сміливу програму побудови в СРСР за 20 років комунізму – безкласового з єдиною загальнонародною власністю і цілковитою рівністю людей суспільного ладу. Передбачалося протягом першого десятиріччя (1961 – 1970) перевершити по виробництву продукції на душу населення найбільш розвинуту капіталістичну країну США, на основі зрослої економіки значно підвищити добробут і культурний рівень трудящих, забезпечити їх упорядкованим житлом, перетворити СРСР у країну найкоротшого робочого дня, а в підсумку другого десятиріччя (1971 – 1980) завершити створення матеріально – технічної бази комунізму, перейти до розподілу за принципом «Від кожного – по здібностях, кожному – по потребах», власне – в основному завершити побудову комуністичного суспільства.

Програма вселяла оптимізм, викликала ентузіазм і стала на певний час потужним стимулом зростання продуктивності праці. Кожен колектив готував трудовий подарунок XXII з'їзду КПРС, який мав прийняти програму побудови комунізму. Зокрема трудівники суконної фабрики до 17 жовтня, відкриття з'їзду, намітили впоратися з десятимісячним планом, а тваринники району – виконати річне завдання продажу молока. У змагання включилися комсомольці: 22 комсомольсько-молодіжних колективи і 30 молодіжних тракторних агрегатів доглядали 4360 га кукурудзи і зобов'язались оримати по 60 ц зерна з га. Приклад показували комсомольсько-молодіжні ланки Ганни Дак з колгоспу ім. Шевченка та Людмили Яцківської з колгоспу ім. 40-річчя Жовтня.¹

Успіхи економіки, рівень науково-технічного процесу забезпечив значні досягнення в освоєнні космосу – політ першої в світі людини Юрія Гагаріна в космос, який відбувся 12 квітня 1961 року.

На виконання закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» загальноосвітня школа трансформувалася в загальноосвітню трудову політехнічну з одинадцятирічним терміном навчання, вводилася обов'язкова восьмирічна освіта, виробниче навчання, підготовка трактористів, водіїв, тваринників, формувались учнівські виробничі бригади. Популярним був рух «Усім класом – на ферми, тракторні стани». 1961 року в районі діяло 12 учнівських виробничих бригад у складі 880 учнів.

Учнівська виробнича бригада Рахнівської СШ обробляла двадцятигектарну площу кукурудзи на масиві, що простягнувся аж до рахнівського лісу, воробіївських полів. Куратором бригади був учитель Іван Васильович Алексєєв. Він уміло скеровував ентузіазм юнаків і дівчат на добрі справи, і вони, не рахуючись з часом і віддаллю (жили в різних селах, що входили до зони Рахнівської СШ), і в канікули виходили в поле спушувати міжряддя, знищувати бур'яни.

Великопобіянська учнівська виробнича бригада також вирощувала кукурудзу і на площі 22 га отримала по 41 ц зерна, заробила 1940 трудоднів, зокрема бригадир Г. Азаренко – 97. Куратором бригади був учитель, а згодом директор Іван Григорович Баранецький. Дворічна робота зріднила членів бригади. Вони звернулися до школярів району із закликом усім випускним класам піти в колгосп, продемонструвавши приклад: із 39 випускників Великопобіянської СШ 31 залишився в колгоспі.²

Учителі виявилися в центрі ще однієї цікавої ініціативи. У колгоспі ім. 40-річчя Жовтня с. Підлісний Мукарів було створено ланки 3-х поколінь. Ланку пенсіонерів очолив учитель – пенсіонер Артем Олександрович Панасюк, комуністів – Іван Павлович Гаврилов, комсомольців і молоді – Людмила Яцківська. Ланки доглядали поля кукурудзи й отримали урожай по 60 ц з га. Ініціатива в організаційному плані не витримала перевірки часом, однак участь трьох поколінь у житті колгоспів продовжувалася протягом їх існування.³

Цікавими справами було наповнене життя шкільної піонерії.

Перший піонерський загін у Дунаївцях був створений ще 1924 року. Він базувався в клубі ім. Леніна суконної фабрики, вожатими збірного міського загону були комсомольці фабрики Семенов, Чайковський. Члени загону А.Павловський, А. Винокур згадували, як разом з комсомольцями організовували спортивні змагання, масові культурні заходи, походи до лісу, розучували революційні пісні, прибирали в парку.

На початку 70-х роботу піонерів району спрямовували завідувача шкільним відділом райкому комсомолу О. Павзенюк, директор районного будинку піонерів В. Семенова. У школах діяли різні гуртки, зокрема в Маківській СШ піонери були членами 13 різних гуртків. Добрі справи піонерів у школах координували вожаті Л. Сочинська в Малій Кужелівці, В. Прокопчук – у Тернаві, Л. Михайловська – у Сокільці, Л. Семенова – у Дунаєвецькій СШ №1 та ін.⁴

Готувались до свого пам'ятного з'їзду й комуністи району. Делегатом на XXII з'їзд КПРС був висунутий перший секретар райкому компартії П.С. Богач, на XXII з'їзд КПУ – Марія Мазур, доярка колгоспу «Росія», яка доглядала 20 корів, добилася високих надоїв, що забезпечило колгоспу першість в районі – 2859 кг молока від кожної корови.⁵

1961 року облвиконком прийняв рішення на базі могилівського колгоспу ім. XVI партз'їзду створити спецгосп з відгодівлі свиней. Він згодом виріс у потужне господарство, де одночасно утримувалося більше 10 тис. поголів'я.

У березні 1961 року в місті відкрили Дитячу спортивну школу, підпорядковану відділу народної освіти, у складі секцій легкої атлетики, баскетболу, волейболу, спортивних ігор, футболу. 17 жовтня, у день відкриття XXII з'їзду КПРС, розпочав роботу новий міський універмаг.

Гарних успіхів добився колгосп ім. Б. Хмельницького. Якщо 1953 року залісчани отримали по 13,8 ц зернових з га, то 1961-го – удвічі більше – 26 ц. Ланка Є.Диянчук – по 310 ц цукрових буряків і 50 ц кукурудзи з га, Й. Крайовий досяг 1262 га умовної оранки на трактор. Про це залісчани доповіли на тематичному вечорі «Рукам роботящим – слава» делегату XXII з'їзду КПУ М.М. Мазур.

На початку 60-х район, як і вся країна, вступив у полосу адміністративно-територіальних змін.

У квітні 1962 року було створено Дунаєвецьке територіальне виробниче управління, яке об'єднало аграрний потенціал 70 колгоспів і двох радгоспів, 164, 2 тис. га землі, у тому числі 148,6 орної, трьох районів: Дунаєвецького – 26 колгоспів, Новоушицького – 22 колгоспи і один радгосп, Віньковецького – 22 і 1. Були прийняті спільні зобов'язання: отримати по 22 ц зернових, 40 ц кукурудзи, 220 ц цукрових буряків з гектара, надійти по 1868 кг молока від кожної корови.⁶

Водночас сформували зональне промислово – виробниче об'єднання, провели об'єднавчу зональну конференцію за участю делегатів партійних організацій Віньковецького, Городоцького, Дунаєвецького, Смотрицького, Чемеровецького і Ярмолинецького районів, секретарем обрали Ю.О. Гаврика, заступником – Ю.В. Попсуя.⁷

Однак такі об'єднання виявилися неефективними, як і задумана М.С. Хрущовим реформа зі створення аграрних та промислових обкомів партії. 14 жовтня 1964 року пленум ЦК КПРС увільнив його від обов'язків першого секретаря, члена президії ЦК КПРС і голови Ради Міністрів СРСР «у зв'язку з похилим віком і погіршенням стану здоров'я». Першим секретарем ЦК КПРС був обраний Л.І. Брежнєв, головою Ради Міністрів СРСР – О.М. Косигін. 16 листопада того ж року пленум ЦК КПРС, а 20 листопада пленум ЦК КПУ прийняли рішення про об'єднання партійних організацій.

Попри все це трудові колективи району демонстрували стабільне виконання планів. 1964 року порівняно з довоєнним періодом суконна фабрика виробила продукції у 7,5, а ливарно–механічний завод – у 6,5 разів більше.

Набирав виробничих темпів Дунаєвецький ремонтно–механічний завод, заснований 1930 року на території МТС і автопарку як машино–транспортна майстерня. 1944 року МТМ була переведена на нинішню територію і 1950 року

реорганізована в міжрайонну майстерню капітального ремонту (ММКР) двигунів та автомашин. 1964 року на заводі працювало 120 осіб, вони виробили валової продукції на 363 тис. крб., перевиконавши план на 17 відсотків. Завод очолював М.П. Йолтуховський.⁸

Держава намагалася підтримувати колгоспне виробництво, в інтересах суспільства фінансувала спорудження осушувальних і зрошувальних систем, підготовку спеціалістів, розвиток сільськогосподарської науки, виробництво і постачання сільгосптехніки. Зростала їх технічна й енергетична потужність. Якщо Залісецька МТС, яка обслуговувала 17 колгоспів, у 50 – х роках мала 24 трактори, 4 комбайни «Комунар», то 1964 року один тільки залісецький колгосп імені Б. Хмельницького мав 16 тракторів, 4 зернових, 5 бурякових, 3 кукурудзяних і 2 силосних комбайни, 12 автомашин.⁹

Збільшувалися надої молока. Делегат XXII з'їзду компартії України М.М. Мазур 1963 року від 20 корів надоїла 103 тонни молока – по 5151 кг від кожної корови. У числі кращих були О.О. Поліщук з колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС – 3477 кг, Б.П. Антонова з колгоспу «Маяк» – 2867 кг.¹⁰ Маківський колгосп «Україна» того ж року зібрав найвищий в районі урожай – по 29, 9 ц зерна, у тому числі 42, 6 ц кукурудзи, 27, 8 ц гороху з кожного га.¹¹

1964 року відбулося злиття двох приміських колгоспів в одне господарство.

Зростав благоустрій райцентру та сіл району. 1964 року в місті було здано двоповерхове приміщення дитячого садка, 1965–го почала працювати дитяча музична школа. 15 липня 1964 року Верховна Рада СРСР узаконила єдину систему пенсійного забезпечення колгоспників. Чоловіки в 65 років, а жінки у 60 отримали право на пенсію – мінімальну 12 крб., максимальну – 102 крб. щомісячно. Зростали грошові накопичення, на подвір'ях з'явилися мотоцикли та малолітражки «Запорожець».¹²

Принципово важливими для розвитку аграрного сектора економіки були рішення березневого (1965 р.) пленуму ЦК КПРС, який виробив план інтенсифікації та індустріалізації сільськогосподарського виробництва за рахунок збільшення капітальних вкладень у сільське господарство. Встановлювався твердий план закупівель зерна на 6 років, звичайно – за цінами, які диктувала держава. За надплановий продаж встановлювалася п'ятдесятивідсоткова надбавка.

1966 року в районі з'явилися перші Герої Соціалістичної Праці. Ними стали голова маківського господарства Віталій Володимирович Стеньгач та доярка колгоспу «Росія», депутат Верховної Ради СРСР Марія Миколаївна Мазур.

2

Помітний слід в історії району залишив рік 1967–ий. 4 січня 1967 року ЦК КПРС прийняв постанову «Про підготовку до 50–річчя Великої Жовтневої

соціалістичної революції», і навколо ювілею була сконцентрована вся організаторська, господарська й ідейно–політична робота. Намічалось на честь ювілею річний план випуску валової промислової продукції виконати до 25 грудня і дати її понад план на 1 млн. крб., забезпечити зростання продуктивності праці на 1,5 відсотка, зниження собівартості продукції – на 0,5 відсотка. У галузі сільського господарства – зібрати по 24 ц зернових, 270 ц цукрових буряків з га, виконати план другого року п'ятирічки до 7 листопада.¹³

Цінну ініціативу – «Зробимо наші села благоустроєними, а садиби – квітучими садами» – висунули хлібороби лисецького колгоспу, намітивши до 50– річчя Жовтня закінчити спорудження будинків культури, побуту, продмагу, шкільної їдальні, пам'ятника односельчанам, загиблим у Великій Вітчизняній війні. Звернення було підтримане сільськими радами і колгоспами району. До 7 листопада планувалося здати дунаєвецьку та смотрицьку майстерні по ремонту сільськогосподарської техніки, пожежне депо, кінотеатр, гуртожиток ПМК – 5, три житлових будинки, корпус ремонтно–механічного заводу з ремонту електрообладнання, їдальню суконної фабрики, ще один будинок раймагу, низку будинків культури тощо. Діяльність партійних та комсомольських організацій, органів місцевого самоврядування очолили райком партії – перший секретар О.І. Товстановський, другий – І.Т. Буб'яков, секретар – В.І. Храмов, райком комсомолу – перший секретар Віктор Пукас, райвиконком – голова А.Д. Шевчук, заступник В.М. Брушньовський, секретар О.Ф. Дармограй, начальник управління сільського господарства – П.Ф. Супрович, голова міської ради – М.А. Пасічник.

Ентузіазм, вміло підтримуваний партійними, комсомольськими і профспілковими організаціями, та державна матеріально–технічна й фінансова допомога дали відчутний результат. Суконна фабрика, на якій працювало 13 бригад комуністичної праці та 389 ударників, успішно справилася з підвищеними соцзобов'язаннями. Урядовими нагородами були відзначені 11 працівників, Надія Дармороз та Анастасія Островецька – орденами Леніна.

Справились із завданнями хлібороби області, які до 1 серпня 1967 р. виконали річний план продажу хліба державі: замість 440 тис. на державні елеватори поступило 529 тис. тонн зерна. Аграрії Дунаєвеччини зібрали по 27,2 ц з га – на 5, 2 ц більше наміченого, що дало можливість план хлібоздачі виконати на 130 відсотків. Найвищий урожай отримали маківчани – по 35, 5 ц з га, а пшениці – по 42,5 ц. Дорідний колос виростили хлібороби колгоспів «Маяк» (с. Чаньків), «Дружба» (Нестерівці), «Ленінський шлях» (Іванківці), «Росія» (Міцівці), ім. 40–річчя Жовтня (Підлісний Мукарів) та ін.

Ініціатива лисичан знайшла відгук у господарствах району, що помітно міняло обличчя населених пунктів. Типові будинки культури з'явилися у Воробіївці, Залісцях, Лисці, Макові, Чанькові та інших селах. Було здано триповерхове

приміщення Маківської середньої школи, двоповерховий житловий будинок отримали вчителі Нестеровецької середньої школи. Завершилася радіофікація району.

Інтенсивно велась електрифікація населених пунктів. Роботу здійснювала Дунаєвецька дільниця Цвіклівецького району електромереж Кам'янець–Подільського району під керівником В.М. Вітовича, а з серпня 1965 року – Дунаєвецький РЕМ (директор І.Т. Клим'ятенко, головний інженер В.М. Вітович). Колектив РЕМу зобов'язався 1968 року, до 50 – річчя плану ГОЕЛРО, завершити електрифікацію району і практично із завданням справився. Останнім до електромереж було підключене село Панасівка. У грудні 1970 р. державна комісія підписала акт про завершення електрифікації Дунаєвецького району.¹⁴

За підсумками змагання на честь ювілею пам'ятними прапорами Дунаєвецького райкому партії та райвиконкому були відзначені Маківський цукровий завод, Смотрицький міжколгоспбуд, колгоспи «Маяк», «Дружба», «Росія», ім. Б. Хмельницького, Маківська сільська рада, Миньковецька середня школа, міське споживче товариство, Маліївецький будинок культури. На районну дошку пошани занесені 5 підприємств, 7 колгоспів, 2 сільради, 54 передовики.¹⁵

Значних успіхів досягла освітня галузь. У Дунаївцях діяло три середніх, дві восьмирічних, початкова музична та дитяча спортивна школи. У них навчалось понад дві тисячі дітей. Працююча молодь здобувала середню освіту у вечірній та заочній школах. Серед 168 педагогів троє мали почесне звання «Заслужений учитель Української РСР».¹⁶

Дальшого розвитку набула культурно-освітня робота. Зросла матеріальна база: протягом 1958 – 1962 рр. було збудовано 14 клубів. На 1 вересня 1962 року в районі функціонувало 62 клуби, 57 бібліотек.¹⁷ Значно поповнилася вона в другій половині 60-х із здачею низки сучасних двоповерхових будинків культури з просторими залами, фойє, кімнатами для гурткових занять та бібліотек.

У репертуар художніх колективів все більше проникала українська пісня, народні свята та обряди. 1963 року стався свого роду прорив на ідеологічному фронті – в районі, у Михайлівському парку, свого часу виплеканому відомим ученим – ботаніком Стефаном Маковецьким, вперше в області відбулося свято Івана Купала. Того літнього дня алеями парку ходили не тільки жителі Михайлівки, Блицанівки, а й гості з сіл району та області. Розпорядниками свята були доярка колгоспу «Росія», депутат Верховної Ради СРСР М.М. Мазур та передовий механізатор колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС В.І. Грищук. Був продемонстрований згідно сценарію обряд купальського свята – дівчата плели віночки, співали старовинні пісені, лунала музика, сміх, палало багаття, веселощі тривали до пізнього вечора й завершилися опусканням на воду віночків із запаленими свічечками – результат дівочої творчості, їх надії і сподівання на щасливу дівочу долю. **Фото №1**

Наступного року, 16 серпня, знову ж у Михайлівському парку за участі районного керівництва пройшло «Свято праці». Перші посвідчення «Почесних колгоспників Дунаєвецького району» з рук П.С. Богача та А.Д. Шевчука отримали Марія Мазур, Іван Резнічук, Єва Куняньська, Марія Рибак, Валерій Побожний, Ніна Стародуб. Перед учасниками свята виступив ансамбль пісні і танцю районного будинку культури під керівництвом Г.І. Гриценко.¹⁸

Відділ культури в той час очолювала Людмила Леонтіївна Калінчук. 1963 року її творча праця була відзначена почесним званням «Заслужений працівник культури Української РСР».

Про рівень освіти і культури, а також добробуту жителів району, може свідчити й той факт, що 1962 року вони отримували 38834 примірники періодики, 516 – на тисячу населення.

У 60–70–і роки інтелектуальне життя учителів, бібліотекарів, архівістів і музейників району наповнила робота над історією населених пунктів, яка вилилася в розділ «Дунаєвецький район» хмельницького тому «Історії міст і сіл Української РСР», який побачив світ 1971 року. Краєзнавці працювали в бібліотеках, архівах Кам'янця–Подільського, Хмельницького, Києва, записували спогади, народні пісні та обряди, формували нариси і довідки. Автором історичного нарису «Дунаївці», що увійшов до тому, був Г.М. Хотюн – директор Кам'янець–Подільського історичного музею – заповідника, авторами нарису про Маків – професор Кам'янець–Подільського державного педінституту ім. В.П. Затонського П.Ф. Лаптін та директор Маківської СШ історик І.І. Сохатюк. До розділу увійшло і 30 довідок про села – центри сільрад. Писались вони на місцях, у кожному селі, як правило – учителями. У 60-і, час відродження краєзнавства, на терені історико – регіонального дослідництва успішно працювали І.Т. Буб'яков, М.Ф. Венгер, Г.М. Гавінчук, В.І. Кліщ, С.С. Оліневич, І.К. Свинарчук та інші пошуковці. **Фото №2**

Влада турбувалася про охорону здоров'я населення. 1969 року його забезпечували центральна та смотрицька районні, 8 дільничих лікарень, 62 фельдшерсько–акушерські пункти, 14 родильних будинків, 110 лікарів та 600 середніх медичних працівників. На охорону здоров'я того року було витрачено 2 млн. бюджетних коштів. Крім того велику участь у зміцненні матеріальної бази закладів охорони здоров'я брали колгоспи.¹⁹

У районі в зв'язку з 25–річчям Перемоги над німецьким фашизмом проводилася велика патріотична виховна робота. У жовтні 1969 року, напередодні 25 – річчя визволення України, у центрі Дунаївців був відкритий меморіальний комплекс загиблим на фронтах дунаївчанам та визволителям міста. Учасники мітингу М.П. Черпіта, В.І. Храмов, О.О. Безушко, ткаля Вишинська, електрослюсар Чорний, учениця Раїса Бойко висловили глибоку вдячність учасникам війни,

визволителям за їх ратний подвиг, закликали успіхами в навчанні та праці кріпити міць Батьківщини.²⁰ **Фото №3**

Підсумки восьмої п'ятирічки (1965-1970) засвідчили, що район зробив помітний крок уперед в усіх галузях життя. Зміцніла матеріально-технічна база підприємств. У колгоспах працювали 753 трактори, 477 комбайнів, 1300 електромотори, 386 агрономів, 74 зооветспеціалісти, 33 інженери, 38 економістів.

Зміни сталися практично в кожному господарстві. Якщо чанківський колгосп «Маяк» 1936 року мав 13 кінних сівалок, 4 жатки, одну автомашину, 73 голови ВРХ, 124 свині, 9 овець і отримав зернових 11,7 ц, у тому числі гороху – 8,4 ц, гречки – 2,1 ц, проса – 1,08 ц, продав державі 1559 ц хліба, мав прибутків 101 тис. крб., то на початок 1970 року його технічний парк налічував 68 тракторів, 21 автомашину, 22 різних комбайни, 32 тракторних сівалки, урожайність зернових склала 38, 5 ц га, державі було продано 17 тис. ц зерна – в 11 разів більше ніж 1936 року. Колгосп мав ВРХ понад 2 тис. голів, свиней – 2500. Грошові прибутки склали 1401,7 тис. крб. це дало можливість побудувати адмінбудинок, дитсадок, будинок культури, сільмаг, розпочати будівництво середньої школи.²¹

Високих показників досягли нестеровецький, вихрівський, томашівський та маківський колгоспи.

Колгосп «Україна» с. Маків продав понад план п'ятирічки 18,7 тис. ц м'яса, близько 100 тис. штук яєць, 100 тис. ц цукрових буряків. 1970 року урожай зернових по маківській бригаді І. Пукаса склав 43,6 ц, цукрових буряків – 380 ц з кожного га, тваринницька ферма, якою завідував В. Юцишен, забезпечила добовий приріст ваги худоби 723 грами. Колгосп у 60-і роки отримав пам'ятний прапор ЦК КПРС, президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС, був нагороджений Почесною грамотою ЦК КПРС, президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС на честь 100 річчя від дня народження В.І. Леніна, а за підсумками п'ятирічки – орденом Леніна. У лютому 1971 року на урочистих зборах до прапора колгоспу орден Леніна прикріпив перший секретар Хмельницького обкому компартії України М.Д. Бубновський.²²

3

70-і роки проходили в напруженій праці по виконанню планів дев'ятої (1971-1975) і десятої (1976-1980) п'ятирічок.

Протягом дев'ятої п'ятирічки випуск промислової продукції проти попередньої зріс на 38,7 відсотка при завданні 35. Суконна фабрика дала надпланової продукції на 10 млн. крб. завдяки впровадженню нових технологічних процесів, встановленню двох потокових ліній, 76 одиниць високопродуктивного обладнання.

Однак почали знижуватись темпи приросту виробництва сільськогосподарської продукції. Якщо в цілому по Україні за VIII п'ятирічку вони склали 20,9 відсотка, то за IX – 19,8, а X – лише 12, 4 відсотка.

Виробництво ставало менше ефективним, протягом 1971 – 1974 рр. рентабельність у колгоспах знизилася з 34, 1 до 23, 8 відсотка, 544 колгоспи в Україні були збитковими, п'ята частка із них – 110 колективних господарств – у Хмельницькій області.²³ У нелегкому економічному становищі в Дунаєвецькому районі опинилися лисогірський колгосп ім. Леніна, тинянський «Поділля», смотрицький «Прогрес», гутояцковецький «Правда», морозівський «Паризька комуна» та деякі інші.

Відбувався пошук нових ефективних форм організації сільськогосподарського виробництва, його спеціалізації. 12 листопада 1970 року райвиконком виділив 15 гектарів землі під будівництво птахофабрики в Макові.²⁴ І 199 року птахофабрика на 100 тис. кур-несучок стала до ладу. Згодом, 25 квітня 1977 року, рада колгоспів вирішила на базі колгоспу «Україна» створити головне підприємство з виробництва яловичини. 30 травня райвиконком своїм рішенням підтримав ідею створення кооперації колгоспів з виробництва яловичини, чим значно посилив виробництво в районі м'яса ВРХ і його продаж.²⁵

Враховуючи, що в колгоспах району на початок 70-х було 2372 га фруктових садів, виконком районної ради вирішив окрім плодоконсервного заводу облспоживспілки на ст. Дунаївці збудувати ще один завод з переробки фруктів на один мільйон умовних банок на рік у колгоспі «Паризька комуна» с. Морозів, а в колгоспі «За комунізм» с. Миньківці – плодосховище на 520 тонн.²⁶

Було започатковано приймання молока безпосередньо в колгоспах. Райвиконком 6 серпня 1973 року затвердив графік поступового переходу на централізоване вивезення молока транспортом маслозаводу, включивши до нього 16 колгоспів на 1974 рік, 4 – на 1975-й тощо.²⁷

У той час району доводився план продажу коконів тутового шовкопряда. Оскільки план трьох років IX – ої п'ятирічки був виконаний лише на 55, 9 відсотка, 15 січня 1974 року було прийняте рішення на базі гутояцковецького колгоспу «Правда» та млякоксаверівського ім. XIX партз'їзду створити радгосп з вигодівлі тутового шовкопряда та вирощування 40 тис. голів племінних курей.²⁸

Не всім цим намірам випало зреалізуватися. Однак інтенсивний пошук, капітальні вкладення в розвиток аграрного сектора, створення низки спеціалізованих господарств і молочно-товарних комплектів, зокрема в михайлівському колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС, чаньківському «Маяк», дали можливість збільшити продаж сільгосппродукції: зерна – на 18, картоплі – 84, овочів – 20, молока і вовни – на 11, м'яса – 35 відсотків, яєць – у 2, 5 рази.²⁹

Результативним виявився 1976 рік – були виконані планові показники як в галузі промисловості, так і сільського господарства. До того ж сім колгоспів виконали їх за усіма показниками. У всесоюзному соціалістичному змаганні перехідного Червоного прапора ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ удостоївся маківський ордена Леніна колгосп «Україна», 154 передовики виробництва району були відзначені орденами і медалями.

За роки X – ої п'ятирічки (1976 – 1980) підприємства району дали приріст продукції порівняно з IX – ою: виробили 19 млн. 565 тис. погонних метрів тканин, 215 тис. 587 штук чавунних засувок, 8918 тонн масла, 504 тис. декалітрів

безалкогольних напоїв, відремонтували 90543 електродвигуни, 21918 автотракторів, 2020 тракторів на загальну суму 525 млн. 143 тис. крб.³⁰

Однак промисловість по темпах приросту виробництва допустила відставання на 4,5 відстока, по продуктивності праці на 12 відсотків. Суконна фабрика недодала продукції на 11 млн. 106 тис. крб., Маківський цукрозавод лише за 1980 рік зменшив виробництво на 2 млн. 637 тис. крб., маслозавод – на 991 тис. крб.³¹

Уповільнилися й темпи виробництва сільськогосподарської продукції. Хоча окремі господарства досягали й непоганих результатів.³²

Михайлівський колгосп імені ХХІІ з'їзду КПРС, наприклад, за десяту п'ятирічку вийшов по урожайності зернових на рубіж 33 ц з га, цукрових буряків – 357, овочів – 263.³³

З виробництвом тваринницької продукції справи були гіршими: тільки 4 із 36 колгоспів виконали план продажу державі молока, 5 – м'яса, 8 – яєць. Найнижчі показники з продажу молока мали колгоспи ім. Суворова с. Гірчична, ім. Пархоменка с. Балин, «Поділля» с. Тинна, де надої на корову склали 1462, 1620, 1443 кг.³⁴

Протягом 70-х років помітно зріс благоустрій населених пунктів району. Дух змагальності підтримував райком компартії України та райвиконком. 1977 року, наприклад, переможцями змагання за звання населеного пункту високої культури і громадського порядку виборили села Маків, Томашівка, Залісці і Міцівці, звання колективів високої культури – Балинська і Томашівська сільські ради, Дунаєвецька № 1 і Маківська середні школи, Дунаєвецький ремонтно-механічний, Ст. Дунаєвецький плодоконсервний, Маківський цукровий заводи, вихрівський колгосп ім. Войкова, Миньковецька столярна та шатавська швейна майстерні, Воробіївський будинок культури, Зеленчанська сільська бібліотека, Маліївецька дільнична лікарня.³⁵

У Дунаївцях за роки Х п'ятирічки було побудовано 8 комунальних і 2 кооперативних будинки корисною площею 3200 квадратних метрів. 210 сімей одержали нові квартири або поліпшили житлові умови за рахунок державних коштів. У місті побудовано 178 індивідуальних будинків. Зросли грошові доходи, жителі Дунаївців покладали на особисті рахунки в ощадбанку 8 млн. крб. За цей час було придбано 2960 телевізорів, 1210 холодильників, 747 пральних машин. У місті в 1979 – 1980 рр. було зареєстровано 606 автомобілі.³⁶

На вищу сходинку піднялася освітянська галузь, у середовищі якої відбувалися динамічні процеси, обумовлені прагненням держави завершити перехід до обов'язкової середньої освіти. З цією метою була прийнята низка партійно-урядових постанов: «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і подальший розвиток загальноосвітньої школи» (1972), «Про заходи подальшого поліпшення роботи сільської загальноосвітньої школи» (1973), «Про організацію міжшкільних навчально-виробничих комбінатів трудової освіти і професійної орієнтації учнів» (1974), «Про атестацію вчителів загальноосвітніх шкіл» (1974), «Про подальше поліпшення навчання і виховання учнів загальноосвітніх шкіл, підготовку їх до праці» (1977).

Великої уваги надавалося дошкіллю. 1971 року працювало 22 постійнодіючих дошкільних заклади. На базі дитсадка «Білочка» в с. Макові був проведений обласний семінар з вивчення передового досвіду. **Фото №4**

Загальноосвітня школа перебудовувала роботу на основі прийнятого 1970 року Статуту середньої загальноосвітньої школи, який унормував усі сторони шкільного життя. На серпневих нарадах акцентувалося на розв'язанні питань переходу на кабінетну систему навчання, запровадженні в школах гарячого харчування, зміцненні їх навчально-матеріальної бази. 1970 року кооперованими зусиллями держави і колгоспів були пущені в дію нові шкільні приміщення в с. Нестерівці, Велика Кужелева, Великий Жванчик та Яцківці. У Макові здано чотири будинки для вчительських сімей, які разом з раніш збудованими дали підставу вулицю неподалік школи назвати Учительською.

Важливим напрямом удосконалення освіти залишалось поглиблене виробниче навчання й виховання шкільної молоді. Створювались шкільні лісництва, дальшого розвитку набули учнівські виробничі бригади, їх 1970 року налічувалося 15, і доглядали вони 3621 га кукурудзи.³⁷

1974 року діяло 15 бригад – «Чайка», «Урожай», «Юний тваринник», «Юний механізатор», «Будівельник» та ін. – у складі 1571 учня, вони вирощували врожай на площі 423 га. Славилась учнівська виробнича бригада Смотрицької середньої школи, яка на площі 25 га отримала найвищий в колгоспі «Прогрес» урожай.³⁸ У Рахнівській СШ старшокласники вивчали трактора, у Дунаєвецькій СШ №2 готували водіїв, школі було передано для цих цілей автомобіль «Москвич». 1979 року в Слобідці Рахнівській почав працювати районний навчально – виробничий комбінат, де готували і трактористів, і водіїв.³⁹

У 70-і – на початку 80-х років високого піднесення зазнала охорона здоров'я на Дунаєвщині. Цю галузь у лютому 1968 року очолив Віктор Федорович Шинкарчук. Того ж року ПМК – 224 розпочала будівництво цілого комплексу споруд районної лікарні. 1975 року були здані: новий корпус на 120 лікарняних ліжок, поліклініка на 300 відвідувань у зміну, патологоанатомічний та харчовий блоки, пральня, гараж, очисні споруди. Потужність центральної районної лікарні зросла з 275 лікарняних ліжок 1974 року до 475 – 1975-го, 1979 – до 490 ліжок.⁴⁰

У 70-і роки багато зроблено для зміцнення матеріальної бази інших медичних закладів Дунаївців та сіл району. 1968 року збудовано амбулаторію у Великожванчицькій лікарні, 1969 року силами персоналу – корпус районної СЕС, 1972 – Маліївецьку лікарню, 1976 – поліклініку в Миньківцях та лікарню в Нестерівцях. Велику роль у зміцненні матеріально-лікувальної бази відігравали колгоспи. Зокрема, Маківський ордена Леніна колгосп «Україна» (голова правління Герой Соціалістичної Праці Віталій Володимирович Стеньгач) 1974 року завершив будівництво міжколгоспного санаторію, 1977 – го – дільничної лікарні на 75 лікарняних ліжок. Значний внесок у будівництво медичних закладів зробили в Нестерівцях О.В. Колодніцький, Л.В. Костовський, у Маліївцях – О.І. Оріховський, Г.М. Рудий, у Томашівці – В.М. Ткачук, у Лисці – М.П. Мاستикаш, у Чанькові – М.В. Ковальчук, у Кривчику – О.І. Вус та ін. В результаті на кінець 70-х кількість лікарняних ліжок у районі зросла до 1035, лікарських посад – до 191, загалом у районі працювало 1655 медичних працівників.

Медицина району, ставши свого роду школою передового медичного досвіду, відчувала постійну підтримку земляка – нестерівчанина головного лікаря обласної лікарні Миколи Петровича Чорнобривого. **Фото №5** У Дунаївцях проводились

семінари, конференції, в організації яких він брав активну участь, навчались інтерни. Сильною була хірургічна служба, високим авторитетом заслужено користувалися завідуючий відділенням В.С. Садлій, хірурги В.М. Майструк, С.І. Омелянчук, анастезіолог В.Д. Севастьянов, акушери – гінекологи Є.Г. Мицова, А.Л. Нізнік, терапевт Л.Г. Житомирська, інфекціоністи М.І. Гоменюк, М.С. Кочмар, невропатолог Г.Й. Годлевська, головний лікар санепідемстанції Ю.А. Матус, рентгенолог Ю.І. Клейман, стоматолог А.Г. Павлючкова. **Фото №6**

Постановка медичного обслуговування в районі привернула увагу Міністерства охорони здоров'я. 1977 року лікарню відвідав міністр А. Романенко, дав високу оцінку роботі хірургічного відділення, зініціював відзначення завідуючого В.С. Садлія почесним званням «Заслужений лікар Української РСР». **Фото №7**

У 70-і роки низка медичних працівників була нагороджена орденами і медалями: головний лікар ЦРЛ В.Ф. Шинкарчук, завідувача терапевтичним відділенням Л.Г. Житомирська, завідуючий Нестеровецьким фельдшерсько-акушерським пунктом К.В. Задворний – орденами «Знак Пошани», завідуючий Кривчицьким ФАП О.Г. Височанський та завідувача Малокужелівським ФАП А.В. Левченко – орденами Трудового Червоного Прапора, медалями – Н.Г. Бойко, головний лікар Дунаєвецького будинку дитини, Є.Х. Бега, завідуючий Сиворогівським ФАП, Б.О. Гоцуляк, головний лікар Миньковецької лікарні, П.В. Радомська, завідувача відділенням Смотрицької райлікарні №2, та ін.⁴¹

4

Вісімдесяті роки ХХ ст. пройшли під знаком перебудови і гласності, пошуку форм і методів пристосування економіки, соціально-політичного життя до змін, що відбувалися.

1981 року помітно знизили темпи виробництва і реалізації продукції промислові підприємства, зокрема суконна фабрика – найбільше підприємство, що визначало обличчя трудових Дунаївців, у значній мірі вирішувало долю бюджету району, план виробництва продукції виконала лише на 98,2, реалізації – 97,7, продуктивності праці – на 98,7 відсотка. Щоб вийти з прориву, на фабриці провели оновлення технічної бази, реконструкцію обробного виробництва, розширили прядильний цех, встановили нове обладнання.

Великої уваги керівництво фабрики надавало роботі з кадрами, організації змагання, підтримці передових починань. Ткаля Л.І. Кравцова, делегат ХХVI з'їзду КПУ, за рахунок розширення зони обслуговування вирішила п'ятирічний план виконати за 3,5 роки, а С.М. Мельник – за 2,5. Під девізом «ХІ п'ятирічку – за 4,5 роки» працювало 18 сукнярів.⁴²

Знизили темпи росту продуктивності праці арматурний (97,9 відсотки), Маківський цукровий (83,6), маслоробний (87,1) заводи.

Арматурний завод, на якому працювало 600 осіб, спеціалізувався на випуску запірної арматури для нафтогазопроводів. Тут постійно оновлювали технічну базу, проводили реконструкцію. Продукція заводу в Радянському Союзі користувалася попитом, особливо в зв'язку з будівництвом транснаціонального газопроводу. 15

червня 1981 року райвиконком своїм рішенням погодив проходження двох ниток газопроводу Уренгой-Ужгород і дозволив проектній організації «Союзінтертрансгаз» здійснювати проектно-пошукові роботи на землях району протяжністю 28,435 км: у колгоспах ім. Горького с. Маліївці – 2,057 км, ім. 40-річчя Жовтня с. Підлісний Мукарів – 1,258 км, «Росія» с. Міцівці – 7,540 км, «Дружба» с. Нестерівці – 7,932 км, «Поділля» – 0,972 км, ім. Леніна – 4,636 км, землями лісгоспзагу – 4,220 км.

З нагоди 100-річчя від дня заснування завод нагородили Почесною грамотою Верховної Ради УРСР. Були розширені виробничі площі ливарного цеху, який очолював досвідчений фахівець Михайло Никанорович Магера, механізовано процес лиття, значно поліпшено умови праці ливарників. На заводі впроваджували сучасні верстати з програмним управлінням, розпочали будівництво нового механічного цеху, 1987 року ввели в дію адміністративно-побутовий корпус. Для потреб працівників збудували житловий будинок та дитсадок на 140 місць.⁴³ Як наслідок, помітно зросла продуктивність праці, 1982 року завод реалізував продукції на 5,4 млн. крб., 1983 – 5 млн. 486 тис. крб., 1984 – 5 млн. 400 тис. крб. XI п'ятирічка була виконана успішно.⁴⁴

Славився своїми успіхами ремонтно-механічний завод, на якому працювало 300 осіб. Із невеликих майстерень по ремонту сільгоспінвентаря він виріс в одне з кращих підприємств району, випускав автоцистерни для рідких харчових продуктів, нестандартне обладнання для підприємств харчової промисловості, ремонтував електродвигуни та двигуни внутрішнього згорання. З 1962 по 1993 рік колектив очолював М.П. Йолтуховський. 1984 року підприємство перейшло на нові умови господарювання, збільшило виробіток на одного працюючого на 30, реалізацію продукції – на 34 відсотки, прибуток – у півтора раза. Проводилася реконструкція цехів, завод побудував чотири житлових будинки на 100 квартир, спортивний зал, їдальню.

Але загалом промисловість району з виконанням планових завдань XI п'ятирічки з виробництва продукції та росту продуктивності праці не справилася.

На початку 80-х посилилася криза і в аграрному секторі. У доповіді на пленумі ЦК КПРС 24 травня 1982 року генсек ЦК КПРС Л.І. Брежнєв визнав, що «попит на продукти харчування поки що випереджає виробництво продовольства».⁴⁵ Прийнята в травні 1982 року Продовольча програма СРСР на період до 1990 р. виявилася не підйомною: не вистачало фінансів для її реалізації, особистої зацікавленості колгоспників у збільшенні виробництва, ігнорувались госпрозрахункові принципи й економічні методи управління виробництвом.

Ці процеси не обійшли й Дунаєвеччину. План XI п'ятирічки (1981-1985) з продажу зерна район виконав лише на 86 відсотків, із 31 колгоспу 27 з плановими завданнями не справилися, план продажу цукрової сировини – на 79,7 відсотка (виконали лише 3 господарства – «За комунізм» с. Миньківці, «Вперед до комунізму» с. Мала Побіянка та ім. Войкова с. Вихрівка), на 97,2 відсотка район впорався з планом продажу овочів.

Не кращі справи були в галузі тваринництва. П'ятирічний план продажу м'яса район виконав лише на 89,1 відсотка, молока – 97,9, яєць – 98,2. У колгоспному секторі утримувалося 13 тис. корів, надої яких були нестабільними і носили хвилеподібний характер: 1981 року надій на корову склав 2271 кг, 1982 – 2404, 1983

– 2850, 1984 – 2917, на жовтня 1985 р. – 2584 кг.⁴⁶

Склалася диспропорція між зростаючими грошовими доходами та наявними ресурсами. Торгівля молочними продуктами в магазинах здійснювалася з перебоями, у містах відпускалося по 200-300 грамів масла одному покупцеві. Нерідко доводилося купляти його в Києві, ставши в чергу кілька разів, щоб завезти туди, де його виробляли. Перебої з м'ясом і м'ясопродуктами в закладах громадського харчування покривали так званими «рибними днями». Ціни на ринку, у комісійних магазинах перевищували державні у 2-3 рази. Із-за відставання промисловості групи «Б» створився дефіцит товарів широкого вжитку. Придбати холодильник, килим, легковий автомобіль було не просто, нерідко черга за автомобілем тривала до десяти років. Все це викликало невдоволення громадян, підривало імідж головної соціалістичної держави.

Натомість державне керівництво робило колосальні витрати на гонку озброєнь – до 52 відсотків валового внутрішнього прибутку.⁴⁷

На долю 60 тис. молодих українців, які наприкінці 70 – х у 80-і роки служили в Радянській армії, випало взяти участь у війні в Афганістані, яка тривала протягом 1979-1989 років. Серед них – 120 представників Дунаєвеччини, для яких

Свинцеве пекло –
дощ безглуздих куль
Дробив на шмаття
спогади і тіло
Було життя пострижене
«під нуль...»
(Віра Спірякіна)

У цьому непотрібному нам бойовищі Україна втратила близько чотирьох тисяч юнаків, серед них Юрій Михайлович Богуцький (1956-1985) з Слобідки Іванковецької, Віктор Віталійович Дубецький (1965 – 1985) з Слобідки Рахнівської, Михайло Іванович Кузь (1962 – 1982) з Макова та дунаївчанин Олег Миколайович Сушинський, що пропав безвісти.

Юрій Миколайович Богуцький у 1963 – 1971 рр. навчався в Іванковецькій школі, потім – у Кам'янець-Подільському медичному, Донецькому військово-політичному училищах. Служив у Прибалтиці. Звідти попав до Афганістану. У нічній битві в западині Пошнера, що неподалік міста Баграму, загинув. Командир військової частини, в якій служив старший лейтенант Юрій Богуцький, писав батькам: «Завжди добросовісно ставився до службових обов'язків. За короткий час домігся блискучих результатів у бойових діях проти душманів». За відвагу і мужність Ю.М. Богуцький посмертно нагороджений орденом Бойового Червоного Прапора. Похований на кладовищі рідного села. На приміщенні Іванковецької ЗОШ І-ІІІ ст. встановлена меморіальна дошка. У шкільному музеї про його життя і бойовий подвиг розповідає одна з експозицій. У Слобідці Іванковецькій на його честь посаджена березова алея, названа вулиця.⁴⁸

Майже кожне село на Дунаєвеччині має своїх «афганців». Крізь горнило тієї війни пройшли жителі Блищанівки і Михайлівки Василь Трончук, Василь Манчук,

Василь Качалаба, Микола і Василь Лисаки, Микола Федоришен, Володимир Грищук.

Василь Володимирович Трончук пройшов Центр підготовки спеціалістів для повітряно-десантних військ спецпризначення, потім – Центр гірської підготовки, служив у розвідувальному батальйоні. Взяв участь більш ніж у 60 бойових операціях, полонив п'ятьох душманів, серед яких був і син командира моджахедів. Був нагороджений медаллю «За бойові заслуги». Згодом служив у Дунаєвецькому райвідділі міліції. Майор В.В. Трончук рано пішов з життя – здоров'я надірвав Афганістан...

За участь у боях в Афганістані посмертно нагороджені орденами Червоної Зірки В.В. Дуб'єцький, М.І. Кузь, заслужено носить цей орден І.Ф. Точинський, медаль «За відвагу» – Ю.М. Надвірняк, медалі «За бойові заслуги» – М. І. Муляр, О.В. Ткачук та ін.⁴⁹ Свого часу велику моральну та матеріальну підтримку афганцям надавав народний депутат від Дунаєвецького виборчого округу генерал – полковник Адам Васильович Чикал, який також пройшов пекло війни в Афганістані. На їх честь на території меморіалу загиблих воїнів у Дунаївцях встановлена меморіальна дошка. **Фото №8**

Спілку воїнів – афганців, до якої входить 115 ветеранів-інтернаціоналістів, очолює учасник тієї війни Сергій Гуцол. Ветеранам Афганістану виділено приміщення, між спілкою і райдержадміністрацією 2 лютого 2012 року була підписана угода про співпрацю. Воїнам – інтернаціоналістам надається посильна допомога, як і сім'ям загиблих афганців.⁵⁰ **Фото №9**

Курс на зміни в економіці, на так звану перебудову і гласність, проголосив квітневий 1985 року пленум ЦК КПРС. Однак заходи, що вживалися, були інколи спорадичними, а головне – неефективними. У липні 1985 року ЦК КПУ прийняв постанову про прискорення науково-технічного прогресу ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР та ВЦРПС – постанову «Про вдосконалення оплати праці наукових працівників, конструкторів і технологів промисловості». Розпочалася масштабна кампанія з подолання пияцтва та алкоголізму, в ході якої, як відомо, в Україні знищили до 60 тис. га виноградників. Замість розкриття і підтримки приватної ініціативи держава повела боротьбу з нетрудовими доходами, обмежуючи працю кустарів, шабашників. Власне, пропонувані суспільству зміни були дозованими, бюрократизованими, а нерідко й невдалими.

До того ж важкого удару країні, і Дунаєвеччині в тому числі, завдала Чорнобильська катастрофа, яка сталася 26 квітня 1986 року о 1-й годині 26 хвилин. Два потужних вибухи зруйнували реактор 4-го енергоблоку і привели до викиду в повітря радіоактивного йоду, стронцію, плутонію. Хмара радіоактивних речовин забруднила близько 54 тис. населених пунктів України, Білорусії, Російської Федерації і багатьох зарубіжних країн. Катастрофа планетарного масштабу найбільшої шкоди завдала 2993 населеним пунктам 74 районів України, постраждало майже 7 відсотків – 3,5 млн. осіб.⁵¹

У ліквідації аварії на Чорнобильській АС брали участь дунаївчани, у першу чергу пожарники, медики, працівники міліції. 2007 року, через двадцять років після Чорнобильської катастрофи, у Дунаєвецькому районі проживало 357 постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, в управлінні праці та соціального захисту населення

райдержадміністрації було зареєстровано 297 громадян: 61 учасник ліквідації аварії першої категорії, 112 – другої, 28 – третьої та 96 дітей.⁵²

За підрахунками економістів сумарні економічні збитки від Чорнобильської катастрофи до 2015 року складуть для України близько 180 млрд. доларів.⁵³

Вже в червні 1987 року, прийнявши постанову «Про завдання партії по докорінній перебудові управління економікою», керівництво держави взялося міняти стратегію економічного розвитку. Вона зводилася до розширення самостійності підприємств на принципах госпрозрахунку та самофінансування, поступового відродження приватного сектора. Цьому сприяло прийняття законів «Про індивідуальну трудову діяльність» (1986), «Про державне підприємство» (1987), «Про кооперацію» (1988), різноманітні реорганізації управлінських структур. Це дещо розширювало господарську ініціативу й підприємств Дунаєвщини, які переходили на повний госпрозрахунок та самофінансування. І результати не забарилися: якщо 1986 року 9 промислових підприємств району виробили продукції на 137360,6 тис. крб. (99,2 відсотки плану), то 1987-го – вже на 151048,7 тис. крб. (111,8 відсотка). Було виконано план промислового виробництва й 1988 року. Однак договірні зобов'язання з реалізації продукції не виконувала в першу чергу суконна фабрика. А її доля була відчутною: із 134241 тис. крб. реалізована продукція сукнярів складала 85878 тис. крб. Висока собівартість, недостатньо конкурентна якість обмежували їх реалізаційні можливості.⁵⁴

Робились спроби удосконалити управління аграрним сектором, інтегрувати зусилля сільського господарства та переробної промисловості. Ці функції були покладені на сформоване 1982 року районне аграрно-промислове об'єднання, яке очолив В.К. Німчук. До складу РАПО крім колгоспів ввійшли хлібзавод, маслозавод, завод продтоварів, два комбінати хлібопродуктів, ремонтно-тракторне підприємство, пересувні механізовані будівельні колони та інші. 1984 року здали в експлуатацію новий елеватор на Ст. Дунаївці на 90 тис. тонн зерна, 1986 року – млин потужністю 500 тонн муки за добу.

1985 року колгоспи району виробили на 100 га сільгоспугідь 511 ц м'яса, 117,7 ц молока, 45,9 кг вовни, 50,8 тис. штук яєць на 100 га зернових.

Підвищувалася врожайність: 1986 року зернові по району дали 34,4 ц з гектара, 1987 – 38,3 ц, цукрові буряки – 294 і 333 ц відповідно.⁵⁵

План трьох років XII п'ятирічки з продажу зернових був виконаний на 104,5 відсотка, понад план здано 70410 ц, м'яса – на 102,1, вовни – 104,2.⁵⁶

Рентабельність колгоспного виробництва 1986 року склала 26,9 відсотка, 1987 – 26,4, 1988 – 20,4, середньомісячна оплата праці в ці роки – 132, 136 і 140 крб. відповідно.⁵⁷ Із 35 колгоспів у першій десятці по рентабельності йшли господарства «Вперед до комунізму» с. Мала Побіанка – 36 відсотків, ім. Держинського с. Томашівка – 33,4, ім. Горького с. Маліївці – 32,2, «Росія» с. Міцівці – 29,7, ім. Комінтерна с. Сивороги – 29,2, ім. Шевченка с. Воробіївка – 28, «За комунізм» с. Миньківці – 27,3, «Україна» с. Маків і «Дружба» с. Нестерівці – 27,1, ім. 13-річчя Жовтня с. Голозубинці – 26 відсотків.⁵⁸

Колгоспне виробництво висунуло потужну когорту керівників – голів колгоспів. Серед них Герої Соціалістичної Праці В.В. Стеньгач, М.М. Мазур, кавалери орденів Леніна М.В. Ковальчук, П.І. Фурман, орденоносці Д.В. Алєксєєв,

О.С. Гула, М.В. Зборовський, П.А. Камінський, М.І. Костриба, С.О. Кріль, М.П. Мاستикаш, С.І. Соломонович, С.Г. Тиж, В.М.Ткачук, В.Я. Федоришин, В.К. Цапар, М.Т. Шептицький, В.П. Шуплик та ін.

Далеко за межами району знали головних агрономів колгоспу «Україна» с. Маків В.О. Совкова, О.С. Ференса з колгоспу ім. Шевченка с. Воробіївка, М.М. Вінціцького – к–п ім. ХХІІ з'їзду КПРС с. Михайлівка, В.І. Панасюка – к–п «Маяк», с. Чаньків, О. Шелеста – к–п «Зоря» с. Тернава, І.І. Гідзиру – к–п ім. Войкова с. Вихрівка, головних зоотехніків колгоспу ім. Б. Хмельницького с. Залісці кавалера ордена Леніна Г.В. Пенюшкевич (Галина Володимирівна згодом очолила залісецький колгосп), Г.Б. Басакевич (к-п ім. Войкова), головних інженерів П.Є. Баранюка – к–п ім. Войкова, О.В. Сорокатука – «Україна» с. Маків, висунутого на посаду голови михайлівського колгоспу ім. ХХІІ з'їзду КПРС, головних бухгалтерів к-пу «Україна» В.С. Гордигагу, к–пу ім. Б. Хмельницького – Л.С. Мельник та багатьох інших.

Вміло координували діяльність колгоспів начальники сільгосуправління П.Ф.Супрович та В.К. Німчук, спеціалісти управління агрономи М.Х. Кушнір, В.І.Степанов, зоотехніки М.П. Шуплик, В.І. Медведюк, інженер Г.С. Чайковський, бухгалтери В.С. Мушинський, А.А. Шпунарський, економісти П.А. Варфоламеєв, П.Д. Цуркан та ін.

У 80-ті роки район підтримував дружні зв'язки і переймав досвід Бондарського району Тамбовської області та Сілістринського округу Народної Республіки Болгарії, а колективні члени Товариства радянсько-болгарської дружби ордена Леніна колгосп «Україна» с. Маків та Дунаєвецька суконна фабрика мали тісні ділові контакти з агропромисловим комплексом Сітово і текстильною фабрикою «Добруджа».

На основі зрослої економіки міняли обличчя Дунаївці й села району. 1981 року почалася газифікація райцентру. Велику роль у її здійсненні відіграв обраний 29 лютого 1980 року головою міської ради А.Б. Надорожний. Завдяки його наполегливості було здійснено комплексну реконструкцію головної площі міста, озеленення і благоустрій, прокладку газових і каналізаційних мереж, підключення до них суконної фабрики, а також інших споживачів.⁵⁹

Великої уваги благоустрою Дунаївців надавав М.А. Поліщук, який очолив міську раду 30 червня 1987 року, зокрема – реконструкції міського стадіону, обладнанню дитячого майданчика з ігровими атракціонами в парку біля фабричного клубу.⁶⁰

30 квітня 1981 року постало Дунаєвецьке лісництво: того дня рішенням райвиконкому за №143 Миньковецьке лісництво було перейменоване на «Дунаєвецьке», а згодом управління перебалося в контору, побудовану в місті, неподалік РЕСу.⁶¹

Дальшого розвитку набула охорона здоров'я. Її забезпечували центральна районна, Смотрицька районна номерна та 8 дільничних лікарень, 58 фельдшерсько-акушерських пунктів, дитячі санаторії у Великому Жванчику та Маліївцях, 30 профілакторіїв, Маківський санаторій, працювало 190 лікарів, 720 середніх медпрацівників.⁶²

Дбали в районі про розвиток освіти. На початок 1989 року функціонувало 55 шкіл – 18 середніх, 33 неповних середніх і 4 початкових, 10325 учнів навчали 1034

педагоги, 98 відсотків з яких мали повну вищу освіту.⁶³ Працювало 48 дошкільних закладів. 1 листопада 1981 р. райвиконком своїм рішенням затвердив план створення передумов для поступового переходу на навчання дітей з шестирічного віку. Його виконання лягло на плечі тогочасного колективу райвідділу освіти, завідуючого В.С. Прокопчука, керівників шкіл, ДДЗ, голів колгоспів та сільрад. Вже 1981-1982 навчального року в Балинській, Великожванчицькій, Маківській середніх Чаньківській, Чечельницькій восьмирічних школах до навчання з шести років приступило 112 дітей. 1985-1986 н.р. із створенням класних, ігрових та спальних кімнат вже навчалось 250 шестирічок. Протягом 80-х років проблема переходу дітей на навчання з 6 років у районі була вирішена.⁶⁴

Зміцнювалася матеріальна база закладів освіти, у нові приміщення ввійшли учні Підлісномукарівської, Тинянської середніх, Іванковецької, Михайлівської, Мушкутинецької, Сокілецької неповних середніх шкіл. Діяльність педагогічних колективів спрямовувалася на підвищення якості знань, виховної роботи, демократизацію управління, залучення до шкільного життя широкої громадськості, диференціацію та індивідуалізацію навчання.

Кадри механізаторів готувало Балинське професійно-технічне училище, нагороджене Грамотою Верховної Ради УРСР, ткаць і швей – Дунаєвецьке профтехучилище. Обдаровані діти розвивали свої здібності в Смотрицькій, Дунаєвецькій музичних школах та Маківському філіалі, у районному Будинку творчості школярів.

Розширювалася мережа закладів культури: діяло 48 клубів і 30 будинків культури, 75 бібліотек, 76 кіноустановок. Кінотеатр «Мир» на 600 місць, який очолювала К.С. Корякіна, став центром відпочинку представників різних поколінь, там демонструвались не тільки нові широкоформатні фільми, а й відбувались тематичні вечори з використанням кінострічок, зустрічі з акторами кіно, кінорежисерами. Активну участь у їх організації брала заслужений працівник культури УРСР відповідальний секретар районної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Л.Л. Калінчук.

6 листопада 1986 року був відкритий Дунаєвецький районний краєзнавчий музей, створений зусиллями краєзнавчого активу. Його оформлення здійснив художник Антон Михайлов. Експозиції представили край з доісторичних часів до середини 80-х років ХХ ст., широко відобразили боротьбу жителів Дунаєвеччини проти нацизму в роки Великої Вітчизняної війни, героїзм фронтовиків, партизанів і підпільників, трудівників тилу. Було створено 20 музеїв на громадських засадах, зокрема у Великому Жванчику, Лисогірці, Макові, Михайлівці, Смотричі, Тинній та ін.

На кінець 80-х в районі працювало 117 клубних і 118 бібліотечних працівників, 20 із них мали вищу і 116 середньо спеціальну освіту.⁶⁵

1982 року дунаївчани взяли участь у відродженому на Хмельниччині фольклорно-мистецькому святі «Подільські візерунки», що проходило в древньому Кам'янці-Подільському. Успішно виступили маківський, воробіївський хори, хор районної лікарні, ансамбль танцю районного будинку культури. Гарно сприйнялись гуморески письменника-земляка Івана Сварника в авторському виконанні.

Масовий характер носила фізкультурно-спортивна робота. Важливою подією в

житті району, особливо – спортивному, стала естафета Олімпійського вогню, яка 8 липня 1980 року пройшла дунаєвецькою трасою від межі Кам'янець-Подільського району до межі Ярмолинецького. Присвячувалася вона XXII літнім Олімпійським іграм, які того року відбулися в Москві.

До естафети готувалися щонайменше рік. Був створений оргкомітет Олімпіади – 80, його очолив заступник голови райвиконкому М.П. Чорпіта, ввійшли А.Б. Надоржний, заступник голови, Ю.З. Ахметзянов, Р.М. Бажановський, О.С. Гула, С.Д. Закревський, В.К. Колендзян, Ю.В. Кучерявий, Д.С. Овчарук, В.С. Прокопчук, Я.Г. Стахів, В.Г. Стеньгач, Л.А. Ткачук, П.І. Фурман, В.Ф. Шинкарчук, представники організацій, які мали відношення до благоустрою міста та сіл, розташованих при трасі. План заходів передбачав ремонт доріг, тротуарів, освітлення, благоустрій траси, автобусних зупинок, криниць, готелю, закладів харчування, ремонт будинків, заборів, перекриття дахів, облаштування АЗС та СТО, встановлення по трасі олімпійської символіки, в якій переважав образ добродушного усміхненого ведмеда. Весь комплекс робіт був виконаний вчасно. Здійснював контроль і надавав допомогу перший секретар райкому компартії України Е.С. Лазаркевич.

Було підібрано 39 факелоносців з числа кращих спортсменів, виробничників, людей з прекрасною репутацією. Відбір до когорта бігунів-факелоносців складав честь кожному – йшлося про участь в історичній події. До цієї групи ввійшли Юрій Ахметзянов, Віктор Бичков, Ігор Белаєв, Анатолій Бриндак, Володимир Доліба, Степан Драль, Юрій Ковальчук, Володимир Копиченський, Володимир Крупко, Микола Літинський, Петро Мосорик, Борис Павлюк, Борис Скрипник, Анатолій Снігуров, Леонід Стасишен, Олег Шевчук та єдина жінка тренер ДЮСШ Людмила Парашук й інші. Була укомплектована група із 110 молодих спортсменів для ескорту – 22 спортсмени супроводжували по черзі кожного факелоносця.

Передача вогню відбулася на межі Кам'янець-Подільського і Дунаєвецького районів. Факелоносців від імені району хлібом-сіллю привітали маківчани на чолі з головою ордена Леніна колгоспу «Україна» Героєм Соціалістичної Праці В.В. Стеньгачем.

Минуло більше тридцяти років, але та історична мить міцно закарбувалася в пам'яті її учасників та літописі визначних подій району.⁶⁶

На кінець 80-х до послуг спортсменів району було 9 стадіонів, 165 волейбольних майданчиків, 35 тирів. Діяло 106 колективів фізкультури – 53 на підприємствах, у колгоспах, 51 – у школах, 25 – у ПТУ. Спортивні заняття організували 100 учителів і тренерів, 65 з яких мали вищу і 2 середню спеціальну освіту. Призові місця на змаганнях різних рівнів займали дунаєвецькі волейболісти тренера І.А. Белаєва.⁶⁷

Активізувалася участь жителів Дунаєвеччини в політичному житті. З гласністю прийшла правда про причини та наслідки голодомору 1932-1933 рр., викликаного непомірними хлібозаготівлями, про страшні репресії 30-х років. Передова громадськість вливалася в Народний рух, інші політичні та громадські осередки. Влада вичерпувала кредит довіри. На Дунаєвеччині, як і в усій Україні, народ пов'язував надії на краще з державною незалежністю.

Розділ VIII. Роки незалежності

1

Друга половина 80-х років стала часом переоцінки цінностей, активізації народного руху, під тиском якого Верховна Рада УРСР 16 липня 1990 року прийняла Декларацію про державний суверенітет України, 24 серпня 1991 року, після невдалої спроби путчу «гекачепистів» – Акт незалежності України.

1 грудня 1991 р. відбувся всенародний референдум. На питання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» 90 відсотків його учасників відповіли «Так», підтримавши курс на незалежність. 62 відсотки громадян віддали голоси за Л.М. Кравчука як першого президента незалежної України.

Активну участь у цих процесах взяли жителі Дунаєвеччини. 1 грудня 1991 року із загальної кількості громадян, які брали участь у Всеукраїнському референдумі, підтвердили Акт про незалежність України 57799 осіб – 97,47%.¹

Розпочалася розбудова незалежної Української держави, становлення її владних інституцій та державних атрибутів. 15 січня 1992 р. Указом президії Верховної Ради був прийнятий новий гімн «Ще не вмерла Україна» за музичною редакцією композитора М. Вербицького, 28 січня – синьожовтий державний прапор. Протягом 1990-1994 рр. активну участь у державотворенні брав народний депутат від Дунаєвцького виборчого округу Анатолій Якович Глуховський, колишній голова Дунаєвцької районної ради, допомагаючи в той же час керівникам району, своїм виборцям у вирішенні проблемних питань.

Були створені місцеві державні адміністрації та введений інститут представників Президента України в областях, районах. 23 квітня 1992 р. розпорядженням представника Президента України в Дунаєвцькому районі була припинена діяльність виконавчого комітету Дунаєвцької районної Ради народних депутатів і на його базі створена державна адміністрація району, якій були перепідпорядковані колишні відділи й управління райвиконкому (Додатки № 26, 27). Сформована й колегія при представникові Президента України в Дунаєвцькому районі (Додаток № 28).

Вже в грудні 1991 року незалежну Україну визнали 68 держав, 1992 року – ще 64.

27 березня 1994 року дунаївчан на дострокових виборах до Верховної Ради України обрали народним депутатом Валентина Петровича Яковенка, заступника міністра сільського господарства України, який надавав різносторонню допомогу району, особливо – аграрному сектору. Того ж року після другого туру Президентом України був обраний Л.Д. Кучма.

Оновився й склад районної ради. З числа новообраних депутатів 14 липня 1994 р. перша сесія XXII скликання сформувала виконавчий комітет у складі Байталюка Л.М., голови, Шуплика М.П., Танащука Л.П., заступників голови, Пенюшкевич С.А., голови секретаріату, та членів – Кріля А.П., Михайлиці О.Г., Муляр О.М., Понцака І.М., Прокопчука В.С., Савкова В.О., Тулюка В.М.

Голосуючи за незалежність у грудні 1991 року, громадяни України, окрім іншого, керувалися міркуваннями економічного характеру, сподіваннями на

економічне процвітання, помітне поліпшення всіх сторін життя. Натомість економічний розвиток набув суперечливого і драматичного характеру – стався економічний колапс, який тривав майже 10 років. Не відбулося кардинальних зрушень в оновленні основних фондів, виробничої інфраструктури. Ринкова економіка перебувала під посиленням державним контролем, економічну свободу постійно обмежували й досі обмежують бюрократична централізація, свавілля чиновників, корупціонерів. Відбувалося злиття влади і бізнесу. Гальмом розвитку стала перманентна політична боротьба, яка часто паралізувала діяльність парламенту, законодавчої та виконавчої гілок влади. До цього добавились хижачські методи первісного нагромадження, названого в народі «прихватицією», яке супроводжувалося насильством і кровопролиттям.

У своєму розвитку економіка Дунаєвецького району, як і всієї України, пройшла три основних етапи:

I – 1992 – початок 2000-х років – час швидкого розпаду попередньої економічної системи і зародження елементів ринкової (капіталістичної) економіки, глибокої соціально-економічної кризи;

II – початок 2000-х – 2008 рр. – період економічного піднесення;

III – з 2008 року, початку світової фінансової кризи, що призвела до падіння виробництва, скорочення доходів, кризи банківської системи, девальвації, посилення олігархічних груп, дальшого обмеження економічної свободи малого і середнього бізнесу.

За 22 роки незалежності українська економіка так і не змогла досягти рівня 1990 року.

1992 року промислові підприємства району ще продемонстрували свої можливості, виробивши продукції на 12,2 млн. крб. у порівняльних цінах більше ніж 1991 року, зокрема:²

Підприємства	Фактично (тис. крб.)		(+ –)	1992 р. у % до 1991 р.
	1992	1991		
Ремонтно-механічних завод	13069	9477	3592	137,9
Арматурний завод	28505	33747	- 5242	84,5
Суконна фабрика	373229	346228	27001	107,8
Маків, цукрозавод	21281	15778	5503	134,9
Маслозавод	32393	43432	- 11039	74,6
Завод продтоварів	4044	4848	- 801	83,5
Балин, комбінат х/п	17984	16515	1469	108,9
Дунаївці, комбінат х/п	66708	74887	- 8179	89,1
Друкарня	1720	1580	140	108,9
Смотрич, заводоуправління	1392	1613	- 221	86,3
По району:	560325	548102	12223	102,2

Проте не всі підприємства справились із наміченим. Арматурний, Маківський цукровий, маслоробний заводи, завод продтоварів, Смотрицьке заводоуправління, Дунаєвецький комбінат хлібопродуктів планових показників не виконали.

Ремонтно–механічний зменшив обсяг виробництва технологічного обладнання, ремонту автодвигунів.

А вже протягом 1990 – 1995 рр. виробництво промислової продукції в районі зменшилося на половину. Однією з вагомих причин став розрив економічних зв'язків. Адже українська промисловість у складі єдиного загальносоюзного господарського комплексу була в повній залежності від союзних джерел комплектування та ринку збуту. Раптовий відхід від налагодженої системи паралізував економіку. Відсутність ринку збуту призвела до втрати фінансування. До того ж добавилася інфляція, неефективне реформування.

Важким ударом для економіки району, його бюджету був спад виробництва на суконній фабриці, яка 1996 року виробила 4,2 відсотка продукції до рівня 1991 року, 1997 – лише 2,2 відсотка. Різке зниження обсягів виробництва сталося на арматурному, ремонтно-механічному заводах та інших підприємствах.

Зменшувалася кількість працюючих у промисловості (1990 року в ній було зайнято 3900 осіб, 1995-го – 3628, 2000 – 2846, 2002 – 1874, 2012 – 894), помітно зростала кількість безробітних (1995 року в районі зареєстровано 29 безробітних, а 1996-го – вже 4424). Рівень безробіття в районі був вищий середньообласного показника.

У пошуках кращої долі працездатне населення покидало домівки, зростала внутрішньорегіональна, міжрегіональна та міждержавна міграція, у тому числі до Італії, Іспанії, Португалії, Росії. Далеко неповна статистика зафіксувала: 2003 року Хмельниччину покинуло 27169 осіб, Дунаєвеччину – 30, 2011 р. – за межі України вибув 31 житель району, в інші регіони – 293.³

У промисловому секторі економіки району відбувалися й структурні зміни. 1991 року меблевий цех від'єднався від Кам'янець-Подільської меблевої фабрики і 1992 року до переліку промислових підприємств району було включено нове – «Меблева фабрика». 1994 року до цього переліку ввійшло підприємство райспоживспілки – «Виробничий комплекс», який 2001 року також припинив роботу. 1996 року, після приватизації, з переліку випало Смотрицьке заводууправління (щебневий завод). 1999 року припинив роботу «Завод продтоварів», з переліку виключено райдрукарню, з 2000 року – Балинський комбінат хлібопродуктів. 1998 року створено приватне підприємство з виробництва м'ясних і ковбасних виробів ТОВ «Верест», 2004 року внесене до списку промислових підприємств. 2007 року призупинив ремонт сільськогосподарської техніки ВАТ «Сільгосптехніка», переробку плодоовочевої сировини – «Дунаєвецький плодоконсервний завод». Такі процеси перманентно проходили впродовж усіх періодів перебудови економіки району: якщо 1990 року діяло 11 підприємств, 1995-го – 14, то протягом 2000 – 2010 рр. – 11, 2012 – 13.⁴

На початку 2000-х років виробництво промислової продукції стабілізувалося і, навіть, відбулося деяке його піднесення: 2000 року було вироблено продукції на 65,5 млн. грн., темп приросту порівняно з попереднім роком склав 101 відсоток. Відновило роботу ВАТ «Суконна фабрика» (директор С.С. Петровський), виробила продукції на 4 млн. грн. – у 4,4 раза більше попереднього року. Удвічі збільшив випуск продукції плодоконсервний завод, на 4,4 млн. грн. перекрив обсяги виробництва цукру Маківський цукрозавод (директор О.В. Сорочатюк).

На цей час у районі було зареєстровано 183 малих підприємства і 1752 підприємці, які займалися в основному торгівлею, організацією громадського харчування, посередницькою діяльністю. З'явилось 9 цехів з переробки м'яса, 12 – з обробки деревини, виробництва макаронних, хлібобулочних та кондитерських виробів. Три суб'єкти підприємницької діяльності залучили у виробництво іноземні інвестиції в сумі 226,4 тис. дол.⁵

Непрості процеси відбувалися в промисловості протягом 2000-2008 рр. Однак темпи виробництва і реалізації продукції поступово зростали. 2007 року приріст виробництва порівняно з попереднім роком склав 10,6 відсотка, було реалізовано продукції на 88,2 млн. грн.⁶

Світова фінансова криза, яка почалася 2008 року, погіршила умови функціонування промислових підприємств. Але наполеглива робота зі створення відповідного фінансово – інвестиційного середовища сприяла тому, що 2012 року промисловість району виробила продукції на 230 млн. грн., на 6,4 відсотка більше ніж 2011 року (216,3 млн. грн.). До реєстру промислових підприємств були включені ТОВ «Ливарно-механічний завод» (колишній арматурний) та ПП «ВКП Нігинцукоркампром» (кар'єр у смт Смотрич) і їх стало 13. А 2013 року добавилось ще 3: ТОВ «Техно-Верест», що виробляє нестандартне обладнання для харчової промисловості; ТОВ «Катеріна» (швейний цех); ТОВ «Козацька долина – 2006» (виробництво комбікормів).

Провідними промисловими підприємствами є ТДВ «Маслозавод» (директор Надорожний Анатолій Богуславович), ТОВ «Верест» (Бернашевський Олександр В'ячеславович), ТОВ «Подільський бройлер» (Петльована Ольга Леонідівна), ФГ «Подільська марка» (Боднар Сергій Борисович), ТОВ «Ливарно-механічний завод» (Золотко Віктор Євгенович – гендиректор, Петровський Леонід Михайлович – виконавчий директор).

Приріст виробництва та реалізації продукції відбувається в першу чергу за рахунок модернізації виробництва. 2012 року в розвиток та модернізацію було інвестовано 18414 тис. грн. ТОВ «Верест», зокрема, вкладає інвестиції у будівництво цеху з виробництва сиров'ялених м'ясних продуктів. Дунаєвецький комбінат хлібопродуктів здійснив модернізацію зерносушарок (350 тис. грн.), модернізацію авторозвантажувачів (470 тис. грн.), системи очищення зерна, вагових дозаторів з переводом на тензометричні датчики, робочих башт зі встановленням двох сепараторів первинної очистки зерна. ТОВ «Ливарно-механічний завод» налагоджує виробництво нестандартного обладнання для підприємств України, Польщі.

Все це сприяє посиленню конкурентоспроможності дунаєвецької продукції на ринках збуту. Серед інноваційно активних конкурентоспроможних підприємств – ТОВ «Верест», Дунаєвецький комбінат хлібопродуктів, ТДВ «Маслозавод», ТОВ «Ливарно-механічний завод», ТОВ «Маро Воір». Останні три реалізують свою продукцію за межами України, і 2012 року її експорт склав 2993,1 тис. дол. США, на 6,9 відсотка більше 2011 р. Їх партнери працюють у Росії, Казахстані, Молдові, Білорусі, Польщі, Словаччині.

ТОВ «Маро Воір» постало на базі колишньої Дунаєвецької суконної фабрики. В умовах фінансової скрути спочатку було розділене на юридичні особи ПП

«Текстильник», ПП «Обробник» та ін. Пізніше постала нова юридична особа – ТОВ «Тканини Поділля». Нові власники В. Мампорія та В. Ровнік згодом створили ще одну юридичну особу ТОВ «Маро Воір», на якому спочатку працювало 30, а нині 68 осіб. Асортимент налічує понад 60 видів високоякісної продукції, яка постійно оновлюється. Споживачами продукції стали кілька московських фірм, російські компанії ТОВ «Стіч» і ТОВ «Плед», молдавське ТОВ «Унівеком», ТОВ «Епіцентр» та ін.

Значних юридичних трансформацій зазнав заснований ще 1875 року німцем Г. Лельбахом чавуно–ливарний, згодом арматурний завод. Під час приватизації він перетворився в ЗАТ «Дунаєвецький арматурний завод», тепер – ТОВ «Ливарно–механічний завод». Його пароводяні засувки замовляють газовидобувні підприємства Росії, Казахстану, Білорусі, Молдови. Завод випускає засувки діаметром 80 – 300 мм, пневматичні мембрано-виконавчі механізми, пічне литво, опори паркових лавок, люки, запчастини, нестандартне обладнання, що забезпечило йому зростання обсягу реалізації порівняно з 2011 р. на 32 відсотки. І все ж підприємство, як і інші, переживає значні труднощі з реалізацією продукції, залученням інвестицій в модернізацію виробничих потужностей.

Власне, на 1 вересня 2013 року в районі діяло 16 основних промислових підприємств:

- добувна галузь представлена ПП ВКФ «Нігинцукоркампром»;
- виробництво харчових продуктів та напоїв – 7 підприємствами;
- меблів – 2 підприємства;
- обробку металу здійснювало 2 підприємства (ТОВ «Ливарно-механічний завод» і ТОВ «Техно Верест») та ін.

Значні зміни сталися в сфері торгівлі та побутового обслуговування населення.

На час здобуття незалежності галузь торгівлі району була представлена 327 магазинами та 98 закладами громадського харчування. В умовах зміни форм власності трансформацій зазнала мережа торгових закладів – вона скоротилася у 2 рази. З прийняттям у липні 1998 року Указу Президента «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів споживчого підприємництва» ця галузь зазнала нової динаміки:

Заклади	1991	2001	2005	2013
торгівлі	327	179	600	545
громхарчу	98	37	55	50
кіосків на ринку	-	-	310	?
Разом	425	216	965	595?

Порівняно з 1990 роком торгові площі збільшилися на 15 відсотків, зате на половину зменшилася доля вітчизняних товарів. Зріс продаж імпоротної промислової продукції.

Якщо протягом першого десятиліття (1991-2000) товарообіг знижувався (1990 року він склав 94,3 млн. крб., 2000-го – 14,6 млн. грн.), то в наступний період намітилася тенденція зростання обсягів реалізації товарів (2012 р. – 108,7 млн. грн.). Район знаходиться в першій п'ятірці районів області з обсягу роздрібної торгівлі,

споживчий ринок насичений продовольчими і промисловими товарами, зростає частка товарів вітчизняного виробника.

Зазнала кардинальних перемін мережа підприємств побутового обслуговування. Будинки побуту і швейні майстерні, що діяли на території кожної сільської ради, припинили існування.

90 відсотків побутового обслуговування здійснюється в райцентрі приватною сферою. Біля 50 приватних підприємців надають перукарські послуги, 35 – з ремонту транспортних засобів, 18 – одягу та взуття, 4 – ювелірних виробів, 10 – інші.

На початок 2013 року було зареєстровано 20 діючих підприємств сфери послуг. Найбільші із них – санаторій «Україна» (послуги санаторно – курортного лікування), КП «Дунаєвецький ринок» (послуги на ринку), житлово – експлуатаційне об'єднання (житлово – комунальні послуги), ПП «Краяни» (виготовлення технічної документації).⁸

Розвивається галузь поштових перевезень, її здійснює також 2 представництва підприємств експрес – доставки вантажів – ТОВ «Нова пошта» і ТОВ «Делівері».

Особливістю часу є мобільний зв'язок, який прийшов майже в кожен населений пункт району. А особливістю Дунаївців – наявність в районі пункту космічного зв'язку. 1974 року командно – вимірювальний комплекс був поставлений на чергування, а 1976 року почав виконувати роботу з управління космічними апаратами. 1980 року він був задіяний до трансляції телевізійних передач з олімпійських ігор у Москві. Одночасно розбудовувалася інфраструктура – будувалися житлові, культурноосвітні, торгові та інші заклади, які склали цілий мікрорайон міста, так зване «Військове містечко». Значний внесок у розвиток комплексу внесли командири К.П. Петров, А.Д. Ізосімов, О.М. Глущенко. 1 липня 1998 року комплекс був перейменований у центр прийому та обробки спеціальної інформації та контролю навігаційного поля і в цьому статусі (ЦПОСІ та КНП) функціонує і тепер.⁹

2

Особливо проблемним виявилось **реформування аграрного сектора економіки**.

На початку 90-х у районі оброблялося близько 68 тис. га ріллі, понад 30 тис. га припадало на зернову групу, понад 9 тис. га – цукрові буряки, 25 тис. га – на кормові культури. Урожайність зернових складала 42 ц з га, у тому числі озимої пшениці – 46 ц, гороху 38 ц/га. Протягом 1984 – 1990 років у середньому за рік колгоспи району реалізовували 44296 тонн зерна, 13556 тонн картоплі, 9431 тону овочів, 8156 тонн фруктів і ягід, 228 тис. тонн цукрових буряків.¹⁰ 1990 року в підсобних особистих господарствах було 12609 голів ВРХ, у тому числі 9204 корови, селяни утримували 15190 свиней, 376 овець і кіз.¹¹

Земельна реформа розпочалася у відповідності з постановами Верховної Ради України «Про земельну реформу» (1990), «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі» (1992) і проходила за такими напрямками: приватизація

земельних ділянок громадянами; роздержавлення і паювання земель сільгоспідприємств; грошова оцінка земель; земельно–кадастрова інвентаризація.

На першому етапі (1991 – 1993) була проведена інвентаризація земель сільськогосподарського призначення, створений фонд земель запасу та резервний фонд. Діяли колгоспи та радгоспи. 1992 року 46 колективних господарств району виробили 412830 ц молока, 93405 ц м'яса, 8087 тис. штук яєць, 300 ц вовни. Але доведений план вже не був виконаний.¹²

З середини 90-х приватизація колгоспної землі здійснювалася через створення так званих колективних сільськогосподарських підприємств (КСП). 1997 року у колективну власність передано 59067,1 га земель, із них сільгоспугідь – 54031,2 га, до резервного фонду виділено 6575,4 га, землі запасу склали 17395 га.

На цьому етапі (до 2000 р.) комісіями, створеними рішеннями загальних зборів, уточнені списки громадян, які мали право на частку (пай) землі і майна. Власниками сертифікатів на земельний пай стали 27263 громадяни. Влада експериментувала з формою власності в АПК, однак ефективного формату так і не знайшла. На кінець 90-х в Україні було вироблено біля 25 млн. т. зерна – мінімальний обсяг, що ледь задовольняв внутрішні потреби.

Реакцією на такий стан виявився Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (3 грудня 1999 р.), який скасував колективну форму власності на землю і поклав початок розпаюванню сільськогосподарських земель. Він передбачав протягом грудня 1999 – квітня 2000 року реформування колективних сільгоспідприємств на засадах приватної власності на землю і майно шляхом:

- забезпечення всім членам колективних сільськогосподарських підприємств права вільного виходу з них із земельними частками (паями) і майновими паями і створення на їх основі приватних (приватно – орендних) підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання на приватній власності;
- обов'язкового укладання підприємствами, установами, організаціями, які використовували землю для сільськогосподарських потреб, договорів оренди земельного та майнового паїв з їх власниками з виплатою орендної плати в натуральній чи грошовій формах;
- сприяння всім суб'єктам господарювання на розпайованих землях в організації виробництва;
- створення поблизу населених пунктів земель запасу та резервного фонду громадських пасовищ;
- забезпечення видачі державних актів на землю усім бажаним власникам сертифікатів на пай;
- створення необхідної інфраструктури аграрного ринку – товарних бірж, оптових ринків, агроторгових домів, аукціонів, ярмарків, заготівельних кооперативів тощо.

На виконання Указу Президента України в районі на базі 47 КСП було створено 855 нових агроформувань ринкового типу, у тому числі 35 господарських

товариств, 9 сільськогосподарських виробничих кооперативів, 4 приватно – орендних підприємства, 5 фермерських господарств, 2 акціонерні товариства, 799 приватних (індивідуальних) господарств. Широко впроваджувались земельні орендні відносини, було заключено 17478 договорів оренди земельних паїв.

З 2000 року в аграрному секторі розпочався ренесанс – почали зростати врожаї, виробництво зерна. 49 господарств (СВК, ТОВ, СТОВ, СК) 2000 року забезпечили середній по району врожай 25,9 ц зернових, 244 ц цукрових буряків. У порівнянні з 1999 роком валовий збір зерна збільшився на 30 відсотків і склав 70 тис. тонн, цукрових буряків – 107 тис. тонн.

Найвищий урожай зернових (58,3 ц/га) і цукрових буряків (604 ц/га) зібрали в ТОВ «Відродження», яке очолював Л.М. Байталюк. По 50,1 ц з кожного гектара зернових зібрали в маківському СТОВ агрофірмі «Україна» (В.А. Макогон), по 48,5 ц. – у СТОВ агрофірмі «Козацька долина» (В.М. Загородний).

Того року за результатами господарювання перше місце зайняли трудівники вихрівського СТОВ агрофірма «Козацька долина». Окрім ранніх зернових агрофірма на 69 га зібрала по 115 ц зерна кукурудзи з гектара, піднявши загальну врожайність до 52,7 ц /га. Цукрові буряки на кожному з 235 га дали по 519 ц, а кормові – по 955 ц. Господарство утримувало 1610 голів ВРХ, щодня кожна корова давала по 13 кг молока, 33 ц молока відправляли на приймальні пункти. Значний внесок в організацію виробництва зробили директор Віктор Загородний, заступник Михайло Босакевич, агроном Іван Гидзира, зоотехнік Галина Павловська, інженер Михайло Кушнір, а також механізатори, рільники, тваринники.¹³

За десять років незалежності України в районі сформувався клас сільських приватних власників: 26787 осіб отримали право на земельну частку (пай), 26681 стали власниками майнових паїв. Передавши в оренду 32 сільськогосподарським товариствам з обмеженою відповідальністю та 17 виробничим кооперативам 55 тис. га землі, вони 2001 року отримали орендної плати за землю 4 млн. 247 тис. грн. та 733 тис. грн. за оренду майна. 82 фермерських господарства обробляли 3400 га землі.¹⁴

Зернова галузь демонструвала поступове піднесення. 2002 року вже вдалося зібрати в середньому по району по 40 ц зернових з кожного гектара. Поступово розорювались запустілі землі, зростало валове виробництво зерна. У той же час виробництво тваринницької продукції йшло на спад. Катастрофічно скорочувалося поголів'я. Якщо 1990 року тільки на колгоспних фермах утримувалося 59673 голови (13330 корів, 30787 свиней, 13454 овець), то вже 2007 року в сільгоспідприємствах усіх форм власності було лише 2672 ВРХ, у тому числі 940 корів, 1202 свині. Знизилася продуктивність тваринництва.¹⁵

Не сталося суттєвих змін в тваринницькій галузі в наступні роки. На 1 січня 2010 р. в сільгоспідприємствах налічувалося 2256 голів ВРХ (865 корів), 1905 голів свиней. Зате кількість птиці, головним чином за рахунок ТОВ «Подільський бройлер» і ФГ «Подільська марка», зросла з 148030 голів 2007 року до 304872 – 2010 року. Молока було реалізовано 3973 тонни, на 172 тонни менше 2009 року.¹⁶

Помітно змінилася структура сільськогосподарського виробництва. З 67,7 тис. га землі, що обробляється, а це на 16,2 тис. га більше ніж було задіяно 2010 року, 2012 року 38 тис. га припадало на зернову групу. За рахунок збільшення посівних

площ 2012 року вдалося зібрати рекордний за роки незалежності України врожай – 150 тис. тонн зерна, на 38 тис. тонн більше 2011 року. Пайовики отримали 21 млн. грн. орендної плати, на 18 млн. грн. більше ніж 2011 р. Загалом аграрний сектор виробив продукції більш ніж на 300 млн. грн. із 540 млн. по району.¹⁷ Виробництвом сільськогосподарської продукції займається 115 агроформувань різних форм власності, з них лише 11 виробляє тваринницьку продукцію. **Фото №1**

У досягненнях аграріїв є значна частина організаційних зусиль аграрного управління (начальник В.В. Водвуд), заступника голови райдержадміністрації С.М. Сковера і, в першу чергу – голови райдержадміністрації Юрія Володимировича Кучерявого. З 37 років праці 23 віддав він сільському господарству, успішно очолював чанківське колективне господарство «Маяк», був першим заступником голови, начальником управління сільського господарства. Виходець з селянської родини він пройнявся справою батьків, особливо батька – агронома Володимира Євдокимовича, закінчив сільськогосподарський інститут, досконало знає технологію виробництва, вміло координує і спрямовує діяльність агропромислових формувань. Його праця 2012 року відзначена високим званням «Заслужений працівник сільського господарства України».

Однак наслідки аграрної реформи виявилися руйнівними і призвели до значного занепаду села. Примарними виявились сподівання на фермерські господарства. На сьогодні 87 фермерських господарств мають близько 18 відсотків задіяної до обробітку землі.

Відбувається прискорення знелюднення сільських поселень, різка зміна структури населення – переважають такі групи, як діти і пенсіонери. Підсумки всеукраїнського перепису населення 2011 року засвідчили: за період від перепису 1989 року кількість населення в районі зменшилася з 81,2 тис. до 73,1 тис. осіб.¹⁸

2006 року народилося 655 дітей, а померло 1352 особи, природне скорочення склало 697, кількість населення – 68559 осіб. Наступного 2007 року народилася 661 дитина, померло 1310 осіб. За рахунок природного скорочення – 649 осіб та міграції – 330 – населення району скоротилося на 979 осіб.¹⁹

Не змінилася помітно ситуація в наступні роки. Загалом за період з 1988 по 2012 рік населення району скоротилося майже на 24 тис.,²⁰ кількість пенсіонерів склала 23700 – 366 пенсіонерів на 1000 осіб (по області – 327).²¹

Майже припинилося спорудження житла. Якщо 1990 року в селах Дунаєвеччини споруджено 5567 квадратних метрів житла, то 2005 року – лише 125. 2007 року почалися деякі зрушення – в експлуатацію введено 571 кв. метр житлової площі, 2011-го – 1376.²²

Скорочується на селі мережа шкіл, дошкільних закладів, закладів культури та охорони здоров'я.

3

У той же час немало зроблено для підтримки населення. Тільки протягом 2011 – 2012 рр. побудовано 196,8 км газопроводів, завершено газифікацію сіл Антонівка, Великий Жванчик, Велика Побійна, Держанівка, Лисець, Петрівське, Мала Побіанка, Сокілець, Малий Карабчіїв. Майже 70 відсотків населених пунктів району газифіковано: із 83 сіл і селищ газ прийшов до 57.

Велику роботу з підтримки населення, особливо пільгових категорій, здійснює управління соціального захисту, яке з 12 серпня 2010 року очолює Олег Вікторович Пекарський. Воно постало на базі колишнього відділу соціального забезпечення райвиконкому. 27 грудня 1994 р. сесія Дунаєвської районної ради утворила управління шляхом об'єднання відділу соціального захисту населення і територіального центру з обслуговування самотніх престарілих громадян. Сьогодні воно є структурною одиницею райдержадміністрації, діяльність якого спрямована на підтримку малозахисених верств населення.

Управління здійснює опіку над 21693 пільговиками. Серед них – інваліди з дитинства та діти – інваліди. 2004 року 71 така дитина отримала 41,9 тис. грн. У віданні управління – надання субсидій з оплати житлово-комунальних послуг, по які 2004 року, наприклад, звернулося 8495 сімей.²³

Велика допомога надається сім'ям з дітьми. 2012 року 4187 осіб цієї категорії отримали допомогу в розмірі 37893,8 тис. грн. Це і допомога по вагітності й пологах, при народженні дитини, по догляду за дитиною до 3 років, усиновленні дитини, дітям, що перебувають під опікою, самотнім матерям.

Підтримкою управління скористувалися 237 жінок – жителів району, що носять звання «Мати – героїня». 2012 року 38 таких осіб отримали одноразову допомогу 407, 8 тис. грн.

2012 року тільки по чорнобильських програмах нараховано 505597 грн. На 1 січня 2013 року на обліку в управлінні перебували 181 дорослий та 19 дітей, які постраждали від чорнобильської катастрофи, у тому числі віднесених до I категорії – 88 осіб, II – 70, III – 23.²⁴

На 1 травня 2013 року на обліку в управлінні перебувало також 3847 ветеранів війни та жертв нацистських переслідувань, яким щорічно до Дня Перемоги виплачується разова грошова допомога з держбюджету.

Управління має обов'язком підтримувати статутну діяльність громадських організацій, зокрема Дунаєвського районного товариства політичних в'язнів, репресованих та членів їх родин, територіальної організації Українського товариства глухих, районної організації ветеранів, районного товариства інвалідів, організації інвалідів «Союз Чорнобиль України», районної організації Українського товариства сліпих, Дунаєвського районного товариства батьків, опікунів дітей – інвалідів з дитинства «Надія», районної організації ветеранів Афганістану.

Цю ділянку роботи з 1995 по 2001 рік очолювала Л.В. Сочинська, протягом 2001 – 2004 рр. – Г.І. Отрубчак, 2004 – 2010 рр. – Т.М. Савлюк, з 2010 – го – О.В. Пекарський.²⁵

Пенсійне забезпечення населення – це турбота районного управління Пенсійного фонду України, яке протягом 1999 – 2001 рр. очолював В.А. Берекець, 2001 – 2010 рр. – А.В. Панасевич, з 17 серпня 2010 р. – В.С. Нижник.

Важливим інструментом на ринку праці виступає служба зайнятості, яка здійснює соціальне регулювання відносин між працедавцями і претендентами на працевлаштування. Дунаєвський Центр зайнятості, який очолює Віктор Олександрович Мельник, ось уже 22 роки активно діє в цій сфері.

Колектив із 20 державних службовців, структурований на чотири підрозділи, охоплюючи ними основні напрями діяльності Центру: відділи організації

працевлаштування, активної підтримки безробітних, взаємодії з працедавцями та бухгалтерського обліку.

Пріоритетним напрямом роботи колектив вважає співпрацю з усіма сторонами соціального партнерства. Тому за цей час надав послуги 75 тис. осіб, з яких 21150 працевлаштував. Зокрема 2007 року було працевлаштовано 1834 особи, що склало 39,9 відсотка від загальної кількості незайманого населення, 2008-го – 1841 (36,5 %), 2009 – 1506 (34,8 %), 2010 – 1513 (48 %), 2011 року – 1525 (48,7 %).²⁶

Центр співпрацює з працедавцями, надаючи їм адресну, якісну і системну допомогу в доборі кадрів потрібної кваліфікації. Для цього організовує професійне навчання претендентів на працевлаштування. За роки діяльності перепідготовку і підвищення кваліфікації за участі Центру пройшло 6205 осіб. Тільки 2010 року для 56 роботодавців було організовано перепідготовку 356 осіб, 98 відсотків з яких працевлаштувались.²⁷

Центр виділяє дотації працедавцям на працевлаштованих протягом першого року праці. Цим видом послуг скористалися 607 працедавців. 385 осіб отримали одноразову допомогу для започаткування власної справи, а отже особистої зайнятості та створення додаткових робочих місць.

Суттєвим фактором підтримки безробітних в період пошуку постійного місця роботи є організація оплачуваних громадських робіт. Щороку в середньому в них задіяно 500 незайнятих громадян, значна частина із них, продемонструвавши свої можливості, трудовлаштовується по місцю таких робіт. У громадських роботах вже було задіяно 10708 претендентів на постійне робоче місце.

Центр здійснює велику профорієнтаційну роботу, спрямовану й на зміну уяви про ринок праці, підвищення мотивації, орієнтації на потреби сучасного ринку праці.

4

Помітні зміни сталися в **освітнянській галузі** району. На зорі незалежності України, 1991 року, її представляв 51 дошкільний заклад, де виховувалося 2772 дошкільнят: 7 ДНЗ утримувались за рахунок бюджету, 39 – коштом колгоспів, 7 – інших підприємств, організацій. Дошкільною освітою було охоплено 51,4% дітей. За роки незалежності ця система зазнала значних деформацій. З розпуском колгоспів припинили роботу майже всі колгоспні дитсадки, занепадали приміщення. У багатьох випадках дошкільні групи переводились у шкільні приміщення, 6 навчальних закладів діяли в статусі об'єднань «Школа – сад», у них виховувалися 566 дітей.

З поліпшенням економічного становища держави в дошкільлі відбувся своєрідний ренесанс. А з відмовою держави від 12-річного навчання і переносом значного обсягу навчальної інформації в дошкільну ланку розпочалася суттєва її підтримка з боку держави, відновлення багатьох сільських дошкільних закладів, зокрема у Дем'янківцях, Зеленчі, Рудці, Чанькові та ін.

2013 року в районі вже функціонувало 49 дошкільних навчальних закладів, утримувалося 1936 дошкільнят – 96 відсотків усіх дітей дошкільного віку.

1991 року в районі діяло 57 загальноосвітніх навчальних закладів, у Дунаївцях – російськомовна одинадцятирічка, налічувалося 755 класів, у них навчалось 10144 школярі. У 45 школах організовано 127 груп продовженого дня, ними охоплено 3749 школярів (41 відсоток). У 7 гуртожитках при школах проживало 115 учнів із сусідніх сіл. Розпочалося введення в школах посад психологів.

Вже тоді школа взяла курс на диференціацію навчання: у 17 класах 415 учнів поглиблено вивчали окремі предмети, у 63 класах 797 школярів опановували курси за вибором. Розпочалася комп'ютеризація навчального процесу – у 7 закладах з'явилися перші комп'ютерні класи, у багатьох школах – один – два ПК. Їх, як правило, дарували. Чаньківській ЗОШ I-III ст., наприклад, комп'ютер найновішої марки привіз колишній випускник школи Хмельницький міський голова Михайло Костянтинович Чекман.²⁸

На хвилі перебудови і гласності окремим закладам присвоєно імена знатних земляків: 9 квітня 1985 року постановою Ради Міністрів Української РСР за № 150 ім'я Героя Радянського Союзу, колишнього завуча, було присвоєно Великожванчицькій ЗОШ I-III ст., ім'я письменника Івана Сварника – Лисогірській ЗОШ I-II ст. (постанова Ради Міністрів УРСР від 23 січня 1990 року № 13), постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 року № 47 ім'я Мелетія Смотрицького – Смотрицькій ЗОШ I-III ст.

1991 року мережа позашкільних закладів складалася з 3 закладів, в яких позашкільну освіту здобувало 2158 школярів (21,3 %).

У районі працювало 2646 педагогічних працівників, у тому числі 23 учителі – методисти, 51 старший учитель.

За 22 роки незалежності освіта зазнала великих трансформацій. Із-за фінансових труднощів перманентно скорочувались видатки на утримання закладів освіти, а разом з ними – мережа й штати. Ці процеси особливо посилювались 1996 року, коли в постанові Верховної Ради України «Про державний бюджет України на 1996 рік», у п. 6-му, вперше з'явився запис: «Міністерствам і відомствам, іншим установам державної виконавчої влади ... забезпечити скорочення державних витрат, припинення реалізації раніш прийнятих проектів, які не забезпечуються джерелами фінансування, **приведення показників щодо мережі, штатів та контингентів підвідомчих установ і закладів у відповідність із розмірами коштів, передбаченими в державному і місцевому бюджетах на їх утримання у 1996 році**».²⁹ Цей пункт став каталізатором і розв'язав руки багатьом руйнівникам галузі. З особливим завзяттям це робилося в Дунаєвецькому районі. З'явилася лавина підзаконних актів про збільшення наповнюваності класів, виключення з навчальних планів годин на додаткові заняття і консультації, скорочення уроків на 5 хв., де є двозмінна робота, закриття груп продовженого дня, вечірніх і заочних класів, ставок сторожів, лаборантів, надбавок тощо. З'явилися записи про персональну відповідальність, попередження. Проводились безкінечні наради на різних рівнях. Мережа обскубувалася з усіх боків і привела до низки реорганізацій та закриття окремих закладів.

2004 року вже функціонувало 52 дошкільних навчальних заклади, де виховувалось 1833 дитини, діяло 58 загальноосвітніх шкіл (8 – I ст., 22 – I – II ст., 28 – I – III ст.), у них навчалось 9167 учнів, 4 позашкільними закладами (Будинок

творчості школярів, Станція юних натуралістів, Станція юних туристів – красзнавців, ДЮСШ) охоплено 1390 вихованців. Навчально–виховний процес здійснювало 1013 педагогічних працівників. Літературна студія «Джерельце» Будинку творчості школярів надала організаційно – методичну підтримку більше 20 школярам, які цінують і вправно використовують художнє слово.³⁰ **Фото №2**

Зростала заборгованість по зарплаті. В умовах бартерних операцій зарплату досить нерегулярно виплачували цукром, борошном, іншими товарами, що викликало законне незадоволення педагогів. З розпадом колгоспів то в одній, то іншій школі зупинялося харчування, водопостачання. Коштів на ремонт практично не було. У цих умовах тільки завдяки відданості справі педколективу району, директорського корпусу вдалося вистояти.

Велику організаторську й методичну роботу здійснював відділ освіти, згуртований ще завідуючим Петром Григоровичем Перепелюком. Інспектори – спеціалісти Ю.Й.Пастошук, В.М.Тягур, Г.Ф.Онишко, завідувача райметод-кабінетом А.І.Козирська, методисти Л.І.Конопельнюк, В.М.Заторжинська, В.Б. Байталюк, Л.І. Баланчик, Н.В. Михайлова, Л.В. Прокопчук, М.М. Сікора, бухгалтери Б.С. Ясинська, С.Д. Баранюк, В.М. Шелестюк, економіст Л.А.Григорчук, працівники господарської групи Л.Г. Герасимов, М.П. Йолтуховський, В.О. Баранецький, М.П. Завальський, О.О. Срюбко та інші оперативно вирішували проблеми, породжені перехідною добою. З розумінням ставився до того, що відбувалося й надавав усіляку підтримку зусиллям завідуючого відділом освіти В.С. Прокопчука голова райкому профспілки В.М. Пушко. **Фото №3**

Але нова доба принесла й багато нових цікавих справ. 2000 – 2001 навчального року запровадили 12-бальну шкалу оцінювання навчальних досягнень учнів, ввели профільне навчання, яким того ж навчального року охопили 49,9 відсотка учнів.

Велика підтримка надавалася обдарованим дітям. 2004 року Дунаєвецька міська рада встановили 3 стипендії для призерів учнівських олімпіад та конкурсів – захистів учнівських науково – дослідних робіт, 2007 – го 4 іменних стипендії ввела Дунаєвецька районна рада. Згодом з'явилися стипендії сільських і селищних рад: 10 стипендій Чаньківської, 2 стипендії Томашівської, по одній Зеленчанської, Іванковецької, Маківської сільських, 5 – Дунаєвецької селищної рад. Першими стипендіатами районної ради стали Сергій Данильчук (Дунаєвецький НВК «ЗОШ I – III ст., гімназія»), Костя Омелянчук (Дунаєвецька ЗОШ I – III ст. №3), Роман Білий (Підлісномукарівська ЗОШ I – III ст.), Марина Гавришук, Наталія Кернична (Дунаєвецька дитяча школа мистецтв), Ірина Кінзерська, Ірина Войткова, Богдана Тарасевич – вихованки Дунаєвецької та Маківської ДЮСШ.³¹

2004 року було прийнято районну програму «Шкільний автобус» й доведено згодом парк шкільних автобусів до 28 машин, до шкіл перевозились майже 900 школярів. Було створено експериментальний Рахнівський освітній округ, куди підвозились діти з 6 навколишніх сіл, зміцнювалася його навчально – матеріальна база і кадровий потенціал. З 2007 року ця робота набула обов'язкового і планомірного характеру і в нових умовах привела до створення і функціонування Дунаєвецького селищного (ввійшли Лошковецька, Ставищанська, Міцівецька

школи), Дунаєвецького міського, із закриттям Рахнівського розширено Шатавський освітній округ. До окружних центрів 8 шкільними автобусами підвозилося 168 школярів.

З 2008 року почалося зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників, які виявили бажання вступити до ВНЗ, одночасно з'явився новий критерій оцінки якості освіти – середній бал, отриманий випускниками школи, округу, району. 2010 року з 468 випускників 389 взяли участь у ЗНО (86 %), 290 із них (75,1 %) вступили до вищих навчальних закладів.³²

Негативний природний баланс, зменшення кількості школярів, як і бюджетні труднощі, породжені світовою фінансовою кризою та недоліками вітчизняного економічного розвитку, й тепер приводять до так званої оптимізації: тільки 2010 року закрито Заставську, Кривчицьку, Малопобіанську, Удрівецьку ЗОШ I – II ст., Пільномукарівський НВК «школа – садок» реорганізовано в ДНЗ «Сонечко», Тернавську і Рачинську ЗОШ I – II ст. – у школи I ст.³³

Тому 2012 – 2013 навчального року навчально – виховний процес організували 44 школи для 6029 учнів: порівняно з 1991 роком кількість шкіл зменшилася на 13, а школярів – на 4115.³⁴ У них налічується 453 класи. Групами продовженого дня охоплено 11 відсотків школярів.

У навчальних закладах працює 32 психологи, 25 соціальних педагогів. У 35 класах поглибленим навчанням охоплено 637 учнів, курсами за вибором – 4409 школярів, факультативами – 1617.

Усі 44 школи забезпечені комп'ютерними класами, 8 з них мають по 2 класи, у 10 є мультимедійні проектори, 21 навчальний заклад під'єднаний до мережі Інтернет.

З року в рік зміцнюється спортивна база закладів освіти – нині функціонує 31 спортзал, 18 спорткімнат, 44 спортмайданчики. Працюють їдальні на 2857 посадкових місць, харчуванням охоплені всі учні. У позашкільних закладах задіяно 3588 59,1 відсотка школярів.

У глобалізованому світі цілком природним є міжнародне співробітництво закладів освіти: Дунаєвецька ЗОШ I-III ст. №4 (директор О.П. Антюк) – з школою м. Брандіс над Лабем – Стара Болеслав Чеської Республіки, Смотрицька ЗОШ I-III ст. (Л.П. Глевич) – з школою м. Ельсвоген з Норвегії, Слобідкоракхівська ЗОШ I-II ст. (М.В. Сидорчук) – з м. Опол'є Республіки Польщі.³⁵

Велика увага завжди надавалася кадровому потенціалу, тим, хто впродовж своєї педагогічної праці вивчав і впроваджував ефективні методи і прийоми праці, добивався високих успіхів. Район гордиться заслуженими учителями України Т.І. Лазарук, В.Н. Магерою, М.П. Шахом.

Багато зусиль вихованню колективів, створенню оптимальних навчально-матеріальних, методичних і морально – психологічних умов праці доклали директори заслужені учителі України В.Б. Березін, І.П. Паштепа, Г.П. Сорочатюк, яка 2011 року на обласному конкурсі директорів загальноосвітніх шкіл виборола «Управлінський Оскар», В.В. Афіцький, А.М. Балух, А.І. Барташак, А.В. Бичок, В.С. Богущ, Д.Б. Вітковський, М.В. Гаврішко, Л.П. Глевич, Т.А. Глушковецька, Н.С. Гром'як, І.С. Дак, В.Ф. Данілова, О.С. Зборовська, Л.М. Ковальчук, Н.М. Копитко, С.М. Кошка, О.М. Куровська, Г.В. Медведюк, В.Б. Ніжанківська, О.Г. Онищук,

П.М. Онищук, М.І. Пасатюк, О.Ю. Перепелюк, П.В. Розборська, М.В. Сидорчук, М.Й. Слюсарчик, Г.Г. Твердохліб, Ю.В. Телячий, Ю.П. Чекман, В.М. Чорний, Р.С. Яришина, заступники директорів І.Ю. Войцехівська, Л.Ф. Гіджеліцька, В.І. Синюк, О.П. Таїрова, Є.А. Ціхоцька, А.Д. Чайковська, Н.В.Швець, завідувачі дитячими дошкільними закладами А.А. Лісецька, О.С. Розгонюк, А.Б. Тріцька, Н.Я. Фурман, вихователі Л.Л. Борусевич, В.І. Гончар, С.П. Жук, Н.Й. Костюк, В.В. Кшановська, М.А. Лютрина, М.І. Панасюк, Н.І. Тріцька, В.І. Чернодоля, О.М. Чубата, директори позашкільних навчальних закладів М.А. Дзекцерман, В.П. Скрипник, А.Л. Козирська, Л.І. Коруняк, В.І. Крупник, Ю.В. Крупник.

Примножують славу своїх закладів та району педагоги І.І. Базай, М.І. Балицька, Г.М. Бойчик, Л.Є. Коляновська, О.І. Мудрик, О.Ф. Новицька, Г.Л. Ройзнер, О.В. Топольницька, Б.В. Ужицька, О.В. Черпіта та ін.

Вміло координує діяльність закладів освіти начальник управління освіти, молоді та спорту райдержадміністрації Франя Петрівна Поліщук, творча інноваційна праця якої відзначена Почесною грамотою та нагрудними знаками «Відмінник освіти України», «Василь Сухомлинський» Міністерства освіти і науки України, званням лауреата обласної премії імені М. Дарманського.

Біля 20 років очолює районний методичний кабінет відмінник освіти України Алла Іванівна Козирська. Отримавши професію учителя біології в Тернопільському державному педінституті, вона успішно реалізувала свій потенціал у Сокілецькій та Залісецькій школах, очолила новостворену районну Станцію юних натуралістів і зробила цей позашкільний заклад одним з кращих в області, а нині докладає зусиль для підвищення професійного рівня педагогів району, демонструє зразок творчої праці, користується заслуженою повагою.

У с. Балин з 1952 року функціонує професійно технічне училище (нині очолює М.Я. Осіпчук), яке 1993 року за директора А.А. Бугерка здобуло статус вищого. Училище надає ступеневу освіту: від професії «Тракторист – машиніст» – до молодшого спеціаліста, а за договором з Подільським аграрно – технічним університетом кращих випускників направляє на навчання до університету. За 50 років діяльності училище випустило 16460 спеціалістів, 895 із них були відзначені високими державними нагородами. Випускника А.Ю. Боднар отримав зірку Героя Соціалістичної Праці, прославились на ниві сільського господарства М.І. Костриба, В.І. Степанов, М.П. Шуплик та інші.³⁶

З 1981 року в Дунаївцях діє професійно – технічне училище, утворене спільним наказом Державного комітету УРСР по професійно – технічній освіті та Міністерства легкої промисловості УРСР від 21 травня 1981 р. Відкрите на базі суконної фабрики Дунаєвецьке технічне училище №12 готувало кваліфікованих робітників – ткачів, прядильників, помічників майстра ткацького та прядильного виробництва. Його очолювали директор А.А. Дінбург, заступники Г.В. Красовська, А.В. Татарін. Вже першого навчального року було прийнято 149 учнів. Протягом 1982-1996 років тільки Дунаєвецька суконна фабрика працевлаштувала 563 випускники.

У липні 1984 р. Дунаєвецьке ТУ – 12 перейменоване в СПТУ – 22, готувало слюсарів з ремонту автомобілів, швей, в'язальниць ручного та машинного в'язання,

надавало середню освіту. До 1988 року при училищі діяла Кам'янець – Подільська філія, на базі якої було відкрито ПТУ – 26.

З 1996 року училище очолює П.В. Герасимов. 1997 року у зв'язку з оптимізацією училище було реорганізоване у філію Хмельницького ПТУ – 10. 2003 року ПТУ – 10 стало професійним ліцеєм сфери послуг з Дунаєвецькою філією в його складі. Філія готує слюсарів з ремонту автомобілів, кравців легкого одягу. До послуг учнів 10 навчальних кабінетів, 3 майстерні, бібліотека, спортзал, гуртожиток. За перших 5 років (2003 – 2007) філія випустила 529 учнів, 47 отримали дипломи з відзнакою, 7 нагороджені медалями.

Кадри готує 30 викладачів та майстрів. Звання викладача – методиста отримали В.О. Білан, Л.М.Журбіцька, «Відмінника освіти України» – П.В. Герасимов та Р.С. Рудик.

5

Реформування зазнала галузь **охорони здоров'я**. 1991 року вона була представлена центральною, сімома дільничними лікарнями, тубдиспансером та 60 фельдшерсько – акушерськими пунктами. У них налічувалося 1040 лікарняних ліжок, працювало 235 лікарів і 703 середніх медичних працівники. Головний лікар Іван Миколайович Понцак та його заступники Є.П. Блажеев, В.О. Крупко великої уваги надавали удосконаленню структури та зміцненню матеріальної бази закладів охорони здоров'я.

Того ж року було введено в експлуатацію Томашівську лікарську амбулаторію з денним стаціонаром. 1995 року стала до ладу Тинянська лікарська амбулаторія, 2000 року – Великопобіянська.

Зміцнювалася матеріально – технічна база фельдшерсько – акушерських пунктів. 1996 року в нові приміщення переведені ФАПі в селах Панасівка, Січенці, Соснівка, Томашівка, 2002-го – у Підлісному Макарові, 2005 – у Вихривці та Ставищі, 2006 – в Іванківцях, 2007 – у Залісцях та Михайлівці, 2011 – у с. Гута Яцковецька, 2012 – у Зеленчі та Нестерівцях.

Постійно поліпшувались умови праці та лікування в центральній районній лікарні. Після значної реконструкції пологовий будинок став одним з кращих в області. Реконструйовано рентгенкабінет, встановлено нове обладнання, зокрема – цифровий флюорограф.

За допомоги голови райдержадміністрації Ю.В. Кучерявого та голови районної ради Т.В. Панасевич зусиллями головного лікаря Володимира Олександровича Крупка, його заступника В.Д. Федоришена реконструйовано і за сучасними стандартами відремонтовано колишнє приміщення аптеки, куди переведено клінічну і біохімічну лабораторії. За підтримки голови облдержадміністрації В.С. Ядухи, його першого заступника В.Д. Гаврішка після 20-річної перерви було відновлено будівництво палатного корпусу.

Сучасні ремонти проведено майже в кожному відділенні, капітальний ремонт в інфекційному. За кошти, надані по Кіотському протоколу, проведено утеплення фасадів, заміну вікон і зовнішніх дверей хірургічного корпусу і поліклініки.

Однак з часом підходи до організації охорони здоров'я почали мінятися. Вимоги диктує хронічний брак фінансових ресурсів, рух України до Європейської співдружності, а отже прийняття європейських стандартів охорони здоров'я.

У ході реформування на первинному рівні створено Центр первинної медико – санітарної допомоги, який у відповідності з рішенням сесії районної ради почав функціонувати 1 квітня 2013 року. Очолив ЦПМСД Едуард Васильович Кардаш. До складу Центру ввійшли 11 лікарських амбулаторій, 32 фельдшерсько – акушерські та 26 фельдшерських пунктів.

Основною ланкою Центру є амбулаторії сімейних лікарів, які обслуговують 1500 осіб у центральному та приписаних населених пунктах.

Вторинна допомога надається районною лікарнею.

Реформа передбачає створення госпітальних округів на 150 – 200 тис. мешканців. Округ буде мати багатопрофільну лікарню інтенсивної допомоги хворим з гострими станами, заклади для проведення планового лікування, заклади реабілітаційного (відновлювального) лікування та медико – соціальної допомоги, консультативно – поліклінічного центру, який нині діє на базі поліклінічного відділення. Стати центром госпітального округу готується й Дунаєвецька районна лікарня. Провідними відділеннями у ній будуть хірургічне, авторитет якому своєю працею склали багатолітній завідуючий заслужений лікар України Володимир Степанович Садлій, його учні і послідовники С.І. Омелянчук, В. Майструк, М.І. Гриб – нинішній завідуючий відділенням, заслужений лікар України, П.І. Галик, В.О. Іващук, В.О. Парфенюк та інші, а також пологове, очолюване знаним і авторитетним фахівцем лікарем вищої категорії Володимиром Івановичем Кобітою.

Наприкінці 2012 року реформовано службу екстреної медичної допомоги, вона діє в складі відділення в Дунаївцях та чотирьох пунктів швидкої медичної допомоги на ст. Дунаївці, у Макові, Смотричі, Миньківцях.³⁷

На 1 серпня 2013 року мережа закладів охорони здоров'я району включала Дунаєвецьку районну лікарню, 11 лікарських амбулаторій, 32 ФАПів, 26 ФП, функціонувало 280 лікарняних ліжок, працювало 105 лікарів, 431 середній медичний працівник.

Справу вирішують люди. На сьогодні базою передового медичного досвіду є хірургічне, травматологічне, гінекологічне та кардіологічне відділення. Творчо працюють лікарі Т.І. Барабаш, І.І. Данькова, Ю.А. Димніков, Л.А. Понцак, В.Р. Соловей, А.М. Соловей, В.І. Шведик та ін.

Реформа, продумана в організаційно – структурному плані, поки що далеко не забезпечена в плані матеріально – фінансовому та кадровому. Її супроводжує низький рівень фінансування, відсутність сучасної лікувально – діагностичної апаратури, санітарного транспорту, висококваліфікованих, досвідчених сімейних лікарів, праця яких би достойно оплачувалася.

7

Важливу роль у житті районної громади відіграє **церква**. Сліди найдавніших із них знаходимо в літописах та інших нормативних документах. Зокрема Грамота князя Олександра Коріатовича від 17 березня 1375 року свідчить, що на той час

діяла в Смотричі католицька церква й монастир, яким раніше ще Юрій Коріатович дав млин. Князь Олександр визначив межі монастиря, зафіксувавши землі, визначив права (приймати збіглих) і обов'язки «город твердити» (зміцнювати замкові мури) і срібло вносити в разі сплати містом данини татарам (Додаток № 2). Католицька церква з польською експансією на Поділлі посилювалася, потискаючи православну. Тільки у XVIII ст. на Поділлі було споруджено 648 костьолів та монастирів, підтримуваних польськими магнатами. Зокрема Дунаєвецькому костьолу, що будувався протягом 1751 – 1790 рр., Потоцькі з 1769 року щорічно виділяли по 175 крб. сріблом.³⁸

Після 1596 року православна церква поступово під тиском обставин уступивши місце греко – католицькій. У Дунаївцях діяв облаштований Станіславом Потоцьким католицький монастир (кляштор капуцинів), 1832 року після польського повстання 1830 – 1831 рр. закритий російською адміністрацією. З інкорпорацією краю до складу Російської імперії за кілька років парафії повернулись до православ'я. Дунаєвецький костел був перетворений у православну церкву на честь Вознесіння Господнього. При ній протягом 1848 – 1855 років діяло перенесене з Кам'янця – Подільського духовне училище. Ним завідував настоятель Вознесенської церкви Павло Вартмінський.³⁹

Загалом до 1917 року в Дунаївцях на 13 тис. жителів діяло 9 молитовних будинків, православна та лютеранська церкви, костел і синагога.⁴⁰

З приїздом до міста ще наприкінці XVIII ст. перших німецьких колоністів постало питання відкриття лютеранської церкви. 1831 року граф Вінцент Красінський запросив ще 35 ремісників і пообіцяв збудувати кірху. Однак виконати обіцянку не встиг. Продаючи Дунаївці з іншими поселеннями Броніславу Скибневському, залишив йому певну суму й оговорив у купчій використати її на будівництво кірхи і будинка для пастора, що новим власником було зроблено. 1909 року в Дунаєвецькій парафії налічувалося понад 1000 парафіян.⁴¹

Влітку 1922 року відбулося хрещення молодих хлопців та дівчат – прихильників церкви євангельських християн – баптистів й утворилася громада з 21 особи, які збиралися в хаті І. Буяра. Першим пастором був Панас Магера, диригентом церковного хору – Д. Любецький. А 17 липня 1927 року Дунаївці стали місцем проведення першого з'їзду подолян – баптистів. Пресвітером був Іван Олійник.

У 50-х повоєнних роках О.І. Бенчарський за підтримки вірян збудував Дім молитви, був обраний пресвітером і, як і його наступники І.М. Жеребков, М.М. Магера, розбудовував церкву. У 1974 – 1977 роках громаду очолював Г.І. Комендант, згодом президент Європейської Баптистської федерації, голова Всеукраїнського об'єднання Євангельських християн – баптистів, 1977 року було розширено Дім молитви, пресвітером обрано О.У. Каспрова. 1986 року церква мала 200 своїх членів. Того року їх очолив і дотепер несе пресвітерську службу Михайло Олександрович Муц.

З 1995 року на базі церкви діє Біблійний коледж, який вже здійснив 13 випусків, підготував 370 учителів недільних шкіл, пасторів, проповідників, диригентів церковних хорів. У коледжі є добре обладнані навчальні аудиторії, комп'ютерний клас, бібліотека на 5 тис. документів.

1997 року, 9 листопада, було посвячено відреставроване приміщення кірхи, в якому понад 50 років до того діяв районний будинок культури. Дунаєвецька церква євангельських християн – баптистів «Віфлеєм» (а це близько 450 членів) вже відзначила 90-річчя свого існування й зробила чимало добрих справ: координує діяльність 25 громад – 400 вірян в інших населених пунктах, окрім коледжу веде й недільну школу, тут діє дитячий спортивний клуб, працюють дитячі оздоровчі табори, транслюється радіопрोगрама «Про вічне», телепрограма «Час благодаті», надається матеріальна і моральна підтримка хворим, нужденним, дітям – сиротам.⁴²

Фото №4

Широко розгалуженою є Українська православна церква Московського патріархату, яка станом на 1 січня 2002 року налічувала 48 громад. Провідне місце займає в ній Дунаєвецький Свято – Михайлівський храм, де править службу благочинний. **Фото №5**

Храм має давню історію. Знаходиться на колишніх могилівських землях. Протягом 1876 – 1898 років на місці старої дерев'яної будувалася нинішня кам'яна церковна споруда.

У 30-х роках минулого століття була закрита «на прохання громади», як і багато інших, у ній облаштовано парашутну вишку. Відновила роботу в роки війни і на перших порах стала центром українського національного відродження. 26 травня 1942 р., у роковини смерті Симона Петлюри, біля церкви була насипана і висвячена символічна могила, встановлений хрест на честь загиблих воїнів армії УНР, виголошувались патріотичні промови.⁴³ Але вже 1942 року цей напрям діяльності настоятеля церкви отця Василя Левицького був згорнутий із-за німецького переслідування.

У повоєнний час її розбудовували отець Володимир Тацій, з 1958 року – отець Іван Войтюк, з 1982 року – настоятелем храму і главою благочинії, що включає 52 парафії, є отець Леонтій Лігоцький. Звідси вийшли архімандрит Леонід Філь, ректор Білоруської духовної академії благочинний Красилівського району Володимир Грушкевич,⁴⁴ священники отці Олександр Школьнік (несе Божу службу в Чанківській парафії), Роман Гаваза (Ставище), В'ячеслав Лавренюк (Тинна), Микола Почапінський (Іванківці). У Новозбудованому в Дунаївцях храмі на честь ікони Почаївської Божої Матері править службу отець Андрій Казьміров.

У роки незалежності церковні громади повернули собі реквізовані храми, розбудовують нові. І вже на 1 січня 2002 року в районі діяло 110 релігійних громад із 1460 по області, у тому числі 6 громад Української автокефальної православної церкви, 48 – УПЦ Московського патріархату, 2 – УПЦ Київського патріархату, 1 – Союзу християн віри євангельської п'ятидесятників України, 2 – адвентистів сьомого дня, 24 – євангельських християн – баптистів, 1 – іудейського віровизначення та ін.

У березні 1995 року в Дунаївцях був відкритий храм Різдва Христового, настоятелем якого з того часу служить митрофорний протоієрей отець В'ячеслав Добжанський.⁴⁵ **Фото №6**

З 2004 року в Дунаївцях, а згодом, з 2007 року, у с. Балин діє 2 громади греко-католицької церкви. Настоятелем Української греко-католицької церкви в

Дунаївцях і її фундатором є отець Дмитро Сухович, вона об'єднує близько 60 парафіян.

На 1 січня 2013 року релігійну мережу району склали 135 зареєстрованих релігійних громад. У райцентрі зареєстровано 8 із них, УПЦ (Московського патріархату) – близько 2500 парафіян, УПЦ (Київського патріархату) – близько 1500 парафіян, римо – католицька парафія – близько 2 тис., Церква євангельських християн – баптистів «Віфлеєм» ВСО ЄХБ – близько 450, УГКЦ – близько 60 парафіян та ін.⁴⁶ **Фото №7**

Своє місце в духовному житті краян займають бібліотеки, клуби, музеї, власне **культурно – освітня галузь**, яка за роки незалежності України також зазнала великих змін як за формою діяльності, так і її змістом.

Якщо на 1 січня 1991 року в районі діяло 72 бібліотечних заклади, у тому числі 69 сільських, центральна районна бібліотека, центральна дитяча бібліотека, міська, у централізованій бібліотечній системі працювало 110 спеціалістів, то на 1 січня 2013 року, після низки закриттів та реорганізації, бібліотек стало на 31, а працівників – на 58 менше. Зміни сталися в структурі читачів та книговидачі:⁴⁷

Показники	На 1.01.1991 р.	1.01.2013 р.	Різниця
Читачів	46325	27713	– 18612
Книговидача	849336	420837	– 428499
Відвідування	350539	160838	– 189701
Книжковий фонд	831476	458945	– 372531
Поступило за рік	80230	4894	– 75336

На ці зміни вплинуло чимало факторів: і демографія, і поява нових електронних носіїв інформації. Але й фінансування по залишковому принципу, скорочення надходжень літератури, майже повна відсутність періодичних видань, за виключенням місцевих. Навіть через 22 роки діяльності в незалежній Україні 41 бібліотека отримала 4894 книги – на 75336 менше ніж 1991 року, всього 119 на книгозбірню, що далеко не відповідає нормативу оновлення фонду.

Однак і в цих умовах життя бібліотек наповнене цікавою роботою українознавчою за змістом та інноваційною за формами.

1993 року в ЦРБ відкрито краєзнавчий сектор, бібліотека стала організатором низки науково – краєзнавчих конференцій, круглих столів, усних журналів, цікавих зустрічей і презентацій. Цілеспрямовано формуються фонд краєзнавчої літератури – книг про Дунаєвеччину, Поділля, праць вихідців з району, діаспорної літератури. 1999 року сім'я видатного українського історика, доктора історичних наук, професора, члена – кореспондента НАН України Ф.П. Шевченка передала районній бібліотеці частину його домашньої книгозбірні й була відкрита кімната – бібліотека (понад 1600 пр.) Федора Павловича. З роботою бібліотеки знайомився голова Всеукраїнської спілки краєзнавців академік НАН України П.Т. Тронько, перебуваючи в районі з нагоди відкриття меморіальної дошки Ф.П. Шевченку на приміщенні Дунаєвської ЗОШ І – ІІІ ст. №2, в якому той свого часу навчався.

Змістовно працює на базі ЦРБ літературно – музична вітальня. **Фото №8** У ній читачі бібліотеки зустрічались з ветеранами Великої Вітчизняної війни, Героями Радянського Союзу Д.Г. Бачинським, Г.К. Атаманчуком, визволителями району

Героєм Радянського Союзу полковником А.П. Фокіним, командиром 320 гвардійського стрілецького полку, майором В.М. Цвілієм, командиром роти цього ж полку, яка визволяла с. Маків, полковником – артилеристом І.Д. Мірошниченком, партизанами Г.М. Даниляком, В.Д. Корчовим, Л.М. Красуцьким, П.С. Кучеровим, І.І. Сварником, Н.І. Холодюк, М.Л. Чернецьким, письменниками Дмитром Білоусом, Анатолієм Гарматюком, Броніславом Грищуком, Василем Горбатюком, Євгеном Дударем, Сергієм Жаданом, Станіславом Зінчуком, Андрієм Курковим, Миколою Магерою, Миколою Мачківським, Сергієм Пантюком, Миколою Федунцем, Ганною Чубач, Полікарпом Шабатином, Олександром Відоменком – праправнучатим небожем Тараса Шевченка, автором кількох книг, членами районного літературно – мистецького об'єднання «Сонях» – членами Національної спілки письменників України Людмилою Веселою, Ольгою Остапчук, головою об'єднання, головою районного осередку «Просвіти», редактором «Дунаєвецького вісника» Валентиною Байталюк, Володимиром Захар'євим, Миколою Іщенком, Тамарою Мельник, Вірою Спірякіною.

Багато років на ниві бібліотечного краєзнавства творчо працювали і працюють М.В. Алексєєва, В.В. Балицька, М.М. Глевич, Л.І. Гоцуляк, Г.Я. Козінська, С.П. Кулачук, Л.В. Лісецька, Л.В. Мазур, Г.С. Паляниця, В.М. Павлюк, О.Б. Покровка, Л.Д. Прокопова, В.В. Рудик, Л.А. Севастьянова, Н.В. Сохатюк, К.С. Теляча, А.М. Ткачик, Н.М. Хапко, Ж.О. Шелест та інші.

При бібліотеці діє клуб «Палітра», в якому об'єдналися художники району, майстри декоративно – ужиткового мистецтва, діляться досвідом, знайомляться з шедеврами світового мистецтва через Інтернет, організовують виставки своїх робіт, дебютують творча молодь.

Неодноразово гостем бібліотеки був член НСПУ поет, Заслужений артист України, лауреат премії імені Андрія Малишка Віктор Женченко, зустрівся з читачами районної, Блищанівської, Маківської бібліотек і свої враження від міста, району та його жителів залишив у вірші «Пісня про Дунаївці», покладеного на музику Ф. Кучинським: **Фото №9**

В Дунаївці ще в юності
Свій шлях зоря накреслила.
Тут кожна стежка, вулиця
Для мене стали сестрами.
Це місто сяє квітами,
Серцями племенистими,
Тут кожен погляд світиться
Довірою пречистою.
 Дунаївці, Дунаївці –
 любове незгасима,
 Дунаївці, Дунаївці –
 Подільська намистина.
Щоденно тихо кланяюсь
Подолякам натрудженим,
Вони в моїх Дунаївцях
На чесній праці здружені.

Не можу я, не можу я
 Прожити без Дунаївців.
 Моє щоденне полум'я
 В Дунаївцях лишається
 Дунаївці, Дунаївці –
 любове незгасима,
 Дунаївці, Дунаївці –
 Подільська намистина.

Тому заслужено 1997 року Дунаєвецька централізована бібліотечна система, яку протягом 1979 – 2013 рр. очолює «Відмінник культосвітньої роботи СРСР», лауреат обласних премій імені Тараса Шевченка та Мелетія Смотрицького Тамара Костянтинівна Прокопчук, відзначена дипломом лауреата премії імені академіка Дмитра Яворницького Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Цікавою формою поєднання документального ресурсу, що зацікавила читачів, є бібліотеки – музеї письменника Миколи Магери в районній дитячій книгозбірні, лікаря – земляка доктора медичних наук, професора, учасника параду Перемоги Миколи Петровича Чорнобривого – у Нестерівцях, історії населеного пункту – у Рачинцях і Сокільці, краєзнавчі куточки Герою Радянського Союзу Ф.М. Рагульському в Зеленчі, заслуженому артисту України, професору О.Д. Полянському – у Голозубинцях, Героям Соціалістичної Праці М.М. Мазур – у Міцівцях, В.В. Стеньгачу – у Макові. **Фото №10, 11**

У життя сучасних бібліотек впевнено входять нові інформаційні технології. 2010 року за підтримки голови райдержадміністрації Ю.В. Кучерявого в райбібліотеці був відкритий безкоштовний Інтернет. А 2011 року бібліотека виграла грант програми «Бібліоміст» й отримала 13 комп'ютерів, 4 розміщені в районній, 4 – у районній дитячій бібліотеках, по 3 – у Маківській сільській та Смотрицькій селищній. 2012 року було придбано ще 10 комп'ютерів, 7 із них подаровані народним депутатом О.В. Герегою. Створено сайти районних бібліотек для дорослих та для дітей, відкрито доступ до електронних джерел інформації усім читачам.⁴⁸

Традиційними осередками культури є клубні заклади. У їх роботі за цей час також були підйоми і спади, відкриття і закриття, скорочення штатів. 1991 року діяло 78 клубних установ: районний будинок культури, селищний будинок культури у Смотричі, міський клуб у Мушкунинцях, 28 сільських будинків культури та 48 сільських клубів. У 30 закладах, крім завідуючих, працювали і художні керівники. Розгалуженою була мережа гуртків і творчих колективів, серед яких помітно виділялись народний хореографічний ансамбль «Юність» районного будинку культури (керівник В.М. Петров), народний аматорський ансамбль танцю «Маківчанка» (Л.І. Мукосій), хор культосвітніх працівників (П.П. Нижник), вокально – інструментальний ансамбль «Тернавчани» (В.Й. Мільченко), агітбригада (В.С. Гунько), 6 духових оркестрів, 4 сільських вокально – інструментальних ансамблів, низка хорів – ланок, танцювальних колективів. **Фото №12**

Традиційними стали масові заходи – свято Івана Купала, «Андріївські вечорниці», «Маланка», Сварникові читання – день сатири і гумору в Лисогірці та

інші. Потужну підтримку клубні заклади отримували з боку колгоспів, їх культурфондів.⁴⁹

З реформуванням, а згодом і ліквідацією колгоспів, почала занепадати матеріально – технічна база культури на селі. Протягом 1996 – 1998 рр. було закрито 17 клубів, на початок 2003 року 16 клубних закладів перебували в аварійному стані. Працівники переводились на неповні ставки, художні керівники скорочені.⁵⁰ Цей важкий період праці припав на долю досвідченого управлінця Заслуженого працівника культури України Дмитра Васильовича Шевчука, який доклав максимум зусиль для збереження культосвітньої галузі в дієздатному стані. **Фото №13**

2004 року розпочався певний перелом у ставленні до культосвітніх закладів, їх ремонту, відновлення художніх колективів. Були започатковані щорічні обласні та районні свята й конкурси «Зелена неділя», «Перлинкове намисто», «Церери». Робота активізувалася з утворенням 2010 року «Районного культурно – мистецького просвітницького центру», який очолює І.П. Паштепа.

Нині в районі діє 13 народних та зразкових аматорських колективів, з'явилися сучасні сценічні костюми, звуко–підсилююча апаратура, комп'ютерна техніка. Відзначаються творчим підходом до форм і змісту діяльності художні колективи Великої Побійни, Залісців, Зеленча, Іванківців, Миньківців, Міцівців, Мушкутинців, Нестерівців, Рахнівки, Смотрича та інших клубних закладів.

2002 року Дунаївці стали місцем, де розпочав ходу перший регіональний фестиваль – конкурс українського солоспіву імені Владислава Заремби.⁵¹

Активними учасниками та організаторами багатьох заходів були Л.П. А.І. Бугера, Глевич, М.Б. Гловінський, В.С. Гунько, Н.В. Манчук, В.В. Ніколишен, Л.В. Сінькова, М.М. Статкевич, Ф.Б. Чешньовський та інші.

У підпорядкуванні відділу культури – районний музей, який змінив свій статус з історичного на краєзнавчий і носить назву «Комунальна установа Дунаєвецької районної ради «Дунаєвецький районний музей». Його очолює Н.І. Барахтенко. Основний музейний фонд налічує 3,5 тис. предметів, науково – допоміжний – 2 тис. Фонд зріс за рахунок закритих громадських музеїв Дунаєвецької суконної фабрики та Лисогірського літературного музею Івана Сварника.⁵² **Фото №14**

Його співробітники Н.І. Барахтенко, О.А. Берлінська та І.В. Куріловська організують мистецькі й документальні виставки, майстер – класи, оглядові і тематичні екскурсії з використанням відеофільмів, проводять зустрічі з цікавими людьми, ведуть науково – краєзнавчий пошук, публікуються на сторінках преси та наукових видань, надають методичну допомогу громадським музеям. Двом із – них у с. Балин та смт Смотрич присвоєно звання «народний».⁵³

2013 року виповнилося 48 років Дунаєвецькій дитячій школі мистецтв, яка починалася з 28 перших учнів, 1995-го мала контингент 490, на 1 червня 2013 р. – 540 вихованців. 1967 року відкрила свій філіал у Макові, 1994 року – музичні класи в смт Дунаївці, селах Маків, Шатава, Чаньків, Мушкутинці. Діє 8 відділів – фортепіанний, народних інструментів, духових та ударних інструментів, вокальний, струнно–смічкових інструментів, хореографічний, художній, музично – теоретичних дисциплін, працює 20 учнівських та 6 дорослих художніх колективів.

За час існування школа випустила понад 1100 учнів. Серед її вихованців Катерина Гришук, переможець багатьох всеукраїнських та міжнародних (Іспанія) конкурсів вокалістів, Катерина Поп'юк – нині викладачі музичних шкіл.⁵⁴ Багато років школу очолювали М.М. Статкевич, Н.І. Бугера, нині – С.В. Грідін.

1971 року заснована Смотрицька музична школа, яка тільки за період 1991 – 2013 рр. випустила 155 вихованців. 25 із них закінчили середні спеціальні та вищі навчальні заклади культури, консерваторії. Колектив школи, а це всього 10 педагогів, беруть участь у культурно–освітньому житті селища, району. Вокальна група педагогів «Смотричанка» виступала й на обласній сцені, здобула звання «народного аматорського колективу».⁵⁵

Люблять на Дунаєвеччині фізичну культуру і спорт. Не зважаючи на економічну кризу середини 90-х, спортсмени демонстрували успіхи на змаганнях різних рівнів. 1998 року на 50-ій обласній спартакіаді школярі району посіли призові місця з волейболу, легкої атлетики, фізкультурно–спортивного багатоборства, легкоатлетичного кросу, футболу й державних тестів фізичної підготовленості, а В. Баб'юх, С. Ривак, А. Веселовський, О. Островська, Л. Кривоносюк стали чемпіонами області.⁵⁶

Непоганий старт взяли дзюдоїсти К. Мудрика та М. Севастьянова. Розпочавши заняття 1995 року, вони через 3 роки вже пробували свої сили на всеукраїнських турнірах, побували в Санкт–Петербурзі. А 2003 року двоє спортсменів – Андрій Бабій та Алла Саніцька – стали майстрами спорту України. Згодом ці високі звання отримали і Вадим Романський, Михайло Мудрик, Артур Бейлик, Андрій Магера. А Ірина Кіндзерська стала членом олімпійської збірної України, чемпіонкою світу і Європи, майстром спорту міжнародного класу. Її тренер К.М. Мудрик відзначений почесним званням «Заслужений тренер України».⁵⁷ **Фото №15**

Славу району постійно здобувають волейболісти, яких свого часу готував тренер Ігор Белаєв. Недарма на честь його 60 – річчя в районі відбувся великий турнір. І тепер, після його смерті, регулярно проводяться турніри пам'яті тренера Ігоря Андрійовича Белаєва. 2007 року, наприклад, у змаганнях взяли участь 9 команд. Першу сходинку п'єдистала посіла дунаєвецька команда юнаків, яких тренує Володимир Комаров, друге – хотинська, третє – команда з Молдови.⁵⁸

Атлетів високої спортивної майстерності готує в Макові майстер спорту міжнародного класу В.В. Копиченський. Сам тренер неодноразово перемагав на міжнародних змаганнях, зокрема в жовтні 2008 року на міжнародного турніру з гирьового спорту пам'яті Героя Радянського Союзу Ф. Уманського, привіз дві малих і одну велику золоті медалі. Володимир Васильович – чемпіон Європи і світу з гирьового спорту серед ветеранів.⁵⁹ **Фото №16**

Понад 300 юних спортсменів займаються у відділеннях футболу ДЮСШ. Славились головна футбольна команда «Нива – Текстильник» – призер обласних чемпіонатів, команда «Україна» с. Маків та «Колос» с. Лисець.

Активізувалася спортивно – масова робота на селі, де діє 30 команд з футболу та 30 волейбольних команд. Центрами спортивних округів стали Смотрич, Маків, Станція Дунаївці, Великий Жванчик, Миньківці, Маліївці. Краще поставлена

спортивна робота у Гуті Яцковецькій, Лисці, Макові, Морозові, Нестерівцях, Рахнівці, Слобідці Рахнівській, Сокільці та.

Координує і спрямовує спортивно – масову роботу на селі комунальна установа районної ради «Районний центр «Спорт для всіх», який очолює досвідчений організатор, почесний працівник фізичної культури і спорту України Микола Миколайович Кулик.

На сьогодні в районі діє біля 100 колективів фізичної культури, в яких працює біля 100 досвідчених фахівців – тренерів, учителів фізвиховання, спортивних інструкторів. До їх послуг 40 спортивних залів, 9 стадіонів, 16 футбольних полів та понад 80 спортмайданчиків. Всіма видами фізкультурної роботи охоплено понад 8 тис. осіб.⁶⁰

8

Дунаєвеччина славна своїми людьми, представниками різних сфер життєдіяльності.

Серед виробничників – Герої Соціалістичної Праці Б.П. Антонова, О.Ю. Боднар, Л.Л. Глевич, М.М. Мазур, В.В. Стеньгач, заслужені працівники сільського господарства України агрономи В.О. Совков, свого часу депутат Верховної Ради СРСР, О.С. Ференс, І.І. Гідзера, зоотехніки Г.В. Пенюшкевич, Г.В. Павловська, В.М. Загородний, керівник агрофірми «Козацька долина», заслужений працівник промисловості директор ТДВ «Дунаєвецький маслозавод» А.Б. Надорожний, заслужені працівники торгівлі С.Д. Закревський (1918 – 1996), протягом 1962 – 1984 рр. голова Дунаєвецької райспоживспілки, М.К. Малиновська (1936 – 2001), завідувача зразковим комплексом громадського харчування «Марія» в Макові, керівник ТОВ «Верест» О.В. Бернашевський.

Дунаєвеччина дала Україні багатьох учених у різних галузях науки. Серед них Герасим і Мелетій Смотрицькі, видатні педагоги, полемісти, філософи, богослови. Батько Герасим (І пол. XVI ст. – 1594) був організатором гуртка учених, які переклали тогочасною українською і видали «Острозьку Біблію» (1581), ректором Острозької академії. Син Мелетій (1587 – 1634) автор близько 20 відомих творів, у тому числі «Граматики слов'янської», за якою вчилися кілька поколінь слов'ян.

Дунаєвчанин Ф.Ф. Лендер (1881 – 1927) був видатним ученим у галузі артилерійської техніки. Іменами славетних дунаївчан названі деякі обласні премії (Додаток № 29).

Серед істориків – доктори історичних наук професор, член – кореспондент НАН України, свого часу директор Інституту археології, редактор «Українського історичного журналу» Ф.П. Шевченко (1914 – 1995), доктор історичних наук П.П. Гай – Нижник, доктор історичних наук, професор В.С. Прокопчук, кандидат історичних наук, професор П.М. Костриба (1925 – 1998), виходець з Томашівки, у 1961 – 1967 рр. науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, член авторського колективу трьохтомної праці «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні», за яку разом з іншими колегами удостоївся Державної премії УРСР у галузі науки, восьми томної «Історії Української РСР». Ю.В. Телячий, кандидат історичних наук, родом із Лисця, автор низки праць з історії української школи доби національно –

визвольних змагань, докторант, професор Хмельницької гуманітарно–педагогічної академії. **Фото №17**

Виходець з Іванківців Д.І. Мартинюк (1942 – 1996) прославився в галузі математики, став доктором фізико – математичних наук, професором, лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки (1985).

У галузі педагогічних наук – І.М. Бендера, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту механізації та електрифікації сільського господарства Подільського аграрно–технічного університету, М.М. Дарманський (1945 – 2005), кандидат педагогічних наук, творець і ректор Хмельницької гуманітарно–педагогічної академії. Викладачем кількох ВНЗ був виходець з Катеринівки В.О. Оліневич (1939 – 1991), доктор сільськогосподарських наук, професор, доцентом Подільського аграрно – технічного університету є кандидат сільськогосподарських наук В.С. Кушнір. У галузі аграрних наук працювали кандидати сільськогосподарських наук М.В. Бабійчук, А.Я. Михайлик та ін. Завідує провідним структурним підрозділом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка – кафедрою української мови – Л.М. Марчук, доктор філологічних наук, професор. Науковим співробітником Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України працював виходець із Калинок доктор філологічних наук, професор М.А. Ігнатенко (1939 – 2005).

Чимало вихідців з Дунаєвського району стали видатними вченими в галузі медицини, зокрема Ф.Г. Яновський (1860 – 1928), доктори медичних наук Д.Є. Бабляк, О.А. Глуховська, В.М. Кліпак, С.А. Кшановський, Є.М. Нейко, А.М. Романюк, О.М. Синчук, В.В. Файфура, І.С. Чекман, М.П. Чорнобривий, В.М. Чорнобривий та ін. **Фото №18**

У розробці проблем філософії знайшла себе балинчанка, професор Дрогобицького педуніверситету доктор філософських наук В.А. Бодак.

На практичній медичній роботі прославились сумлінною працею і вселюдським визнанням заслужені лікарі України В.С. Садлій, М.І. Гриб, І.М. Понцак, В.Ф. Шинкарчук та головний лікар Маківського санаторію «Україна» О.Д. Лисюк (1935 – 1998). **Фото №19**

Звання Заслужених учителів удостоїлись Г.Ф. Алтунін (1918 – 2001), Ф.Й. Березіна (1904 – 1983), В.Д. Березін (1943 – 2007), Т.І. Лазарук, В.Н. Магера, І.П. Паштепа, В.С. Прокопчук, С.Д. Риндик (1892 – 1980), М.С. Скобелев (1918 – 1979), Г.П. Хоменко (1932 – 1996), М.П. Шах.

Членами Національної спілки письменників України стали представники Дунаєвщини В.С. Бабляк (1916 – 1970), Л.М. Весела, А.М. Коляновський (1925 – 2013), М.Н. Магера (1922 – 2008), О.В. Остапчук, С.Д. Пантюк, І.І. Сварник (1921 – 1989). Серед відомих письменників – В.Б. Байталюк, В.Б. Белінський, В.А. Захар'єв, М.П. Іщенко, Л.М. Ковальчук, С.А. Лавренюк, Л.С. Лупан, Т.Б. Мельник, І.А. Михайловський, Й.П. Осецький, В.П. Спірякіна, П.І. Тулизик, М.К. Флінта, В.С. Шевченко.

Прославили рідний край в галузі музики і співу композитори В.І. Заремба (1833 – 1902), Болеслав Войтович (1899 – 1980), уродженець Дунаївців, професор Варшавської консерваторії, М.А. Ластовецький, директор Дрогобицького музичного коледжу, О.Д. Полянський, вокаліст, професор Хмельницької

гуманітарно–педагогічної академії, Заслужений артист України, О.В. Ніколишена–Леонова, переможець всеукраїнських та міжнародних конкурсів вокалістів Катерина Грищук, викладач музичної школи, хормейстери Г.І. Гриценко, В.І. Ірчишен, П.П. Нижник, В.В. Ніколишен, Л.В. Сінькова, М.П. Шах. **Фото №20**

Дунаєвеччина гордиться видатними художниками. Миньківчанин Олександр Федорович Музика, моряк, учасник Великої Вітчизняної війни, закінчив Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва, очолював Кримське художнє училище (м. Сімферополь), Республіканську художню середню школу ім. Т.Г. Шевченка (м. Київ), художник – мариніст, автор більше 400 тематичних полотен, член Співки художників України, Народний художник України. **Фото №21**

Членом секретаріату Національної спілки художників України обирався лисичанин Михайло Васильович Мастикаш, голова Хмельницької обласної організації НСХУ. Він – автор багатьох полотен, водночас розробив і проект герба рідного Лисця, знайшовши в ньому місце яблуку, вирощенню і переробці якого віддають чимало часу лисичани – покоління за поколінням.

Достойне місце в шерезі майстрів пензля зайняли також Ц.М. Ганушкевич, М.С. Глевич – Главчев, В.В. Кушнір, А.Н. Шістер.

Немало зусиль для художнього оформлення шкіл, бібліотек, будинків культури, музеїв та інших закладів доклали Віктор Бабійчук, Анатолій Верстюк, Костя Крамар, Антон Михайлов, Олександр Островський, фотохудожник Давид Кац.

Серед майстрів декоративно – ужиткового мистецтва – В. Войткова, С. Денисенко, В. Спірякіна, Г. Чернецька, Л. Чорна, О. Цимбалюк.

Помітний внесок у галузь журналістики зробили редактори районної газети «Дунаєвський вісник» Т.А. Михайловський, Г.М. Родзевич, В.А. Захар'єв, В.Б. Байталюк, журналісти Р.М. Браташ, Л.М. Весела, Л.В. Данилевич, Б.Л. Долинський, Г.М. Ілліх, М.П. Іщенко, Є.М. Карпович, В.Б. Оліфер, М.П. Осадчук, О.В. Остапчук, В.П. Павлов, Г.Д. Панков, А.Ю. Соколовський, С.І. Шнайдерман, А.Я. Гельман, головний редактор газети «Возрождение», Б.С. Чубар, В.С. Шевченко, В.М. Groшко, С.С. Дайчман, кореспонденти «Подільських вістей», Б.Я. Непийвода, кореспондент обласного радіо. **Фото №22**

Прославляли рідний край у Західній українській діаспорі письменники Степан Риндик, Маргарита Борзаківська (США), учений і журналіст Павло Богацький та освітянин Іван Брозницький (Австралія).

Важливу місію з розбудови і зміцнення Української незалежності виконують працівники державних органів влади та управління.

У роки незалежності України Дунаєвеччина делегувала свої повноваження народним депутатам А.Я. Глуховському (1990 – 1994), В.П. Яковенку (1994 – 1998), А.В. Чикалу (1998 – 2004), О.В. Герезі (з 2013 року). І вони чимало зробили для удосконалення законодавчої бази нашої держави, надавали допомогу своїм виборцям у вирішенні складних питань. Народним депутатом кількох скликань від соціалістичної партії України був уродженець с. Федорівка Й.В. Вінський.

Добрими справами відзначена діяльність у районі перших секретарів райкому партії О.І. Товстановського, Е.С. Лазаркевича, голів районної ради А.Я.

Глуховського, В.А. Шмигованого, С.Т. Глуховатого, заступників В.М. Брушньовського, М.П. Черпіти, А.П. Камінського, Я.М. Слободянюка.

Кілька десятків років праці віддав району Юрій Володимирович Кучерявий, очолюючи райком комсомолу, райком партії, колгосп «Маяк», райдержадміністрацію. Під його керівництвом на ниві управління плідно трудяться перший заступник голови М.П. Баранюк, заступник з питань агропромислового комплексу С.М. Сковер, заступник з гуманітарних питань М.В. Яковенко, керівник апарату М.І. Віннічук, начальники управлінь і відділів В.В. Водвуд, Ф.П. Поліщук, О.В. Пекарський, О.В. Поліщук, О.В. Михальська.

Керують діяльністю депутатського корпусу, організовує життя районної громади голова районної ради Тетяна Вікторівна Панасевич та її заступник В.І. Завальницький.

Чимало зусиль до поліпшення благоустрою міста, життя дунаївчан доклали голови міської ради С.П. Гаман – перший голова утвореної 1958 року міської ради, М.А. Пасічник, В.І. Данилевич, В.М. Соколик, А.Б. Надорожний, М.А. Поліщук, І.І. Казев, С.Б. Небельський, секретарі Н.І. Бондаренко, Г.І. Панасевич.

У різних державних структурах сумлінно трудилися вихідці з району М.К. Чекман – Хмельницький міський голова, генерал – майор М.О. Кушнір, начальник кількох обласних управлінь СБУ, прокурор Харківської області В.Л. Синчук, першим заступником голови Хмельницької облдержадміністрації працював В.М. Палій, Летичівську районну, Вінницьку та Хмельницьку облдержадміністрації очолював морозівчанин В.Ф. Коцемир, доктор технічних наук. Першим заступником голови облдержадміністрації працює колишній головний лікар Голозубинецької тублікарні, голова Дунаєвського районного осередку Партії регіонів В.Д. Гавришко, начальником облфіну управління – С.А. Пенюшкевич.

9

Цікава Дунаєвеччина не тільки героїчними подіями, талановитими людьми, а й пам'ятками природи, історії і культури.

Близько 16,5 тис. га території вкрито лісами, 465 тис. га – водоймами. Її історичні міста започатковані на водоймах або біля них. Перша після визволення краю від татарської окупації подільська столиця Смотрич розташована по берегах річок Смотрич і Яромирка, а Дунаївці – на ставках та водоймах, біля річок Тернава і Батіжок. Землями району несуть свої води ріки Мукша, Смотрич, Студениця, Тернава, Ушиця, у більшості сіл, зокрема Балині, Вихрівці, Ганнівці, Заставлі, Макові, Михайлівці, Нестерівцях, Ставищі, Тинній та ін., створено штучні водойми – ставки.

У Макові знайдено джерела мінеральних вод типу «Нафтуса» і «Миргородська», цілющі властивості має «Сварників цюркач» – джерело, що витікає з-під колишньої хати письменника Івана Сварника в Лисогірці. Життєдайні джерела є в Михайлівці (грот «Іспекті»), Миньківцях, Дем'яківцях, Нестерівцях, Малій Побіянці, Чечельнику та інших населених пунктах.

Вражає своєю красою водоспад з гротом на території Малівецького парку.

На південному заході району, біля Макова і Привороття, знаходиться ландшафтний заказник державного значення – Товтровий кряж площею 765 га. Над навколишньою рівниною височить шістдесятиметрова гора, названа Кармалюковою. Її підніжжя з двох боків омиває р. Мукша.

Милують око порослі чагарниками та деревами яри в руслі річки Ушиці. Біля Лисця гористі схили, зарослі глодом і грабовими деревами, отримали назву «Сон – гори».

Гордістю Дунаєвеччини є старовинні парки.

Ще в другій половині XVIII ст. за участі відомого ботаніка й паркознавця Д. Клігера закладений Маліївецький парк, що розкинувся над р. Ушицею на площі 17.2 га. У зелені дубів, лип, ясенів, кленів, бука, каштанів й досі стоїть палацовий комплекс графів Орловських – пам'ятка культурної спадщини національного значення. До складу комплексу входили палац з тесаного пісковика, господарські споруди, художня огорожа, міст на під'їзді, флігель, що не зберігся, водонапірна вежа, парк з низкою паркових споруд.

Один з найбагатших у дендрологічному відношенні Михайлівський парк закладений в другій половині XIX ст. На площі 15 га росло близько 100 видів рідкісних рослин, серед яких гінкго дволопатева, бук червоний, бархат амурський, гікорія гірка, сосна веймутова, модрина, платан східний, кілька видів дубів, кленів, горіхів, тощо. Прикрасою парку є ставок і грот з прохолодною джерельною водою. **Фото №23**

На схилі гори в Голозубинцях на площі 20 га розкинувся парк, закладений в середині XVIII ст. Ще й досі збереглося біля 30 видів дерев, які оточують колишній палац Скибневських. **Фото №24**

Наприкінці XVIII ст. був закладений Маківський парк, складова палацового комплексу, від якого до наших днів зберігся лише флігель – пам'ятка культурної спадщини національного значення, цегляний, двоповерховий, отинькований, прямокутної форми, побудований в стилі класицизму. У радянські часи там розташовувались класи Маківської середньої школи, нині – їдальня та інші допоміжні шкільні приміщення. Свого часу парк займав біля 40 га. Однак був знищений, особливо в роки Великої Вітчизняної війни. Відновлено близько 7 га, де росте близько 900 дерев та кущів. Збереглися кілька платанів кленолистих, модрина, сосна, був червонолистий та деякі інші екзоти.

У 1958 – 1960 рр. біля Миньківців на площі 3 га закладено дендропарк, де зростає більше 200 видів кущів та дерев. Це – своєрідна ботанічна лабораторія зелених насаджень, серед яких гінкго дволопатева, тис ягідний, бархат амурський і сахалінський, катальпа яйцевидна, піон деревовидний та інші.

Рукотворні природні куточки створено природолюбамі навколо колишнього панського палацу в Удріївцях. У лісопарку розташований панський палац – нині Кривчицький будинок – інтернат. Залишки парків проглядають на території Гірчичнянської ЗОШ, Балинської держплемстанції. Алея на честь воїна – інтернаціоналіста Юрія Богуцького висаджена в Слобідці Іванковецькій.

Різноманітна і фауна Дунаєвеччини. У лісах та угіддях водяться лисиці, зайці, їжаки, темний тхір, ласка, рябий ховрах, хом'як звичайний, кріт. Трапляються дикі свині, лосі, борсуки, козулі. На полях, левадах водяться лелеки, граки, сірі ворони,

сороки, горобці, щиглики, сірі куріпки, шпаки, синиці, ластівки, жайворонки. Це далеко не повний перелік пернатих, які прижилися в нашому краї.

Тільки той, хто цінує минуле, має майбутнє. Кожне покоління, віддаючи належне попередникам, увічніює їх трудові і ратні подвиги, видатні події й непересічні особистості в пам'ятках історії і культури.

У Дунаєвецькому районі під державною охороною перебуває 62 пам'ятки археології, 100 пам'яток історії, 12 пам'яток мистецтва. До Державного реєстру пам'яток архітектури і містобудування Хмельницької області включено 67 об'єктів Дунаєвецького району – 9 по м. Дунаївці і 58 по району.

Серед останніх – вже згадані палацовий комплекс графів Орловських у Маліївцях, флігель колишнього Маківського палацового комплексу. Пам'яткою культурної спадщини національного значення є Іоанно – Богословська церква в Шатаві, будівництво якої завершено 1862 року. Вона являє собою ротонду, десять внутрішніх стовпів якої розміщені по колу, об'єднані арками і утримують циліндричний барабан з куполом. Стрілчаті вікна в стилі неоготики. Під карнизом – поясок з різьбою. Пам'ятка виконана в стилі класицизму з елементами готики.

До пам'яток загальнонаціонального значення віднесений костел Св. Йосипа Обручника Пресвятої Діви Марії в с. Підлісний Мукарів, побудований в 1859 – 1872 рр. 1933 року був закритий, використовувався як клуб. Бого – служіння відновилися під час нацистської окупації. З 1962 по 1989 рр. в приміщенні діяв музей. Повторно освячений єпископом Яном Ольшанським, богослужіння проводить о. Юзеф Чоп.

Костел кам'яний, прямокутний, завершується видовженим пресвітерієм з п'ятигранною аспидою. До пресвітерію з двох сторін примикають сакристії та новозбудовані в 90-х роках приміщення. Гвинтові дерев'яні сходи ведуть на хори, які підтримують дві різьблені дерев'яних стійки. Головний фасад має високий ступінчатий фронтон, невеликі вежки з гострими шпилями, розетку над порталом та інші архітектурні деталі з ажурним різьбленням у камені. Костел, побудований в стилі неоготики, вже понад 140 років вражає красою і величчю.

Серед об'єктів архітектури м. Дунаївці – панський палац (нині адмінкорпус райлікарні) та флігель (рентгенкабінет), кірха, Михайлівська церква, капуцинський монастир, костел та ін.

Чимало нових пам'яток історії та культури з'явилося в роки незалежності України. Відновлено два пам'ятники воїнам – односельчанам на ст. Дунаївці та в Томашівці, новий пам'ятник загиблим у роки Великої Вітчизняної війни встановлено в с. Гірчична. Капітально відремонтовано 10 інших пам'ятників. У Дунаївцях напроти меморіалу загиблим воїнам 22 серпня 1995 р. був відкритий пам'ятник Т.Г. Шевченку. А біля районної друкарні, неподалік Будинку культури, встановлено стелу скорботи й пошановано таким чином жертви репресій та голодомору.

Два пам'ятних знаки – при в'їзді з боку Хмельницького та в центрі біля аптеки, навпроти колишньої суконної фабрики, – на честь 600-річчя першої письмової згадки про місто встановлено в Дунаївцях. А ще – пам'ятні знаки на честь воїнів – інтернаціоналістів та чорнобильців біля колишнього кінотеатру «Мир».

У жовтні 2001 року за ініціативи та за власний кошт полковника Радянської армії, козацького генерал – осавула Леоніда Петровича Танащука, отамана районного козацького куреня, за участі архітектора Володимира Оникійчука та підтримки інших добродіїв у Козацькій долині з'явився Курган козацької слави, увічнений хрестом. Так пошановані сотні героїв, які полягли на землях Дунаєвеччини за свободу і незалежність України під час визвольної війни 1648 – 1654 рр.⁶¹

Майже в кожному населеному пункті з'явилися пам'ятники, пам'ятні знаки жертвам голодомору та репресій.

9 травня 2003 року курган з хрестом і стелою відкрили лошківчани. Акцію зніціював ксьондз о. Анатолій Ороховський, підтримали сільський голова К. Гіджеліцький та директор СТОВ «Нове життя» Л. Тручковський. Столяр Ф. Жовновський виготовив хреста, Надія Галило запропонувала текст («Отче наш, що єси на небесах... Просимо Тебе за усіх, хто віддав за нас своє життя на війні... за репресованих і тих, котрі стали жертвою страшного голодомору, дай їм оглядати Твоє обличчя в небі. А нашій ненці – Україні даруй Віру, Надію і Любов. Амінь»), зафіксований на таблиці.⁶²

2006 року жителі Рачинців відновили Хрест – знак на честь звільнення селян від кріпацтва 1861 року, встановили його в центрі села, біля клубу, й урочисто освятили.⁶³

Цінну ініціативу – пошанувати матерів і вдів загиблих односельчан – висунув голова ради ветеранської організації с. Міцівці В.Є. Кучерявий. Вона була підтримана сільським головою Михайлом Павлюком, і 9 травня 2009 року монумент Матері – Вдові був відкритий в центрі села.⁶⁴

Десятки тисяч документів про життя і діяльність поколінь – вчорашніх і сьогоднішніх – зберігають архіви як відомчі, так і районний, обласний, центральні. Документи є свідками минулого і потребують особливо старанного до них ставлення на всіх рівнях.

Оберегами історичної пам'яті, хранителями документальних рухомих пам'яток є районні архівісти. Заснований райархів 1932 року і активно почав формуватись, коли завідувачем був призначений Станіслав Йосипович Пущицький. Після нацистської окупації вціліли лише окремі документи. Схоже, окупанти та їх місцеві приспівники старанно замітали сліди своїх діянь.

Значний внесок у збирання, опрацювання, зберігання документальних пам'яток внесли Розалія Сергіївна Карвацька, яка очолювала райархів, що тоді діяв при райвідділі НКВС, упродовж 1944 – 1948 рр., Оксана Опанасівна Василенко (1948 – 1961), Надія Іванівна Костогриз (1962 – 1965), Ніна Іванівна Підгурська (1965). 27 років архівній справі в районі віддала Надія Андріївна Севастьянова (1965 – 1992). Протягом 1992 – 2008 рр. очолювала історик за професією Наталя Василівна Надвірняк. Кожна із завідуючих зробила свій внесок у збереження історичної пам'яті про життя попередників, про їх працю і боротьбу за краще майбутнє.

Сьогодні в районі функціонує дві архівні установи.

Державний районний архів з 2008 року очолює Аксинія Іванівна Камінська. Установа базується в приміщенні райвійськкомату. У 123 фондах сконцентровано

14524 справи. Ще Н.В. Надвірняк започатковано створення фондів особового призначення. Справу розвиває А.І. Камінська, зберігаючи і поповнюючи фонди Заслуженого вчителя школи Української РСР С.Д. Риндика, Героя Соціалістичної Праці В.В. Стеньгача, народних депутатів України А.Я. Глуховського і А.В. Чикала, Заслуженого працівника народної освіти України доктора історичних наук, професора В.С. Прокопчука, колишнього голови Чаньківського колгоспу «Маяк» М.В. Ковальчука, заступника голови райвиконкому М.П. Черпіти та ін. **Фото №25**

10 червня 2010 року рішенням районної ради створена комунальна установа «Трудовий архів», який сформував 112 фондів (23367 справ) документів ліквідованих установ, організацій, підприємств, колгоспів. Його очолює Анатолій Сигізмундович Закревський, забезпечуючи виявлення, приймання, зберігання, науково – технічне опрацювання документів, їх використання в службових, наукових та соціально – правових цілях.

Пам'ятки історії, культури, природи є неоціненним надбанням Дунаєвеччини.

* * *

Огляд історії і сьогодення Дунаєвеччини завершено. Але життя – безупинне. Кожного дня воно заповнює новими діями одну за одну сторінку історії.

14 травня 1999 року сесія районної ради, розглянувши питання «Про встановлення меж м. Дунаївці», ввела в територію міста 761,6 га освоєної будовами землі. Райцентр росте, розвивається.

Міняються й покоління. В активне життя входять ровесники Незалежності, ті, хто сприймає життя не через призму минулого, а таким, якими воно їх прийняло в своє лоно. Піонери незалежності прокладають дорогу в нове, незвідане.

У рік виходу книги Дунаївці відзначають 610-у річницю першої письмової згадки, власне, які прийнято, – свій день народження. Та й колишні волосні Дунаївці стали центром одного з найпотужніших у плані потенціалу й за результатами розвитку всіх сфер життя району, якому виповнилося 90.

Історія краю, творчість краян заслуговують подиву й захоплення, співчуття і гордості. Минуле передає естафету в міцні руки сьогодення і майбутнього. Без сумніву, воно, майбутнє нашого краю, буде ще кращим і цікавішим.

Список використаних джерел і літератури:

До розділу I

1. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии: матер. для составл. архолог. карты Подол. губ. / В.К. Гульдман. – Каменец-Подольский: Типогр. Подол. губ. правл., 1907. – С. 48.
2. Там само. – С. 20.
3. Археологія Дунаєвеччини: зб. першоджерел, наук. повід., тез краєзн. конф., каталог пам'яток / Хмельниц. обл. краєзн. музей; упоряд.: Шмаєнік М.Д., Захар'єв В.А. – Хмельницький, 1992. – С. 20.
4. Винокур І.С. Дунаєвеччина в системі археологічного дослідження Поділля / І.С. Винокур // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 12.
5. Геродот. Скіфія. – К.: Наук. думка, 1998. – С. 192, 472.
6. Стельмашук С.О. Нові археологічні пам'ятки Дунаєвеччини // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 17.
7. Винокур І.С. Черняхівське поселення Ставище / І.С. Винокур // Тези доповідей респ. наук. конф. „Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля” / редкол.: Прокопчук В.С. (відп. ред.) [та ін.]. – Дунаївці, 1993. – С. 23.
8. Повість минулих літ: літопис / переказ Віктора Близенця. – К.: Веселка, 1982. – С. 16.
9. Молчановский Н.В. Очерк известий о Подольской земле до 1434 г. / Н. Молчановский. – К., 1885. – С. 18.
10. Повість минулих літ... – С. 26.
11. Антонович В.Б. Очерк истории Великого Княжества Литовського до половины XV ст. / В.Б. Антонович. – К., 1878. – Вып. I. – С. 143.
12. Молчановский Н.В. Вказ. праця. – С. 32.
13. Там само. – С. 44.
14. Там само. – С. 95.
15. Антонович В.Б. Вказ. праця. – С. 147.
16. Молчановский Н.В. Вказ. праця. – С. 170-173.
17. Подолия: ист. описание / издано П.Н. Батюшковым. – Санкт-Петербург: Типогр. Тов-ва „Общественная польза”, 1891. – С. 32.
18. Там само. – С. 81.
19. Див.: Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область / редкол.: Мехеда М.І. (голова) [та ін.]. – К.: Гол. редкол. УРЕ АН УРСР, 1971. – С. 237. Автори нарису про Дунаївці посилаються при цьому на „Архив Юго-Западной России” (Ч. 8, т. 2, с. 336).
20. Інформаційний бюлетень: вид. офіційне / Державний комітет будівництва, архітектори та житлової політики України. – К.: Укрархбудінформ, 2001. – Вип. 7. – С. 60.

21. Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под ред. Е. Сецинского и Н. Яворовского. – Каменец-Подольский: Типогр. Св. – Троицкого братства, 1911. – Вып. 11. – С. 28.
22. Бабійчук Л.А. Криничка пам'яті // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук.-краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 202-203.
23. Див. детальн.: Сіцінський Ю.Й. Смотрицький замок / Євфимій Сіцінський; упорядкував і видав рукопис А.М. Трембіцький. – Хмельницький: Міська друк., 2003. – 22 с.
24. Сецинский Е.И. Город Каменец-Подольский: ист. описание / Е. Сецинский – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1895. – С. 24.
25. Січинський В.Ю. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. – К.: Довіра, 1992. – С. 53.
26. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька обл.... – С. 14.
27. Труды Подольского церковного историко-археологического общества... – Вып. 11. – С. 28.
28. Там само. – С. 29.
29. Там само. – С. 30.
30. Бабишен С.Д. Топоніміка в школі / С.Д. Бабишен. – К.: Рад. школа, 1962. – С. 34.
31. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України: наук. – популяр. вид. / А.П. Коваль. – К.: Либідь, 2001. – С. 23.
32. Кулаківський І. Ще раз про Дунаївці / І. Кулаківський // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників, і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 33.
33. Назаренко Є. Д. Села Дунаєвеччини в XVI столітті / Є.Д. Назаренко // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук. – краєзн. праць. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка. – 2003. – Вип. 3. С. 99-100.
34. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю / Л.В. Баженов [та ін.]. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. – С. 62-64.
35. У книзі «Оборона Верифікації», виданій 1621 року у вільно М. Смотрицький писав: «Знало Герасима Даниловича Смотрицького Поділля, котре і родило його, і виховало, і гродським писарем кам'янецьким за трьох старост кам'янецьких мало».
36. Цит. за : Грушевський М.С. Історія української літератури. – К.: Либідь, 1995. – Т.5, кн. 2: Перше відродження (1580-1610). – С. 77-78.
37. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – К.: Наук. думка, 1990. – С. 112.
38. Кралюк П.М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI початку XVII ст. – Острог, 2007. – С. 11.
39. Див.: Прокопчук В.С. Проблемні аспекти життєпису Смотрицьких // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.–краєзн. праць. – Дунаївці; Кам'янець- Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2008. – Вип. 4. – С. 558-561.

40. Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог : Ун-т «Острозька академія», 2000. – С. 86.
41. Див.: Прокопчук В. С. Я спасення шукав для народу (Мелетій Смотрицький в долі України) / Прокопчук В. С., Прокопчук Т. К. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2008. – 64 с.
42. Прокопчук В.С. Дунаївці: краєзн. нарис / В.С. Прокопчук. – Львів: Каменяр, 1989. – С. 8.
43. Там само. – С. 9.
44. Нариси історії Поділля... – С. 71-75.
45. Степанков В.С. Наративні джерела про події національної революції на терені сучасної Дунаєвеччини (1648-1676 рр.) / В.С. Степанков // Дунаєвеччина очима дослідників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К. : Рідний край, 1997. – С. 36-37.
46. Нариси історії Поділля... – С. 88.
47. Степанков В.С. Дунаєвеччина в роки Української національної революції (1648-1676) / В.Степанков // Тези доповідей респ. наук. конф. „Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. – Дунаївці, 1993. – С. 43.
48. Там само. – С. 44.
49. Станіслав Маковецький – автор „Реліції взяття Кам'янця турками” одружився з сестрою Є. Володийовського Ганною. Його наступник Стефан Маковецький 1800 року порушив клопотання перед царським урядом про повернення йому 28918 злотих, які 1672 року вніс його родич Є. Володийовський на утримання загону угорців під час оборони Кам'янця і отримав часткову компенсацію.
50. Ковальчук Л.М. Дунаєвеччина в період турецької окупації 1672-1699 рр. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук.–краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С.40.
51. Там само. – С. 41.
52. Михайловський В.М. Турецьке джерело до вивчення топоніміки Дунаєвеччини / В.М. Михайловський // Там само. – С. 200
53. Труды Подольского церковного историко-археологического общества... – Вып. 11. – С. 31.
54. Див.: Прокопчук В.С. Наш земляк – організатор відбудови Кам'янця-Подільського після, турецької окупації / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій / редкол.: Прокопчук В.С. (голова) [та ін.]. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка–Нова, 2003. – Вип. 3. – С. 101-107.
55. Див.: Прокопчук В.С. Посол Барської конфедерації / В.С. Прокопчук // Бар, Барська земля – кризь призму століть: матер. І міжнар. наук.-практ. конф. – Бар, 2008. – С. 49-52.
56. Сиротюк М.Й. Великий благовіст / Микола Сиротюк. – К.: Рад. письм., 1983. – С. 419-424.
57. Труды Подольского церковного историко– археологического общества... – Вып. 11. – С. 32.
58. Там само.

До розділу II

1. Михайлов М.І. Дунаївці кінця XVIII століття / М. І. Михайлов // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 41.
2. Сицинский Е.И. Материалы для истории цехов в Подолии // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольск: Типогр. С.П. Киржацкого, 1904. – Вып. 10. – С. 449-450.
3. Блажевич Ю.І. Розвиток ремісництва та кустарної промисловості на Дунаєвеччині у XVIII – першій половині XIX ст. / Ю.І. Блажевич // Тези доповідей республіканської наукової конференції «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С. 48.
4. Михайлов М.І. Вказ. праця. – С.42-43.
5. Див. детальн.: Прокопчук Т.К. Польські письменники на Дунаєвеччині / Прокопчук Т.К., Прокопчук В.С. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 211-213.
6. Семенчук Л.Г. Німецька колонія в історії Дунаєвець // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.–краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – Вып. 2. – С. 94.
7. Грищук Б.А. Поділля – колицко і доле: роман / Броніслав Грищук. – Львів: Каменяр, 1988. – С. 91-92.
8. Там само. – С. 82-88.
9. Соломонова Т.Р. Книговидання в маєтках польської шляхти Поділля: польське, єврейське, старообрядницьке (XVII – перша третина XIX ст.) / Т.Р. Соломонова // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 332.
10. Лукин В.М. История еврейского книгопечатания в Миньковцах / В.М. Лукин // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори - 2006», 2008. – Вып. 4. – С. 176-181.
11. Соломонова Т.Р. Вказ. праця. – С. 333.
12. Нариси історії Поділля... – С. 121.
13. Труды... – Вып. 11. – С. 57.
14. Устим Кармалюк : зб. док. / упоряд.: Є.Черкаська, І. Єрофеев; за ред. К. Гуслистого, П. Лаврова. – К.: Укрполітвидав, 1948. – С. 47.
15. Детальн.: Прокопчук В.С. Перекази і легенди про перебування У. Кармалюка на Дунаєвеччині / В.С. Прокопчук // Тези доп. наук. конф. „Народний герой Устим Кармалюк” (до 200-річчя від дня народження). – Кам'янець-Подільський: К-ПДП, 1987. – С. 55-56; Його ж. Як Устим у пана гостював (за народними переказами) // Прокопчук В.С. Тернова стежка/ Віктор Прокопчук. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1991. – С. 6-15.
16. Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1889. – №33. – С. 792.
17. Центральний державний історичний архів м. Києві (далі – ЦДА), ф.442. оп. 783, спр. 86, арк. 1-7.

18. ПЕВ. – 1893. – №41. – С. 728.
19. Держархів Хмельницької області, ф. 112, оп. 1, спр. 2254, арк. 18.
20. Труды... – Вып. 11. – С. 43.
21. Прокопчук В.С. Освіта на Дунаєвеччині в період до 1917 року // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 157-158.
22. Подольские епархиальные ведомости. – 1863. – № 14. – С. 573-577.
23. Див. детальн.: Прокопчук В.С. З народних глибин. Славетні подоляни / Віктор Прокопчук. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1991. – С. 11-17.
24. Див.: Прокопчук В. С. Шевченко в долі Дунаєвеччини / Віктор Прокопчук // Педагогічний вісник. – 2000. – №2. – С. 7-8.
25. (18) Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 238.
26. Див.: Прокопчук В.С. Ще один епізод селянської боротьби на Поділлі напередодні реформи 1861 року / В.С. Прокопчук // Поділля і Південно-Східна Волинь у роки визвольної війни українського народу середини XVII століття: матер. всеукр. іст.-краєзн. конф., 19 вересня 1998 р. – Стара Синява; Хмельницький : Поділля, 1998. – С. 188-190.
27. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 239.
28. Прокопчук В.С. Дунаївці... – С.11.
29. Прокопчук В.С. Два села одна доля: іст. нарис. / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – С.47.

До розділу III

1. Нариси історії Поділля ... – С. 136.
2. Ю.І. Блажевич. Вказ. стаття ... – С. 48-49.
3. Там само. – С. 52.
4. Семенчук Л.Г. Німецька колонія в історії Дунаєвець / Семечук Л.Г. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 95.
5. Рибак І.В. Німецька колонія в Дунаївцях / Рибак І.В. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 49.
6. Семенчук Л.Г. Вказ. праця. – С. 95.
7. Шарфштейн Ш. Дунаївці – моє рідне місто: іст.-етногр. нарис [Рукопис]. – Нью-Йорк, 1992. – С. 11.
8. Семенчук Л.Г. Історія моєї школи / Л.Г.Семенчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2003. – Вип. 3. – С. 39-40.
9. Держархів Хмельницької області, ф.71, оп.1, спр.58, арк.5-9.
10. Там само, арк. 10, 28, 32.
11. Там само, спр.163, арк. 48-49.
12. Памятная книжка Киевского округа. – К., 1889. – Т. 2 : Подольская губернія. – С. 32.

13. Філінюк А. Г. Школи в ХІХ – на початку ХХ ст. у Дунаївцях // Тези доповідей республіканської конф. «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С. 109.
14. ДАХО, ф.71, оп.1, спр. 39, арк. 10-11.
15. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 239.
16. Хитрюк І.В. Балинська державна конюшня / І.В. Хитрюк // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 58-59.
17. Лаврук В.В. Водяні млини Поділля / Лаврук В.В., Іванець С.В. // Там само. – С. 60-61.
18. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область ... – С. 239.
19. Прокопчук В.С. Два села – одна доля ... – С. 62.
20. Прокопчук В. С. Дунаївці : краєзн. нарис / В. С. Прокопчук. – Львів : Каменяр, 1989. – С. 13.
21. Прокопчук В.С. Дунаївці ... – С. 14-15.
22. Держархів Хмельницької області, ф. 71, оп. 1, спр. 657, арк. 2.
23. Див.: Прокопчук В.С. Дунаївці ... – С. 12, 15.
24. Глушковецький А.Л. Демократія в провінції : вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії: монографія / А. Глушковецький. – Кам'янець – Подільський: Буйницький О.А., 2000. – С. 138.
25. Там само. – С. 150.
26. Омелянчук Л.В. Олімпіада Пащенко в Дунаївцях / Л.В. Омелянчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2003. – Вип. 2. – С. 103-105.
27. Приходько В. К. Під сонцем Поділля : спогади / В. К. Приходько. – Вінниця : Консоль, 2011. – Ч. 2. – С. 92.
28. Лозовий В. С. Просвітницька діяльність на Дунаєвеччині (1908-1914 рр.) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 2. – С. 109-110.
29. Оліфер В. Хто вони, власники Дунаєвеччини. – 2008. – 29 трав. (№ 39-40).
30. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 442, оп. 568, спр. 195, арк. 1,1 зв.
31. Там само, арк. 2 зв.
32. Там само, арк. 11, 11 зв.
33. Там само, оп. 638, спр. 140, арк. 3.
34. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 г. / составил В.В.Филимонов. – Каменец-Подольский, 1911. – С. 213-216.

До розділу IV

1. Держархів Хмельницької області, ф. 71, оп. 1, спр. 1058, арк. 8–31.
2. Там само, оп. 2, спр. 876, арк. 62–65.

3. Там само, спр.118, арк. 115–142.
4. Там само, спр. 866, арк. 2.
5. Там само, арк. 33-34, 38.
6. Детальн.: Прокопчук В.С. Конструктор першої зенітки / В. Прокопчук // Радянське Поділля. – 1992. – 24 січ. (№15).
7. Там само, ф. 876, арк. 78.
8. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – №8. – С. 3.
9. Див.: Прокопчук В.С. Голова Дунаєвецької «Просвіта» / В.С. Прокопчук // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 3. – С. 264–267.
10. Прокопчук В.С. Педагог і просвітник Семен Риндик // Подільські вісті. – 2002. – 28 серп. (№121). Після Великої Вітчизняної війни С.Д. Риндик працював учителем Дунаєвецької середньої школи №1. 28 грудня 1957 року був удостоєний Указом Президії Верховної Ради УРСР почесного звання «Заслужений учитель Української РСР». Усе життя залишився вірним рідній Україні, цю любов разом із знаннями, українською музикою, піснею передавав молодому поколінню.
11. Завальнюк О.М. Дунаївці в добу Української революції (1917-1920 рр.): штрихи політичного і культурно-освітнього життя / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2003. – С. 16–17.
12. Онищук О.Г. Подільський просвітник Євген Кондрацький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – Вип. 2. – С. 203–204.
13. Мельник М.І. Життя, віддане народу: спогади старого більшовика / М.І.Мельник: – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – С. 34–35.
14. Завальнюк О.М. Дунаївці в добу Української революції (1917-1920 рр.)... – С. 19.
15. Там само. – С. 20.
16. Прокопчук В.С. Дунаївці ... – С. 18.
17. Гай-Нижник П.П. Шатавське летовище (З історії військово-повітряних сил Української Галицької армії) / Павло Гай-Нижник // Дунаєвецький вісник. – 2004. 7 жовт. (№79).
18. Детальн.: Прокопчук В.С. Полковник армії УНР П.Ф. Болбочан: Подільська остання сторінка життя / В.С. Прокопчук // М-ли XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / редкол.: Завальнюк О.М., голова [та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 1; – С. 405-417.
19. Олійник С.В. Підрозділи Української Галицької Армії на Дунаєвеччині (липень-вересень 1919 року / С.В.Олійник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2003. – К.: Рідний край, 1997. – С. 72–74.

20. Завальнюк О.М. Дунаївці в добу Української революції (1917–1925 рр.): штрихи політичного і культурно-освітнього життя / О.М.Завальнюк, О.Б. Комарніцький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 3. – С. 17–18.
21. Завальнюк О.М. Дунаївці в добу Української революції (1917-1925 рр... – С. 17.
22. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1854, оп. 1, спр. 192, арк. 4.
23. Комарніцький О.Б. Містечка Дунаєвеччини в Українській революції 1917-1920 рр. / О.Б. Комарніцький // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 3. – С. 127.
24. Шульгин О Україна і червоний жах: погроми на Україні / О. Шульгин; пер. з фр. О. Леонтовича і М. Мулової-Войтовецької; під ред. Н. Пазуняк. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – С. 38.
25. ЦДАВО України, ф. 1401, оп. 1, спр. 22, арк. 20.
26. Сосюра В. Третя рота : роман / Володимир Сосюра. – К. Укр. письм., 1997. – С. 174.
27. Прокопчук В.С. Два села – одна доля... – С. 72.
28. Завальнюк О.М. Дунаївці в добу Української революції (1917–1925 рр.)... – С. 23.
29. Буравченко Д.А. Культурне життя УНР у Кам'янецький період Директорії // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Поділ.: Оіюм, 2010. – Т. 15. – С. 386.
30. Укроста. – 1920. – 29 серп.
31. Українська РСР в період громадської війни, 1917-1920 рр. : У 3- х томах. – К, 1976. – Т. 3. – С. 160.
32. Див.: Прокопчук В.С.Славетні Дунаєвеччини / Віктор Прокопчук. – Хмельницький: РВВ, 1991. – С. 24–33.
33. Українська радянська енциклопедія. – Вид. 2-е. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1979. – Т. 4. – С. 221.
34. Прокопчук В.С. Дунаївці.... – С. 21.
35. Див.: Прокопчук В.С. Павло Богацький – учений, краєзнавець // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. – К.: Рідний край, 1999. – Вип. 9. – С. 357-364.
36. Прокопчук В.С. Трагічна доля Дмитра Богацького // Архіви. – Сідней (Австралія), 2003. – С. 191–197.
37. Вісті – 1921. – №31. – 1 січня.
38. Держархів Хмельницької області, ф.р. 634, оп. 1, спр. 15, арк. 5-6.
39. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 242.
40. Левицький О. Галицька Армія на Великій Україні (Спогади з часів від липня до грудня 1919 р.). – Відень, 1921. – С. 18.
41. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1056, оп. 1, спр. 9, арк. 52.
42. Серп і молот. – Нова-Ушиця, 1922. – №5. – 20 серп. – С. 4.

43. Тимофієва Л.О. Дунаєвецька суконна фабрика: роки НЕПу // Тези доповідей респ. наук. конф. «Дунаївці, їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С. 54–55.
44. Суровий А.Ф. З історії профспілки текстильників у м. Дунаївцях (перша половина 1920-х років / А.Ф. Суровий, О.А. Суровий // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 83.
45. ЦДАВО України, ф.р. 27, оп.4, спр. 420, арк. 290-293.
46. Щур. О.Т. Сторінки історії кооперативного руху на Дунаєвеччині // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – Вип. 2. – С. 126.
47. Там само. – С. 125.
48. Прокопчук В.С. Дунаївці... – С. 24–25.
49. Держархів Хмельницької області, ф.р. 337, оп. 2, спр. 33, арк. 2–9.
50. Промышленные заведения Подолии. – Винница, 1925. – С.46–47.
51. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 3031, арк. 88.
52. Промышленные заведения Подолии... – С. 4–5.
53. Там само. – С. 44–45.
54. Там само. – С. 46.
55. Держархів Хмельницької області. – ф.р. 1685, оп. 1, спр. 594, арк. 1–25.
56. Дзюбак С.О. Кооперативний рух та сільськогосподарське виробництво в с. Кривчик у 20-230 рр. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 85 – 86.
57. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 243.
58. Олійник Ю.В. Соціально-економічна характеристика Дунаєвеччини у 20-х рр. ХХ ст. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2008. – Вип. IV. – С. 58–59.
59. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1050, оп. 1, опр. 11, арк. 2.
60. Там само, арк. 38 зв.
61. Прокопчук В.С. Дунаївці... – С. 29.
62. Нестеренко О.А. Польське населення Дунаєвецького району (20-30 роки ХХ ст.) // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 88 – 89.
63. Там само. – С. 30.
64. Держархів Хмельницької області, ф.р. 373, оп. 1, спр. 744, арк. 45.
65. Там само, спр. 1258, арк. 107–407 зв.
66. Прокопчук В.С. Два села-одна доля... – С. 80.
67. Його ж. Професор Чернобривий М.П.: нарис життя і науково-медичної діяльності. – Хмельницький, 2003. – С. 7.
68. Крупник В.І. Під грифом «Цілком таємно» (Дунаєвеччина початку 30-х років ХХ ст. в рішення райпарткому) / В.І. Крупник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. пр. – К.;

- Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка–Нова, 2003. – Вип. 3. – С. 148 – 149.
69. Місінкевич Л.Л. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): монографія / Л.Л. Місінкевич. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2009. – С. 77–78.
 70. Держархів Хмельницької області, ф.р. 115, оп. 1, спр. 114, арк. 7–8.
 71. Там само, арк. 10–12.
 72. Там само, арк. 15–16.
 73. Там само, арк. 23.
 74. Там само, арк. 25.
 75. Там само, арк. 28.
 76. Там само, арк. 43.
 77. Там само, арк. 74.
 78. Там само, арк. 91
 79. Там само, арк. 93.
 80. Управління СБУ в Хмельницькій області, справа П-12224.
 81. З щоденникових записів О.М. Матвійчука, переданих автору 1992 року з правом використання, зошит № 3, С. 11–14.
 82. Стельмах І.В. Голодомор 1932-1933 років устами очевидців / Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. праць. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2008. – Вип 4. – С. 313–321.
 83. Детал.: Прокопчук В.С. Звинувачують архівні документи ЗАГСу / Прокопчук В.С., Ковальчук Л.М. // Дунаєвеччина очима дослідників... – К.: Рідний край, 1997. – С. 95-97.
 84. Держархів Хмельницької області, ф. р. 61936, оп. 12, спр. П-18562, арк. 4.
 85. Див.: Держархів Хмельницької області, ф. р. 6193, оп. 12, спр. П-19094, т 1, арк. 10–152.
 86. Держархів Хмельницької області. – ф. р. 6193, оп. 12, спр. П-10134, арк. 92–110.
 87. Див.: Держархів Хмельницької області, ф. р. 6193, оп. 12, спр. П-18562, арк. 4–27.
 88. Реабілітовані історією: у 27 томах. Хмельницька область. – Хмельницький: Мельник А.А., 2008. – Кн. 1. – С. 79.
 89. Держархів Хмельницької області, ф.р. 6193, оп. 12, спр. П. 4266; Кузьміна Н.А. Реабілітовані посмертно / Н.А.Кузьміна // Дунаєвеччина очима дослідників ... Вип. 3. С. 144–148.
 90. Реабілітовані історією: у 27 томах. Хмельницька область. – Хмельницький: Мельник А.А., 2008. – Кн. 1... – С. 73.
 91. Архів СБУ в Хмельницькій обл., спр. П-4713, арк. 264.
 92. Держархів Хмельницької області, ф.р. 6193, оп. 12, опр. П. – 716012, арк. 290–292.
 93. Реабілітовані історією... – С. 55.
 94. Там само. – С. 59.

95. Попроцька Є.Ф. Департація // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 111–113.
96. Архів Управління СБУ в Хмельницькій області, спр. 148584, арк. 91–96.
97. Скляренко Є.М. Тяжкий талан Миколи Марчака / Є.М. Скляренко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. – К.: Рідний край, 1999. – Вип. 9. – С. 385-398.
98. Архів СБУ, спр. 49834 Ф, т. 3, арк. 322.
99. Див.: Лупан Л. Дорога у вічність / упоряд. В.С. Прокопчук, Т.К. Прокопчук. – Хмельницький, 1995. – Поділля, – С. 3–30.
100. Жезицький В.Й. Репресії 30-х років на Дунаєвеччині (за матеріалами газет «За суцільну колективізацію», «Сталінський шлях») // Жезицький В.Й., Савчук В.О. // Дунаєвеччина... : матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1979. – С. 94–95.
101. (57) Місінкевич Л.Л. Реабілітація жертв політичних репресій на Дунаєвеччині // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. праць. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2008. – Вип. IV. – С. 332.
102. Реабілітовані історією: у 27 томах. Хмельницька обл. – Хмельницький : Мельник А.А., 2009. – Кн. 2. – С. 5–10.
103. Реабілітовані історією. Хмельницька область. – Хмельницький: Мельник А.А., 2005. – Кн. 1. – С. 80.
104. Оліфер В. Знак нашої пам'яті / Володимир Оліфер // Дунаєвечський вісник. – 2007. – 29 листоп. (№ 93–94).
105. Сталінська молодь. – 1938. – 8 квіт. (№4).
106. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 243.
107. Прокопчук В.С. Професор Чорнобривий М.П.: нарис життя і науково-медичної діяльності. – Хмельницький, 2003. – С. 9 – 12.
108. Сталінська молодь. – 1938. – 12 верес. (№80).

До розділу V

1. Поділля у Великій Вітчизняній війні /1941-1945рр./ зб. док. і матер. – Львів: „Каменярь”, 1969. – С. 113.
2. Книга пам'яті України: іст.–мемор. вид. У 4-х томах. Хмельницька область. – Хмельницький: Поділля, 1995. – Т. 3. – С. 237.
3. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни / В.С. Прокопчук. – Дунаївці, 1990. – С. 3.
4. Там само. – С. 5.
5. Там само. – С. 3.
6. „Ленінський шлях”. – 1994.– 14 серп. (№11).
7. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944: док. і матер. / [упоряд.: Вавринчук М.П., Завальнюк О.М., Слободянюк П.Я. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 6.

8. Олійник Ю.В. Злочинна діяльність «нового порядку» на Дунаєвеччині в 1941-1944 рр. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук. – краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – Вип. 2. – С. 14-15.
9. Поділля у Великій Вітчизняній війні... – С. 43,45, 52, 58, 63-64.
10. Протоцький Й. Друзі мої, партизани. – К.: Політвидав, 1973. – С. 19.
11. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни... – С. 5.
12. Там само. – С. 6-7.
13. Олійник Ю.В. Дунаєвеччина в роки війни: хронологічний аспект (1941-1942 рр. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук. – краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка –Нова, 2003. – Вип. 3. – С. 153.
14. Прокопчук В. З історії просвітницького руху на Хмельниччині // Дунаєвецький вісник. – 1995. – 13 лип. (№53).
15. Архів Управління служби безпеки України в Хмельницькій області, спр. 2351, арк.15.
16. Прокопчук В. З історії просвітницького руху на Хмельниччині // Дунаєвецький вісник. – 1995. – 13 лип. (№53).
17. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 122–123.
18. Оліневич С.С. Окупація Дунаєвеччини в роки Великої Вітчизняної війни // Тези доповідей респ. наук. конф. „Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля”. – Дунаївці, 1993. – С. 61.
19. Паламар П.В. Трагедія в урочищі „Табори” // Дунаєвеччина очима дослідників... – К.: „Рідний край”, 1997. – С. 135.
20. Севастьянова О.А. Пам'ятник військовополоненим // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – Вип. 2. – С. 22.
21. Олійник Ю.В. Дунаєвеччина в роки війни: хронологічний аспект (1941-1942 рр.)... – С. 154.
22. Оліневич С.С. Вказ. праця. – С. 61.
23. Україна сниться... / Неотримані листи подолян, відправлені з Німеччини у 1942-43рр. – Хмельницький, 1995. – С. 29.
24. Там само. – С. 133.
25. Там само.
26. Поділля у Великій Вітчизняній війні... – С.113.
27. Там само. – С. 95-96.
28. Див.: Мизак Н.С. За тебе, свята Україно: [монографія] / Нестор Мизак, Василь Горбатюк. – Чернівці: Видав. дім «Букрек», 2006. – С. 129, 180, 246.
29. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни... – С. 8-12.
30. Там само. – С. 13.
31. Карвасінський П.Л. Рачинецька трагедія // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. – краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 137-138; Томашевська Н.В. Трагедія і біль мого села // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – Вип. 2. – С. 25.

32. Поділля у Великій Вітчизняній війні... – С. 101.
33. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни... – С. 11.
34. Там само. – С. 19.
35. Там само. – С. 22.
36. Там само. – С. 26.
37. Там само. – С. 29-30.
38. Ці дані станом на 1 грудня 1997 року підготував працівник Дунаєвецького райвійськкомату майор О.Г. Козаков.
39. Ларкін І. До нових успіхів // Ленінський шлях. – 1944. – 7 листоп. (№ 25).
40. Оліневич С. Нескорені. – Дунаївці, 1991. – С. 200-202.

До розділу VI

1. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 338, оп. 5, спр. 118, арк.34.
2. Там само, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк. 222.
3. Там само, ф.р. 863, оп. 3, спр. 220, арк. 2-3.
4. Там само, ф.р. 864, оп. 3, спр. 221, арк. 73,120.
5. Там само, спр. 239, арк. 10.
6. Там само, спр. 242, арк. 15.
7. Архівна довідка від 29 листопада 1988 р. № 230, надіслана завідуючому Дунаєвецьким райВНО Прокопчуку В.С. за підписом директора Державного архіву Хмельницької області С.М. Федоренка і ст. методиста І.М. Чернікова.
8. Ілля Прохорович Ларкін (1907-1969) народився на ст. Нарішкіна Орловської губернії. 1929 року переїхав на Донбас, працював шахтарем, секретарем комсомольської організації. 1932 року вступив до лав ВКП(б), підвищував політичну освіту на різних курсах, був секретарем парткому, заступником директора радгоспу «Привольє», інструктором Ворошиловградського обкому КП(б)У, другим секретарем Покровського райкому партії, а після визволення Донбасу – першим секретарем цього ж райкому. У Дунаївці на посаду першого секретаря був направлений ЦК КП(б)У і вже 3 квітня 1944 р. був взятий на облік райвійськкоматом. 1948 року переведений в Кам'янець-Подільський на посаду директора швейної фабрики. Похований на руськофільваровецькому кладовищі.
9. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр.2, арк. 1.
10. Прокопчук В.С. Два села – одна доля... – С.115.
11. Поділля у Великій вітчизняній війні... – С. 333.
12. Там само. – С. 322-323.
13. Див. детальн.: Прокопчук В.С. Тернова стежка..., С. 61-70.
14. Держархів Хмельницької області, ф.р.3824, оп. 1, спр. 1, арк. 28.
15. Там само, ф.р. 2370, оп. 2, спр. 1, арк.80 зв. –81.
16. Там само, ф.р. 3824, оп. 1, спр. 1, арк. 8.
17. Поділля у Великій Вітчизняній війні... – С. 343.
18. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк. 229.
19. Прокопчук В.С. Два села – одна доля... – С. 116.
20. Ленінський шлях. – 1944. – 30 верес.(№18).

21. Там само. – 17 верес. (№ 17).
22. Повний текст листа до Верховного Головнокомандуючого Й. В. Сталіна та його відповідь були вміщені у спецвипуску заводської стінгазети, у 70-х роках переданої до музею села Макова, що розміщувався в старому приміщенні Маківської СШ.
23. Ленінський шлях. – 1944. – 7 листоп. (№25).
24. Поділля в роки Великої Вітчизняної війни... – С. 361-362.
25. Держархів Хмельницької області, ф.р. 2370, оп. 2, спр. 1, арк.83.
26. Там само, ф.р. 3824, оп. 1, спр. 1, арк. 18.
27. Ленінський шлях. – 1945. – 21 лют. (№10).
28. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 12, арк. 41.
29. Там само, ф.р. 3824, оп. 1, спр. 1, арк. 15-15 зв.
30. Поділля у Великій Вітчизняній війні... – С. 341-342.
31. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк.254-255.
32. Ленінський шлях. – 1944. – 14 серп. (№11).
33. Поділля у Великій Вітчизняній війні... – С. 345.
34. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 244.
35. Ленінський шлях. – 1944. – 7 листоп. (№25).
36. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 245.
37. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк. 41.
38. Ленінський шлях. – 1944. – 7 листоп. (№25).
39. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 2, арк. 70.
40. Там само, арк. 14.
41. Там само, арк. 256.
42. Там само, спр. 10, арк. 95.
43. Там само, спр. 84, арк. 246
44. Там само, арк. 190.
45. Там само, спр. 12, арк. 31.
46. Там само, арк. 42.
47. Ленінський шлях. – 1944. – 14 верес.(№16).
48. Григоренко О.П. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – К. : Рідний край, 1997. – С. 127.
49. Поділля в роки Великої Вітчизняної війни... – С.351-352.
50. Ленінський шлях. – 1945. – 21 лют. (№10).
51. Там само. – 11 лют. (№8).
52. Ленінський шлях. – 1948. – 9 січ. (№3).
53. Там само. – 15 січ. (№5).
54. Там само. – 17 січ. (№6).
55. Там само. – 9 січ. (№3).
56. Там само. – 9 трав. (№38).
57. Там само. – 6 лют. (№11).
58. Там само. – 10 квіт. (№27)
59. Там само. – 1 лют. (№15)
60. Там само. – 6 лют. (№11).

61. Там само. – 11 листоп. (№92).
62. Там само. – 27 трав. (№43).
63. Там само.
64. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 84, арк. 383.
65. Там само, спр. 102, арк. 120.
66. Лавренюк С.А. Мій рідний край // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 123-124.
67. Ленінський шлях. – 1948. – 5 трав.(№35).
68. Там само. – 26 серп. (№60).
69. Держархів Хмельницької області, ф.р. 4378, оп. 1, спр. 10, арк. 49.
70. Ленінський шлях. – 1948. – 1 груд. (№ 98).
71. Там само. – 22 серп.
72. Там само. – 29 груд. (№105).
73. Там само. – 17 черв. (№49).
74. Там само. – 17 верес. (№91).
75. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 54.
76. Держархів Хмельницької області, ф.р. 3906, оп. 1, спр. 241, арк. 4.
77. Там само, ф.р. 1042, оп. 2, спр. 119, арк. 89 – 90.
78. Там само, спр. 136, арк. 57.
79. Ленінський шлях. – 1956. – 2 груд. (№ 126).
80. Там само. – 16 груд. (№132).
81. Колісник С.Т. Зустріч з Героєм / Степан Колісник // Дунаєвецький вісник. – 2010. – 4 берез. (№ 17-18).
82. Ленінський шлях. – 1958. – 1 січ. (№1).
83. Там само. – 15 січ. (№7).
84. Там само. – 28 лют. (№ 26).
85. УРЕ. – К., 1981. – Т. 6. – С.417.
86. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 3, спр. 59, арк. 100.
87. Ленінський шлях. – 1959. – 1 січ. (№ 1).
88. Там само. – 1958. – 26 берез. (№ 37).
89. Там само. – 1960. – 10 берез. (№3).
90. Там само. – 1959. – 5 груд. (№ 145).
91. Там само. – 1 січ. (№ 1).
92. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 3, спр. 45, арк. 123.
93. Там само, ф.р. 338, оп. 17, спр. 515, арк. 173-174.
94. Там само, ф.р. 1042, оп. 3, спр. 54, арк. 20.
95. Там само, ф.р. 338, оп. 17, спр. 515, арк. 171.
96. Там само, ф.р. 1042, оп. 3, спр. 56, арк. 122.
97. Ленінський шлях. – 1959. – 30 серп. (№ 103).
98. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 3, спр. 44, арк. 1.
99. Ленінський шлях. – 1959. – 10 трав. (№ 55).
100. Там само. – 1960. – 27 груд. (№ 153).

До розділу VII

1. Ленінський шлях. – 1961. – 15 серп. (№98).
2. Там само. – 11 трав. (№57).
3. Там само. – 1962. – 20 січ. (№9).
4. Там само. – 19 трав. (№59).
5. Там само. – 1 січ. (№1).
6. Там само. – 29 трав. (№1).
7. Там само. – 29 груд. (№122).
8. Держархів Хмельницької області, ф.р. 3906, оп. 1, спр. 226, арк.17 – 18.
9. Ленінським шляхом. – 1964. – 31 берез. (№39).
10. Там само. – 16 січ. (№7).
11. Там само. – 4 лют. (№15).
12. Прокопчук В.С. Дунаївці ... – С. 47.
13. Ленінським шляхом. – 1964. – 26 січ. (№13).
14. Поліщук М. Дунаєвецькому РЕМ – 40! / Михайло Поліщук // Дунаєвецький вісник. – 2005. – 18 серп. (№ 64-65).
15. Ленінським шляхом. – 1967. – 2 листоп. (№133).
16. Історія міс і сіл Української РСР. Хмельницька обл... – С. 246.
17. Ленінським шляхом. 1967. – 15 верес. (№64).
18. Там само. – 1964. – 22 серп. (№100).
19. Там само. – 1969. – 14 черв. (№69).
20. Там само. – 23 жовт. (№125).
21. Там само. – 21 жовт. (№124).
22. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область... – С. 253.
23. Економічна історія України : іст. – екон. дослідж. / редкол.: В.М. Литвин (голова) [та ін.] – К. : Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – С. 466-467.
24. Держархів Хмельницької області, ф. р. 1042, оп. 3, спр. 301, арк. 139.
25. Там само, спр. 569, арк. 27.
26. Там само, спр. 442, арк. 102.
27. Там само, арк. 106.
28. Там само, спр. 484, арк. 9.
29. Прокопчук В.С. Дунаївці... – С. 48.
30. Ленінським шляхом. – 1981. – 5 лют. (№15).
31. Там само. – 13 січ. (№5)
32. Там само. – 7 лип. (№80).
33. Ленінським шляхом. – 1980. – 11 лип. (№82).
34. Там само. – 17 січ. (№7).
35. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 3, спр. 571, арк. 215.
36. Ленінським шляхом. – 1981. – 5 лют. (№15).
37. Ленінським шляхом. – 1970. – 5 листоп. (№131).
38. Там само. – 1974. – 15 січ. (№4).
39. Дарманський М.М. Освіта Дунаєвеччини та її творці (1944-1984 рр.) / М.М. Дарманський, Д.І. Миндра // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і

- свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – Вип. 2. – С. 116.
40. Шинкарчук В.Ф. Зростання матеріальної бази та його вплив на лікувальний процес в закладах Дунаєвецького району в 1968-1979 рр. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. пр. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: К-ПДП, 2000. – Вип. 2 – С. 160.
 41. Там само. – С. 163.
 42. Ленінським шляхом. – 1981. – 9 квіт. (№42).
 43. Прокопчук В.С. Дунаївці... – С. 51.
 44. Делегату ХХVІІІ конференції Дунаєвецької районної партійної організації: стат. довід. – Дунаївці, 1985. – С. 16-19.
 45. Брежнев Л.І. Про продовольчу програму СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації: доповідь на пленумі ЦК КПРС 24 травня 1982 р. – К., 1982. – С. 7.
 46. Делегату ХХVІІІ конференції Дунаєвецької районної партійної конференції... – С. 26-32, 40-41.
 47. Економічна історія України... – С. 500.
 48. Бачинський О. Падіння рівне злету (подвиг воїна – інтернаціоналіста Ю.М. Богуцького // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 233-234.
 49. Крупник В.І. Афганістан у моїй душі / В.І. Крупник // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Поділ.: Абетка-Нова, 2003. – Вип. 3. – С. 163 – 164.
 50. Гуцол С. Спілка афганців активно працює / Сергій Гуцол // Дунаєвецький вісник. – 2012. – 16 лют. (№13-14).
 51. Економічна історія України... – С. 503.
 52. Дунаєвецький вісник. – 2007. – 1 трав. (№34).
 53. Економічна історія України ... – С. 504.
 54. Делегату ХХІХ конференції Дунаєвецької районної партійної організації. – Дунаївці, 1988. – С. 15-17.
 55. Там само. – С. 24-25.
 56. Там само. – С. 28-31, 35.
 57. Там само. – С. 40-41.
 58. Там само. – С. 40.
 59. Небельський С.Б. Дунаївці – рік 605-ий // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2008. – Вип. 4. – С. 42.
 60. Там само. – С. 43.
 61. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, Т. 3, спр. 697, арк. 152.
 62. Прокопчук В.С. Дунаївці... – С. 57.
 63. Делегату ХХІХ конференції... – С. 13.
 64. Держархів Хмельницької області, ф.р. 1042, оп. 3, спр. 699, арк. 28.
 65. Делегату ХХІХ конференції Дунаєвецької районної партійної організації... – С. 13.

66. Див. детальн.: Дунаєвецький вісник. – 2010. – 8 лип. (№53 – 54); 22 лип. (№ 57 – 58); 5 серп. (№61–62).
67. Там само.

До розділу VIII

1. Дунаєвецький вісник. – 1991. – 3 груд. (№ 7).
2. Там само. – 1993. – 26 січ. (№ 6–7).
3. Хмельниччині 60 років: стат. зб. – Хмельницький, 1997. – С. 246.
4. З інформації «Розвиток промислового сектора економіки за 1991–2013 роки», у червні 2013 року наданої автору начальником управління економічного розвитку, торгівлі та інфраструктури Дунаєвецької райдержадміністрації Т.М. Тиран.
5. Дунаєвецький вісник. – 2001. – 25 січ. (№5).
6. Там само. – 2008. – 31 січ. (№ 7–8).
7. Там само. – 2013. – 8 серп. (№ 32).
8. З інформації «Торгівля та сфера послуг за період 1990 – 2012 рр.», наданої на 1.07.2013 р. управлінням економічного розвитку, торгівлі та інфраструктури Дунаєвецької райдержадміністрації.
9. Глущенко О.О. Віхи розвитку ЦПОСІ та КНП м. Дунаєвець // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. – краєзн. праць. – К.; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – Вип. 2. – С. 179–181.
10. Рибак І.В.
11. Рибак І.В.
12. Дунаєвецький вісник. – 1993. – Січ.
13. Там само. – 2000. – 18 листоп. (№87).
14. Там само. – 2001. – 24 серп. (№ 65).
15. Там само. – 2008. – 31 січ. (№ 7–8).
16. Там само. – 2010. – 25 лют. (№15–16).
17. Там само. – 2013. – 31 січ. (№5).
18. Подільські вісті. – 2003. – 16 січ. (№6).
19. Дунаєвецький вісник. – 2008. – 28 лют. (№ 15–16).
20. Скворцова
21. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2001 р. – Хмельницький, 2012. – С. 235.
22. Рибак
23. Інформація «Історія становлення системи соціального захисту населення Дунаєвецького району» станом на 1 липня 2013 р., надана начальником управління О.В. Пекарським. – С. 4.
24. Там само. – С. 5.
25. Там само. – С. 1-6.
26. Скворцова.
27. Дунаєвецький вісник. – 2010. – 16 груд. (№ 99–100).
28. Подільські вісті. – 2000. – 31 жовт. (№ 127).
29. Голос України. – 1996. – 6 квіт. (№ 65).

30. Освіта Дунаєвеччини на межі тисячоліть: буклет. – Дунаївці, 2004. – 6 с.
31. Дунаєвецький вісник. – 2007. – 29 трав. (№ 42).
32. Там само. – 2010. – 21 січ. (№ 3–4).
33. Там само. – 2 верес. (№ 69–70).
34. Довідка районного управління освіти, молоді і спорту «Про освітню галузь Дунаєвецького району станом на 1 липня 2013 р.», засвідчена підписом начальника Ф.П. Поліщук.
35. Дунаєвецький вісник. – 2007. – 8 трав. (№ 36).
36. Там само. – 2002. – 16 лют. (№ 13–14).
37. Там само. – 2013. – 11 квіт. (15).
38. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия в Подолии. – Каменец-Подольский, 1872. – С. 348 – 349.
39. Труды Подольского церковного историко – археологического общества / под ред. Е. Сецинского и Н. Яворовского. – Каменец – Подольск: Типогр. Св. – Троиц. братства, 1911. – Вип. 11. – С. 43.
40. Дунаєвецький вісник. – 2006. – 1 черв. (№ 41–42).
41. Там само. – 2005. – 17 берез. (№ 20–21).
42. Там само. – 2002. – 12 жовт. (№ 80–81).
43. Архів УСБУ в Хмельницькій області, спр. 26570, арк. 10 – 18.
44. Дунаєвецький вісник. – 1998. – 21 листоп. (№ 88).
45. Кац Д. Маю честь презентувати... / Давид Кац. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст – 2», 2007. – С. 48.
46. 3 Довідки Дунаєвецької райдержадміністрації на 1.07.2013 року.
47. Довідка про діяльність закладів культури Дунаєвецького району за період 1991 – 2013 рр. – С. 4–5.
48. Там само. – С. 5.
49. Там само. – С. 1.
50. Там само. – С. 2.
51. Подільські вісті. – 2002. – 7 трав. (№ 65).
52. Довідка про діяльність закладів культури Дунаєвецького району за період 1991 – 2013 рр. – С. 3.
53. Брелінська О. Музей Дунаєвеччини: минуле, сьогодення, майбутнє / Олена Брелінська, Ірина Куріловська // Дунаєвецький вісник. – 2012. – № 5–6, 13–14; Куріловська І.В. Історія Дунаєвецького арматурного заводу // Матеріали всеукраїнської науково – краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України», присвяч. 75-річчю утв. Хмельниц. обл. – Хмельницький: Мельник А.А., 2012. – С. 251 – 255.
54. Там само. – С. 6.
55. Там само. – С. 7–8.
56. Дунаєвецький вісник. – 1998. – 12 верес. (№ 30).
57. Там само. – 2012. – 12 січ. (№ 3–4).
58. Там само. – 2007. – 16 лют. (№ 13).
59. Там само. – 2008. – 23 жовт. (№ 81–82).
60. Дунаєвеччина спортивна: буклет. – Дунаївці, 2004. – С. 1, 4.
61. Дунаєвецький вісник. – 2001. – 13 жовт. (№ 78–79).

62. Там само. – 2003. – 17 трав. (№ 38–40).

63. Там само. – 2006. – 15 черв. (№ 46).

64. Там само. – 2009. – 14 трав. (№ 37–38).

ДОДАТКИ

Додаток № 1

ГРАМОТА князя Олександра Кориатовича Смотрицькому домініканському монастирю, видана 17 березня 1375 р.

«Во имя Отца и Сына и Святого Духа, Аминь. Мы, князь Литовский, князь Олександр Кориатович, Божею милостью и Господарь Подольской земли, чиним свидочо (делаем известным) своим листом, всякому доброму, кто ж на сей лист посмотрит, што ж был брат наш князь Юрий Корьятович придал млин (мельницу) к церкви Матци Божий у Смотрича то и мы князь Олександр подтверждаем того своим листом дальнесьмо (на даленейшее время), на вики той млин и мисто у млина к церкви и тым мнихом казательного закону, а кою колы и спрячают людей у соби, оу том мисти, у млина, ты люди и дальнеем им, со всем правом. Алей то што ж коли б же и земляне будут город твердити, тогда тии люде також имеют твердити город Смотрич, иже то штож коль вси земляны имут давати дань у татары, то серебро имиють такоже тии люди дати. А ко млину границя горе (вверху) Смотричем до мисту, а долови (внизу) Смотричем, што дуброва межи Ходорковым селом той дуброви половина к млину, а в поле, кде соби приоруют ниви, то их имиють прислушати. А нато дальнесьмо свой лист и печать зависили своего князьтва. А свидци на то Гринко пан, староста Подольский, Смотрицкий воевода Рогожка Прокопий, Семенко Карабчиевский, а писан лист у Смотричи, по нарожении Божиим лета 1375 месяца марта 17 у день Святаго Алекса, человека Божия».

(Орловский М. Историческое описание заштатного г. Смотрича Каменецкого уезда Подольской губернии // Прибавление к «Подольский Епархиальным Ведомостям». – 1864. – №20. – С. 697)

Додаток № 2

Про затвердження Списку історичних населених місць України Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. №878

З метою захисту традиційного характеру середовища населених місць України, на виконання статті 32 Закону України «Про охорону культурної спадщини» Кабінет Міністрів України **постановляє**:

1. Затвердити Список історичних населених місць України (додається).

2. Державному комітетові будівництва, архітектури та житлової політики разом з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями продовжити протягом 2001-2005 років роботу з виявлення та дослідження сіл для занесення їх до Списку історичних населених місць України;

разом з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями забезпечити протягом 2001-2003 років розроблення та затвердження науково-проектної документації з визначення меж історичних ареалів населених місць, включених до зазначеного Списку.

Прем'єр-міністр України
А. Кінах

Хмельницька область

м. Хмельницький	початок XV століття
смт Антоніни	XVIII століття
смт Білогір'я	друга половина XIV століття
м. Волочиськ	1463 рік
м. Городок	1362 рік
смт Гриців	XI-XII століття
м. Деражня	початок XVI століття
м. Дунаївці	1403 рік
м. Ізяслав	кінець XII- XIV століття
м. Кам'янець-Подільський	II століття
м. Красилів	1444 рік
смт Летичів	XIII століття
смт Меджибіж	1146 рік
смт Нова Ушиця	1439 рік
м. Полонне	1171 рік
смт Сатанів	початок XV століття
м. Славута	XVII століття
смт Смотрич	XIV століття
смт Стара Синява	XVI століття
м. Старокостянтинів	XVI століття
смт Чорний Острів	1366 рік
м. Шепетівка	1594 рік
смт Ямпіль	X століття
смт Ярмолинці	1400 рік

(Інформаційний бюлетень. – Київ, 2001. – №7. – С. 51, 60)

Додаток № 3

Заповіт Ігнація Сцібор Мархоцького

Відбувалося в Подільській Губернії Ушицького Повіту, в спадковому місті Миньківцях, Його світлості Ігнація Графа Сцібор Редукс Мархоцького, дня чотирнадцятого місяця грудня тисяча вісімсот двадцять другого року.

До Врядування та місцевого Суду Домінікального Миньковецького прийшовши особисто, ур. Шимон Дунін Борковський, на підставі наказу від Спадкоємця та власника ЙС. Ігнація Графа Сцібор Редукс Мархоцького, дня одинадцятого місяця грудня Тисяча вісімсот двадцять другого року за номером двадцять шість виданим; подав для запису до Книги місцевих подій того ж Суду Заповіт, тобто останню волю Спадкоємця, Отця і Пана, на папері двохрубльовому тим же ж ЙС. Ігнацієм Графом Сцібор Редукс Мархоцьким укладений, а відомими громадянами урядниками і печатниками, як свідками, підписаний, якого слова є наступні:

Перед Врядуванням Його Імператорської Величності та перед Головним Судом другого департаменту Цивільних справ Подільської Губернії, перед лицем шляхти Громадян осілих, людей довіри гідних, на друзів, свідків, печатників викликаних і запрошених, на підставі прав коронних і Статуту Великого Князівства Литовського розділу восьмого артикулу другого про Заповіти. Кожна людина, що народжується, вмирати мусить. Тому кожній людині належить пам'ятати про останні речі. Які б не були, згідно науки Еклезіаста, «гірка є згадка про смерть людині, що спокій має в маєтках своїх, людині спокійній, дороги якої в усьому щасливі, та яка ще може їсти». «В усякому разі смерть є добрим Судом людині недостатній і якій на силах сходить, в літах похилій, і яка ще про все піклується й переживає, і надії не має, яка терпіння втрачає». Той же Еклезіаст далі навчає: «Не лякайся Суду смерті, пам'ятай, що перед тобою було, те й після тебе буде: той Суд від Господа усілякій плоті». – Не відкладаючи на останню годину, в якій людина хворобою смертельною на ложі смерті покладена, сил та відчуттів звичайно позбавленою буває, але заздалегідь поки сили є, і здоров'я, будучи в тілі й розумом здоровий, при добрій пам'яті, вчиняю розпорядження, порядок, останню волю мою оголошую, і наступним постановляю Заповіт. (...)

1. Оскільки з подружніх зв'язків Графів Єлігіуша і Пульхерії Малаховських, та Полковників Миколая Гавриловича і Емілії Інгештоффів є потомство, тому до встановленої особисто перед Книгами Головного Суду дня тринадцятого місяця листопада тисяча вісімсот сімнадцятого року заповітною волею Ради і Опіки Фамілійної (Родинної), призначаючи певні особи, які кровно походять на опікунів закликаю, найближчих споріднених за мечем та купіллю (по жіночій лінії?), що мають титули Стриїв, Дядьків, Тіток, як ото: з Графів Моравських Графиню Малаховську, вважаючи її за Бабку потомству Єлігіуша і Пульхерії Малаховських: Мелітона, Августина, Сотера, Яна, Панкрація Графів Малаховських, братів рідних Єлігіуша Малаховського, вважаючи їх за Стриїв: Станіслава Доленьга Щепанського, Яна Святопелк Завадзького родичів дружин, по матерям прізвище Малаховських мали, Маріанну Щепанську, Тересу Завадзьку, Кристину Графиню Козьобродку вдову з Графів Малаховських рідні Єлігіуша Малаховського сестри, а потомство його Тітки: Нікодему і Гереберту Графині Малаховські незаміжні, рідні сестри і Тітки Миколая Гавриловича Інгештофф Велколуцкевського полку Полковника.

2. На виконавців Заповіту цього закликаю, запрошую, призначаю Графів Яна Понятовського, Калікста Старжиньського, Францішека Мрозівцького, просячи і закликаючи їх, щоб старалися бачити, і прикладалися, щоб до останньої літери цей Заповіт задовольнити й виконати, і щоб в усіх пунктах як найдокладніше і ретельніше він був збережений і дотриманий.

3. Стан усього нерухомого маєтку є такий: спадкові землі і добро в Губернії Подільській в повіті Ушицькому містечка Миньківці з прилеглими передмістями, урочищами, хуторами, як то: Вітослав, Загребеля, Людвінів, Мархоціци, Весела, Замок Бельмонт з підзамковими будівлями, села Мислібори, Заріччя, Городище, Катеринівка, Антонівка, Крушківці, Побійна, Остоя, Побіанка, Сивороги, Ластенія, Сцібори, Отроків, Притулія, Хапанівка, Старики з Барановою, Тимків, Затиша; в повіті Могилівському спадкове село Сеферівка. Біля Чорного моря, тобто на Понт-Еуксин коло Одеси в Херсонській Губернії в Тираспільському повіті правом спадкування двадцяти тисяч десятин землі, що називаються Графство Руфіполіс, яке має посади над лиманом Дністровим Адріанів, Любомила, Каролін, Роксолана, Скотопаси, Барабойя; над лиманом Куяльником Волянів, Альтеста, Вигода. А в праві *kollokaeyinum* в фортуні колись Гумецьких, пізніше Людвика Тшецького Ротмістра, в домінії Сокілецькій в повіті Ушицькому села Бучая, Загоряни, Шелестяни і частини в містечку Соколів (Сокілець).

4. Земель і майна Миньковець, сіл і всієї прилеглої території, що належать до Миньковець, за правом натури, з прав спадщини, наслідування, стає після смерті Батька Паном, спадкоємцем, власником Граф Кароль Сцібор Мархоцький, як Син, спадкоємець, наступник, потомок, і цим заповітом саме так називається, призначається і є. – А місто Миньківці з передмістями, з прилеглими теренами, вище згаданими, і замок Бельмонт негайно в своє володіння і володарювання може узяти, інтромісією, тобто урядово прив'язане на користь, особу і інтерес свій окликати і в нерухомість прийняти, займаючи Ліс увесь та всю циркумференцію, яка здавна до міста Миньковець належали та належать, і сповна чинити те, що надають титул наслідування і власність

5. Оскільки права встановлюють, щоби Брати Сестрам, яких Батьки за життя не дали посагу, а про те є Ан.: 1588 тіт: про поважання сестер ан.: вол.2. фол. 1212 і 1219. Тіт. Про Сестер юре вікторум перед виходом року по смерті батьківського посагу повинні призначити, і брати без зволікань мають віддати частину маєтку або виділити і забезпечити відповідним помешканням. Батько, бажаючи закрити дорогу сваркам, суперечкам, ненависті, незгоді і аби долю дочок не вчинити сумнівною, байдужою, стражденною, випередив і за життя свого дочкам посаги призначив та в землях, маєтках частини визначив, які ото є записаними дня восьмого місяця січня тисяча вісімсот двадцятого року, особисто перед Урядом та Земськими Книгами повіту Ушицького визнаними, року тисяча вісімсот двадцятого, дня двадцять восьмого місяця січня до Книг Головного Суду Подільської Губернії подаровані села Отроків і Притулію Графині Пульхерії Малаховській; села Сивороги, Сцібори з Ластенією Полковниковій Емілії Інгештофф; Графині Юлії Мархоцькій Панні (незаміжній) села Побійна і Остоя разом з помешканнями в заводовому посагу є виділені та віддані; урядовою інтромісією власністю та усіляким схваленням сконсолідоване. Отже, ці посагові права, заводу посагового і орендування мають бути святі, незмінні та незворушні. – Проте в посагу заведені і записані маєтки *per/Intromissionem* взяті, не можуть в наслідувальне право вічне обернутися, але як є про це ан: 1576. Вол. 2. Фол.: 941. Тіт: про проскрипцію Син і Брат їх Граф Кароль Мархоцький, заплативши сестрам посаги *pravia eviktione*, може ці маєтки викупити та від запису, що має посагове ім'я, звільнити.

6. Запис довічності на село Антонівка дня двадцять першого серпня тисяча вісімсот двадцятого року перед Врядуванням та Земськими Актами Повіту Ушицького особисто засвідчений на користь *koleskiey sowetnikowu* Юстини Шомейкової, року тисяча вісімсот двадцятого дня двадцять першого місяця жовтня до Книг Головного Суду Подільської Губернії чином дарунку поданої, до якого то села Антонівка урядова інтромісія проголошена та спокійне орендування й схвалення наступили, тому довічність на село Антонівка спільно з підданими, їх повинностями, оплатами, з корчмами сільською та корчмою шляховою Поштовою Вигодою названою для Літнівців, з тим усім, що в селі знаходиться, з цілою циркумференцією має бути як про *deservita mercede*, і щоб Батька старезного Майора Холтея в потребах його, вигодах щодо здоров'я доглядала наданого, свято має бути збережене, та Спадкоємцями дотримуване; не менше надане довічно Схоластиці з Руфів Ганицькій Матері та Октавії, її дочці Панні Анельці вже багато років записані на частину Притули Мурованою названої не менше свіжо учиненої особисто перед Врядуванням та Книгами Головного Суду дня дев'ятого місяця травня тисяча вісімсот двадцять першого року на користь і особу Меланії Ганицької Панни на урочище Затиша назване, довічно мають бути в повній силі описів своїх дотримувані.

7. Село Сеферівка у спадок дається Емілії вже декілька років Мархоцькій Панні (незаміжній), сьогодні Полковниковій Інгештофф, дароване, чого акт дарування в Книгах Контрактних Київських є засвідчений; село тоді Сеферівка – спадкова власність Полковникової Емілії Інгештофф. Дивитися має Рада і Опіка Родинна, щоб без її ради та дозволу Полковникова Інештофф села Сеферівки не втрачала, не відчужувала, бажаючи продати Сеферівку, інакше вчинити би не могла, тільки за дозволом Ради і Опіки Родинної, а гроші за продаж отримані на виселення віддані бути повинні, щоб їй процентний дохід запевнити та спадкоємці в праві наслідування шкоди не понесли.

8. Що стосується приморських земель Графства Руфіполіс, оскільки земля ця вся з посадами, які вище були згадані, є за грошовий запис двадцяти двох тисяч п'ятсот срібних рублів через Чоловіка Дружині своїй, покійній Єви Графині з Руфів Мархоцькій, даровані тою ж Євою Мархоцькою на користь і особу нею набутої і купленої, з чого мають натуру рідного маєтку, потім Син Кароль Мархоцький, Пульхерія Малаховська, Емілія Інгештофф, Юлія Мархоцька дочки належать до рівного поділу і спільно є спадкоємцями: беруться тому якнайшвидше та запишуть Суд компроміс на знатних осіб Шляхти Громадян, спадкування рівне встановлять, компланацією спишуть та під вирок і затвердження полюбовного Суду віддадуть, та в оренду спадкову приймуть. Нехай відоме буде Спадкоємцям Єви Графині Мархоцької, що покійна їх Мати Єва Мархоцька мала борг десять чи одинадцять тисяч срібних злотих у Черкаського, які спадкоємцям того ж Черкаського, розклавши поголівно, належить віддати та заплатити, і від такого боргу очистити землю. До речі, Заповідач на сплату частини за цю землю позичив їй чотири тисячі п'ятсот срібних рублів, без угоди поміж Мархоцькою і Годлевським тому ж Годлевському заплатив три тисячі срібних рублів, а поніс видатку на захист, як то є відоме, тисячу срібних рублів, тобто залишок становить вісім тисяч п'ятсот срібних, які також під розділ і рішенням полюбовного Суду віддані будуть як депортатовий

борг. Батько ж тим так розпорядиться, як любов та батьківська прив'язаність до дітей подиктує. Усіляка інвентаризація, худоба, стадо Батьком там спроваджені, діти порівну між собою поділять. Пам'ятати будуть: землі тої не втратити і не збувати, але в найдовші роки в оренді родини залишити.

9. Не є тут місце згадувати про випадки та розповідати, як гнів та неприязнь викликали, а які й стрясли усі будівлю і до занепаду нахилили: Внесений до Книг Головного Суду дня двадцять сьомого місяця серпня тисяча вісімсот двадцятого року Маніфест ясно відкриває побудки небажання та ненависті. Цим же Маніфестом, а то само і даним Заповітом повторюється та постановляє на витримку та анулювання всіх боргів відзначені та віддані є села Старики, Тимків з Барановою, Крушківці, Мислібори з Заріччем, Городище, Катеринівка, Побіанка. Кароль тоді Граф Мархоцький, як названий Спадкоємець, разом з Радою і Родинною опікою займуться, щоб усі борги ліквідувати, заплатити, нічого не бути винним, маєтки очистити, а дотримуючись доброчесності, правди, права з кредиторами вчинити розрахунки, ввійти з ними в домовленості і на сатисфакцію відзначать згадані села: стараючись з прибутків інших маєтків сплатити ці борги, викупити маєтки, зволікання не терпіти, але нехай при тілі домінії Миньковецької залишаться.

10. Щодо маєтків, collocaцією та заставами отриманих, частин Соکیلця, Бучаї, Загорян, Шелестян, на яких заява є сто тридцять п'ять тисяч срібних рублів, коли виділена земля та села не становлять вартості на більш, чим дев'яносто тисяч срібних рублів, в якій-то розділовій справі з'явилися апеляції та скарги до Правлячого Сенату, скаржачись на обтяжливість та випрошуючи іншої, справедливої ексдивізії. Втім Граф Кароль Мархоцький спільно та Чотири Ради і Опіки Родинні дбати будуть та нагадувати, щоб їм жодна в тому кривда не діялася та значення *robonifikowane* через додання чемні п сумі сорока п'яти тисяч срібних рублів перевищуючих: пам'ятати і те: що Бучая та Шелестяни правом і заставним контрактом є зведені, а знаючи, якими міцними є права застави і заставних володарів, а Керуючому Сенату є представлене, дбати тоді належить, щоб таким правам застави, Судовим інтерпретаціям не підпадаючим, ніщо не було ображене. Отже, частини Соکیلця, Бучаї, Загорян, Шелестяни і те, що могло б більше з виміру безсторонньої справедливості припасти, то Заповідач заповіту на утримання життя свого, допоки Бог та натури дозволять жити, для себе залишає, і дохід з них до останніх днів життя собі зберігає. А суми зведені, набуті, сплачені, земля і села ці, заставою і боргом тримані, стануть після закінчення життя Заповідачем власністю Спадкоємця Миньковець, як натурального наступника та спадкоємця. Однак і зараз, поки живий є Заповідач. Можуть стати особні угоди з Каролем Графом Мархоцьким, або з Радою і Опікою Родинною, в силу якої певною визначеною квотою готовими грошима на утримання життя Батьку до рук Його як найдокладніше наперед *ancitipative* щороку сплачувати за розписками зобов'язуються, а решту доходів, прибутків і усе господарство на прибуток Кароля Графа Мархоцького піти має: окрім тільки сплачування тої суми, яка має бути встановлена з землі Сокілецької – діти, знаючи, яким великим і стислим є обов'язок для дітей утримувати й годувати в старості своїх Батьків, кожна тоді голова певну невелику кількість в грошах, як також і в *wiktualach* постановляють та призначать, та щороку віддавати будуть, з чого б їх старезний Батько пристойно й вигідно міг би

жити і жодних нестатків та незручностей би не зносив.

11. Усіляку рухомість, усілякі приладдя, інвентар, в пасіках, в худобі, стаді, в меблях, в достатках, посуді з міді, заліза, срібла, інших металів, і що тільки знаходиться може, з тих певні частини – дочкам на їх потреби та зручності виділені будуть, а решта сину для господарства, потреб, зручностей, вжитку служити має і стати його власністю. Для чого запишеться особний Реєстр, буде внесено запис до Судових Книг і як Додаток до заповіту, силу заповіту маючий, вважатися буде. А срібний посуд, великий, сервізний столовий, бібліотека, арсенал, мисливство, пивзавод, вин та алкогольних напоїв з років давності та за вибором славних та усіляке приладдя, *appareneya*, вбрання, костельні прикраси, святинь *oratoriuw*, ті є складом та депозитом в Домах та в родинах, реліквії такі залишаються в сім'ях, як пам'ятки славної бувальщини родини, старань та праці предків, таких не тільки втрачати не можна, але звісно помножувати треба, та з покоління на покоління мають переходити. Отже, й тут нехай вічно й тривале буде, і Рада та Опіка Родинна під наглядом Голови Родини дивитися будуть, щоб подібні реліквії не були втрачені, тривало існували та потомкам крові діставалися.

12. Наступник, що вважається Головою Родини, разом з Опікою і Радою, які призначені, будуть дивитися: аби укладені заповіти між Спадкоємцем Батьком Заповідачем, а підданими селянами в року тисяча вісімсот четвертому дня другого місяця січня в повній силі утримувалися, зберегти їх вольності та свободи, дбати, щоб люд селянський ставав пристойний, ретельний, працюючий та щасливий. Тому право дане Місту та міщанам Миньковець, як і інші датки, що мешканцям служать, дотримані нехай будуть стисло і свято. Уся маніпуляція та закони коло впорядкування спадкових земель, нехай непорушні стоять: економія, господарство, впорядкування домашнє місцеве згідно законів та положень нехай зберігаються, бо на тому їх самих полягає добро й цілісність.

13. Релігійний порядок в костелах, в домашніх святинях, що стосується віддавання почесні Богю, хвали, богослужінь, урочистостей, збереження неділь аби дотримуватися не переставав та постійно тривав. Релігія становить справжнє щастя, релігія дає манери, релігія й звичаї встановлюють основи і родинний порядок. Без релігії і без звичаїв роди і родини існувати не можуть і конче мусять впасти

14. Нехай стануть вдома та в родині спадковими страх Божий, доброчесність, праця, і нехай обертаються на славному звичку: батьки дітям нехай віддають у спадок, дарунки ці дорожчі є понад усе та над усілякі багатства. Батьки нехай турботливо навчають своє потомство, а з себе нехай приклад дають, без прикладу даремна наука. Ледарство і брехня матір'ю усього злого. Ледарство – відкрита брама до бідності. Слід прищеплювати любов, прив'язаність, єдність, згоду. Угода малі речі примножує, незгода – якнайбільші розпорошує. Викорінювати, що серце й звичаї заражає, збитки, марнотратність, які винищують роди та покоління, та усіляку розпусту, які здоров'я псують й розум перевертають, будити відразу до таких, усілякі, що провадять до м'якості, вимисли віддаляти. Прищеплювати економію й поміркованість життя, повільність, підпорядкованість, послух, пошану до старших, влади, прав, над усе прищеплювати любов до Батьківщини. Геть усунути суперечки, чвари, ненависть. Маєте бути несварливі від кредиторів, не клопіткі від домашнього непорядку, але спокійні, чесні, правами захищені, вільні від злочинної діяльності,

що спокійно життя провадити схочуть.

15. Борги рукодайнні готовими грошима на викуп Сокілецьких земель зтягнуті треба відділити від інших, які власне трюками, помилкою, набігами, насиллям нав'язані, не мають вони в собі правди і справедливості і про що до Найвищої Влади звертатися треба, щоб привернути її увагу, дати інший оборот, не терпіти і не платити, щодо чого окрема буде інструкція.

16. Пам'ятати, щоб якнайшвидше довершити костел, в якому спочиває тіло Їхньої Матері. Нехай то буде в їх живій пам'яті, то само і весь цвинтар родинних могил укріпити і зачиняти, щоб ніщо там доступу не мало, а страх та пошана релігійна нехай пробиваються.

17. Батько їх, де б не помер, тіло його хай спровадять та в садах Притулії в могилах родини поховують. Усі народи і стародавність поважали такі могили. Могили дають велику науку наступним поколінням. Біда тим, що втрачали землі, на яких спочивають тіла їх предків.

18. В силу права Батько, поки живий, має волю завжди відкликати цей заповіт, скільки буде хотіти. Смертю стверджується моєю, однак же в силу того ж права Заповіт цей тим звичаєм складений вічними часами в усілякому органі врядування при повній силі утриманий і має бути ні в чому непорушний, і має при силі залишитися кожного права. Діти мої, сини й доньки, провадьте в домах, в житлах у видах ваших життя просте, богобійно патріархальне. Бог вимагав від Авраама, аби ходив перед Ним і був досконалим. Обіцяв Він розмножити його між народами, обіцяв бути Богом Авраама і насіння його, обіцяв благословляти його і насіння його. Сказав Бог до Авраама: «вчиню тебе народом великим і буду благословляти, та прославлю Ім'я твоє і будеш благословенний, буду благословляти благословляючих тебе, а прокляну тих, котрі тебе проклинають: а в тобі будуть благословенні Народи Землі». Нехай цей саме Бог і вас, діти мої, поблагословить, ростіть, множитесь і наповнюйте землю, розроджуйтесь численними поколіннями та примножуйте число Народів. А бійтеся Бога та любіть Його: бо страх Божий є початком Мудрості. На цьому останню волю мою і цей Заповіт закінчую.

Відбувалося в Губернському місті Кам'янці дев'ятого дня травня місяця тисяча вісімсот двадцять першого року. Шляхтич Громадянин в Імперії Російській Ігнацій Сцібор Мархоцький. *Місце відбитої печатки на червоному лаку.* Як прошений друг та Свідок на цьому Заповіті підписуюся Костянтин Граф Пшездзєцький Губернії Подільської Маршалок. Як притомний Друг Свідок і печатник на цьому Заповіті підписуюсь Князь Захарій Абімелік Предсідатель Главного Суда. Як прошений Друг і Свідок підписуюсь Й. Ліпінський Голова Суда Граничного Ушицького Повіту Командор і Кавалер. *Місця печаток витиснених на червоному лаку.* Оригінал заявнику повернено. З яких Книг і цей витяг під урядовою печаткою того ж Суда, і з підписом засідателів в ньому є виданий. Написано в Місті Миньківцях.

Юстіціаніуш
Війт –

Ян Томнович
Теодор Маланський

Радники:

Базилі Беяневич
Пьотр Гриневич

Делеговані від Ізраелітів:

Присяжний Писар –

Пьотр Дякович
Якуб Музиловський
Нись Срулевич Розенбліт
Ілео Мехієльович
Аугустин Томнович

(Наукові записки Центру мархоцькознавства / упоряд. В.А. Захар'єв. – Хмельницький: Цюпак А.А., 2013. – Т. 4. – С.7 – 16)

Додаток № 4

Час заснування в дореволюційний період навчальних закладів Дунаєвщини

№	Населений пункт	Навчальний заклад	Дата
1.	Антонівка	ЦПШ	1892
2.	Балин	ЦПШ І-кл. народ. училище	1867 1882
3.	Блищанівка	І-кл. народ. училище	1882
4.	Варварівка	ЦПШ	1892
5.	Велика Кужелева	ЦПШ	1885
6.	Велика Побійна	ЦПШ	1885
7.	Великий Жванчик	ЦПШ	1860
8.	Вихрівка	ЦПШ	1897
9.	Воробіївка	ЦПШ	1888
10.	Гірчична	ЦПШ	1863
11.	Голозубенці	ЦПШ	1864
12.	Гута Яцковецька	ЦПШ	1906
13.	Дем'янківці	ЦПШ	1884
14.	Держанівка	ЦПШ	1890
15.	Дунаївці	2-кл. лютеран. учил. духовне учил. ЦПШ 2-кл. народ. учил.	1848 1848-1855 1860-1871 1871
16.	Залісці	ЦПШ	1892
17.	Заставля	ЦПШ	1904
18.	Зеленче	ЦПШ	1860-ті рр.
19.	Іванківці	ЦПШ	1864
20.	Кривчик	ЦПШ	1866
21.	Криничани	ЦПШ	1884
22.	Лисець	ЦПШ	1860

23.	Лисогірка	ЦПШ	1870
24.	Маків	ЦПШ I-кл. народ. училище	1883
25.	Маліївці	школа при монастирі	поч. XVIII ст.
26.	Мала Кужелева	ЦПШ	1885
27.	Малий Карабчіїв	ЦПШ	1891
28.	Мала Побіянка	ЦПШ	1883
29.	Міцівці	I-кл. народ. учил.	1882
30.	Миньківці	I-кл. народ. учил.	1882
31.	Михайлівка	ЦПШ шк. грамоти для дівчат	1860 1897-1905
32.	Могилівка	ЦПШ	1867
33.	Морозів	ЦПШ	1883
34.	Мушкутинці	ЦПШ	1890
35.	Нестерівці	ЦПШ I-кл. народ. учил. жіноча ЦПШ	1854 1882 1894
36.	Панасівка	ЦПШ	1903
37.	Підлісний Мукарів	ЦПШ I-кл. народ. учил.	1861 1872
38.	Пільний Мукарів	I-кл. народ. училищ.	1881
39.	Рахнівка	ЦПШ	1865
40.	Рачинці	ЦПШ	1890
41.	Руда Гірчичнянська	ЦПШ	1892
42.	Рудка	ЦПШ	1873
43.	Сивороги	ЦПШ	1885
44.	Січинці	ЦПШ	1881
45.	Слобідка Рахнівецька	ЦПШ	1886
46.	Смотрич	школа при костьолі ЦПШ	1824 1870
47.	Смотричівка	ЦПШ	1890-ті рр.
48.	Сокілець	I-кл. народ. учил.	1881
49.	Сприсівка	ЦПШ	1892
50.	Ставище	I-кл. народ. учил.	1881
51.	Стара Гута	Початкова школа	1917
52.	Тинна	I-кл. народ. учил.	1881
53.	Тернава	ЦПШ	1890
54.	Тернавка	ЦПШ I-кл. народ. учил.	1865 1882
55.	Удріївці	ЦПШ	1892
56.	Чаньків	ЦПШ	1863
57.	Чечельник	ЦПШ	1892
58.	Шатава	ЦПШ	1867

59.	Яцківці	ЦПШ	1884
-----	---------	-----	------

(Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матер. наук. краєзн. конф. – К.: Рідний край, 1997. – С. 161-163)

Додаток № 5

Список голів та секретарів сільрад Дунаєвцького району Кам'янецької округи станом на 19/XI – 1929 року

№	Назва сільради	Голова сільради	Секретар сільради
1	Дунаївецька	Корчовий Едуард Антонів	Ланецький Омелян Ол.
2	Заставська	Серветник Євген Василів	Дарморос Трофим Пилипів
3	Ганівська	Роземборський Яків Фед.	Любинецький Клим Андр.
4	Чанківська	Чекман Артем Панфілів	Гаврилів Фома Семенів
5	Нестеровецька	Ільницький Франц Стахів	Сулима Петро Тимків
6	Залісецька	Марущак Андрій Макарів	Моров Леонід Максимів
7	Зеленецька	Капучак Гриць Митроф.	Кріль Павло Петрів
8	Січенецька	Січинський Василь Вол.	Бачинський Степан Йосип.
9	Могилівська	Магера Василь Прокоп.	Шнайдерман Бенціон
10	Воробіївська	Зубатюк Павло Яковлів	Підгорний Михайло Прок.
11	Кривчицька	Капітанчук Михайло Гавр.	Лакхай Петро Юхимів
12	Рахнівська	Вайберг Віктор Іванович	Войтовський Петро М.
13	Михайлівська	Федоришин Яків Роман.	Сохатюк Панько Ник.
14	Блищанівська	Баран Дмитро Васил.	Цвітун Максим Федорів
15	Шатавська	Карпов Сергій Іванів	Ткач Абрум Х.
16	Маківська	Гладій Кость Микол.	Страх Іван Григорків
17	Мушкунинецька	Ільїв Іван Петрів.	Матринів Гаврило Семен.
18	Держанівська	Гораєвський Людвіг Кайт.	Пясецький Вацлав Брон.
19	Голозубинецька	Чепурний Данило	Іванюк
20	Рачинецька	Михайлів Йосип	Карвацький Анастасій
21	Дем'яновецька	Кукуруза Йосип Михалів	Кісілюк Йосип Адамів
22	Вихрівська	Панасевич Микола	Кац Веня
23	Горчичанська	Швець Семен	Романюк Михайло Іванів
24	Іванковецька	Шостацький Петро Яковл.	Черний Федір Онуф.
25	Рудо-Горчичан.	Конашевський Антон Йос.	Кобилянський Михайло
26	Дунаївецька сел.	Шамроні Самоїл Беркович	Камцен Янкель Мошків

Секретар РВК
 Скапчук
 (Держархів Хмельницької обл., ф.р. 337, оп. 2, спр. 111, арк. 214)

Додаток № 6

Акт

розкуркулювання господарства гром. Афіцького Антона Йосиповича мешканця села Гниловід Дунаєвського району Кам'янець-Подільської округи 1930 року 13 лютого комісія в складі: Уповноваженого Дун. РВК т. Зіневича, уповноваженого Сільради т. Небельського, голови СОЗУ т. Ціхоцького, від організації СельКНС т. Мельника, від спілки «Робос» т. Пашути.

На підставі вимог батрацько-бідняцько-радянських мас, які вимоги затверджені Сільрадою, Райвиконкомом, Окрвиконкомом, розкуркулити господарство глитая гром. Афіцького Антона Йосиповича.

Майно, що його вилучено з цього глитайського господарства, таке:

	Опис майна	Кількість	На суму	
			крб.	коп.
1.	Корова чорна шість років	1	70	
2.	Корова ряба дванадцять років	1	70	
3.	Корова з жовто-білими латками	1	110	
4.	Корова кара десяти років	1	10	
5.	Хлівів два зносні	2	80	
6.	Стодола нова довжина 26 арш.	1	180	
7.	Січкаря кінна	1	25	
8.	Кірат старий	1	75	
9.	Молотарка стара ручна	1	10	
10.	Шарабан новий дубового цвєту	1	90	
11.	Вага десятична гірн. 5 р., 10 р., 20 р.	1	15	
12.	Віз залізний старий	1	60	
13.	Балок соснових по 15 арш.	2	25	
14.	Каток старий	1	5	
15.	Борона стара	1	5	
16.	Бочок великих для зсипки зерна	3	15	
17.	Сепаратор здібний	1	20	
18.	Комора крита черепицею	1	40	
19.	Хата стара	1	110	
20.	Картоплі 120 пуд.	120	36	
21.	Землі 1 га 24 сотих, засіяна житом	1,24	25	
22.	Землі 65 сотих, засіяні пшеницею	0,65	13	
23.	Буряка кормового сорок пудів	40	8	
24.	Соломи житньої 50 пудів	50	15	
25.	Кукурудзи зерном півтора пуди	1,5	50	50

Всього на суму 1063 р., 50 к.	
Голова комісії	(підпис)
Член комісії голова СОЗУ	(підпис)
Член комісії уповн. Сільради	(підпис)
Член комісії СельКНС	(підпис)
Член комісії спілки «Робос»	(підпис)

Вищезазначене майно передано Гниловідському СОЗУ під назвою «Трудова нива» в основний неділимий капітал. Вищезазначене майно дається СОЗУ, який відповідатиме за цілість та якість, посівний матеріал передається СОЗУ не повинен витратитися передчасно, на що будуть дані вказівки з боку Дун. РВК

Вищезазначене майно прийняли:

Голова Гниловідського СОЗУ Ціхоцький	
Члени правління	Грушковий
Ревізкомісія СОЗУ	Яворський, Матковський

Акт

1930 року 13 лютого складений в тім, що залишається гром. Афіцькому Антону Йосиповичу, як живий так і мертвий інвентар та посівматеріал і т...

1. Землі залишаються в його використанні 2.42 га незасіяної (виходячи з норм с. Шатави)

2. Картоплі, як посівматеріялу – 30 пуд.
3. Кукурудзи – 20 фун.
4. Квасолі – 15 фун.
5. Жита – 3 пуди
6. Муки ріжн. – 15 пуд. (виходячи з норм 30 ф. на їдця в місяць)
7. Телиця чорна лиса тритижнева
8. Хатне приладдя, яке цінності не має
9. Одяг, який виявився на день розкуркулювання

Підпис комісії

Розписка

Даю розписку комісії по розкуркулюванню в тім, що я, гром. Афіцький Антон Йосипович, дійсно одержав по вищезазначеному акту, а також обов'язуюсь у вищезазначеному акті землі 2,42 гектари обробити своєчасно й засіяти, в чім розписуюсь.

(підпис)

(Державний архів Хмельницької області, ф.р. 6243, оп. 1, спр.86)

Додаток № 7

Акт

розкулачення господарства гр–на Сапонова Гордія Никифорового
Дунаєвецького району Кам'янецької округи с. Михайлівка, 1930 року, м-ця лютого, 13 дня.

Комісія в складі уповноваженого РВК тов. Мунтишняка, приставника с/Р Федоришеного Якова, Голодного Івана від КНС, Федорового Дем'яна від профспілки, Курбутяка П. о-ції СКНС тов. Сапожніка К., Кобиляра Івана та Голодної Тетяни на підставі вимоги батрацьких бідняцьких мас, вимоги, які затверджені с/Р, райвиконкомом, окрвиконкомом. Розкулачити господарство глитая гр–на Сапонова Гордія Никифорового, майна, що його вилучено з цього глитайського господарства таке:

№	Опис майна	Сума		Примітка
		крб.	коп.	
1.	Кобилів дві сірої масті	250		
2.	Лошат двоє	50		
3.	Корів дві білорабі	210		
4.	Овець три штуки	30		
5.	Ягнят чотири штуки	12		
6.	Культиватор 7 лобші	30		
7.	Віз один на залізному ходу	40		
8.	Саморізка одна ручна	35		
9.	Сани одні	6		
10.	Сортировка одна	40		
11.	Борін дві	5		
12.	Драпак один	3		
13.	Культиватор без передка	10		
14.	Залубні одні	10		
15.	Плуг один	20		
16.	Вага дев'ятирічна	15		
17.	Досок шість штук по д-ть аршин півторачки	18		
18.	Шалівок одинадцять штук	6		
19.	Упраж одна повністю	10		
20.	Соломи різної 300 пуд.	60		
21.	Картоплі 200 пудів	50		
22.	Пшениці 8 пудів 16 фунтів	1	6	
23.	Жито 10 пудів 24 фунти	10		
24.	Овес 10 пудів 30 фунтів	8	6	
25.	Ячмінь 6 пудів 34 фунти	6	22	
26.	Гречка 3 пуди 8 фунтів	3	20	
27.	Просо 5 пудів 30 фунтів	3	75	
28.	Овес 8 пудів	6	40	
29.	Ячмінь 10 пудів 01 фунт	8	30	
30.	Мішанки 10 пудів 0,5 фунта	6	24	
31.	Молотарки з кіратом 1/2	200		Друга половина

				належить другому куркулю, котрого тоже розкулачили
32.	Стодола одна, солом'яна криша	300		
33.	Хата одна мурована черепичний верх	800		
34.	Фруктовий сад	250		
35.	Разом на суму	2 551	17	

Землі вилучено 5 гектарів 92 сотих разом із садибою, якої 2,47 засіяно озиминою, й залишено корму на 8-м дуги 3,48 соти. Все вищезазначене майно, яке вилучено з глитайського господарства Сапонова Гордія Никифорового, передано в користування для зарахування вискодільний капітал Михайлівському СОЗ(у) «Змичка».

М.П.

Відповідальний секретар с/р О. Матвійчук

(Прокопчук В.С. Два села одна доля: іст. нарис. / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2001. – С.235 – 236)

Додаток № 8

Дані про площу і населення гебітів та районів на території сучасної Хмельниччини станом на 1 січня 1943 р.

Генеральна округа Волинь – Поділля

Площа 80507,99 км²
Населення 4211916
Кількість гебітів 25
Кількість районів (міст) 132(9)

Гебіт	Райони	Площа км ²	Населення
Антоніни	Антоніни	600	38088
	Базалія	550	29649
	Красилів	609	43468
		1759	111205
Бар	Бар	439	31187
	Ярушів	197	11745
	Муровані Курилівці	600	35602
	Нова Ушиця	500	32051
		1736	110585
Дунаївці	Дунаївці	453	37175
	Миньківці	369	26860
	Солобківці	412	31236
	Віньківці	658	55470
		1892	150741
Ярмолинці	Городок	425	39741

	Ярмолинці	410	32647
	Михалпіль	350	22956
	Сатанів	435	29602
		1620	124946
Кам'янець-Подільський	Кам.-Под., район	1032	15044
	Кам-Под., місто	(разом)	54460
	Оринін	415	33087
	Смотрич	666	43607
	Стара Ушиця	453	27861
	Чемерівці	505	38027
		3071	212086
Летичів	Деражня (Поділля)	432	31197
	Летичів	533	28829
	Меджибіж	540	29585
	Волковинці	420	21741
		1925	111352
Проскурів	Фельштин	340	24789
	Проскурів, район	625	12510
	Проскурів, місто	(разом)	36042
	Чорний Острів	512	41714
	Волочиськ	633	44942
		2110	159997
Ізяслав	Ляхівці	564	33824
	Плужне	609	33937
	Ізяслав	648	42331
	Теофіполь	522	35736
		2343	145828
Шепетівка	Берездів	791	31197
	Полонне	760	46053
	Шепетівка	720	42135
	Славута	847	50865
		2818	170265
Старокостянтинів	Гриців	650	33077
	Остропіль	511	27580
	Стара Синява	482	27940
	Староконстянтинів	687	43199
		2330	131796

(ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 167, арк. 35)

Додаток № 9

Про стан підготовки громадських господарств та МТС Дунаєвецького району до весняно-польових робіт

12 квітня 1942 р.

Весною цього року земельні громади Дунаєвецького району повинні зорати 16049 га і засіяти 17907 га ярими зерновими культурами. Робота велика,

відповідальна і виконувати її доведеться в далеко складних умовах, ніж у минулі роки Але це не страшить селян, які енергійно готуються до весняно-польових робіт.

Робочі коні, яких в земельних громадах нараховується 3088 голів, всі середньої вгодованості і їх поставлено на відпочинок.

Дунаєвецька МТС майже закінчила ремонт 45 тракторів і причепного інвентаря, а Залісецька МТС полагодила 50 тракторів. Завезено 220 тонн пального. Але керівництво Залісецької МТС мало турбується про запасні частини в період посівної кампанії, які потрібно заготовляти зараз. Найкраще підготувались до сівби земельні громади сіл Голозубинець, Нестеровець, Шатави, Зеленча.

(Урядові Дунаєвецькі вісті. – 1942. – 12 квіт.)

Додаток № 10

Газетне повідомлення про Дунаєвецьку фельдшерську школу

16 квітня 1942 р.

8 квітня ц.р. в м. Дунаївцях розпочала свою роботу фельдшерська школа. На всіх трьох курсах навчається 192 учнів. Навчальний рік розділяється на 2 семестри з місячною перервою. Перший семестр закінчується 25 липня, а другий 25 грудня.

Школа укомплектована відповідним лекторським складом, а учні забезпечені медичною літературою та іншим шкільним приладдям.

(Урядові Дунаєвецькі вісті – 1942. – 16 квіт.)

Додаток № 11

Про відкриття товариства «Просвіта» у містечку Смотрич

19 березня 1942р.

В м. Смотричі, в помешканні районної управи, під головуванням старости районної управи пана Бродзянського А.С. 7.03.1942 р. в дружній атмосфері великої кількості робітників та службовців районної управи відбулася нарада, на який урочисто ухвалено організацію в м. Смотрич районної філії «Просвіти» на місце розгромленого чекістами в березні 1921 р. товариства «Просвіта».

Інспектор районної філії
«Просвіти»

Борідко

(Подільнин. – 1942. – 19 берез.)

Пісні оstarбайтерів
у записі Тетяни Трембіцької (Гуцол) з Голозубинців Дунаєвецького району.
1943 – 1947 рр.

Расцветали яблони и груши,
Поплывли туманы над рекой,
А в саду зеленому Катюшу
Прижимал ефрейтор молодой.
Улыбалась милая Катюша
И смотрела ласково в глаза,
Ей казалось, что её Ванюша,
Никогда так нежно не ласкал.
Позабыла милая Катюша,
Письма Вани в печке все сожгла,
По соседству из соседней кухне
Старикашку повара нашла.
И носил ей повар ежедневно,
Корки хлеба, шнапс и колбасу,
А за это милая Катюша,
Целовала Ганса по часу.
Не целуй, не радуйся Катюша,
Что сам повар полюбил тебя,
У соседнем доме отнял платье
И принес в подарок для тебя.
Чуб под немку Катя накрутила,
Уменьшила юбку до колен,
По-немецки Катя говорила
И умела петь миллионер.
В это время милый друг Ванюша
В Сталинграде бой ведет с врагом,
О Катюше думает Ванюша,
О краю любимом и родном.
Как настанет время дорогое,
Возвратится Катин друг домой.
За насмешку над своей любовью,
Отомстит жестоко Кати он.

* * *

Раскинулись рельсы широко,
По них эшелоны летят,

Они с Украины вывозят
В Германию наших девчат.
Прощаются дети с родными,
Не зная далекой пути,
Наверно в наш город любимый
Дороги уж нам не найти.
Прощай, ты родной городишка!
Прощай дорогая семья!
И ты чернобровый мальчишка
Меня вспоминай иногда.
Прощайте, вы парки зелены!
Мне больше по ним не гулять,
Я еду в Германию хмуро
Свой век молодой доживать.
Раскинулась площадь вокзала,
Где солнце сияет вдали,
Собралось здесь много народа.
В Германию ехать должны!
Раскинулось море широко
И волны бушуют вдали,
Товарищ мы едем далеко,
Пять тысяч от родной земли!
Придем мы с работы, за брюквой бежим,
Какая хорошая пицца!
Получим, посмотрим и выльем ее
И обратно идем на работу.
А шеф наш германский фашист,
Нечувствуя нашей боли.
– Работай, работай, – кричит он на нас,
Как будто мы в неволе.
Как вспомню минуты прощанья,
Так слезы бегут по щекам.
Прощальные приходят события,
Приходят на память слова.
Незабыть мне слез материнских,
И хмурые лица отцов,
Которые нас провожали,
Как будто живых мертвецов.

* * *

Синенький скромный платочек
Дернул француз с ее плеч
И торопливо, возле пролива
Взглядом просил её сесть.

Дневной порой,
 За высокой дорожной травой,
 Девочка с «Остом», среднего роста
 День провела выходной.
 В этом измятом платочке,
 Девушка держит пакет.
 Девочка с «Остом», среднего роста
 Знает куда его деть.
 Бежит, спешит,
 Хватит недельку прожить,
 А в воскресенье, торт и печенье,
 Снова сумеет добыть.

 Зачем было голову там снести.
 Девочка с «Остом», среднего роста,
 Милый дал клятву спасти.

(Трембіцький А.М. «Невільницькі пісні» українських «остарбайтерів» у записках Тетяни Тримбіцької // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2008. – Вип. 4. – С. 430-434)

Додаток № 13

Інформація про діяльність підпільного обкому КП(б)У на території Кам'янець-Подільської області

Выполняя указания ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У об организации партийного подполья в тылу немецких захватчиков, Каменец-Подольский обком КП(б)У подобрал и оставил на подпольную работу в области подпольный обком КП(б)У в составе:

Первым секретарем подпольного обкома КП(б)У оставлен Лавров Михаил Лукич, до этого работал первым секретарем Михампольского РК КП(б)У Каменец-Подольской области.

Вторым секретарем подпольного обкома оставлен Маркелов Федор Михайлович, до этого работал первым секретарем Красиловского РК КП(б)У.

Третьим секретарем подпольного обкома оставлен Холодюк Иван Никифорович, до этого работал председателем Красиловского райисполкома.

В области были организованы девять подпольных райкомов КП(б)У в следующих районах:

1. Первым секретарем Волковинецкого подпольного РК КП(б)У оставлен Литвиненко И.Р., до этого работал секретарем РК КП(б)У этого же района.

2. Деражнянский район – секретарем подпольного райкома КП(б)У оставлен

Олейник А.П., до этого работал председателем Волковинецкого райисполкома.

3. Сатановский район – секретарем подпольного РК КП(б)У Белоус Л.А., до этого работал зав. оргинструкторским отделом Дубенского РК КП(б)У, третьим секретарем оставлен Корецкий Г.С., до этого работал пом. секретаря Сатановского РК КП(б)У.

4. Дунаевецкого района – секретарем подпольного РК КП(б)У Зубатюк П.К., до этого работал секретарем по кадрам Городокского РК КП(б)У. Вторым секретарем Саракотюк С.С., до этого работал зав. военным отделом Белобжинского РК КП(б)У. Третьим секретарем Плечистый И.М., до этого работал инструктором Почаевского РК. Третий секретарь Герасименко Н.И., до этого работал инструктором Почаевского РК.

5. Остропольский район – секретарь подпольного РК КП(б)У Богдан Н.Н., до этого работал вторым секретарем Смотричского РК КП(б)У.

6. Волочиский район – секретарь подпольного РК КП(б)У Шавельник И.Ф., до этого работал вторым секретарем Смотричского РК КП(б)У.

7. Меджибожский район – секретарь подпольного РК КП(б)У Афанасьев Ф. Г., до этого секретарь райкома этого же района, Лесков В.Л., второй секретарь РК КП(б)У, до этого председатель райисполкома, Медведьев А.Г., третий секретарь РК КП(б)У, до этого секретарь Базалийского РК КП(б)У.

8. Черноостровский район – секретарь подпольного РК КП(б)У Слободянюк Я.В., до этого второй секретарь Черноостровского РК КП(б)У.

9. Проскуровский район – секретарь подпольного РК КП(б)У Николюк И.К., до этого секретарь Дунаевецкого РК КП(б)У.

Всего на подпольную руководящую работу в области оставлен 21 человек.

Оставленный подпольный обком КП(б)У, возглавляемый Лавровым, никакой организационной работы не проводил и не организовывал борьбы против немецких оккупантов. Сам Лавров стал на путь предателей, поступил на службу гестапо и предал часть партийного подполья. Лавров арестован органами НКВД и осужден. Холодюк – третий секретарь подпольного обкома также не проводил борьбы с немецкими захватчиками, обкомом КП(б)У Холодюк исключен из рядов ВКП(б).

Маркелов – второй секретарь подпольного обкома КП(б)У, находясь в городе Проскурове, никакой работы против немецких захватчиков не проводил. С приходом частей Красной Армии был мобилизован в армию и погиб на фронте

Оставленные на подпольную работу секретарями РК КП(б)У Афанасьев, Лесков, Богдан, Литвиненко, Плечистый, Герасименко и Олейник пропали без вести и о их работе ничего не установлено. Гурц, Зубатюк, Белоус угнаны в Германию и судьба их неизвестна. Корецкий, Шавельник расстреляны немцами.

Несмотря на предательскую работу Лаврова, ряд секретарей подпольных РК КП(б)У проводил подпольную работу: секретарь РК КП(б)У Михалпольского района тов. Николюк организовал в сентябре месяце 1941 года подпольную организацию, которая провела большую работу по организации масс на борьбу против немецких захватчиков

Организация тов. Николюка распространяла свое влияние на Новоушицкий, Виньковецкий и Староушицкий районы.

В 1941 году в гор. Проскурове тов. Храновский – секретарь Черновицкого РК КП(б)У организовал подпольную организацию, которая позже связывается с тов. Олексенко (секретарь подпольного обкома КП(б)У Каменец-Подольской области), эта организация проводит большую работу по организации масс на борьбу против фашистских захватчиков и распространяет свое влияние на Меджибожский, Сатановский, Черно-Островский, Волочический, Фельштынский районы, создает там подпольные группы и организовывает партизанские отряды.

Таким образом, в Каменец-Подольской области борьба против немецких захватчиков с каждым днем становится все шире, десятки созданных подпольных организаций и партизанских отрядов направили свою деятельность на подрыв немецкой машины

(Державний архів Хмельницької області, ф.п. 1941, оп. 1, спр.7, арк.4-6)

Додаток № 14

Боевое распоряжение командующего войсками 1-го Украинского фронта командующим армиями на продолжение наступления по разгрому Дунаевецкой группировки противника

Копия: начальнику Генерального штаба
№ 9085-9087

9 марта 1944 г. 03 ч. 30 мин.

1. Дунаевецкая группировка противника окружена полностью. В течение 27 и 28.3 окруженная группировка пыталась прорваться в общем направлении через Каменец-Подольский за р. Днестр.
Группы противника 28.3 отмечались в районе Гуменцы, Лянцкорунь, Нестеровцы, Дунаевцы, Жванчик.
29.3 следует ожидать решительной попытки противника прорваться через Каменец-Подольский на Хотин и с рубежа Лянцкорунь, Гуменцы на Скалу-Подольскую, Залещики.
2. К исходу 28.3 армии, окружившие дунаевецкую группировку противника, занимали следующее положение:
 - 4-я танковая армия занимает фронт Лянцкорунь, Большие Армяне, Каменец-Подольский, Китайгород.
 - 1-я гв. армия и 3-я гв. танковая армия вышли на фронт Чемеровцы, Большой Карабчиев, Тернава Польная.
 - 18-я армия главными силами вышла на фронт Лошковцы, Подлесный-Мукаров, Горчичная.
 - 38-я армия вышла на линию Руда Горчичанская, Малая и Большая Побиянка, Лысец, Грушка.
 - Левее – 40-я армия 2-го Украинского фронта вышла к исходу 28.3 на рубеж

Мошинец, Ливинцы, Толбуряны, Липканы.

3. Приказываю: Армиям продолжать стремительное наступление и 31.3.1944 г. полностью закончить разгром окруженной группировки противника, для этого:
 - а) 4-й танковой армии, разбив противника в районе Лянцкоруни, перейти к активной обороне на рубеже через Черче, Каменец-Подольский, Китайгород и ни в коем случае не допустить прорыва противника к р. Днестр. Штаб армии – Оринин.
 - б) 1-й гв. армии и 3-й гв. танковой армии продолжить наступление в общем направлении Смотрич – Каменец-Подольский, имея главную группировку западнее жел. дор. Ярмолинцы – Каменец-Подольский. Разгранлиния слева – жел. дор. Лошковцы – Каменец-Подольский. Штаб армии – 29.3 Купин.
 - в) 18-й армии продолжать наступление в направлении Дунаевцы, Шатава. Разгранлиния слева – Дунаевцы, Каменец-Подольский. Штаб армии – Солобковцы.
 - г) 38-й армии продолжать наступление, нанося главный удар южнее Жванчика, на Каменец-Подольский. Штаб армии – Новая Ушица.
4. Требую от всех командиров решительных, стремительных, инициативных действий.
5. До 31.3.1944 г. включительно для опознания своих войск устанавливаю единый сигнал - серия красных ракет.
6. Получение подтвердить.

Командующий войсками 1-го Украинского фронта
маршал Советского Союза

Жуков

Член Военного совета генерал-лейтенант

Крайнюков

Начальник штаба генерал-лейтенант

Боголюбов

(Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации, ф. 236, оп. 2712, д. 75, л. 66-73)

Додаток № 15

**Военному совету 4 танковой армии
боевое донесение № 126 к 18.00 29.3.44
Штакорютанк Каменец Подольск**

Карта 100000-40 года.

1. Разбитые части семи дивизий (из них две танковых-16 и 1 тд), отходящие из Проскуров в юго-зап. Направлении, имели задачу любой ценой овладеть в течение 28-29.3.44 г. Каменец-Подольск и вывести из окружения живую силу и технику.

В течение 28-29.3 противник группами 3-8 танков с ротой-батальоном пехоты

предпринимал неоднократно атаки с востока, севера и запада на Каменец-Подольск.

14.00 28.3.44 сев. окр. Каменец-Подольск атаковывало не менее полка пехоты при поддержке до 20 танков.

В течение 29.3 противник до 500 чел. пехоты при поддержке до 8-10 танков четыре раза атаковал с рубежа Мукша Боришковецкая, Мукша Китайгородская в направлении вост. окр. Каменец-Подольск. Атаки отбиты.

С направлений Казан, Должок 5-8 танков при поддержке роты автоматчиков неоднократно атаковали в напр.зап. окр. Каменец-Подольск. Атаки отбиты.

По показаниям пленного 1 ТА – по дороге от Дунаевцы до Гуменцы колона до 4000 автомашин и обозы пехотных дивизий. Данные требуют проверки.

К 14.00 29.3 частями 62 гв ТБр противник выбит из Бережанки и отойдя в Кугаевцы обороняет их.

Разведкой, наблюдением, показаниями пленных и местного населения установлено: большое скопление автомашин и пехоты с группами танков в районах: Гуменцы и роща восточнее, Пудловцы и сад южнее, Мукша Боришковецкая, Борышковцы, Колубаевцы.

Вывод: Противник имея заслоны по 3-8 танков с ротой и более пехоты в районах: вост. окр. Должок, зап. окр. Зиньковцы, юг. воет, опушка рощи, что сев. зап. прдм. Белановка, южн. окр. Мукша Колуб., зап. окр. Мукша Боришковецкая, пытаясь овладеть Каменец-Подольским, в течение дня 28 – 29.3 неоднократно атакует в вост. сев. и зап. окр. Каменец-Подольск.

Одновременно прикрываясь заслонами и контратакующими группами отводит части 1 тд, 17 тд и пехотных дивизий Проскуровской группировки в направлениях: Дунаевцы, Шатава, Мукша Колуб., и далее на юго-зад. Пудловцы, Казак, Должок и на юго-восток. Раивка, Мукша Боришковецкая, Борышковцы, Колубаевцы.

2. Части Каменец-Подольского гарнизона в течение 28 – 29.3 отражают неоднократно предпринимаемые противником атаки и продолжают удерживать гор. Каменец-Подольск.

Корпусные части обороняют совместно с частями 121 сд сев. и зап. окр. Каменец-Подольск, части 49 М Бр тп обороняют южн. и вост. окр. Каменец-Подольск.

Начальник гарнизона
гор. Каменец-Подольск
командир 10 гв танкового
Уральского добровольческого
корпуса гвардии генерал-майор
танковых войск

Белов

Начальник штаба корпуса
гв. полковник

Лозовский

*(Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации, ф. 10,
оп. 44353, д. 3, л. 127)*

Додаток № 16

**Начальнику штаба I Украинского фронта.
Боевое донесение № 0274/оп штарм 18.31.3.44 г. 19.15.**

Карта 100.000-43 г.

1. Части 22 СК в течение второй половины дня продолжали наступление, в ходе которого, преодолевая огневое сопротивление арьергардов противника, овладели: Залисецкая Слобода, Павловщина, Рахновецкая почта, Рахновецкая Слободка, Рахновка, Гниловоды, Михайловка, Шебеница и к 17.00 вели бой на рубеже:
 - 129 гв СД – правым флангом северные скаты выс. 304, 7 (севернее м. Маков), левым флангом – выс. 312, 1 (западнее Гниловоды).
 - 161 СД – правым флангом 1,5 км. восточнее м. Маков, левым флангом – выс. 320,0.
 - 317 – южная окраина Шебеница, левым флангом выс. 304,9 (севернее Супруньковцы).
2. Противник в течение второй половины дня, прикрываясь сильными арьергадами, с боем отходил в южном направлении и к исходу дня оказывал упорное сопротивление из районов м. Маков и м. Шатава.

Начальник штаба 18 армии
генерал-лейтенант

Озеров

Зам. начальника оперотдела
полковник

Соловейкин

(Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации, ф. 18 А, оп. 6367, д. 386, л. 263)

Додаток № 17

**Начальнику штаба I Украинского фронта.
Оперсводка №091 / Оп штарм 18 к 24.00 31.3. 44 гг.**

Карта 100.000-43 г.

I. Части 22 СК в течение 31.8.44 г. продолжали наступление, в ходе которого, преодолев упорное сопротивление противника на подступах к м. Дунаевцы, продвинулись до 17 км. и овладели; Заставье, м. Дунаевцы, Могилевка, Залесцы, Чаньков, Сечинцы, Корчин, Панасовка, х. Болгар, Довжик, Воробиевка, Залисецкая Слобода, Павловщина, Рахновецкая Почта, Рахновецкая Слободка, Рахновка, Гниловоды, Михайловка и Шебеница.

Оставив на подступах к Заставье, м. Дунаевцы и Могилевка часть сил 161 СД и 317 СД, корпус главными силами 129 гв СД и 161 СД обошел эти населенные

пункты и двумя полками 317 СД обошел их с юго-востока и продолжал наступление в общем направлении на м. Маков, м.Шатава.

Оставленные на подступах к Заставье, м. Дунаевцы и Могилевка подразделения 161 СД и 317 СД в ночном напряженном бою сломили упорное сопротивление противника и к утру овладели этими населенными пунктами.

В ходе боя части 317 СД в районе выс. 328,6 (юго-вост. Могилевка) отразили неоднократные атаки противника силою до двух рот пехоты.

К 22.00 части корпуса вели бой на рубеже:

123 гв СД – северные скаты выс. 304,7 (севернее м. Маков, выс.312,1) западнее Гниловоды.

161 СД – 1,5 км. восточнее м. Маков, выс.320,0.

317 СД – выс.396,8, выс. 298,9 /1,3 км. западнее Супруньковцы.

2. Противник в течение 31.3.44 г., ведя сдерживающие бои, отходил в юго-западном направлении. Сильным огнем и на отдельных направлениях контратаками препятствовал продвижению наших частей. Наиболее упорное сопротивление противник оказывал на подступах к м. Дунаевцы.

К 22.00 противник оказывал сильное огневое сопротивление на рубеже: выс. 304,7 (севернее м. Маков) восточная окраина м. Маков, выс. 292,7, м. Шатава, выс. 259,2, Доброволье, выс. 300,0.

В 12.00 31.3.44 г. 8 самолетов противника сбросили парашюты с боеприпасами на южных скатах выс.320,0.

3. Отдельная мото-огнеметная бригада – армейский резерв Лошковцы, Мицивцы.

4. На 31.3.44 г. на фронте Армии (по предварительным данным) взято 90 пленных и более 1000 автомашин (большинство сожжено противником).

5. 69 гв. АПАП с 621 ОРАД с 20.30 30.3.44 г. на марше в район Староконстантинов для погрузки в ж.д. эшелоны.

569 ОМП с 6.00 31.3.44 г. на марше в район Староконстантинов для погрузки в ж.д. эшелоны.

Начальник штаба 18 А

генерал-лейтенант

Зам.начальника оперотдела

подполковник

Озеров

Соловейкин

(Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации, ф. 18 А, оп.6367, д. 389, л. 138-140)

Додаток № 18

Акт

**судово-медичної експертизи з розслідування злочинів
німецько-фашистських загарбників
у м. Дунаївці та його околицях**

Червень 1944 р.

На основании предложения Чрезвычайной Государственной Комиссии по расследованию зверств немецко-фашистских захватчиков комиссия судебно-медицинских экспертов в составе заместителя фронтового эксперта I Украинского фронта майора м/с Червинского Петра Яковлевича и армейского судебно-медицинского эксперта гвардии капитана м/с Голубева Виктора Петровича, в присутствии председателя Государственной Чрезвычайной Комиссии тов. Кононова Василия Андреевича, председателя районной комиссии Ларкина Ильи Прохоровича, председателя Дунаевецкого райисполкома Бабия Христофора Тихоновича, зав. рай-здравом врача Влаговой Варвары Михайловны, зав. Дунаевецкой поликлиникой врача Вокалюка Федора Тихоновича, учителя Зызыкина Константина Константиновича, священника Таця Владимира Кондратьевича и случайно спасшейся из-под расстрела гр. г. Дунаевцы Койцман Елизаветы Семеновны с 30 мая по 6 июня 1944 года произвела осмотр мест массового захоронения жертв немецко-фашистских злодеяний и судебно-медицинское исследование трупов лиц, замученных и расстрелянных немецко-фашистскими властями мирных советских граждан – жителей г. Дунаевцы и окружающих селений и военнопленных.

Из показаний свидетелей-очевидцев: Палешевской Докии из с. Демьянковцы, Ерминюк Дарьи Федоровны из с. Демьянковцы, Романюк из колхоза им. Кагановича, Огородник Тихона Федоровича из с. Демьянковцы, Ребалтовской Марии Кирилловны и Стукалюк Александры Григорьевны из г. Дунаевцы и непосредственных исполнителей зверств Кушнир и Магера, а также имеющих в распоряжении Комиссии документов, установлено, что за время немецкой оккупации:

С июля 1941 года по март 1944 года немецко-фашистские оккупационные власти систематически и планомерно занимались разрушением райцентра Дунаевцы, массовым истреблением мирных жителей и военнопленных и угоном на каторгу в Германию советской молодежи в количестве 6000 человек. Так, они разрушили целиком часть старого плана г. Дунаевец, где проживало еврейское население, разрушили школы, сожгли все лучшие здания города.

Массовое истребление мирных жителей проводилось фашистскими окупантами тоже по определенному плану: все еврейское население было собрано в одном месте, так называемом «гетто», причем евреи должны были носить отличительные знаки из материи желтого цвета. В апреле 1942 года 2 с лишним тысячи человек еврейского населения (мужчины, женщины, дети) были загнаны в фосфоритную шахту и путем взрыва горловины входа шахта была завалена, таким образом все они были погребены живцем. Свидетели показывают, что в течении 5-7 дней из шахты доносился стон и крики. Весной и осенью 1942 года около 5000 евреев были расстреляны близ леса Солонинчик в песочных карьерах. И здесь немцы оставались верными своей «системе»: загоняли в яму по 5 человек, укладывали лицом вниз и производили расстрелы, и так слой за слоем, пока была не уничтожена вся приведенная партия. Часто жертвы, особенно детей, засыпали живыми. Как правило, перед расстрелом евреев заставляли раздеваться догола.

В 1935 году в с. Кривчик был организован образцовый дом инвалидов, расположенный в лесистой красивой местности. Дом был предназначен для инвалидов труда и был обеспечен всем необходимым: оборудованием, питанием,

обслуживающим и врачебным персоналом. До последнего времени в нем проживало 78 человек инвалидов-пенсионеров. Здесь были безрукие, безногие, не имеющие возможности передвигаться самостоятельно. Пришли немцы – и сразу все стало по иному: резко уменьшили норму хлеба (150 – 200 гр.), не выдавали мяса и т.д. А затем, когда дом понадобился коменданту Гофф и гебитскомиссару Еггерс под виллу, с инвалидами решили разделаться по-немецки: погрузили на машину, вывезли к лесу Солонинчик близ деревни Чаньков и большую часть расстреляли, а часть была заживо похоронена.

Военнопленные, размещавшиеся на территории Дунаевецкого МТС, находились в тяжелых и антисанитарных условиях, жили в неотопливаемых сараях, большая часть из них погибла от крайнего истощения, несмотря на то, что жители приносили в большом количестве съедобные продукты в лагерь, но до пленных ничего не доходило и кроме того, были случаи избиения и расстрелов граждан, приносивших продукты.

Часть военнопленных была расстреляна, часть умерла от инфекционных заболеваний.

Осмотром мест захоронения близ леса Солонинчик, расположенных в 3 километрах к западу от г. Дунаевцы и в 1,5 километрах вправо от Каменец-Подольського шоссе, установлено :

Могила №1 размерами 6 x 12 м вырыта в песчано-глинистой почве. При снятии слоя земли, приблизительно в 1 метр, в могиле обнаружены костыли, палки и резиновый круг. На глубине 1,5 метра обнаружены одетые трупы мужчин и женщин, лежавших навалом в несколько слоев. Всего было извлечено из этой могилы 76 трупов, из них 39 женских и 37 мужских.

При обыске одежда найдены паспорта на имя:

- 1.Кусь Станислава Михайловича, 1912 г. рождения, поляк
- 2.Ковбасюка Петра Ивановича, 1905 г. рождения, украинец
- 3.Таранова Федора Никифоровича, 1907 г. рождения, русский
- 4.Путинцева Якова Андриановича, 1904 г. рождения, украинец
- 5.Доценко Зосима Яковлевича, 1904 г. рождения, русский
- 6.Адамова Петра Антоновича, 1902 г. рождения, украинец
- 7.Марцехи Евдокии Оксеновны, 1901 г. рождения, украинка
- 8.Тараненко Петра Ивановича, 1898 г. рождения, украинец
- 9.Радощинского Мартына Григорьевича, 1909 г. рождения, украинец.

У одного женского трупа были не сняты очки со стеклами синего цвета, в руках обнаружена библия. У нескольких трупах имеются протезы нижних конечностей, рядом с трупами в могиле находились костыли.

Одежда трупов была в таком состоянии, что по ней и по другим особенностям – все трупы инвалидов были опознаны.

При судебно-медицинском исследовании трупов найдено: все трупы находились в состоянии далеко зашедшего гниения при извлечении легко отпадали черепа, отдельные конечности, внутренние органы превратились в сплошную липкую массу грязно-бурого цвета. У подавляющего большинства трупов обнаружены огнестрельные ранения головы с входным отверстием преимущественно в области затылка. Некоторые трупы повреждений не имели.

В могилах за №№2, 3, 4, 5 и 6, расположенных на этой же территории, захоронены трупы мирных советских граждан еврейской национальности. Из могилы №5 размерами 34 x 4 м извлечено 68 трупов, из них женских 32, детских 8, мужских – 28.

Все трупы лежали в могиле навалом в несколько слоев, лицом обращенные вниз, раздетые, на части женских трупов имелись рейтузы.

При судебно-медицинском исследовании извлеченных трупов обнаружены огнестрельные ранения затылочной области и в области шеи сзади. Некоторые трупы имели по 2 пулевых ранения черепа, а на части детских трупов повреждений не отмечалось. Внутренние органы потеряли свою конфигурацию, легко мажутся между пальцами, имеют грязно-буроватый цвет.

Неподалеку от могилы №5 среди холмов имеется площадка, на которой обнаружены в большом количестве отличительные знаки для еврейского населения, бюстгалтеры, рваные носки, чулки, тряпки (место раздевание евреев перед расстрелом).

На территории сада, расположенного рядом с Дунаевецкой райбольницей, имеется 10 могил, в которых захоронено трупы военнопленных их лагеря, находящегося в МТС, рядом с садом. У конца сада близ дороги имеется 6 могил почти обычного типа общими размерами 6 x 26 м (могила №1 (по плану)). В каждой могиле имеется от 3 до 5 трупов, находящихся в состоянии резкого гнилостного разложения: остались лишь кости и отдельные обрывки мышечной ткани, прикрытые одеждой. У всех осмотренных трупов имеются сквозные пулевые ранения головы с входными отверстиями в области затылка.

Из могилы №2 и 3 (по плану) размерами 6x7 м и 6 x 4 м извлечено 113 черепов и масса костей скелета. На некоторых черепках имеются пулевые повреждения в области затылка, большая часть черепов повреждений не имеет.

Фосфоритная шахта расположена на левом берегу у р. Студеница в 97 м от нее в 126 м. вправо от шоссе Дунаевцы – Н.Ушица. Вход в шахту был завален землей и крупными камнями. При расчистке входа в шахту были обнаружены отдельные кости человеческих скелетов. При входе в шахту обнаружены трупы, лежавшие плотно друг к другу в разнообразных позах. Сама шахта горизонтальная, размерами 1,5 x 1,5 x 500 м и всюду, куда хватает глаз – видны голые трупы. В боковых ходах шахты (штреках) также имеются трупы и в таких же разнообразных позах.

При судебно-медицинском исследовании обнаружено, что все трупы находятся в состоянии мумификации: кожа представляется в виде дубленой, внутренние органы и мышцы отсутствуют, сохранились сухожилия и нервы. При извлечении трупов из шахты на поверхность земли отпадают головы, конечности. Из шахты извлечено всего 323 трупа и 118 черепов. Из общего количества извлеченных трупов детских было 48.

При осмотре трупов и черепов огнестрельных повреждений на костях не обнаружено.

На основании вышеизложенного и данных материалов расследования Комиссия считает факт истребления военнопленных и массового уничтожения мирного населения г. Дунаевцы и окружающих сел – установленным.

Виновными за совершенные злодеяния и зверства Комиссия считает представителей немецко-фашистских оккупационных властей: окружного комиссара Эггерс, начальник жандармерии Пуш, коменданта с.Кривчик – Гофф и их пособников – изменников Родины: Сычалко, Лозвинского, Малышева и Малиновского.

Комиссия: Кононов, Ларкин, Бабий, Благова, Вокалюк, Зазыкин, Таций, Койшман

Заключение

На основании данных осмотра мест массового захоронения судебно-медицинского исследования трупов и костей, а также данных предварительного следствия, комиссия судебно-медицинских экспертов приходит к следующему заключению:

1. Комиссия считает установленным факт уничтожения мирных граждан – жителей г. Дунаевцы Каменец-Подольской области и окружающих сел, а также военнопленных, на что указывает наличие мест захоронения:

а) на песчаных карьерах в районе села Солонинчик, где похоронено 5000-7000 человек,

б) на территории сада 2000-2500 человек,

в) в фосфоритной шахте до 2300 человек.

Следовательно, общее количество уничтоженных в г. Дунаевцы и окрестных селах мирных граждан и военнопленных достигает 10000-12000 человек.

2. Судебно-медицинское исследование трупов показало, что у громадного большинства жертв песчаных карьеров у леса Солонинчик смерть последовала от огнестрельных повреждений черепа.

Отсутствие каких-либо повреждений в частях черепа и костей скелетов, особенно детских, дает основание полагать, что они были похоронены заживо. Это подтверждается материалами следствия.

(Архів Управління СБ України в Хмельницькій області, ф.р. 4, спр.70, т. 6, арк. 332-339)

Додаток № 19

Акт

районної надзвичайної комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників у Миньковецькому районі

1944г., с 2 по 8 юня

м. Миньковцы

Районная Чрезвычайная комиссия по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков в составе председателя Миньковецкого исполкома районного Совета депутатов трудящихся т. Швец Е.С. – председатель комиссии, и членов Чрезвычайной комиссии: тт. Ковальчука, Борисова и Кирьяновой, врачей тт. Волошина и Чобана, священника Вел. Побиянской церкви Заболотного, расследовавших преступления немецко-фашистских захватчиков в м. Миньковцы того же района Каменец-Подольской области и колхозах Миньковецкого района, еще раз подтверждает, что гитлеровские бандиты,

оккупировав украинскую землю, стали по заранее обдуманному плану с безудержной жестокостью истреблять мирное украинское население

1. Осуществляя свой чудовищный план истребления мирного советского населения гитлеровские палачи в м. Миньковцах и Миньковецком районе Каменец-Подольской области беспощадно уничтожали мирных советских граждан. Так, например, ими за 3 дня было уничтожено 3092 советских граждан. Истребление мирных советских граждан немецко-фашистскими бандитами было осуществлено в м. Миньковцах 31 августа 1941 г., а в селах В. Жванчик и Соколец 1 сентября 1941 г. Подробности происходившего массового истребления невинных советских граждан в м. Миньковцах, свидетель Терк Етя рассказала: «31 августа 1941 г. рано утром все местечко Миньковцы было оцеплено усиленным отрядом полицейских местечка Миньковцы, Дунаевцы и Каменец-Подольска, а также немецкими частями гестапо. Население из домов было собрано на площадь, а оттуда под усиленным конвоем гнали около 1800 чел. в направлении на восточную окраину м. Миньковцы, по дороге идущей в с. Глубочек, за селом на расстоянии около 400-500 метров все были остановлены в долине и оттуда группами по 100 чел. невинных советских граждан сопровождали к месту расстрела на гору, где были для этого приготовлены ямы, их раздевали, т.е. снимали с их обувь и головные уборы, а также отдельную нательную одежду, подводили их к яме, клали вниз лицом и расстреливали».

Свидетель Галка Андрей Иванович рассказал: «31 августа 1941 г. меня совместно с другими направили на восточную окраину м. Миньковцы. Куда, и для чего нас ведут, мы не знали. Когда нас привели к месту расстрела, я увидел, что там уже были готовые 2 ямы размером 8 метров длины и 4 метра ширины и 3 метра глубины, а третья яма была не готова. Когда начался расстрел невинных советских граждан, я с другими лицами находился в 30-40 метрах от места расстрела. Расстрел происходил следующим образом: людей подводили к яме, снимали с них головные уборы, обувь и верхнюю одежду и приказывали им лечь в яму лицом в низ. По лежащим гитлеровцы стреляли из пистолетов, потом на трупы расстрелянных таким же образом клали второй слой людей и умертвляли их, а затем третий, до тех пор пока яма не наполнялась. Когда были заполнены обе ямы, нас разделили на группы и часть заставили зарывать трупы, а часть людей копать третью яму».

Районная чрезвычайная комиссия в присутствии мед. экспертов-врачей Миньковецкой районной больницы тт. Волошенюк П., Чобан И., председателя комиссии т. Швец Е.С. и членов комиссии т. Ковальчука С., Борисова В.М., Кирьяновой и священника В. Побиянской церкви Заболотного, а также жителей м. Миньковцы и В. Жванчика, со второго по 8 июня 1944 г. произвели раскопку могил и медицинскую экспертизу трупов, извлеченных из мест захоронения, уничтоженных немцами мирных советских граждан и установили:

1. Во всех исследованных местах захоронения трупов м. Миньковцы, с. Вел. Жванчик и их окрестностях обнаружено свыше 3092 трупов расстрелянных и умерщвленных советских граждан, из них:

а) на восточной окраине м. Миньковцы на расстоянии 1,5 км на левом склоне долины, идущего в с. Глубочек, в 3-х могилах 1840 чел.

б) на юго-восточной окраине с. В. Жванчик, около Соколецкого леса, на расстоянии 500 – 600 метров его северной окраины, в 3-х могилах размером 8 x 8 x 3

– 1224 чел.

в) на северо-западной окраине м. Миньковцы около салотопки в одной могиле 24 чел.

г) в селах Сивороги и В.Жванчик повешано около школ 4 чел.

2. Судя по состоянию трупных изменений и на основании данных вскрытия трупов, необходимо считать, что:

а) массовые расстрелы и захоронения трупов в м. Миньковцы, с. В. Жванчик и других населенных пунктах производились по второй половине 1941 г.

3. Уничтожение мирных советских граждан в Миньковецком районе Каменец-Подольской области производились путем массовых расстрелов из автоматов и пистолетов, в отдельных случаях люди сбрасывались в могилу и засыпались живыми. Во многих случаях (при исследовании трупов в м. Миньковцы и В. Жванчик) обнаружены следы внешнего насилия свидетельствующие об избиении не задолго до смерти.

4. Показания свидетелей-граждан м. Миньковцы и Миньковецкого района о массовом истреблении и уничтожении мирного советского населения в Миньковецком районе, на протяжении 1941-1944 гг. полностью подтверждаются данными работы медицинской экспертизы. То обстоятельство, что все эти преступления совершались в резиденции бывших немецких комендантов Миньковецкого района – Крана, Симона, Брандта и Альтфатера, служат еще одним доказательством того, что все преступления гитлеровских бандитов совершались в осуществлении плана истребления советских людей и опустошения временно занятой гитлеровцами советской территории, задуманного и проводившегося в жизнь гитлеровским правительством.

Чрезвычайная районная государственная комиссия считает ответственными за массовое истребление советских граждан, сорвершенное в Миньковецком районе, правительство гитлеровской Германии и непосредственных помощников этих злодеяний – окружного коменданта Кульмана и Эггерса, его помощников Гегельман и Кельн, начальника Миньковецкой жандармерии немца Шрама и его помощников Грапп, Августа, комендантов Адельфатера, Крана, Симона и Брандта.

Председатель районной
Чрезвычайной Государственной комиссии
председатель исполкома районного
Совета депутатов трудящихся

Швец

Члены комиссии:

Зав. Райздравотделом

Ковальчук

Нач. РО НКГБ

Борисов

Зав. отделом пропаганды РК КП(б)У

Кирьянова

Священник с. В. Побойны

Заболотный

Врачи Миньковецкой районной больницы

Волошенко,

Чобан

(Держархів Хмельницької обл., ф.р. – 863, оп.1, спр. 2, арк. 33-34)

Додаток № 20

УРСР

Виконком Хмельницької обласної Ради
народних депутатівАРХІВНИЙ ВІДДІЛ
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ281900, м. Кам'янець-Подільський,
вул. Р. Люксембург, 15, тел. 2-53-2429.11.88 № 230На № 307 в м 23.11.88

УССР

Исполком Хмельницкого областного Совета
народных депутатовАРХИВНЫЙ ОТДЕЛ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ
ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ281900, г. Каменец-Подольский,
ул. Р. Люксембург, 15, тел. 2-53-24281780, г. Дунаевцы,
районный отдел народного образования
Зав. Дунаевским районным отделом
народного образования
тов. Прокончуку В.С.

АРХИВНАЯ СПРАВКА

Сообщаем, что свободные данные об ущербе, причиненном немецко-фашистскими захватчиками народному хозяйству дунаевецкого района и города в фондах архива отсутствуют. Имеются сведения об ущербе, причиненном захватчиками сельскому хозяйству района. Он составлял 392 381 093 рубля /ф. Р-863, оп. -3, д. 220, л.3/. По приблизительным подсчетам, исходя из общеобластных данных и показателей района на 1940 год, общий ущерб, причиненный всему народному хозяйству и гражданам района составлял около 0,5 миллиарда рублей в ценах года 1940.

Директор архива
Ст. методист*М.Тарасюк*
*Черников*С.М.Федоренко
И.Н.Черников

Постанова №10

об'єднане засідання Дунаєвецької районної Ради
депутатів трудящих і бюро райкому КП/б/У

від 27 липня 1944 року

«Про збір коштів на танкову колону
"Радянське Поділля»

Вітчизняна війна показала, що радянський народ здатний творити чудеса і виходити переможцем з найтяжчих випробувань. Робітники, колгоспники, радянська інтелігенція і весь радянський народ, сповнений рішучості прискорити розгром ворога, які виявили свої бажання дати нашій Червоній Армії додаткову допомогу своїх власних грошових збережень на побудову танкової колони "Радянське Поділля".

Захоплюючись сучасними успіхами нашої героїчної Червоної Армії, яка з кожним днем наносить рішучі удари німецько-фашистським загарбникам, звільнює все нові і нові землі нашої батьківщини і неупинно прямує на захід. Для скорішого розгрому німецько-фашистських загарбників колгоспники, колгоспниці, робітники і трудова інтелігенція Дунаєвецького району підтримує ініціативу трудящих Волочиського, Кам'янець-Подільського районів в зборі коштів на побудову танкової колони "Радянське Поділля".

Виконком районної Ради депутатів трудящих і бюро райкому КП(б)У
ПОСТАНОВЛЯЮТЬ:

1. Одобрити рішення Кам'янець-Подільського обкому КП/б/У про організацію і збір коштів на побудову танкової колони "Радянське Поділля".

2. Zobов'язати керівників організацій, установ і підприємств, голів сільрад, колгоспів провести широко-масово-роз'яснюючу роботу серед широких мас населення, перед якими добитися добровільного внеску своїх коштів на побудову танкової колони "Радянське Поділля" під лозунгом "Все для фронту", для скорішого знищення кровавого фашизму.

3. Придложити головам сільрад, колгоспів розпочати збір коштів на побудову танкової колони "Радянське Поділля" не пізніше як 28 липня 1944 року, з таким розрахунком, щоб до 1 серпня цього року охопити всіх трудящих села. Контрольна цифра надається вашому селу.....крб.

4. Zobов'язати керівників установ, підприємств і організацій, голів сільрад і колгоспів провести збори, на яких добитися повного одобрення і виконання контрольних завдань.

ГОЛОВА РАЙВИКОНКОМУ
СЕКРЕТАР РК КП/б/У

Бабін
Ларкін

(Держархів Хмельницької обл., ф.р.1042, оп. 2, спр. 2, арк. 229)

Копія листа

Москва, Кремль.
 Верховному Главнокомандующему, Маршалу
 Советского Союза Иосифу Виссарионовичу
 товарищу Сталину

Дорогой Иосиф Виссарионович!

Воодушевленный замечательными успехами Красной Армии в борьбе с гитлеровскими бандитами и желая помочь нашей родной Красной Армии окончательно уничтожить фашистских извергов, коллектив Маковского сахарного завода внес в фонд победы Красной Армии сто девять тысяч двести семьдесят пять рублей и облигациями госзаймов – двенадцать тысяч девятьсот пятьдесят рублей.

Внесенные средства просим обратить на постройку танка «Маковский сахарник» танковой колонны «Советское Подолье».

Дорогой и любимый товарищ Сталин, тридцать три месяца наш завод находился в немецкой оккупации. Отступая под могучими ударами Красной Армии, немецкие изверги сожгли наш завод, чем нанесли большие разрушения, как и многим другим предприятиям и колхозам нашего района.

Коллектив завода в благодарность нашей любимой Красной Армии с первых дней освобождения активно взялся за восстановление завода и взял обязательство к двадцать седьмой годовщине Великой Октябрьской Социалистической революции восстановить завод. Обещаем Верховному Главнокомандующему выработать в этом году не менее семьдесят пять тысяч пудов сахара.

Дорогой и любимый наш вождь и учитель тов. Сталин. Даем Вам клятвенное обещание, что взятые на себя обязательства выполним.

Желаем Вам, наш дорогой и любимый товарищ Сталин, долгих лет жизни и здоровья на благо и счастье нашего народа, нашей Великой страны.

По поручению рабочих, ИТР и служащих Маковского сахарного завода

Директор завода
 Парторг
 Предзавкома

Иванов
 Крупельницкий
 Шпортак
 Копія зі стінної газети

Відповідь Й.В.Сталіна

Из Москвы №11735
 18.09.[1944]

67 слов
 6 ч. 30 м.

Вышеправительственная

Три адреса: Каменец-Подольская
 Директору Маковского сахарного завода тов. Иванову
 копия Парторгу тов. Крупельницкому
 копия Председателю завкома тов. Шпортаку

Прошу передать работникам, работницам, инженерно-техническим работникам, служащим Маковского сахарного завода, собравшим сто девять тысяч двести семьдесят пять рублей деньгами и двенадцать тысяч девятьсот пятьдесят рублей облигациями госзаймов на строительство танка «Маковский сахарник» танковой колонны «Подолье» мой большой привет и благодарность от Красной Армии.

И. Сталин

Додаток №23

Постановление № 49

Дунаевецкого районного Совета депутатов трудящихся и РК КП/б/У
от 3.10.45 года

"О призыве молодежи в ремесленные,
железнодорожные училища и школы ФЗО в 1945 году"

В соответствии с постановлением исполкома областного Совета депутатов трудящихся и бюро обкома КП/б/У от 21-го сентября 1945 года о призыве (мобилизации) молодежи в ремесленные, железнодорожные училища и школы ФЗО в 1945 году исполком районного Совета депутатов трудящихся и РК КП/б/У

ПОСТАНОВЛЯЮТ:

1. Призвать (мобилизовать) в школы ФЗО, ремесленные и железнодорожные училища по Дунаевецкому району 100 человек молодежи призывного возраста (Приложение №1 по с/с).

В период с 15-го октября по 15-е ноября 1945 года призвать (мобилизовать) 100 человек из числа сельской молодежи мужского пола в возрасте 17 лет (1928 года рождения) для направления в школы ФЗО Ворошиловградской области.

2. В школы ФЗО, ремесленные и железнодорожные училища призвать в первую очередь неработающую и неучащуюся молодежь. В случае, если это количество не обеспечивает выполнение задания, разрешить призвать учащихся школ Наркомпроса, кроме 8-9-10 классов. Возложить на председателей райисполкома, сельских советов депутатов трудящихся ответственность за проведение призыва (мобилизации) молодежи в сроки установленные настоящим постановлением и доставку призванной молодежи на пункты сбора.

3. Утвердить комиссию по проведению призыва (мобилизации) в составе председателя исполкома райсовета депутатов трудящихся тов. Яковлева и представителей: от профорганизаций тов. Нижник и от комсомольской организации тов. Сенник.

Медицинскую комиссию утвердить в составе зав. райздраотделом тов. Влагова, председатель комиссии, врач – терапевт тов. Хазин, врач – хирург т. Викалюк.

4. Обязать зав. отделом пропаганды т. Шушкова и секретаря РК ЛКСМУ разработать мероприятия и провести массово – политическую разъяснительную работу о значении подготовки трудовых резервов для промышленности.

5. Обязать председателя комиссии тов. Яковлева выделить специальное помещение, оборудовав его инвентарем и оформить портретами и лозунгами.

6. Поручить тов. Сенник подобрать специальных чтецов-агитаторов для работы среди призванной молодежи.

7. Обязать председателей сельских советов и колхозов принять меры к тому, чтобы призванная молодежь в ФЗО и ремесленные училища была обеспечена одеждой, обувью, двумя сменами белья, продуктами питания на время следования в пути, колхозная молодежь за счет колхозов, городская и сельская молодежь, не состоящая в колхозах, за счет родителей. Все призванные должны иметь на руках: (документы) паспорт, метрическую выписку или временное удостоверение.

И.О. Председателя Райсовета
депутатов трудящихся
(Яковлев)

Секретарь РК КП/б/У
(Ларкин)

(Держархів Хмельницької обл., ф.р. 1042, оп. 2, спр. 12, арк. 42)

Додаток №24

**Промова
державного обвинувача військового прокурора Петенка
про злочинну діяльність Дунаєвської поліції**

Товариші судді! З часу віроломного нападу гітлерівських розбійників на Радянський Союз народи нашої країни щодня дізнаються про нові злочини німецько-фашистських загарбників на тимчасово захопленні ними радянській землі. Ще недавно весь світ потрясли злодіяння німців у Краснодарі і Харкові, де закатували десятки тисяч радянських громадян у протитанкових ровах і «душогубках». На цьому процесі ми дізнаємось про нові звірства німців і їх прихвостнів на території так званої Дунаєвської округи. Гори трупів нагромаджено німцями та їх допоміжниками по розбою. Тисячі стариків, жінок і дітей знищено там, де лише ступала огидна ворожа нога.

Перелистуючи кроваві сторінки цієї справи, здається що мова йде про середньовікове варварство. Все, що було відомо досі, блідніє перед тим, що чинили німці на російській землі.

Рядом фактів обвинувач доводить, що вчинені німцями злочини на території Дунаєвського району, це не випадок, це планомірна програма знищення росіян, українців, білорусів, євреїв, авторами якої є правляча гітлерівська каста в особі Гітлера, Герінга, Гімmlера, Геббельса і яка здійснювалася тут окружним комісаром Еггерсом, нач. жандармерії Геллером з допомогою підлих зрадників Батьківщини, що сидять на лаві підсудних.

Прокурор доказує вину 28 підсудних у зраді Батьківщині, в переході на службу до ворога, в участі у масових розстрілах на території не тільки

Дунаєвецького району, але й за межами його. Вони приймали участь в повішанні 19 радянських патріотів, що відмовились грузити воєнні вантажі для Німеччини, в розстрілі 10 комсомольців-партизан, в закатуванні 2500 громадян в Дем'янкевецькій шахті, в масових розстрілах під Солонецьким лісом, у Шатаві, у Вінківцях, Солобківцях, Зінькові, знищенні 77 інвалідів, що знаходились в Кривчикському будинку інвалідів, в облавах на народних месників – радянських партизан. Понад 15000 громадян вбили вони і ті що чинили звірства, називають себе людьми. Вони навіть не звірі – вони гірше звірів. Я бачу сліди тих звірств, – говорить тов. Петенко, – під Дунаївцями і Проскуровом, під Ярмолинцями і Солонецьким лісом. Я чую зойки похоронених живцем в Дем'янкевецькій шахті. Я бачу згорблені, скручені, без рук, без ніг постаті закатованих інвалідів, біля яких ще лежать костилі. Я бачу сльози на очах шістнадцятирічної Бели Студник, що просила пощади в Котика, і якій він відповів бездушним «ні!» Я бачу невисихаючі від крові дубинки Магери і Мельника.

Я бачу сльози на очах матері героя-партизана одного з 10 комсомольців, розстріляних підсудними – Годованої. Вбивці після кровавої оргії пили награвлені вина, заїдали салом, взятим у людей, доходили до бурного весілля і повертались зі своїх злочинних розбоїв з піснями.

До помсти кличуть їх злочини! До грізної помсти!

Товариші судді! Іменем справедливості, іменем багатьох тисяч закатованих і розстріляних радянських людей, іменем всього нашого народу я вимагаю суворо покарати цих 28 зрадників, убивць, німецьких прихвоснів – покарати їх за муки народу, за пролиту кров, за ріки сліз, за життя наших милих дітей, жінок і дідів.

Промова тов. Петенка була зустрінута бурхливою овацією залу, викриками «повішати їх!», «Смерть німецьким прихвосням!», «Смерть зрадникам батьківщини!».

(Ленінський шлях. – 1944. – 14 верес.)

ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
дунаєвецької районної Ради депутатів трудящих
Хмельницької області

Р І Ш Е Н Н Я № 13.

ВІД 24-го січня 1958 року

м. Дунаєвці

"Про перейменування Дунаєвецької селищної Ради депутатів трудящих в міську Раду районного підпорядкування".

Виконком районної Ради депутатів трудящих Р І Ш И В:

1. Просити виконком Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих перейменувати Дунаєвецьку селищну Раду в міську Раду районного підпорядкування.
2. Ліквідувати Могилівську сільську Раду депутатів трудящих.
3. Включити до складу Дунаєвецької міської Ради депутатів трудящих села Могилівку та Дунаєвці, які зрослися з нею.

Голова виконкому
районної Ради депутатів трудящих *А. Мельничук* А. Мельничук
Секретар виконкому
районної Ради депутатів трудящих *Г. Яворська* Г. Яворська

(Держархів Хмельницької обл., ф.р. 1043, оп. 3, спр. 54)

Дунаєвецька районна державна адміністрація
Хмельницької області

Розпорядження
Представника президента України

Про утворення державної
адміністрації району і
припинення діяльності
виконкому районної Ради
народних депутатів

На виконання Закону України «Про Представника Президента України», постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про Представника Президента України» від 5 березня 1992 року та Указу Президента України від 14 квітня 1992 року «Про положення про місцеву державну адміністрацію»:

1. Утворити на базі виконавчого комітету районної Ради народних депутатів, його відділів, управління та інших структурних підрозділів державну адміністрацію району та припинити у зв'язку з цим діяльність виконавчого комітету районної Ради народних депутатів.

2. У зв'язку з формуванням на базі райвиконкому, його відділів, управління та інших структурних підрозділів державної адміністрації району попередити працівників апарату райвиконкому, курівників його відділів, управління сільського господарства та інших структурних підрозділів про наступне вивільнення в порядку, передбаченому діючим трудовим законодавством.

3. Працівникам райвиконкому, його відділів, управління сільського господарства та інших структурних підрозділів продовжити виконання функціональних обов'язків до вивільнення їх в установленому порядку.

4. У відповідності з Указом Президента України від 14 квітня 1992 року «Про Положення про місцеву державну адміністрацію» місцева державна адміністрація є правонаступником виконавчих комітетів відповідних Рад народних депутатів щодо прийнятих ними рішень, взятих зобов'язань та покладених на них законодавством обов'язків у тій частині, яка не суперечить Закону України «Про Представника Президента України» та Закону України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування».

5. Передати майно, що належить виконкому районної Ради народних депутатів, його відділам, управлінню сільського господарства та іншим структурним підрозділам, а також майно, що належить до комунальної власності, у розпорядження районної державної адміністрації.

6. Керівникам відділів, управління сільського господарства та інших структурних підрозділів райвиконкому попередити працівників про наступне вивільнення в порядку, передбаченому діючим трудовим законодавством.

Представник Президента
України
м. Дунаївці
23.04.92. №2

П. В. Вергела

Додаток № 27

Список

працівників апарату Дунаєвецького райвиконкому, які попереджені про наступне вивільнення (через два місяці з дня попередження) по ст.40 п.І Кодексу законів про працю України на підставах та з наданням пільг і компенсацій, передбачених діючим трудовим законодавством, у зв'язку з формуванням районної державної адміністрації на базі районного виконавчого комітету, його відділів, управлінь та інших структурних підрозділів

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Посада	Дата	Підпис
1.	Глуховський Анатолій Якович	голова райвиконкому	23.04.1992	
2.	Слободянюк Яків Михайлович	заступник голови райвиконкому	23.04.1992	
3.	Панасюк Василь Іванович	заступник голови райвиконкому, голова райплану	23.04.1992	
4.	Сочинська Лариса Василівна	керуюча справами	23.04.1992	
5.	Сковер Людмила Петрівна	завідуюча загальним відділом	23.04.1992	
6.	Вітюк Жан Йосипович	зав. фінвідділом	23.04.1992	
7.	Прокопчук Віктор Степанович	зав. РВНО	23.04.1992	
8.	Шевчук Дмитро Васильович	зав. відділом культури	23.04.1992	
9.	Лізвінський Пилип Людвікович	зав. відділом соціального забезпечення	23.04.1992	
10.	Баранюк Володимир Олександрович	інструктор	23.04.1992	
11.	Слободян Валентин Васильович	інструктор	23.04.1992	
12.	Осадчук Валерій Олександрович	інструктор	23.04.1992	
13.	Поліщук Оксана Валентинівна	юрисконсульт	23.04.1992	
14.	Кондрат Євгена Станіславівна	секретар комісії в справах неповнолітніх	23.04.1992	
15.	Микитюк Раїса Іванівна	бухгалтер	23.04.1992	
16.	Стеценко Володимир Григорович	головний землевпорядник району	23.04.1992	

17.	Лисоконь Анатолій Степанович	інструктор земельного відділу	23.04.1992	
18.	Михальська Ольга Василівна	зав. ЗАГСом	23.04.1992	
19.	Жуковська Ольга Леонідівна	інспектор ЗАГСу	23.04.1992	
20.	Севастьянова Надія Андріївна	зав. архівом	23.04.1992	
21.	Дяченко Марія Василівна	секретар-діловод	23.04.1992	
22.	Оникійчук Володимир Володимирович	головний архітектор	23.04.1992	
23.	Корженівський Леонід Едуардович	начальник держтехнагляду	23.04.1992	
24.	Мельник Євген Миколайович	інженер держтехнагляду	23.04.1992	
25.	Гуцол Ольга Василівна	машиністка	23.04.1992	
26.	Весела Галина Володимирівна	машиністка	23.04.1992	
27.	Лізвінська Віра Василівна	прибиральниця	23.04.1992	
28.	Шавінська Станіслава Анатоліївна	прибиральниця	23.04.1992	
29.	Глушенко Марія Адамівна	прибиральниця	23.04.1992	
30.	Лісецький Микола Володимирович	шофер	23.04.1992	
31.	Баран Антон Григорович	шофер	23.04.1992	
32.	Гутніцький Едуард Павлович	сторож	23.04.1992	
33.	Мазур Іван Олексійович	голова комітету по фізкультурі і спорту	23.04.1992	
34.	Монастирська Людмила Володимирівна	ст. економіст райплану	23.04.1992	
35.	Гарбар Валентина Петрівна	економіст райплану	23.04.1992	
36.	Рогожа Ірина Миколаївна	економіст райплану	23.04.1992	
37.	Соколовський Володимир Володимирович	нач. штабу ЦО	23.04.1992	

Додаток №28

Дунаєвецька районна державна адміністрація

Розпорядження
Представника Президента України

Про утворення Колегії при
Представнику Президента
України в Дунаєвецькому районі

У відповідності з п. 19 Положення про місцеву державну адміністрацію, утворити Колегію при Представнику Президента України в Дунаєвецькому районі в такому складі :

Поліщук Михайло Андрійович	– перший заступник глави районної державної адміністрації;
Слободянюк Яків Михайлович	– заступник глави районної державної адміністрації;
Шелест В'ячеслав Олександрович	– заступник глави районної державної адміністрації;
Бруневич Віталій Петрович	– заступник глави районної державної адміністрації;
Сочинська Лариса Василівна	– секретар районної державної адміністрації;
Мельник Михайло Олександрович	– начальник відділу внутрішніх справ;
Вітюк Жан Йосипович	– завідуючий фінансовим відділом;
Прокопчук Віктор Степанович	– завідуючий відділом народної освіти;
Лізвінський Пилип Людвигович	– завідуючий відділом соціального забезпечення;
Шевчук Дмитро Васильович	– завідуючий відділом культури.

Представник Президента
України

П.В. Вергела

м. Дунаївці
10.08.1992.

Додаток № 29

Розпорядження

Представника Президента України в Хмельницькій області

Про встановлення обласних премій в галузі історії, культури, мистецтва, природничих наук та екології

З метою посилення роботи по духовному, національно-культурному відродженню, збереженню навколишнього середовища:

1. Встановити за рахунок асигнувань галузі «культура» обласного бюджету щорічні премії в розмірі десяти мінімальних окладів кожна для відзначення кращих здобутків в галузі історії, культури, мистецтва, природничих наук та екології. Зокрема:

- премія ім. Юхима Січінського – в галузі історико-краєзнавчої роботи та збереження пам'яток минувшини;

- премія ім. Костя Широцького – в галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії;
- **премія ім. Мелетія Смотрицького** – в галузі бібліотечної роботи;
- премія ім. Микити Годованця – в галузі літературної діяльності та пропаганди української мови;
- **премія ім. Владислава Заремби** – в галузі музичного мистецтва;
- премія ім. Петра Бучинського – в галузі природничих наук та екології
- премія ім. Вячеслава Розвадовського – в галузі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва;

2. Положення про премії та склад ради по присвоєнню премій затвердити.

3. Раді по присвоєнню обласних премій розробити і виготовити дипломи та нагрудні знаки лауреатів.

4. Фінансовому управлінню (Олійник Д. С.) передбачити кошти на виготовлення дипломів та нагрудних знаків.

5. Висновки ради приймають чинність після розпорядження Представника Президента України. Матеріали подаються до 1 серпня щорічно.

6. Контроль за виконанням розпорядження покласти на першого заступника глави обласної держадміністрації Дарманського М. М.

Представник Президента України
м. Хмельницький
9 листопада 1993 р.

Є. Гусельников

ТОПОНІМІЧНИЙ СЛОВНИК ДУНАЄВЕЧЧИНИ

Дунаївці – місто, розташоване на півдні області за 68 км від обласного центру м.Хмельницького і 35 км – від Кам'янця-Подільського. У дореволюційні часи було волосним центром Ушицького повіту, з 1923 року – центром району площею в 1,2 тис. квадратних кілометрів. Місто, як і населені пункти району, розкинулося на Подільській височині з пологохвилястим. покраєним долинами приток Дністра рельєфом.

Є кілька версій походження назви міста. Одна пов'язує її з торговельним шляхом до країн Дунайського басейну – Волощини, Молдавії. Дунайгород – місто над ставками (дунаями). твердить інша. А ще одна виводить назву від галичан-переселенців з м. Дунаїв: спочатку дунаївцями звалися нові поселенці, а потім і місце їх поселення.

Місто, як і будь – який населений пункт, має чимало мікротопонімів. Наведемо окремі з них:

Батіжок – ліва притока Тернави, протікає південно – східною окраїною міста (колишньою Могилівкою), за формою (довга, тоненька, звивиста) нагадує батіжок. До річечки нижче районної лікарні прилягає садиба, де колись народився, жив і творив, оспівав цю річечку письменник Микола Магера.

Біля Гончара – перехрестя вулиць МТС і Красінського з світлофором. Назва пішла від прізвища Гончара, який свого часу тримав у цьому місці продуктову крамницю.

Бобова Криниця – потужне джерело питної води для міста Дунаївців. Одна з версій виводить назву від бульбашок (як боби), що утворюються при витіканні води з-під землі. Дехто пов'язує її з прізвищем власника ділянки, на якій б'є потужне підземне джерело.

Галиція – одне з передмість на заході Дунаївців, куди граф Красінський поселив біля 15 сімей галицьких селян.

Калабаня – частина вулиці Островського, що має підвищену зволоженість, інколи, після дощу, там стояли калюжі (синонімом є подільське діалектне слово «калабаня»).

Комсомольський парк – зелені насадження, 1962 року закладені комсомольцями та піонерами міста за ініціативою райкому комсомолу з метою створення парку. Прилягає до вул. Робочої, тягнеться на півночі до маслозаводу, на заході – у бік Заставля.

Кривуля – неофіційна назва вулиці Набережної за мостом вліво біля Заставля, що має викривлену (паралельну річці Тернаві) форму.

Міщани – мікрорайон Дунаївців за 400 – 500 м від центра у бік Заставля, звідки почалося заселення міста на північ і захід. Назву, мабуть, дали жителі сусідніх сіл Дунаївці, Могилівка, називаючи так міське населення.

Могилівка – до 1958 року село зі своїм управлінням – сільрадою, колгоспом, нині – один з мікрорайонів Дунаївців, його південно – східна частина. Назву пов'язують з курганними похованнями (могилами), які ще на початку ХХ ст. помітно проглядали на садибах лікаря Герасимовича, селянина Кутковського та в інших місцях.

Панський бік – землі за р. Тернавою на південному заході Дунаївців, де у 20-і – на початку 30-х років був єврейський колгосп.

Правда – місце при трасі Хмельницький – Кам'янець-Подільський неподалік січинецького мосту через Тернаву, де колись стояв плакат із зображеннями першої сторінки газети «Правда». Нині тут знак – «Дунаївцям – 610».

Село Дунаївці – нині південно – західна частина Дунаївців, раніше окреме село з сільрадою, колгоспом «Спільна праця», де народився видатний український історик, доктор історичних наук, професор, член – кореспондент НАН України Федір Павлович Шевченко.

Ріжок – центр міста, де перехрещуються вулиці Шевченка і Красінського. Колись на розі цих вулиць були десятки торгових лавок й звичним було почути «іду на ріжок».

Торговиця – місце на півдні Дунаївців на межі із Січенцями, де й досі йде торгівля свиньми та іншими домашніми тваринами.

Циганська долина (Циганівка) – долина між Дунаївцями і Заставлям, де раніше зупинялись цигани, розташовували табір, щоб займатись звичним циганським ремеслом – обробкою заліза, торгівлею, гаданням тощо.

Червоне Село – мікрорайон Дунаївців на півночі міста за вул. Київською. З'явилося на початку 20-х років ХХ ст., коли йшла запекла боротьба між повстанськими і червоногвардійськими загонами. В.І. Маніж очолив загін всеобучу для боротьби з повстанцями і заклав першу хату вже за межею міста. Хтось з вищих командирів порадив замість традиційного хреста повісити на новобудові червоний прапор та й село, що засновувалося, назвати Червоним, тобто – новим, радянським.

А

Антонівка — назва села, підпорядкованого Держанівській сільській раді. Походить від власного імені Антоніна. Перекази свідчать, що вона верховодила серед перших поселенців, була жінкою суворою, любила порядок на обійсті, у господі, чого вимагала від усіх.

Б

Балин — село, центр сільської Ради. Розташоване за 16 км від Дунаївців. Назва походить від пересічного рельєфу – балки. Зустрічається 1493 року, тоді в селі налічувалося 32 дими. Належав Балин до Кам'янецького староства і був королівським маєтком, який давався за певні заслуги. 1531 року тримав його Микола Синявський, 1565 року належав Миколі Лянцкоронському, старості скальському. 1588 року польський король Сигізмунд III дав М.Синявському привілей, за яким той міг передати Балин у пожиттєве володіння сину Станіславу.

У XVI-XVII ст. у Балині, як правило, збиралося шляхетське військо Подільського воєводства і звідси направлялося проти татар, повсталих селян. Ще у XVIII ст. тут був замок, оточений полісадом і ровом.

1809 року маєток придбав голова подільських судів Іван Богуш, і в нього часто жив відомий польський поет Римуальд Корсак.

1864 року в Балині була відкрита державна, центральна в губернії, конюшня породистих скакунів. У 1867 році діяла церковно-парафіяльна школа. 1882 року відкрито Міністерське народне училище, в якому навчалося 70 учнів.

Існує ще одна легенда, яка дає інше пояснення назви села. Жив колись у Балині пан, який здебільшого проводив час на балах у сусідів. Був скупим. І коли наставав час приймати гостей, то пригощав їх рибними стравами. А риби в річці водилося багато, особливо – линів. Сусіди посміювалися: їдемо на бал, де лини подають. Так і прижилася назва Балин.

А раніше, переказують, село носило назву Чорний Брід. Місце, де переходили люди і де згодом поселилися, було темним, чорним.

Блищанівка – село, підпорядковане Михайлівській сільській раді. Розташоване над однойменною річечкою, нижче Михайлівки. Село давніше Михайлівки. 1469 року воно зі Ступинцями, Привороттям, Безнісківцями та іншими селами належало Баговським. Згодом перейшло до Муравських, потім – до Гербуртів. 1597 року Єлизавета Гербурт передала Блищанівку Михайлу Станіславському. У другій половині XVII ст. належало Володієвським, а з початку XVIII ст. – Маковецьким. 1882 року в селі відкрито однокласне училище Міністерства народної освіти, в якому навчалося 54 хлопчики і 26 дівчаток з навколишніх сіл.

Назва села походить від слова «блищати». Народна легенда розповідає, що перші жителі селилися на галявах, які дзеркалились серед густого лісу. Звідси й назва — Блищанівка. Існує й інша версія. Походження назви пов'язують з Блищаном, який врятувався від татарського набігу, оселився на пагорбі серед лісу й започаткував нове поселення. Це твердження спирається на факт існування на місці колишнього села Яруги високого кургану. Ще після війни щороку, 24 червня, сюди направлявся хресний хід, щоб пом'янути убієнних. Крім того, на полі й біля невеличкого потічка і досі знаходять предмети домашнього вжитку, фундаменти спалених осель. У селі можна почути перекази про Блищана, який у центрі села, на Вуглярці, спалював дрова, а вугілля продавав ковалям.

Пояснення топоніма Блищанівка знайшло відображення й у вірші:

Де б не був я, у яких столицях,

Серцем линув у своє село,
 Де Іспектів гожая водиця
 Й Свірхів помережене чоло.

Там колись село мале Яругу
 У крові втопив татарський ятаган,
 От тоді на лісову поляну
 Перебрався сивий дід Блищан.

Позбиравши чудом уцілілих,
 Він скорботи висипав курган,
 На галяві сонцесяйно білій
 Розорав новий двопільний лан.

Уступали топору і силі
 Гілля дуба, граб і ясенівка,
 Виросли хати на крутосхилі –
 Так з'явилась рідна Блищанівка.

В

Великий Жванчик – село, центр Великожванчицької сільської ради, засноване втікачами від турецько – татарських набігів з-під Жванця (села на р.Дністер у Кам'янець-Подільському районі). Є інша версія: у верхів'ї правої притоки річки Ущиця, біля річечки Білянки або Рудки, а пізніше – Жванчик утворилося село Великий Жванчик. Вперше згадується 1703 року.

Велика Кужелева – село, підпорядковане Миньковецькій сільській раді. Розташувалось у глибокій долині Ущиці, оточеній пагорбами. Як стверджує легенда, колись тут було містечко Кружель, яке сплюндрував «Солодивий Буйняк» зі своїми половецькими загонами. Це місце й досі в народі називають Містисько. Після побоїща частина жителів Кружеля переселилася за ліс і утворили село Малу Кужелівку. Інша, більша частина, заховалася на пагорбах, в урочищах і заснувала село Велику Кужелеву.

Велика Побійна – село, центр сільської ради, розкинулося на рівнині, яку пересікає неширока низина з декількома джерелами. Віддаль від обласного центру 90 км, до районного – 15 км. За переказами назву село одержало від битви з татарами 1531 року, в якій перемогли нападники, знищивши оборонців і їх поселення Бобров, яке знаходилося за 2 км південніше нинішнього села. Населення, що уціліло, на місці побоїща заснувало нове село – Велику Побійну. А назва Бобров залишилася лише за маленькою річечкою Бобравкою, яка часто в літні місяці пересихає.

Історія Великої Побійни пов'язана з Миньковецькою державою графа Ігнатія Мархоцького, який мав тут одну з своїх резиденцій, чималу бібліотеку.

Варварівка – село, підпорядковане Підлісномукарівській сільській раді. З'явилося, мабуть, у XVIII ст. Легенда повідомляє, що в поміщика Тімановського була дочка Барбара, якій після одруження він виділив землю й поселення назвав на честь Барбари (Варвари) Барбарівкою (Варварівкою).

Вихрівка – село, центр сільської ради. Знаходиться в середній течії річки Студениця. Засноване в другій половині XVIII ст. Входило до Мукарівського староства. 1820 року нараховувало 116 кріпаків. На околиці села, на старому кладовищі, є кам'яна плита з викарбуваним надписом: «Анна Вихровская. 183...». Старожили стверджують, що там спочиває колишня засновниця села – пані Ганна Вихрівська, на честь якої село називане Вихрівкою.

Воробіївка – село, центр сільської ради, розкинулося над річкою Тернавкою за 9 км на південь від Дунаївців. Розміщене на горбистій місцевості. З податкового списку 1576 року видно, що Воробіївка звалася Нижніми Дунаївцями, належала до Барського староства. Легенда стверджує, що тут жив колись пан Воробйов і поступово Нижні Дунаївці почали називатися Воробіївкою за прізвищем власника.

Г

Ганнівка – село, центр сільської ради. Засноване всередині XVI ст. Існує дві легенди про походження назви. Перша — землі навколо поселення належали Чаньківському пану, який непокірних селян виселяв чимдалі, на окраїни помістя. Першими поселенцями були Ганна і Станіслав. Тому південно-західна частина села стала називатись Стасівкою, а північна – Ганнівкою. Від північної більш заселеної частини і пішла назва всього села. Ця версія ставиться під сумнів Ю.Сіцинським і М.Яворовським, які стверджують, що в плані землеволодіння Ганнівка поділяла долю Нестерівців. У власника було дві дочки – Ганна і Стася, між якими він і поділив землі. Звідси Ганнівка і Стасівка.

Гамарня – село, підпорядковане Морозівській сільській раді. Засноване на початку XIX століття. Назва походить від промислу. Виплавою заліза в минулі часи займалися не тільки на Поліссі, але й на Поділлі, у тому числі – у Дунаєвецькому районі. У руднях використовували досить поширений болотний залізняк – болотну руду. Приміщення, де виплавляли залізо, у більшості випадків називалось димарнею або гамарнею. Звідси й промисел отримав назву гамарництво, а село – Гамарня.

Гірчична – село, центр сільської ради. Перша документальна згадка відноситься до 1518 року. Щодо походження назви села існує три версії. Перша: село знаходиться на горбистій, а в долинах заболоченій місцевості, вкритій гірчаком. Друга: життя людей в умовах польського панування та кріпацтва було не легким, гірким. Третя: є поле біля села, де знаходяться залишки великих печей, в яких випалювався посуд. І слово «горчешня» трансформувалося в Гірчичну.

Голозубниці – село, центр сільської ради. Вперше згадується 1530 року. Знаходиться над річкою Студеницею, за 8 км від м. Дунаївці. За легендою назва походить від місцевості – пагорба, де зупинилися перші поселенці. Вкритий густим лісом вперемішку з галявинами він здавався схожим на зуби. Є й інша версія – спроба пояснити назву на основі санскриту.

Городиски – село, підпорядковане Миньковецькій сільській раді. Воно було побудоване на місці давнього городища і від цього отримало назву.

Гута – Блищанівська — село засноване десь у XVIII ст. Розкинулося по обидва береги річки Тернавки. Власники Блищанівки і Михайлівки Маковецькі відкрили тут складувний промисел гуту. Гута – металічний чи скляний завод, плавильня, у польській – huta, чеській – hut, німецькій – hutte. На Хмельниччині 15 населених пунктів утворені цим іменником, у Дунаєвецькому районі – 4. Оскільки працювали в Гуті в основному вихідці із Блищанівки, тому нове поселення отримало назву Гута – Блищанівська. Село весь час розділяло долю Блищанівки і Михайлівки і лише 1953 року було підпорядковане Гутояцьковецькій сільській раді.

Гута – Морозівська – село в складі Морозівської сільської ради. Засноване десь на зламі XVIII – XIX ст. Назва походить від складувного промислу. Оскільки село прилягало до сусіднього Морозова і в основному було заселене вихідцями з нього, то й поселення стало називатись Гутою – Морозівською.

Гута – Яцковецька – село – центр сільської ради. У давнину присілок на шляху від Яцківців до Кривчика. Свого часу називалося Слобідкою – Яцковецькою. Теперішня назва утворилася після того, як у селі був відкритий складувний промисел. Ще й сьогодні відоме місце, де була майстерня. На городі, біля будинку спеціаліста, можна знайти й залишки плавеного скла, каміння тощо.

Д

Дем'янківці – село – центр сільської ради. Назва антропологічного походження. Батько – власник земель віддав сину Івану землі, де сьогодні с. Іванківці, а Дем'яну дісталися землі, названі на його честь Дем'янківцями.

Держанівка – село – центр сільської ради. Складається з двох колишніх сіл – Остої (Ростої) і Вінцентівки. Остоя – східна частина, Вінцентівка – західна. Засновані, найвірогідніше, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Остоя заснована графом Мархоцьким. Назву пояснюють і від родинного герба, і швидким зростанням як числа поселенців, що отримували значні пільги від графа, так і самого села (Ростоя). А Вінцентівка названа на честь володаря Голозубинців і Дунаївців. Перейменування на Держанівку на честь голови чекістів Ф.Е.Держинського відбулося за радянських часів. Село було польським, тут діяла польська школа. У 30-і роки населення зазнало великих репресій. Згодом назва

трансформувалась у Держанівку.

Дубинка – село, підпорядковане Рахнівській сільській раді. Засноване в другій половині XIX століття, було хутором. Назва – дримонімічного походження: колись тут ріс дубовий ліс.

З

Заголосна село, підпорядковане Малопобіянській сільській раді. Розкинулося на правому березі річки Ушиці, в яру. За переказами старожилів, поселення виникло наприкінці XVII ст. Заховане в яру, щоб вороги не помітили. Знайти хати можна було йдучи на голос – «за голосом».

Залісці – село, центр сільської ради. У реєстрі 1493 року зустрічаються три села з такою назвою. 1565 року село було в руках Вільковецького, згодом господарювали Заліські. Можливо і від їх прізвища пішла назва села, як це часто було на Поділлі. Легенда ж повідомляє, що двоє приречених на смерть жителів, хворих чумою, поселилися за лісом, утворивши поселення, яке стало називатися Залісці.

Заставля – село, підпорядковане Чаньківській сільській раді. Датується 1460 роком. Саме тоді було дано дозвіл кам'янецькому біскупові брати податок з населення. Село відносилось до Верхніх Дунайців. Назва має декілька пояснень: Заставля – поселення за ставом. У переказах зберігся факт, що колись на місці села була застава, яка охороняла підхід до Дунайгорода. Яка із цих версій достовірніша, невідомо, однак обидві мають підставу для існування й могли зіграти свою роль у формуванні назви села.

Зеленче – село, центр сільської ради. Легенда стверджує, що поселення спочатку звалось Злочинці, куди польський уряд вислав покараних. Як ніби в підтвердження, хтось пустив дотеп:

– Ви звідки?

– Ти сам злодій!

Поселення давнє. 1493 року нараховувалося 20 димів. 1530 року було зруйноване татарами, а 1542 року тут залишилася одна сім'я. Не везло жителям села і в наступні десятиліття. 1657 року край був черговий раз спустошений ординцями настільки, що німець Ульріх фон Вердум, проїжджаючи 1671 року, зафіксував у щоденнику: «Це злиденне спустошене село. Всі поля лежать облогом».

Щодо походження сучасної назви села існує дві думки: назва прижилася від слова «зелене» (село потопає в зелені садів, акацій, ясенів); друга пов'язує назву з прізвищем Зеленецького – великого земельного власника.

І

Іванківці – село, центр сільської ради. Існує легенда, що власник добр мав двох синів Івана і Дем'яна, між якими поділив землю. І заснували вони два нових села.

Іванове стало називатися Іванківцями.

К

Калинки – село, підпорядковане Тинянській сільській раді. Засноване в ХІХ ст. Назва, найвірогідніше, походить від імені першого поселенця.

Катеринівка – село відноситься до Миньковецької сільської Ради. Засноване за Ігнатія Мархоцького. Першими поселенцями були вихідці з російських губерній, які своє поселення назвали на честь імператриці Катерини.

Кривчик – одне з маймальовничіших і найдавніших сіл Дунаєвеччини, що розкинулося в долині річки Тернавки, в південно–східній частині району за 14 кілометрів від райцентру. Вперше згадується 1493 року. Давня назва села – Криве, походить, очевидно, від звивистого рельєфу, на якому будували поселенці свої хати, кривих вулиць, що йдуть паралельно руслу річки. За більш як 500 – літню історію назва поселення трансформувалося в Кривчик.

Криничани – село відноситься до Смотрицької селищної ради. Опис 1555 року вказує, що заснував його в лісі якийсь Каспар Вільневський, поселивши 20 селян. Криничани належали до Скальського староства, згодом приєдналися до Смотрича. На початку ХХ ст. тут нараховувалося 96 дворів, 529 жителів. Назва, найвірогідніше, походить від слова «криниця». Саме тут підземні води підходять близько до поверхні і майже кожен господар мав свою криницю.

Ксаверівка – село в складі Гутояцковецької сільської ради. У місцевого пана був син, якого звали Ксаверієм. Був добрим, щирим, ввічливим. На його честь село й назване Ксаверівкою.

Л

Лисець – село, центр сільської ради. Зустрічається в реєстрі димів 1493 року. Було королівським помістям і належало до Кам'янецького староства. Село розкинулося на рівнині, яку з півночі перерізує балка, зі сходу в глибокій долині струмує Бобравка. Колись тут за 1,5 – 2 км на північний захід від сучасного села було поселення Бобравка. Ще сьогодні на цій місцині можна знайти уламки побутових виробів. Переказ свідчить, що від чуми вберігся один чоловік, який перебував на заробітках у Басарабії. Повернувшись, він поселився на узліссі і дав початок сьогоднішньому Лисцю. Він був лисий і село згодом стало Лисцем.

Існують інші пояснення. На північ від села височить над глибоким яром скеля з незначною рослинністю. Її досі цю скелю називають Лисою. Із розповідей старожилів, що передавались із покоління в покоління, перші жителі покривали дахи своїх будівель листям. Звідси – «листяни», «лищани», «лисець». Сусіди ще й тепер називають жителів села «лищанами». Є твердження, що село пішло від лисів, яких колись водилось тут багато в норах, ущелинах, лісах.

Лисогірка – село над річечкою Двоятинкою, центр сільської ради. До середини XVIII ст. входило до карабчіївського ключа. Назва села походить від лисої гори, біля якої розташоване.

Ліпіни – село, підпорядковане Великожванчицькій сільській раді. Засноване десь у кінці XVIII ст. Відомо, що тоді Жванчик належав панам Ліпінським – Казимиру, а потім його сину Івану. Очевидно тоді й було засновано панський фільварок, який отримав назву – Ліпіни.

Лошківці – село, центр сільської ради. Розташоване в північно-західній частині Дунаєвецького району, у верхній течії річки Студениця. 1493 року в селі нараховувалося 5 димів і було воно королівським. Перша назва писалася через «ж» – Ложківці.

Про походження назви існує три легенди. Перша: село протягнулося з північного заходу на південний схід довгою долиною Студениці, схожою на ложку, на початку села долина вузька, до середини – розширюється, а в кінці знову звужується. Друга: на місці села колись був дрімучий ліс, тихо і спокійно йшло життя, поселенці виробляли ложки і торгували ними, а від промислу – виготовлення ложок – й пішла назва села. Третя: польський магнат Мондзілевський побудував тут завод з вирощування породистих лошаків, яких продавав навіть на ринках Європи, від слова «лошак» і пішла назва села – Лошківці.

М

Маків – село, центр сільської ради. Розташоване на річці Батіг, що впадає в Мукшу. Стара назва – Ступенці. Вперше згадуються в історичних документах 1482 року, мали кілька дворів і володіли ними шляхетський рід Нециславів. У XVII ст. Ступенцями володів Юрій Володієвський, побудував тут замок, що охоронявся угорськими піхотинцями. У замку був склад зброї. А коли турки захопили Кам'янець і Юрій Володієвський загинув під час осади, то все, що було у замку, затопили в ставку, сестра Ганна вийшла заміж за Станіслава Маковецького. 1746 року Микола Маковецький назвав Ступенці Маковом, виклопотавши в короля право називати його містечком.

Малий Жванчик – село, підпорядковане Великожванчицькій сільській раді. Засноване в XVII ст. нижче Великого Жванчика. Поселення було невеликим – звідси й назва Малий Жванчик.

Маліївці – село, центр сільської ради. В історичних документах згадується 1493 року. Належало пану Малієвському. Від прізвища володаря, мабуть, і походить назва. Є й інша думка. На косогорах, де сьогодні розкинулось село, виписали ягнят – малі вівці. Це словосполучення нібито з роками трансформувалося у «Маліовці» – «Маліївці». У сусідніх селах мили овець – «Міць овці» – «Міцівці», стригли – «Стріч овці» – «Стрихівці».

Малий Карабчіїв – село, центр сільської ради. В актах називається Карабчіївка, Карабчієвчик, Карабчіїв Новий, Карабчіївка Напільна. Щодо походження назви існує кілька версій. Перша: за 5 км на південний захід від Малого Карабчіїва є село Великий Карабчіїв, вихідці з якого заснували поселення Малий Карабчіїв. Інша: по воду жителі ходили вниз до річки Смотрич, з повними відрами карабкалися під гору. Можливо це слово дало основу назві села. І така: слово Карабчун у перекладі з тюркської означає злодій, конокрад. Можливо окремі жителі в давнину грішили цим промислом і за селом прижилася така назва. Про те ця версія маловірогідна.

Мала Кужелівка – село, центр сільської ради. Назва походить від містечка Кружель, зруйнованого половцями. Частина його жителів втекла до лісу і згодом заснувала села Велику Кужелеву і Малу Кужелівку.

Мала Побіанка – село на сході Дунаєвецького району. Розкинулося на рівнині, але східна частина лежить у глибокому яру на берегах Білої річки. За народними переказами, назву отримало від битви, що відбулася 1530 року між місцевим ополченням і татарами. Невеликий бій – Мала Побіанка. Пізніше Мала Побіанка. У складі «Миньковецької держави» поділяла її долю.

Миньківці – село, центр сільської ради. Розкинулося в широкій та глибокій долині річки Ушиці. У минулому столітті тут проходила поштова дорога Дунаївці – Нова Ушиця. У XVI ст. Миньківці зустрічаються в історичних документах як королівський маєток, яким володіли Міляковські. У XVII ст. поселення належало Станіславським. Адам Станіславський збудував тут фортецю і виклопотав у короля привілей – назвати Миньківці «містечком», користуватися Магдебурзьким правом, проводити ярмарки. 1786 року Миньківці купив Войцех Мархоцький. Особливого розвитку зазнали за його племінника Ігнатія Мархоцького. 1795 року, виразивши невдоволення розподілом Польщі, він оголосив свої володіння Миньковецькою державою, встановив її кордони, видавав закони, селян звільнив від панщини, турбувався про їх побут, збудував лікарню, де працювало два лікарі, заснував суконну та паперову фабрики, каретну майстерню, збудував млин, відкрив школу, мав кілька бібліотек.

Походження назви села невідоме. Існує припущення, що село заснував якийсь Минько, звідси й назва – Миньківці. Інше пояснення: жителі утримували багато корів, телят («минь»), випасали на навколишніх пагорбах. Від кличного «минь», мовляв, і пішла назва.

Михайлівка – село, центр сільської ради. Розташоване на південь від Дунаївців над річкою Блищанівкою. Народна легенда оповіщає, що в давнину недалеко Михайлівки було два села – Яруга і Луговина, сплюндровані татарами. Один з жителів, що залишився живим, скликав усіх односельців свистом, а потім разом з ними заклав нове село Свистівку. Близько 1720 року володар Блищанівки скарбник Михайло Маковецький розпочав будівництво оборонного замку в Свистівці і перейменував її в Михайлівку.

Михівка – село, підпорядковане Смотрицькій селищній раді. Розташоване на південній окраїні селища Смотрич. Раніше це поселення називалось Мніховка. У XIV ст. належало домініканському монастирю. Від слова монахи (мніхи) і пішла назва Мніховка, з часом трансформована у Михівку.

Міцівці – село, центр сільської ради. Розташоване у верхній течії річки Студениці, південіше її перетину з автомагістраллю Хмельницький – Кам'янець-Подільський, за три кілометри на схід від залізничної станції Дунаївці, за п'ятнадцять кілометрів на північ від райцентру – міста Дунаївці. Ю.Й.Сіцинський у своїх працях відносить Міцівці до найдавніших сіл на Мукарівських землях. У документах XVI ст., згадується городище в урочищі «Окопи». Село носило різні назви – Городище, Трихівці, Старі Трихівці. Люстрація Кам'янецького староства 1565 року зафіксувала, що село Міцівці після татарських спустошень зайняв пан Мицовський. Можливо назва і походить від прізвища власника. Існує легенда, що назва Міцівці походить від слова «міць» (укріплення), поселення біля укріплення. Таку легенду зберегли старожили села Афанасій Іванович Кучерявий та Юлія Федорівна Кучерява. Однак версія про назву від прізвища власника більш вірогідна. Існує ще одне пояснення (див. статтю про Маліївці).

Морозів – село, центр сільської ради, розкинулося між річками Ушицею і Ушкою. Лежить в основному на рівнині, а південо-східна його частина, яку ще звать Морозівкою, – на пониззі вздовж струмка Ставки. Місцевість лісиста, ґрунти глинисто-чорноземні, зустрічаються й кам'яністі. Засноване 1542 року поміщиками Морозівськими на мукарівських землях з дозволу короля та барського старости Бернарда Претвича, звідси й назва. Спочатку називалося Малим Мукаревом.

Мушкутинці – село за 6 км від районного центру, відноситься до Дунаєвецької міської ради. Поселення давнє. На території села, у районі Лисої гори, знайдено кам'яні рубила періоду неоліту. У XVI – XVII ст. називалося Машкатівцями. Є декілька легенд про походження назви. Одним з перших поселенців на цій землі був єврей Мошко. Звідси й назва села Мошкатівці, Машкатівці, Мушкутинці. Інша повідомляє, що давним – давно на околицях села було багато боліт і у вечірній час хмари мошкари не давали спокою ні людям, ні худобі. «Мошкара», «Мошкатівці», «Мушкутинці».

Н

Нестерівці – село, центр сільської ради. Знаходиться за 14 км від райцентру. Західною межею нестеровецьких земель проходить залізна дорога Хмельницький – Кам'янець-Подільський. Вперше Нестерівці згадуються 1493 року, були королівщиною, мали 5 димів. Не раз зазнавали спустошень. 1542 року були безлюдними. Згодом заселилися, стали самим крайнім західним пунктом Барського староства. 1897 року вже налічували 2550 жителів, з них 246 – кожен десятий – були грамотними. Це був наслідок функціонування в селі з 1854 року церковно-парафіяльної школи, з 1882 року – однокласного народного училища Міністерства

народної освіти, з 1894 року – жіночої школи грамотності. Помітний слід у житті села залишив протоієрей Матвій Коцюбинський, який 42 роки віддав священнослужінню, посадив сад на двох десятинах, був відомим церковним, культурним і громадським діячем. Помер 5 червня 1850 року, був похований біля церкви. Зберігся надгробок з надписом «Здесь почивает р.Б.протоиерей Матвей Коцюбинский». Біля сорока років очолював парафію і залишив гарну пам'ять отець Олександр Богацький.

Назву виводять від імені першопоселенця Нестора. У податкових списках Барського староства є Нешировці. Можливо й поселення не дуже щирих, ретельних у сплаті податків людей згодом трансформувалося в Нестерівці?

П

Панасівка – село, підпорядковане Січинецькій сільській раді. Лежить над річкою Тернавкою нижче Січинців. Народна легенда стверджує, що Панасівка значно старіша Січинців, хоча в історичних документах це не відзначено. Поділяла долю Дунаєвецького ключа. На початку ХХ ст. тут жило 485 жителів, нараховувалося 78 дворів. Назву отримало від імені Панаса. Чи був він першим забудовником, чи власником – невідомо.

Петрівське – село, підпорядковане Балинській сільській раді. Об'єднує колишню Балинівку, котра в актах зустрічається з середини ХVІІІ ст., та Станцію Балин, яка почала діяти 1914 року. Село розкинулося вздовж старої поштової дороги з Кам'янця до Проскурова. Давня назва Балинівка пов'язана з сусіднім Балином. Назву Петрівське село отримало за радянських часів. На початку 20-х до Кам'янця-Подільського через ст.Балин проїжджав голова ВУЦВК Г.І.Петровський, зупинявся. На його честь село й було перейменоване на початку 30-х років. Назва Петрівське фіксується тільки в адміністративно-територіальних довідниках, державних документах. В ужитку балинців, жителів навколишніх сіл та й району існує два села і дві назви – Балинівка і Станція Балин.

Притулівка – село, підпорядковане Малопобіанській сільській раді. 1769 року в Миньківцях почалася чума і граф І.Мархоцький, щоб порятувати людей, відселив хворих на кордон своєї держави, у долину річки Ушиці. Там знайшли вони притулок, утворивши нове поселення Притулівка. Пізніше граф розбудував село, облаштував літню резиденцію, вимурував млин, який зберігся дотепер.

Підлісний Мукарів – село, центр сільської ради. Називали його Новим Мукаревом на відміну від Польового (старого). Народна легенда розповідає, що колись на території села був чоловічий монастир. Ховаючись від татарів, монахи перейшли в більш віддалений Сатанівський монастир. Тоді місцевий житель Вівчарик переніс дерев'яну монастирську церкву на поле і заснував Польовий Мукарів. На місці, де був монастир, поселилися селяни і назвали село Підлісним, або Новим Мукаревом. За іншою версією, у цій місцевості проживав багатий селянин Макар, який мав два сини і вирішив обом подарувати по селу. Одного

розмістив серед поля, іншого – під лісом. З тих пір і появились два села Пільний і Підлісний Мукарови. З часом буква «а» змінилась буквою «у» і сьогодні маємо Підлісний Мукарів.

Старожили пам'ятають легенду, яка пов'язує назву села з млином, що був побудований біля лісу. Мука і «ліс» – звідси Підлісний Мукарів.

Пільний Мукарів – село, підпорядковане Вихрівській сільській раді. Пільний Мукарів раніше йменувався Великим (на відміну від Нового або Підлісного), Нижнім (на відміну від Верхнього або Татариськ, сьогодні – Ставища). Перша згадка про Пільний Мукарів відноситься до 1404 року. Саме тоді король Владислав-Ягайло дав Петру Шафранцю величезне помістя на Поділлі – Сатанівську і Зіньківську волості, а також Нижній Мукарів. Легенда повідомляє, що колись у цій місцевості проживав багатий селянин на ім'я Макар. Мав він два сина і вирішив обом подарувати по селу. Одного розбудував серед поля. Іншого – під лісом. З тих пір і появились два села – Пільний і Підлісний Макарови (Мукарови).

Р

Рачинці – село, центр сільської ради. Знаходиться над річкою Студеницею. Поселення давнє, зустрічається в документах поруч з Голозубинцями і щодо землеволодіння розділяло їх долю. Свого часу воєвода Михайло Станіславський пожертвував це село госпіталю для поранених козаків.

Існує декілька думок про походження назви села. Ю. Сіцінський наводить більш давню назву села – Речинці і пов'язує її з річкою Студеницею, яка відіграла велику роль у житті села.

Інша версія виводить назву від прізвища одного з перших поселенців якогось Рака, що перебрався сюди з поселення, зруйнованого татарами. І сьогодні за кілометр від села знаходяться сліди більш раннього поселення.

Рахнівка – село, центр сільської ради. Засноване на початку XVIII ст. У документах 1702 року згадується, що дунаєвецькі міщани брали участь у бою під проводом повстанця Скидана біля Рахновки.

Існує декілька легенд про походження назви села. Перша розповідає, що за півверсти від теперішнього села було колись село Почапінці, які розорили і спустошили татари. Нове поселення згодом заснували переселенці з с. Рахнівки, що на Вінниччині. Друга теж пов'язана з нападом татар, серед яких був Рахни. Під час походу він уподобав українську дівчину Марусю, залишив військо і поселився в неї. Від воїна Рахни і пішла назва «Рахнівка».

Ріпенці – село, підпорядковане Смотрицькій селищній раді. Засноване десь у середині XVI ст. Більшість місцевих дослідників схиляються до думки, що назва села походить від ріпака, рослини, яка завжди висівалася на схилах для корму худоби. Існує й інше пояснення: поселення заснували безземельні селяни – «низького звання», «чернь», «бідні люди», «ріпані мужики». Звідси, можливо, й Ріпенці.

Руда – Гірчичнянська – село, підпорядковане Малокужелівській сільській раді. Засноване у XVIII ст. На рубежі нинішнього століття тут проживало 749 жителів. «Гірчичнянська» означає, що поселенці, дрібні шляхтичі, які на чиншовому праві володіли частиною землі, були вихідцями з Гірчичної, а «Руда» – від промислу, що тут культивувався.

Рудка – село, центр сільської ради, розташоване на р. Двоятинці, біля витоків р. Мукші, за 15 км від районного центру і 7 км від залізничної станції Балин, по обі сторони поштової дороги Кам'янець–Подільський – Тинна. Назва походить від слова «рудка» – висихаюче болото, болотисті луки. Можливо тут у давнину добували болотяну руду і виплавляли залізо.

С

Сивороги – село, центр сільської ради, розташоване за 20 км від районного центру м. Дунаївці. Згадується в документах XVI ст. З другої половини XVIII ст. ними володіли Мархоцькі.

Назва села пішла від річки Білої, яка мала два русла, схожих за формою на роги. А з даліни колір річки був сивий. Інша версія: неподалік річки, де ще сьогодні добувають камінь, була гора сіра, сива на колір. У негоду під нею могли сховатися більше десятка возів з кіньми. Від сірої (сивої) гори й пішла назва Сивороги.

Синяківці – село, підпорядковане Малокужелівській сільській раді. Розміщене на двох пагорбах. На одному з них на східній окраїні було багато синіх озер, де водилася риба. Від цих синіх озер і пішла назва села. Згодом із зміною ландшафту сині озера зникли. Проте і зараз навіть у посушливе літо земля тут зберігає вологу, постійно зеленіє трава.

Січинці – село, центр сільської ради. Розташоване за 2 км від Дунаївців і 33 км від Кам'янця–Подільського. Село давнє, зазнавало частих набігів татар, не раз відбувалися битви, січі. Звідси – Січинці.

Слобідка – Балинська – село, підпорядковане Чечельницькій сільській раді. Знаходиться нижче Балина. З'явилося на початку XVIII ст. На рубежі XIX – XX ст. мало 66 дворів, 441 жителя. Назву складає словосполучення «Слобідка» (поселення людей, що мали якийсь час пільги) і «Балинська» – поблизу Балина, заселена вихідцями з нього.

Слобідка – Гірчичнинська – село, підпорядковане Іванковецькій сільській раді. Засноване у XVIII ст. і заселене «шляхтою» – людьми, які на чиншовому праві володіли частиною землі. Перші поселенці були, мабуть, з Гірчичної.

Слобідка – Залісецька – село, підпорядковане Маківській сільській раді і розташоване неподалік с. Залісці. Назва походить від сусідніх Залісців. Можливо залісецькі селяни й заснували нове поселення, яке назвали Слобідкою –

Залісецькою.

Слобідка – Маліївецька – село, підпорядковане Маліївецькій сільській раді. Назва села – це словосполучення «Слобідка» і «Маліївецька», тобто поселення вихідців з материнського села Маліївці.

Слобідка – Рахнівська – село, підпорядковане Маківській сільській раді. У письмових джерелах згадується в 70-х роках XIX ст. Свого часу там було дві корчми і пошта. Ще й тепер колишні Гниловоди дехто називає «Поштою». Тут оселились чиншовики. Назва села скоріше всього пішла від сусідньої Рахнівки.

Смотрич – селище міського типу, центр селищної ради. З 1923 по 1963 рік був центром Смотрицького району. Знаходиться на крайньому заході Дунаєвецького району, на берегах річки Смотрич. В історії подільського краю виступає як одне з давніх поселень. У Литовсько-руському літописі згадується 1362 року. Після перемоги над татарами на Синіх Водах литовський князь Ольгерд віддав подільську землю своїм племінникам – князям Коріатовичам. А ті, як свідчить літопис, «...напервей нашли себе твержю на реце на Смотричи, тут пак себе нарядили город Смотричи...».

Однак місто існувало і до Коріатовичів. Вони відбудували його, спорудили фортецю і зробили Смотрич першою столицею визволеного від татарів Поділля, форпостом подільської землі. Назва – від слов'янського «смотри», «смотрети».

Село складається з багатьох частин, кожна з яких має свої топоніми.

Сокилець – село, центр сільської ради, розкинулося на березі річки Ущиця, притоці Дністра. Одне з найдавніших поселень. Археолог В.А. Захар'єв знайшов тут сліди поселення часів Київської Русі, яке відіграло чималу роль у ремеслі і торгівлі краю.

За народними переказами, назва села походить від слова «сокіл». У давні часи містечко було оточене великими дубовими лісами, де водились різні звірі, птахи. Особливо багато було соколів. Село оточене горбами, нерідко стрімкими скелями, які в народі називають «соколами».

Соснівка – село, підпорядковане Сиворогівській сільській раді. На рубежі XVIII ст. його заснував Ігнатій Мархоцький і дав ім'я свого роду – Сцібори. Свого часу на цій території знаходилося поштове відділення, корчма, дві хатини сторожів. Довгий час носило народну назву – «Пошта». 1954 року село було перейменоване на честь лейтенанта Соснового, який 1944 року зі своїм підрозділом визволив Сцібори.

Сприсівка (Сприсовка, Присовка, Прісовка) – назва села, підпорядкованого Маліївецькій сільській раді. Село за три кілометри на південний схід від Маліївців. Вперше Присівка зустрічається в люстраціях Барського староства 1615 року. У другій половині XVII ст. входила до Мукарівського староства і поділяла його долю. Звідки походить назва села, сказати важко. Старожили стверджують, що тут колись зсувалися ґрунти. Можливо від слів «посуватись», «зсуватись» і пішла назва села

Сприсівка. Дослідник Й. П. Осецький виводить її із санскрицької мови як поселення «навпроти джерела» (Присівка) або «біля джерела» (Сприсівка).

Ставище – село, центр сільської ради. Раніше – Татариськи. Мукарівські Татариськи, Татарище. Колись у цій місцевості існувало місто Тягин або Новогрудок, яке знищили татари. Знаходилось місто на північний схід від теперішнього села. Там поле, де часто виоруються людські кістки, черепки, залишки будівель. До 1869 року на тому місці стояв хрест, який спорудили селяни. А жителі заснували нове поселення поблизу ставу. 1957 року село було перейменоване в Ставище від ставу посередині села.

Село розкинулось по обидва береги річки Студениці і ставу. Лівобережна частина поділяється на Закорчмення і Кут. Закорчмення – частина села, що знаходилась за корчмою. Правобережжя ділиться на Загребелля і Заводаївку. Загребелля – частина села, що за греблею.

Смт Дунаївці – селище, центр селищної ради. Початок бере біля 1914 року, коли завершувались роботи по будівництву залізної дороги Проскурів – Кам'янець–Подільський. На цій магістралі було збудовано станцію, яка називалась Лошківці (назва – від найближчого села). Пізніше, з утворенням Дунаєвецького району, станцію Лошківці було перейменовано на «Дунаєвецьку», хоч знаходиться від райцентру Дунаївці за 22 км.

Стара Гута – село, центр сільської ради. Знаходиться в західній частині Дунаєвецького району за 30 км від райцентру і 3 км від залізничної станції Балин. З'явилося десь на початку XVIII ст. 1818 року тут жила 71 сім'я, наприкінці XIX ст. було 83 двори, 469 жителів. Назва походить від складувного промислу.

Степок – село, підпорядковане Чаньківській сільській раді. Засноване на початку 20-х рр. XX століття. Назва походить від місцевості. Коли тут поселилися переселенці поле було голе, рівне, схоже на степ. Тому й назвали село Степком.

Т

Тернава – село, центр сільської ради. Називалося поселення Тернава Польова, Пільна на відміну від Тернави або Тернавки (Малої, Підлісної). Пізніше – просто Тернава. Назву селу могла дати однойменна річка. Існує пояснення, що виводить назву села від терену. який густо ріс у цій місцевості.

Тернавка – колись окреме село, нині – частина Томашівки. У давнину називалося Тернавкою Малою або Підлісною. Є версія про заснування села переселенцями з Тернави Великої. Своє поселення вони назвали Тернавкою Малою.

Тинна – село, центр сільської ради. Розташоване обабіч старого поштового тракту з Кам'янця-Подільського до Проскурова. Село давнє, виникло на королівських землях і називалося Тернавою. З кінця XVI ст. стало власністю

Гумецьких. Гумецькі уславились у боротьбі з турками під час захисту Кам'янецької фортеці 1672 року.

Походження назви має декілька трактувань. Народні перекази твердять, що колись у Тинній була церква, яка провалилася під землю. На тому місці з'явився став. Якщо притулити вухо до землі, то можна почути звуки церковних дзвонів – «тинь–тинь». Звідси й Тинна. Походження назви села пов'язують також із словом «тин» – частокіл, яким ще донедавна огорожували садиби. Колись ним було обнесене містечко. Від слова «тин» і пішла назва Тинна.

Томашівка – село над Студеницею, лівою притокою Дністра, центр сільської ради. Знаходиться за 24 км від районного центру і 2 км від залізничної станції Дунаївці. За переказами, на території села проживали два хлопці, які втекли з обжитих місць від своїх панів. Їх хати були недалеко від ставка, що на північний захід від нинішнього центру села. Це були Томаш і Шевський. Далі від них почали селитися інші люди. Від перших поселенців пішла назва Томашівка.

Трибухівка – село, підпорядковане Великожванчицькій сільській раді. У старих довідках згадується як Трибохівка. Можна припустити, що в основі назви є троебожжя. В околицях села знаходяться скелясті урвища, які в минулому могли бути язичницькими чи ранньо–християнськими святилищами.

У

Удріївці – центр сільської ради. Вперше в податкових списках згадуються 1578 року. Називалися Андріївці, Ондрієвці, Ондріївка і Одріївці. Свого часу село входило до Савинецького ключа Потоцьких. Місцеві дослідники вважають, що назва походить від імені Андрія Чолганського, який у XVI ст. тут володів значними угіддями.

Х

Харитонівка – село, підпорядковане Тернавській сільській раді. Почало розбудовуватись наприкінці 20-х років. 1928 року землевпорядник Харитонов зробив план цього села в мальовничому куточку Дунаєвеччини між Нестерівцями та Тернавою. Чому село стало Харитоновим — Харитонівкою, невідомо.

Ч

Чаньків – село, центр сільської ради. Розташоване за 4 км на захід від районного центру. Згадується в II половині XVI ст.

В одній з легенд говориться, що на місці сучасного села було озеро, а на його берегах гніздилися чайки. Із зміною рельєфу озеро зникло, а на його місці виникло поселення, яке назвали Чайківці, пізніше – Чаньків. Інша, більш поетична легенда розповідає, що найкраща дівчина села відправила козака Ясюка в чужий край «прославитися в битвах з татарами» і повертатися додому з дарунками. Лише тоді

обіцяла вийти за нього. Пішов козак і загинув десь у далекому Криму: схопили його татри і порубаного кинули в море. А мати в своєму горі прокляла лиху дівчину, щоб та стала чайкою і все життя шукала її сина у хвилях моря. Настільки важкі були прокльони, що дівчина і її рідня стали чайками, витали над озером у пошуках козака. З тих пір село і почало називатись Чайківці – Чаньків.

Чечельник – село, центр сільської ради. Колись носило назву Зелені Луки. Існує дві легенди походження назви села. За першою у XVIII ст. із Чечельника, що на Вінниччині, сюди переселилися селяни і назвали поселення Чечельником.

За іншою легендою в цьому місці діяв народний месник Чечель, з невеликим загоном нападав на поміщицькі маєтки, а добро роздавав бідним. Село нібито на його честь вдячні селяни називали Чечельником. Більш вірогідна перша версія.

Чимбарівка – село, відноситься до Великожванчицької сільської ради. Засноване на початку XX ст., у 1912-1913 рр. На місці села ріс ліс, який вирубали для потреб Дунаєвецьких суконних фабрик. Найбільше землі купили тут жителі Голозубинців, Ростой. Тому в селі є багато католиків. А назва поселення пішла від чимбарства – промислу, яким займалися жителі.

Ш

Шатава – село, підпорядковане Маківській сільській раді. Розкинулось над річкою Шатавкою. Своєю західною частиною зливається з Маковом. Народ пояснює назву містечка тим, що «тут подорожній має довго шататися, щоби знайти чим підкріпитися. Ну, Шатава! Шатаєшся, шатаєшся і навіть шматка хліба не дістанеш». Але так було не завжди. Шатава стала містечком з розвинутим землеробством, ремеслом і торгівлею. 1750 року отримала королівський привілей – міське право й печатку із зображенням Св. Тома. Особливо ожила, коли через містечко пролягло шосе на Кам'янець–Подільський. Назву села пов'язують також з назвою однойменної річки.

Я

Ярова Слобідка – село, підпорядковане Малокужелівській сільській раді. Згадка про нього зустрічається в люстраціях Барського староства за 1515 і 1529 роки. Належало і до Мукарівського староства. На початку XX століття тут було 45 дворів, в яких проживало 249 селян. 45 сімей мали надільну землю. Назву селу склало словосполучення: яр – тюркізм, що означає урвище, прірву, високий скелястий берег (село розміщене в яру – звідси «Ярова»), слобідка – поселення вільних людей, або таких, що мали якісь пільги.

Яцківці – село, підпорядковане Гутояцковецькій сільській раді. Лежить в яру по берегах річки Студениці нижче Рачинців. Поселення давнє, цілком можливо, що з'явилося воно в XV ст. Десь у 30-х роках XVI ст., за історичними повідомленнями, опустіло після татарського нападу. Назва села, вірогідно, походить від імені першого поселенця Яцька.

ЗМІСТ

Слово до читача

Розділ I. З далекого минулого

Розділ II. У складі Російської імперії

Розділ III. Дунаєвеччина в умовах буржуазних реформ другої половини XIX – початку XX ст.

Розділ IV. У вирі воєн, революцій, суспільних перемін

Розділ V. Велика Вітчизняна війна: дунаївчани на фронтах і в тилу

Розділ VI. Повоєнна відбудова

Розділ VII. На шляху модернізації суспільного життя

Розділ VIII. Роки незалежності

Список використаних джерел і літератури

Додатки

Топонімічний словник Дунаєвеччини